

8(1): 2025

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Published By

Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

<http://www.turkishsocialscience.com>

E-ISSN: 2667-4491

Turkish Research Journal of Academic Social Science (TURAJAS) aims to publish original and cutting-edge research results and reviews on Academic Research related Social Science. Emphasis will be given to studies involving;

Demography and social statistics, methods and computing,
Development studies, human geography and environmental planning,
Economics, management and business studies,
Education, social anthropology, and linguistics,
Law, economic and social history,
Politics and international relations,
Psychology and sociology,
Science and technology studies,
Social policy and social work,

Dergi Kurulları

Editor Board

Editor in chief

Prof.Dr. Hüdaverdi Bircan, Sivas Cumhuriyet University, Turkey

Managing Editor

Prof.Dr. Ahmet Şekeroğlu, Ömer Halisdemir University, Turkey

Foreign Relations

Prof.Dr. Abdürreşit Celil Karluk, Yıldırım Beyazıt University, Turkey

Technical Editor

Prof.Dr. Hasan Eleroğlu, Sivas Cumhuriyet University, Turkey

Area Editors

Prof.Dr. Bekir Çınar, Ömer Halisdemir University, Turkey

Prof.Dr. Aykut Gül, Çukurova University, Turkey

Prof.Dr. Yusuf Doğan, Cumhuriyet University, Turkey

Prof.Dr. Abdürreşit Celil Karluk, Yıldırım Beyazıt University, Turkey

Prof.Dr. Abdullah Yılmaz, Anadolu University, Turkey

Prof.Dr. Eren Yürüdü, Gaziosmanpaşa University, Turkey

Prof.Dr. Zekeriyya Arı, Bursa Uludağ University, Turkey

Prof.Dr. Seyfettin Arslan, Dicle University, Turkey

Prof.Dr. Hüdaverdi Bircan, Sivas Cumhuriyet University, Turkey

Prof.Dr. Erkan Göksu, Düzce University, Turkey

Prof.Dr. Ömer ALKAN Atatürk Üniversitesi

Prof.Dr. Selami ÖZCAN Yalova Üniversitesi

Prof.Dr. İbrahim ÖZBAY Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Prof.Dr. Selahattin KOÇ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Prof.Dr. Mustafa KISAKÜREK Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Publishing Board

Prof.Dr. Bekir Çınar, NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ

Prof.Dr. Aykut Gül, Çukurova University

Prof.Dr. Yusuf Doğan, SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Prof.Dr. Abdürreşit Celil Karluk, ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

Prof.Dr. Eren Yürüdü, TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

ISSN: 2667-4491

Bu ürün Creative Commons Attribution 4.0 tarafından lisanslanmıştır.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (TURAJAS) aşağıda verilen Alan Endeksleri tarafından taranmaktadır;

CONTENTS

Araştırma Makalesi

1. Looking at Military Leadership From a Woman's Perspective

Rabia Üste, Gamze Ülker

Sayfa: 1-6

Araştırma Makalesi

2. Investigating the Effect of Behavioural Finance on Retail Investors' Stock Performance in Borsa Istanbul and Moderator Role of Psychological Capital in This Effect

Yusuf Oflaz, Ahmet Erkuş, Esra Kangal

Sayfa: 7-20

Görüntü Sunumu

3. Political Violence or Religious Supremacy Contest? The Option of Inter-Religious Dialogue for Peaceful Coexistence in Nigeria

Saidu Ahmad Dukawa, Abdulkadir Salaudeen

Sayfa: 21-31

İnceleme Makalesi

4. Tabâtabâi'nin Kur'ân'ı Kur'ân İle Tefsir Metodu

Hatice Erkoç

Sayfa: 32-44

Araştırma Makalesi

5. Ebû Mansûr Muhammed El-Ezherî'nin Kitâbu Meâni'l-Kıraât Adlı Eserinde Kullandığı Dil İlkeleri (Sema, Kıyas Ve İcma Örneği)

Necdet Çıracı, Orhan Parlak

Sayfa: 45-56

Araştırma Makalesi

6. 2024 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Kavramlar ve Öğretim Tekniklerine Yer Verilme Durumunun İncelenmesi

Hilal Abuş, Selman Ablak

Sayfa:57-69

Araştırma Makalesi

7. Bir Kamu Üniversitesinin Kurumsal İmajının Çalışanlar Tarafından Algılanışı

Emrah Keskin, Arzu Karaca

Sayfa: 70-78

İnceleme Makalesi

8. Digital Taylorism and Reification: A Literature Review on the Recolonization of Life

Özgür Yılmaz

Sayfa: 79-88

İnceleme Makalesi

9. Kriz Yönetimi İş Tatmini Ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Zeynep Tanrıöğen, Emel Cansu Babayiğit

Sayfa: 89-97

Araştırma Makalesi

10. Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Muhasebe Meslek Mensuplarında Geçerlik, Güvenirlik ve Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi: Sivas İlinde Bir Araştırma

Ömer Köse, Yakup Ülker

Sayfa: 98-108

Araştırma Makalesi

11. Seçili OECD Ülkelerinde Sigorta Sektörü Performansının PSI-SPC-SRP Hibrit Modeli ile Ölçülmesi

Abdullah Çağlar İzci, Tuba Gülcemal

Sayfa: 109-119

Looking at Military Leadership From a Woman's Perspective

Rabia Bahar Üste^{1,a}, Gamze Solmaz Ülker^{2,b,*}

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksekokulu, İzmir, Türkiye

² Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 10/01/2024

Accepted : 29/05/2025

Keywords:

Military Leadership

Women Leaders

Women and Army

Women Military Leaders

ABSTRACT

In this study, we tried to examine women's struggles to exist in the military field, the difficulties they experienced and their contributions in this field at different times and in different societies from past to present. It is seen that throughout the historical process, the concepts of war, military service and military leadership have been associated with men and these fields have been defined as male-dominated fields. However, since ancient times, there have been women who have existed in the military field and stood out as leaders. These women opposed the traditional roles assigned to them and played important roles in military activities both in wartime and peacetime. Especially I and II. World Wars and the need for human resources that emerged with these wars paved the way for women to take more part in the armies. On the other hand, the development of the feminist movement and the increasing prominence of the concept of gender equality resulted in an increase in women's representation in the military field, as in other fields. At the same time, today's increasingly changing leadership styles create space for female military leaders, as well as female leaders in other fields. Although the number and representation of female leaders in this field is gradually increasing, it is seen that they still do not have equal representation with men. The development of inclusive policies based on gender equality has the effect of increasing this representation both quantitatively and qualitatively.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8(1): 1-6, 2025

Askeri Liderliğe Kadın Penceresinden Bakmak

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 10/01/2024

Kabul : 29/05/2025

Anahtar Kelimeler:

Askeri Liderlik

Kadın Liderler

Kadın ve Ordu

Kadın Askeri Liderler

ÖZ

Yapılan bu çalışmada kadınların geçmişten günümüze farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda askeri alanda var olma mücadeleleri, yaşadıkları zorluklar ve bu alandaki katkıları incelenmeye çalışılmıştır. Tarihsel süreçte savaş, askerlik ve askeri liderlik kavramlarının erkekler ile ilişkilendirildiği ve bu alanların erkek egemen alanlar olarak tanımlandığı görülmektedir. Bununla beraber antik çağlardan itibaren askeri alanda varlık gösteren, lider olarak ön plana çıkan kadınlar olmuştur. Bu kadınlar kendilerine biçilen geleneksel rollere karşı çıkarak gerek savaş zamanı gerekse barış zamanında askeri faaliyetlerde önemli roller oynamışlardır. Özellikle I ve II. Dünya Savaşları ve bu savaşlarla birlikte ortaya çıkan insan kaynağı ihtiyacı kadınların ordularda daha fazla yer almasının yolunu açmıştır. Diğer yandan feminist hareketin gelişimi, toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının daha fazla telaffuz edilmeye başlanması diğer alanlarda olduğu gibi askeri alanda da kadın temsiliyetinin artması ile sonuçlanmıştır. Aynı zamanda günümüzde giderek değişen liderlik stilleri diğer alanlardaki kadın liderlere olduğu gibi kadın askeri liderlere de alan açmaktadır. Bu alandaki kadın liderlerin sayısı ve temsiliyeti giderek artmakla birlikte hala erkekler ile eşit temsiliyete sahip olmadıkları görülmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini temel alacak kapsayıcı politikaların gelişimi bu temsiliyeti nicel ve nitel olarak artırma etkisine sahiptir.

^a rabia.uste@deu.edu.tr

^b <https://orcid.org/0000-0002-25250968> | ^b g.ulker@ogr.edu.edu.tr

^b <https://orcid.org/0009-0007-1746-8178>

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

Lider ve liderlik kavramları ilk çağlardan bu yana, ekonomik, siyasal ve politik süreçlere bağlı olarak sıkça tartışılan konular arasında yer almıştır. Literatürde liderliğin ne olduğu, ne gibi özellikler barındırdığı ve türlerinin neler olduğuna ilişkin çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalara bakıldığında, insanları belirlenmiş hedefler doğrultusunda ilerlemeye ikna etmek (Çelik ve Sumbül, 2008: 50), bir grup insanı belli amaçlar etrafında toplayabilmek ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için onları harekete geçirme bilgi ve yetenekleri toplamı (Eren, 2008: 431), grubu peşinden sürükleyebilmek, amaçlar belirlemek ve bu amaçlar doğrultusunda grubu yönlendirebilmek (Özkalp ve Kirel, 2001: 185) gibi tanımlar dikkati çekmektedir. Liderlik, üzerinde oldukça çalışılan ve uzun süredir tartışılan bir alan olmasına rağmen hem kavramsal hem de kuramsal açıdan henüz netliğe kavuşturulamamıştır. Farklı araştırmacılar tarafından farklı tanımlar yapılmakla birlikte, üzerinde fikir birliğine ulaşılmış ortak bir liderlik tanımı bulunmamaktadır. Bununla beraber genel olarak baktığımızda tanımların odak noktasında “bir kişinin diğerlerini etkileyebilmesi” olduğunu söylemek mümkündür (Demir, Yılmaz ve Çevirgen, 2010: 131).

Yapılan araştırmalar, söz konusu etkileme sürecinin nasıl gerçekleştiğinin yanı sıra bu süreçte hangi kaynakların kullanıldığı, hangi mekanizmaların rol oynadığı, farklı liderlik stillerinin neler olduğu gibi değişkenler üzerinde durmuştur. Başlangıçta liderlikte kişisel özelliklerin önemli olduğu düşünülse de, zamanla kişisel özellikler kadar durumsal faktörlerin de önemli olduğu ortaya konmuştur (Begeç, 1999: 21).

Askeri liderlik kavramına baktığımızda ise, “mevcut kaynakları en etkili şekilde kullanan, aslarını harekete geçirmekle kalmayıp aynı zamanda onları olumlu hedeflere yönlendiren kişi olarak da tanımlanmaktadır (Akova ve Tavukçuoğlu (1997), akt. Aydemir, 2010: s.51).

Tarihsel süreç içerisinde savaş, askerlik ve liderlik gibi kavramlar erkeklik ile bir tutulmuştur. Dolayısıyla bu alandaki alanların da erkeklerin egemen oldukları alanlar olduğu görülmektedir (Sunal, 2019, s.54). Toplumsal cinsiyet açısından baktığımızda askeri kurumlar cinsiyete dayalı stereotiplerin en keskin hissedildiği yerlerden biridir. Askeri kurumlarda toplumsal cinsiyet ilişkilerinin karakteri sivil toplumda da var olanla örtüşmektedir, çünkü askeri kurumlar da çeşitli açılardan içinde bulundukları toplumların kültürlerini yansıtmaktadır (Moore, 2020, s.2). Bununla beraber, tarihte birçok alanda olduğu gibi, askeri kurumlarda da geçmişten günümüze kadınların çeşitli şekillerde var oldukları, zaman zaman lider olarak ön plana çıktıkları ve askeri kurumlarda temsil kabiliyetlerinin zaman içerisinde arttığı görülmektedir.

Bu çalışma erkeklerin ağırlıklı olarak var oldukları bir alan olan askeri alanda kadınların farklı ülkelerde ve farklı zaman dilimlerinde var olma mücadelelerine dair mevcut verileri bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Liderlik normlarının zaman içindeki değişim ve gelişimine, kadınların bu alanda yaşadığı güçlüklerin yanı sıra süregelen katkılarına da ışık tutarak feminist teori yanında kadın ve liderlik alanında çalışma yapan akademik literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir. Diğer yandan askeri kurumlarda toplumsal cinsiyet eşitliğini temel

alacak kapsayıcı politikaların gelişimini de destekleyici olabileceği değerlendirilmektedir.

Cinsiyet ve Liderlik

Cinsiyet farklılıklarının liderlik üzerindeki etkilerinin dikkate alındığı çalışmaların görece yeni olduğunu söylemek mümkündür. Antik çağdan bu yana çeşitli alanlarda olduğu gibi liderlik alanında da kadınların var olduğu dikkati çekmektedir. Bununla beraber liderliğin genellikle erkek egemen bir alan olduğu görülmektedir. Kadınların çalışma yaşamına erkeklerden çok daha sonra ve erkeklerle kıyaslandığında daha zor koşullarda giren kadınların yönetim kademelerinde yer almaları da uzun ve zorlu bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir (Onay, 2014, s.75).

Liderliğin erkek egemen bir alan olması, nasıl olduğu ve nasıl olması gerektiği ile ilgili kalıp yargıların da bu yönde şekillenmesine neden olmuştur (Üste ve Sırrı, 2023, s.122). Örneğin; iş performansı ve hedeflerin söz konusu olduğu, görev odaklı bir tarz “erkeksi tarz” ile ilişkilendirilmektedir. Diğer yandan kadınsı tarz denildiğinde, insan odaklı ve kişiler arası ilişkilerde başarılı olan bir tarz akla gelmektedir (Onay, 2013, s.215). Kamu sektöründeki kadınların yönetim açısından nasıl değerlendirildiğinin incelendiği bir çalışmada, erkek çalışanların bazı noktalarda kadınlardan daha üstün görüldüğü (bağlılık, güvenilirlik, çalışkanlık, dakiklik gibi), kadınların ise daha uysal bulunduğunu dikkati çekmektedir (Çiftçi, (1979), akt. Onay, 2014, s.79).

Kamu ve özel alan ayrımında kadının özel alana ait olarak tanımlanması erkekler için geçerli olmayan bazı güçlükleri beraberinde getirmektedir. Cinsiyet stereotipleri ve cinsiyete göre belirlenmiş işler, çalışma yaşamında kadınlar için kimi zorluklar oluşturmakta ve var olan yapının devam ettirilmesine yol açmaktadır (Onay, 2014, s.79). Her ne kadar kadın ve erkekler arasında yönetici davranışı açısından fark bulunmadığını gösteren çalışmalar (Bass, 1990. Akt. Onay, 2014, s.75) olsa da bu alanın erkek egemen bir alan olarak tanımlanması günümüzde de devam eden bir eğilimdir. Kadınlar hala liderlik ve üst yönetim kademelerinde yeterince temsil edilmemekte, askeri kurumlarda da benzer durum dikkati çekmektedir.

Bununla beraber son yıllardaki toplumsal ve politik gelişmeler toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının ordu içinde daha fazla telaffuz edilmesine yol açmıştır (Moore, 2020, s.1). Kadınlara yönelik eşit istihdam bağlamında askeri yasa ve politikalarda meydana gelen değişiklikler, kadınların daha geniş bir yelpazedeki askeri mesleklere alınmalarına ve bu meslekleri tercih etmelerine olanak tanımıştır. Ülkemize bakıldığında da, Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde kadın istihdamının arttığını ve kadınların giderek daha fazla yönetici kademelerinde yer almaya başladıklarını görmekteyiz. 2018 yılı istatistiklerine göre Türk Silahlı Kuvvetlerinde 1.343 kadın subay görev yapmaktadır (Özenç ve Salepçioğlu, 2019, s.319).

Benzer şekilde liderlik stilleri üzerinde yapılan araştırmalar farklı liderlik özelliklerine giderek daha fazla dikkat çeker olmuştur. Liderliğin değerlendirilme biçimi ve liderlik uygulamalarından beklentilerin değişmiş olması, insanı temel alan ve kalite odaklı yönetim anlayışı

kadınlara daha fazla alan açılmasını beraberinde getirmiştir.

Orduda Kadın Liderlik ve Başarılı Örnekleri

Antik çağlardan itibaren, askerlik ve liderlik konularında kendilerine biçilen geleneksel rolleri kabul etmeyip lider olarak anılmayı başaran kadınlar olmuştur. Bilinen ilk kadın amiral olan ve Salamis Deniz Savaşı ile ün kazanan, birçok askeri sefere komutanlık ettiği söylenen Kariyalı Artemisia (İ.Ö. 480) önemli bir askeri lider olarak karşımıza çıkmaktadır (Demir, 2018, s.122). En başarılı kadın liderlerden biri olarak nitelendirilen Matilda Toskana da askeri başarıları ile bilinmektedir (Onay, 2013, s.219).

Tarihin çeşitli dönemlerinde kadın liderler görülmekle birlikte, kadınlar özellikle 20. Yüzyıla kadar sistemik bir şekilde askeri birliklerde yer almamışlardır. Tarih sayfalarında, savaş ve kaos süreçlerinde ülkelerine yararlık gösteren binlerce kadın olmasına rağmen kahramanlar erkekler olarak yer almıştır. Bu durumu tam olarak olmasa da ülke savunmasında ve askerlik mesleğinde kadınlar lehine çeviren dönem I. Dünya Savaşı ile başlayan ve II. Dünya Savaşı ile hızlanan zaman aralığıdır denebilir. I. ve II. Dünya Savaşları ile bu savaşlarda kadın liderlerin ele alınması ve birkaçına konu içinde yer verilmesinin nedeni kadınların bu süreçte tarih sayfalarındaki yerlerini alamamış olmalarıdır.

I. Dünya Savaşı'nda Kadın Askeri Liderler:

Kadınları orduya alınmalarında I. Dünya Savaşı'ndan önce Batı'da süregelen birinci dalga feminizmin etkisi büyük olmuştur (Sunal, 2019, s.64). Kadınların bu dönemden itibaren toplumsal yaşamadaki konumlarını ve görünürlüklerini daha çok sorguladıkları dikkati çekmektedir. Kapasite ve yetenek açısından erkeklerle eşit olduklarını göstermek isteyen kadınlarla, savaşın sebep olduğu ağır kayıplar nedeniyle oluşan savaş gücü talebi kesişmiştir (Akgül, 2001, akt. Sunal, 2019, s.64).

I. Dünya Savaşı'nda insan gücü ile ilgili ciddi sıkıntılar olmasına rağmen, kadınların ordudaki etkinlik alanı genellikle açıcılık, hemşirelik, hasta bakıcılık gibi rollerle sınırlı olmuştur. Çok az sayıda kadın, geleneksel olmayan alanlarda (paraşütçülük, uçak tamiri, istihbarat vb.) görev yapmıştır. Bununla beraber savaşın başından itibaren bazı kadınlar geleneksel rollerin dışına çıkarak aktif çatışmalarda yer alma taleplerini dile getirmişlerdir. Bu bağlamda "Kadının Yardımcı Gücü" (Women's Auxiliary Force), "Ev Hizmet Birliği" (Home Service Corps), "İngiliz Hizmet Birliği" (The British Service Corps), "Gönüllü Kadın Kaynağı" (Women's Volunteer Reserve) gibi gönüllü kadın paramiliter örgütler ortaya çıkmıştır. Özellikle Women's Volunteer Reserve (WVR) kadınlara yönelik gönüllü askeri kuruluşların en öne çıkması ve çeşitli alanlarda aktif faaliyet göstermişlerdir. (Noakes, 2005, s.2). I. Dünya Savaşı'nda askeri lider olarak ön plana çıkan kadınlara baktığımızda birçok kadın liderlik sıfatıyla bezenmiş bir biçimde yer almaktadır. Bunlardan bazılarının konu içinde yer verilmiştir.

Maria Bochkareva: 1889 yılında doğan Maria Bochkareva I. Dünya Savaşı sırasında Rus ordusunda görev yapmıştır. Önceleri askeri hemşire olarak çalıştığı, ardından askeri birliklere komuta ettiği ifade edilmektedir. Bir askeri birliğe komuta eden ilk Rus kadın olarak

bilinmektedir. Kadınların cephe hizmetlerine katılmasını desteklemek için kadın taburları kurmuş, savaş boyunca liderlik yetenekleri ile dikkat çekmiştir. Özellikle kadınların savaşa katılımları konusunda cesur bir öncü olarak hatırlanmaktadır (Kihntopf, 2003, s.22).

Flora Sandes: 1886 yılında İngiltere'de doğmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında hemşire olarak görev yapan Flora Sandes, I. Dünya Savaşı sırasındaki en tanınmış kadın askerlerden biri olarak tarihe geçmiştir. Flora Sandes savaş sırasında Sırp Ordusu'na özel asker olarak katılmıştır. Subay rütbesine yükselmiş ve yüzbaşı ünvanını almıştır. Cesareti ile ön plana çıkan bir savaş kahramanı olarak bilinmektedir (Wheelwright, 1989, s.42).

II. Dünya Savaşı'nda Kadın Askeri Liderler

II. Dünya Savaşı'na kadar kadınların ne kadar iyi performans gösterirlerse gösterebilirler erkek olmadıkları için onur nişanı almadıkları, bazılarının orduya girebilmek için erkek kılığına girdikleri bilinmektedir (Moore, 2020, s.4). Bu kadınlar süreçte çok çaba gösterse de erkekler ile eşit görülmemişlerdir. Çoğu anlatıma göre, II. Dünya Savaşı sırasında çok sayıda kadın ordulara katılmış, ancak bu kadınlar erkeklerle rekabet halinde olmamış, savaşmak üzere erkekleri serbest bırakmak amacıyla kendilerine verilen işleri yapmışlardır (Moore, 2020, s.3). Bununla beraber II. Dünya Savaşı sırasında aşağıda adı geçen önemli kadın askeri liderleri görmek mümkündür:

Vera May Atkins: 1908 doğumlu olan Vera Atkins, II. Dünya Savaşı sırasında özel hareket biriminde çalışan İngiliz asıllı istihbarat subayıdır. II. Dünya Savaşı'nın en büyük kadın gizli ajanı olarak nitelendirilmiştir. Nazi işgali altındaki Fransa'da da çeşitli operasyonlar ile direnişe destek sağlamıştır. İstihbarat dünyasındaki etkili rolü ve organizasyon becerisinin üstünlüğü ile bilinen Vera May Atkins, savaşta katkıları nedeniyle çeşitli ödüllere layık görülmüştür (Wark, 2007, s. 413).

Nancy Wake: 1912 yılında dünyaya gelmiştir. Fransız Direnişine ve II. Dünya Savaşı'na katılmıştır. Hemşire ve aynı zamanda gazeteci olan Nancy Wake, kariyerine istihbarat subayı olarak devam etmiş ve II. Dünya Savaşı sırasında askeri açıdan önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Savaşın ardından çok sayıda ödül almış olan Nancy Wake kahramanlık ve cesareti ile ön plana çıkmış bir kadın liderdir (Rawlings, 2011).

Anna Mae Hays: 1920 yılında doğan Anna Mae Hays, II. Dünya Savaşı ve Kore Savaşı'nda yer almış Amerikalı bir askerdir. Onun da kariyerine hemşire olarak başladığı, ardından orduya katıldığı bilinmektedir. ABD Silahlı Kuvvetleri'nde general ünvanını elde eden ilk kadın olarak tarihe geçmiştir (Watts, 2018, s.653).

Türk Ordusunda Kadın Askeri Liderler

Ülkemizin tarihine baktığımızda ise, İslamiyet öncesi Türk topluluklarında kadının asker niteliğine dair çeşitli örnekler görülmektedir. Örneğin, İlk Türk topluluklarından İskitler (Sakalar)'ın yaşadığı coğrafyaya baktığımızda, kazılar sonucu çok sayıda kadın mezarında silah bulunduğu bilinmektedir. O dönemlerde savaşçıların silahları ile birlikte gömüldükleri göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu Türk topluluklarında kadınların savaşçı niteliği ile ön plana çıktığını söylemek mümkündür (Korkmaz, 2022, s.657).

İskit Hükümdarları'ndan olan Tomris Hatun, dünyanın ilk kadın savaşçı kraliçesi olarak kabul edilmektedir. İskitler'in Persler ile yaptıkları savaşlarda dikkati çeken Tomris Hatun'un, Türk ordusundaki kadın varlığı açısından önemli bir figür olduğu görülmektedir (Korkmaz, 2022, s.658).

İslamiyet'in kabul edilmesinin ardından orduda erkeklerin egemen olduğu bir anlayış oluşmuştur (Korkmaz, 2022, s.658). Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına kadar geçen süre içinde kadınların askeri alandaki faaliyetlerinin sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından yaşanan savaşlar, kadınların cephe gerisinde varlığını önemli hale getirmiştir. Söz konusu durum kadınların toplumda asker olarak kabullenmelerini sağlayacak çalışmaların yapılmasına olanak vermiştir.

Kurtuluş Savaşı'na baktığımızda ise, kadınların verdikleri mücadelenin, dünya tarihindeki diğer savaşlarda da örneklerinin görüldüğünü söylemek mümkündür. Vatanın savunulması sırasında kadınların erkeklerin yanında yer aldıkları bilinmektedir. Daha çok geri planda yer almakla birlikte önemli askeri başarıları olan kadınlar bulunmaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarihine baktığımızda ise kadın istihdamının subay kadrosunda ve dünyadaki diğer ordularda da olduğu gibi hemşirelerle başladığı görülmektedir (Sunall, 2019, s.1). 1955 yılından itibaren ise hükümet kararı ile Harp Okulları'na kadın öğrenci alımı başlamıştır. Kara Harp Okulu ile başlayan alım süreci, Deniz ve Hava Harp Okulları ile devam etmiştir (Korkmaz, 2022, s.662).

Kadınlar açısından baktığımızda başlangıçta ordunun yumuşak yüzü ve vitrini şeklindeki temsiliyet süreci zamanla değişmiştir. Çeşitli başarılar kazanan kadın askerler mesleki olarak ilerlemiş, kıdem ve rütbe alarak terfi etmişler ve birlik komutanı olarak görev yapmışlardır.

Aşağıda I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri tarihindeki askeri kadın liderlere örnek verilmiştir:

Nene Hatun: Türk tarihinin önemli kadın kahramanlarından biri olan Nene Hatun 1877-1878 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı Rus Savaşı'nda (93 Harbi) Erzurum'da Aziziye Tabyaları'nın kurtarılması için verdiği mücadeleyle bilinmektedir (Aktaş, 2019, s.41). Kadınların vatan savunmasındaki yerini vurgulayan güçlü bir sembol olarak hafızalarda yer etmiştir.

Fatma Seher Hanım (Kara Fatma): 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda önemli katkıları olan Fatma Seher Hanım Erzurum işgali sırasında yönetimi altındaki yaklaşık dört bin askerle birlikte savaşmıştır. I. Dünya Savaşı'nda ise Kafkas Cephesi'nde savaşan Fatma Seher Hanım Ermenilere karşı savaşmıştır. Mustafa Kemal'in emri ile kurulan ve kadınlardan oluşan bir birlik ile Bursa ve İzmit'in kurtarılması için çalışmış, Sakarya ve Başkumandanlık Savaşları'na da katılarak üstteğmen rütbesi almıştır (Tansel, 1991: 25-39 akt. Karagözoğlu, 2018, s.104).

Münevver Saime Hanım (Asker Saime): Münevver Saime Hanım'ın Kurtuluş Savaşı sırasında öğrenci olduğu bilinmektedir. Kadıköy Mitingi'nde bir konuşma yapmış ve ardından hakkında tutuklama çıkarılmıştır. Bunun üzerine Anadolu'ya geçerek 1919 yılında Milli Mücadele'ye katılan Münevver Saime Hanım özellikle

cephede gerisinde önemli hizmetler vermiş, istihbarat açısından da değerli çalışmalarda bulunmuştur (Karagözoğlu, 2018, s.103).

Gördesli Makbule Hanım: 1921'de Kurtuluş Savaşı saflarına katılan Makbule Hanım'ın cephede savaştığı, ata bindiği, ceket ve pantolon giydiği, ayağında sürekli çizme, başında siyah başlık ile yüzü örtülü şekilde dolaştığı ifade edilmektedir. Cesareti ile bilinen Makbule Hanım'ın savaş sırasında motive edici ve yönlendirici özelliklerinin ön plana çıktığı görülmektedir. (Tansel, 1988:52, akt. Karagözoğlu, 2018).

Halime Çavuş: Kastamonulu olan Halime Çavuş, oldukça erken sayılabilecek bir yaşta (12-14) Kurtuluş Savaşı saflarına katılmıştır. Saçlarını kökünden kazıtan, tıraş olan, erkek kıyafetleri giyen Halime Hanım'ın uzun süre Halim Çavuş olarak bilindiği, kadın olduğunun fark edilmediği ifade edilmektedir. Savaş sırasında bacağından yaralanan Halime Çavuş, savaş bittikten sonra İstiklal Madalyası ve Gazi Ünvanı almıştır (Karagözoğlu, 2018, s.105-106).

İnci Arcan: Türk Silahlı Kuvvetleri tarihine baktığımızda askeri okullara ilk kez kadın öğrencilerin alınmasının, İnci Arcan tarafından verilen dilekçe ile başladığı görülmektedir. 30 Ağustos 1955 tarihinde eğitimine başlayan Kara Harp Okulu'nun ilk kadın öğrencisi asteğmen rütbesi ile mezun olduktan sonra, Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın çeşitli kademelerinde çalışmıştır. 1983 yılında Albay rütbesinde emekliye ayrılmıştır (Onur, 2019, s.14).

Leman Altınçekiç (Bozkurt): Hava Harp Okulu'na alınan ilk kadın öğrenci Leman Altınçekiç (Bozkurt) olmuştur. Mezuniyetinin ardından pilotaj eğitimlerini tamamlamış, Türkiye tarihindeki ilk kadın jet pilotu ünvanını almıştır. Hava Kuvvetleri bünyesinde çeşitli birlik ve kurumlarında görev yapmış, albay olarak emekliye ayrılmıştır (Onur, 2019, s.14).

Gökçen Fırat: Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesindeki ilk kadın amiral olan Gökçen Fırat, 1988'de Deniz Harp Okulu'ndan mezun olduktan sonra, TCG Yavuz fırkateyninde su altı silahları subaylığı ve denizaltı savunma harbi subaylığı yapmıştır. Ardından TCG Eğitim Bot-2'nin komutanlığı görevini icra eden Gökçen Fırat, Türkiye'nin ilk kadın gemi komutanı olma ünvanını da bu şekilde kazanmıştır. UNIFIL/Lübnan Karargahı'nda Deniz Hareket Plan Subaylığı, NATO Müsterek Harp Merkezi /Norveç'te Tatbikat, Eğitim, İnovasyon Başkanlığı İcra Subaylığı, NATO Müttefik Deniz Komutanlığı'nda Harekât Daire Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. 2023 yılında tuğamiral rütbesine terfi eden Gökçen Fırat, Deniz Kuvvetleri Savunma Planlama ve Proje Yönetim Başkanı pozisyonuna atanmıştır (http://www.dzk.tsk/dzk/denkom/Gökçen_Fırat/)

Günümüzde Kadın, Ordu ve Liderlik

Askerlik hizmeti dünyanın birçok ülkesinde zorunlu kabul edilmektedir. Bu ülkelerin çoğunda askerlik hizmeti erkeklerle yönelik olup, kadınlar açısından askerliğin zorunlu olduğu az sayıda ülke bulunmaktadır. Bu ülkelere baktığımızda da farklı uygulamalar dikkati çekmektedir. Örneğin, İsrail sürekli olarak; Ermenistan ise savaş ve çatışma riski olduğunda kadınları zorunlu askerlik kapsamına almaktadır. Yeşil Burun Adaları, Çad, Çin, Eritre, Norveç, Kuzey Kore ve İsveç gibi ülkelerde de

kadınlar için askerlik hizmeti söz konusudur. Bu ülkelerin fazla ortak noktası bulunmamakla birlikte kadınlara yönelik askerlik uygulamalarında benzer gerekçeler göze çarpmaktadır. Örneği “savaş riskine dayalı zorunluluk”, “kadınlara diğer mesleklerde olduğu gibi askerlikte de fırsat eşitliği sağlanması”, “ideoloji gereği cinsiyetçi davranmama” gibi gerekçeler bunlar arasındadır. Diğer yandan Libya örneğinde olduğu gibi, ülkenin ne kadar ilerici olabileceğini dünyaya göstermek için, kendisini gayri resmî olarak “Amazon Muhafızları” (el-Rahibat el-Thawriyat) olarak adlandırılan ve tamamı kadınlardan oluşan bir muhafız birliği kurulmuştur (Dalaman, 2022, S.49). Kadınlardan oluşan birlikler zaman zaman liderlerinin ülke markasını geliştirme aracı olmuş, zaman zaman da lidere ve devlete saygı ve sadakatlerinin göstergesi olarak kurulmuşlardır (Dalaman, 2022, s.49).

Çağdaş ordularda kadınlar giderek daha fazla istihdam edilmekte, bu durum ise örgütsel yapılarda değişime yol açmaktadır (Moore, 2020, s.8). Kadınların ordudaki varlıklarına bakıldığında, savaş alanında ikincil görevlerin yanı sıra aktif görevlerde ve sıcak çatışmalarda da yer aldıkları görülmektedir. Kadınların askeri alandaki varlıklarının çeşitli araştırmalara konu olduğu, bu araştırmalarda özellikle kadınların yaşadıkları güçlükler ve bu güçlüklerin çözüm yolları üzerinde durulduğu dikkati çekmektedir (Dalaman, 2022, s.49).

Kadınların orduya katılımında cinsiyetçilik etkisinin göz ardı edilemeyeceği bilinmektedir. Bu durum kadınlara farklı politikalar uygulanmasına, dolayısıyla eşit olmayan iktidar ilişkilerinin tekrar üretilip pekişmesine neden olmaktadır. Kadınlar, ordu içi eğitim süreçlerinde gerek asker, gerekse kadın olarak daha fazla denetlenip, disiplin altına alınmaktadır. Kadınlara erkeklerden daha hafif bir temel eğitim uygulanması fiziksel güç farklılığına dayandırılmaktadır. Diğer yandan erkeklerin daha sert cezalar alması, kadınların eğitim sürecinde uzun süre dinlendirilmesi, kadınlara savaşta hayatta kalma taktiklerinin öğretilmemesi de cinsiyetçi durumlara örnek gösterilebilir (Sunal, 2019, s.67).

Askerlik erkekler için güçlü, sert, otoriter, savaşçı, cesaretli olmaları gibi değerler yüklerken bu durum kadınlar için farklıdır. Kadınlara bir yandan eril değerler yüklenmeye çalışılmakta, diğer yandan ise dişil özelliklerinin yok olmaması sağlanmaya çalışılmaktadır. Örneğin görünüş ve hareketlerinde kadınsılığın gösterilmesi önemsenmektedir. Sunal (2019, s.49) tarafından yapılan, kadın askerlerin medyadaki temsillerinin incelediği çalışmada, kadın askerlerin yer aldığı haberlerde bu askerlerin dış görünümünün vurgulandığı, makyajlı ve bakımlı olmak zorundalarmış gibi yansıtıldığı görülmektedir. Medyadaki temsillerde bir yandan kadınların askerlik mesleğini yapmaları yüceltilirken, diğer yandan kadınların ev içi rollerinin sorulmaya devam edildiği ve cinsiyetçi bir dil kullanıldığını belirtmektedir.

Smith vd. (2019, s.160) tarafından yapılan çalışmada, orduda kadınların performans değerlendirmesi açısından daha dezavantajlı konumda olduğu görülmektedir. Geleneksel stereotiplerin liderlik değerlendirmelerini etkilediği, erkek lider değerlendirmelerinde “nasıl olmalı” (güvenli bağımsız, rekabetçi vb..) ile ilgili kriterler ön planda iken, kadın lider değerlendirmelerinde “nasıl

olmamalı” (heyecanlı olmamalı, duygusal olmamalı vb..) kısmına daha fazla dikkat edildiği görülmüştür.

Yukarıda sözü edilen zorluklara rağmen kadınların ordularda yer almaya artan bir şekilde devam ettikleri görülmektedir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra gerçekleşen bazı değişimlerin bu süreçte önemli olduğu bilinmektedir. Örneğin, insan haklarına verilen önemin artması ile birlikte çeşitli alanlardaki eşit temsiliyet ve eşit muamele de önem kazanmıştır. Bu durum ise askerlik hizmetine kadınların dahil edilmesinin önünü açmıştır (Korkmaz, 2022, S.661). Yanı sıra kitleleşme oranının artması, sanayileşme ve eğitim gibi alanlardaki ilerlemeler ile birlikte ırk, etnik köken ve cinsiyet farklılıkları daha fazla sorgulanır hale gelmiştir. Küreselleşme olgusu, insan odaklı yaklaşım ve teknolojik gelişmelerle birlikte fiziksel güce daha az ihtiyaç duyulması, zorunlu ordular yerine profesyonel birliklerin kurulması da kadınların orduda yer almasında etkili faktörler arasındadır.

Sonuç ve Öneriler

Kadınlar geçmişten günümüze askeri alanda lider olarak varlık göstermişlerdir. Savaş zamanında gerek cepheye gerekse cephe arkasında önemli başarılarla imza atmışlardır.

Kadınların erkek egemen bir alan olarak askerlik alanında var olmaları bir mücadele süreci gerektirmiştir. Zaman zaman erkek kılığına girmişler, daha pasif roller almak zorunda kalmışlardır. Yanı sıra toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık ile baş etmeleri gerekmiştir. Kadınların fiziksel güç, dayanıklılık ve savaş koşullarına uyum sağlama kapasitelerinin erkeklerle kıyasla yetersiz olduğu yönündeki genellemeler, askeriye gibi maskülen normlarla çevrili alanlarda kadınların sistematik olarak dışlanmasına neden olmuştur. Diğer yandan kadınların duygusal olarak zayıf oldukları, stresli durumlarda karar verme süreçlerinde zorlanacakları gibi indirgemeci yargılar bilişsel yeteneklerinin sorgulanmasına yol açmış ve cinsiyetçi rollerin askeri kurumlarda yeniden üretilmesine hizmet ederek kadınların orduda lider konumunda olmalarının önündeki engellerden biri olarak karşımıza çıkmıştır.

Sözü edilen engellere rağmen kadınlar, geleneksel cinsiyet stereotiplerinin en çok hissedildiği alanlardan biri olan askeri alandaki var olma mücadelelerinden vazgeçmemişlerdir. Kadınların kendilerine dayatılan rollere karşı çıkarak başarılı temsiliyetler sergilemeleri giderek daha fazla kadının askeri alanda lider olarak karşımıza çıkması ile sonuçlanmıştır. Aynı zamanda modern ordularda teknolojik gelişmelerle birlikte savaşın niteliğinin değişmesi, fiziksel güç kadar strateji, iletişim, koordinasyon ve karar alma becerilerin ön plana çıkması askeri kadın liderlerin sayısındaki artışa yansımıştır. Diğer yandan toplumsal cinsiyet eşitliğinin, genel toplumsal değerlere paralel bir şekilde ordularda da daha fazla ifade edilmeye başlanması da belirleyici faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde askeri lider ve yönetici pozisyonundaki kadın sayısı yeterli olmasa da gidererek arttığı görülmektedir.

Bu bağlamda askeri istihdam süreçlerinin, performans değerlendirmelerinin ve yönetim pozisyonlarının toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı bir hale getirilmesinin birey, kurum ve toplum düzeyinde kritik bir öneme sahip olduğunun altını çizmek önemlidir. Savaşların neden

olduğu yıkımlardan en çok etkilenen gruplardan biri olan kadınlar, bu etkilerin farkında olmalarıyla da birlikte barış süreçlerine, onarıcı, önleyici etkiler sağlama potansiyellerine sahiptirler.

Sonuç olarak, askeri alanda mal ve hizmet üretecek kadınların, cinsiyete dayalı ayrımcılığın olmadığı bir ortamın daha zenginleştirici, geliştirici, güçlendirici etkisinden bahsetmek mümkündür.

Kaynaklar

- Aktaş, A. (2019). Nene Hatun'un Hayatı ve Nene Hatun Bibliyografyası. Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Giresun.
- Aydemir, N.K. (2010). İşletmelerdeki Liderlik Yaklaşımları İle Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki Liderlik Yaklaşımlarının Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Afyonkarahisar.
- Begeç, S. (1999). Modern Liderlik Yaklaşımları ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Gebze.
- Çelik, C. ve Sünbül, Ö. (2008). Liderlik Algılamalarında Eğitim ve Cinsiyet Faktörü: Mersin İlinde Bir Alan Araştırması. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (3): 49-66.
- Dalaman, Z.B. (2022). Türkiye'de Ulus Devlet İnşa Sürecinde (1923-1950) Kadın Asker ve Asker Annesi Tartışmaları. Belgi Dergisi, 23, 47-71
- Demir, M. (2018). Halikarnassos Kentinde Hanedanlık ve Kadın Yöneticiler Klasik Dönem (MÖ 500-300). Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi Kadın Çalışmaları Özel Sayısı, 19 (42), 121
- Demir, C., Yılmaz, M. K., & Çevirgen, A. (2010). Liderlik Yaklaşımları ve Liderlik Tarzlarına İlişkin Bir Araştırma. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 2(1), 129-152.
- Eren, E. (2008). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, 11. Basım, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Karagözoğlu, N. (2018). Sosyal Bilgiler Dersinde Vatandaşlık Değerinin Kazandırılmasında Kadın Kahramanların Yaşam Öykülerinin Kullanılması. International Journal of Contemporary Educational Research, 4 (7), 97-110
- Kihntopf, Michael P. (2003). During World War I, Russian Lieutenant Maria Bochkareva forged the Women's Death Battalion. Military History, 20, (2), 22
- Korkmaz, E. (2022). Türk Ordusunda Kadının Yeri: Tarihi Perspektiften Bir Değerlendirme. Güvenlik Stratejileri Dergisi, 18 (43), 655-682
- Moore, B. L. (2020). Military Women: Changes in Representation and Experiences. Handbook of Military Science.
- Noakes, L. (2005). Women's Military Service in the First World War. Women, War & Society, 1914-1918
- Onay, M. (2013). Antik Çağdan Bugüne Tarihin Başarılı Kadın Liderleri. Sosyal Beşeri Bilimler Dergisi, 5 (2), 213-225
- Onay, M. (2014). Kadın ve Erkek Liderlerin Liderlik Davranışları Arasındaki Farklar. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 6 (2), 73-85
- Onur, E. (2019). Türkiye'de Kadının Sosyal Statüsü. Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Bilecik.
- Özkalp, E. ve Kirel, Ç. (2001). Örgütsel Davranış, 6. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Özenç, M.Ç. ve Salepçioğlu, M. A. (2019). Erkek Egemen İşlerde Çalışan Kadınlarda Cam Tavan Sendromu ve İş Motivasyonu. ABMYO Dergisi, 56, 313-333.
- Rawlings, Nate (2011). Nancy Wake. Times, 178, (8)
- Smith, D.G. vd. (2019). The Power of Language. Gender, Status, and Agency in Performance Evaluations. Sex Roles, 80, 159-171
- Sunal, A. (2019) Medyada Kadın Asker Temsilinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- Üste, B.R. ve Sırrı, C. (2023). Modernizmden Postmodernizme Kadın ve Erkek Liderler Arasındaki Farklılıklar. Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Dergisi, 7, (1), 117-147
- Wark, Wesley (2007). Atkins, Vera: Spymistress: The Life of Vera Atkins, the Greatest Female Secret Agent of World War Two. Biography, 30, (3), 413
- Watts, Geof (2018). Anna Mae Hays. The Lancet (British edition), 391 (10121), 653.
- Wheelwright, Julie (1989). Flora Sandes-Military Maid. History Today, 39, 42-48
- <http://www.dzk.tsk/dzk/denkom/Gökçen> Fırat/Erişim tarihi: 27 Kas 2023

Investigating the Effect of Behavioural Finance on Retail Investors' Stock Performance in Borsa Istanbul and Moderator Role of Psychological Capital in This Effect

Yusuf Ofllaz^{1,a,*}, Ahmet Erkuş^{2,b}, Esra Kangal^{3,c}

¹ Sivas Cumhuriyet University, Institute of Social Sciences, Sivas, Türkiye

² Bahçeşehir University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, İstanbul, Türkiye

³ Sivas Cumhuriyet University Kangal Vocational School, Sivas, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 21.03.2024

Accepted : 28.04.2025

Keywords:

Behavioural Finance
Psychological Capital
Stock Performance
Retail Investor
Borsa Istanbul

ABSTRACT

This study aims to investigate the effect of behavioural finance on the stock performance of retail investors in Borsa Istanbul and the role of psychological capital in this effect. In this regard, a survey was conducted on 223 retail investors who made transactions in Borsa Istanbul between 31st December 2022 and 16th January 2023. In the survey form, there are eleven questions to identify the demographic profile of the participants and three scales which are Behavioural Finance Scale with 26 statements, Psychological Capital Scale with 24 statements and Stock Performance Scale with 9 statements. SPSS-22 software was used for data analysis. As a result of the study, it is found that behavioural finance factors have a partial effect on stock performance of retail investors and psychological capital has a partial role in this effect.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8(1): 7-20, 2025

Borsa İstanbul'da Bireysel Yatırımcıların Hisse Performansı Üzerinde Davranışsal Finansın Etkisi ve Psikolojik Sermayenin Moderatör Rolünün İncelenmesi

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 21.03.2024

Kabul : 28.04.2025

Anahtar Kelimeler:

Hisse Senedi Performansı
Psikolojik Sermaye
Davranışsal Finans
Bireysel Yatırımcı
Borsa İstanbul

ÖZ

Bu çalışmada davranışsal finansın Borsa İstanbul'da bireysel yatırımcıların hisse senedi performansı üzerindeki etkisinin ve bu etkide psikolojik sermayenin rolünün araştırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda 31 Aralık 2022-16 Ocak 2023 tarihleri arasında Borsa İstanbul'da işlem yapan 223 bireysel yatırımcıya anket uygulanmıştır. Anket formunda katılımcıların demografik profilini belirlemeye yönelik on bir soru ve Davranışsal Finans Ölçeği olan üç ölçek yer almaktadır. 26 ifadeli Psikolojik Sermaye Ölçeği, 24 ifadeli Psikolojik Sermaye Ölçeği ve 9 ifadeli Hisse Senedi Performans Ölçeği. Veri analizi için SPSS-22 programı kullanıldı. Çalışma sonucunda bireysel yatırımcıların hisse senedi performansı üzerinde davranışsal finans faktörlerinin, bu etkide psikolojik sermayenin ise kısmi bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

^a y.ofllaz@gmail.com

^c etakci@cumhuriyet.edu.tr

^b https://doi.org/ 0000-0002-5428-1616

^c https://doi.org/ 0000-0002-9154-1149

^b ahmet.erkus@eas.bau.edu.tr

^c https://doi.org/ 0000-0003-3270-7070

Introduction

The term “Behavioral Finance” was developed to help individuals facing financial decisions understand how they make decisions and behave when investing. Recent studies published in the financial literature have confirmed that the old and classical theories once utilized to measure and explain investor behavior are no longer adequate (Çam and Hırka, 2021). The focus of behavioral finance is on how investors assess information to make judgments about various investments and how this information influences them as they make these decisions (Kumar and Gupta, 2020: 8). The disciplines of psychology and finance have converged in the topic of behavioral finance. Investors' failure to act rationally and the manifestation of actions that are incomprehensible in light of conventional financial theories are the causes of behavioral finance (Turazada and Şimşek, 2022: 115). In this context, deviations from market efficiency and irrational actions of market participants are explained by behavioral finance. (Ülkü, 2001: 99).

Psychological capital refers to a favorable psychological state in which a person believes they can handle challenging situations and cope with issues about the durability of their success, as well as having optimistic expectations about achieving success now or in the future (Avey et al., 2008: 54). Similar to the classic economic capital idea, psychological capital may be assessed as an investment made on the basis of performance and competitive supremacy (Luthans et al., 2006: 26). Entrepreneurs, managers, and investors have become more aware of the value of psychological capital as a result of dealing with issues including financial incompetence, regulatory limits, growing competition, and a bad economy (Enwick, 2005: 41).

In this study, the function of psychological capital in this effect is being investigated, along with the impact of behavioral finance on retail investors' stock performance in the Borsa Istanbul market. Numerous studies on behavioral finance and the variables influencing the choices and stock performance of retail investors have been published in the literature. There is, however, no research on the moderating effect of psychological capital in the relationship between behavioral finance characteristics and stock performance. The literatures on behavioral finance, psychological capital, and stock market research will all benefit greatly from this work.

Literature Review

Behavioural Finance

Behavioral finance is an interdisciplinary field which is based on theories, prejudices and research techniques from psychology, economy, neuroscience, decision-making fields and etc. (Ricciardi, 2006). Behavioral finance focuses on the role of cognitive factors and emotional effects on individuals, groups, organizations and markets. These prejudices are not only accidental behavioral types; on the contrary, such results are systematic missteps that individuals have the tendency to repeat over and over (Baker and Ricciardi, 2014). The field of behavioral finance attempts to shed light on how psychological factors affect investment decisions (Fuller, 1998: 10). Over time, with the developments in the discipline of psychology,

some studies have begun to be conducted to explain why individuals do not carry out decision-making processes with the principle of maximum benefit. At this point, behavioral finance has made financial models much more explanatory by taking the discipline of psychology as a reference. Behavioral finance aims to reveal the irrationality in financial markets by expanding the concept of rationality that traditional financial models accept as data. (Barberis and Thaler, 2002: 2).

When it comes to deciding how and where to invest their money, individuals are subject to the influence of a great number of different circumstances. In addition to this, it is quite tough to arrive at decisions by accessing data that is available on the market and accurately evaluating this data in accordance with these aspects (Goldenberg, 2004: 131). According to behavioural finance theory, investors are categorized in two groups as rational arbitrage traders investing within knowledge, and noise traders who make investment decisions irrationally via their emotions and rumours. These two groups to meet within capital markets creates competition. However, costless and riskless arbitrage is a limited situation. Irrational investors make transactions according to the changes in their emotions and sensibilities. Such a situation leads to mistakes via preventing healthy price formations (Baker and Wurgler, 2007: 1-31). These mistakes generate the effect of errors, emotions, prejudices and beliefs on financial markets, and prove the authenticity of behavioral finance (Barberis and Thaler, 2002: 5).

In the behavioral finance approach, it is argued that individuals cannot always act rationally and logically, and that individuals have some cognitive biases, and that their emotions and moods have an effect on their behavior; therefore, individuals cannot always make optimum choices and make their choices not to maximize their overall benefits, but to satisfy themselves. (Bostancı, 2003: 13). In other words, individuals make choices not for maximizing their utility overall, but for satisfying themselves. “Herd Behaviour”, “Over Confidence”, “Loss Aversion”, and “Uncertainty Avoidance” are the four key elements that are employed in this study. These are the factors that have an effect on the investing decisions made by retail investors. Because many people place a high level of importance on a society's cultural values and beliefs, the culture in which an individual lives can have a significant impact on that individual's worldview. Herd behaviour becomes apparent when viewed in this light. Investors who engage in a manner that is referred to as “herd behaviour” are those who execute transactions for the same stocks or in the same market at the same time and move in the same direction. As a result, investors base their choices on the choices made by other investors (Günak, 2007: 46). An individual is said to have overconfidence in themselves when they think their own information and talents to be of a greater degree than they actually are in relation to the circumstances they are in. This circumstance constitutes one of the most significant errors committed in terms of financial activity (Bernstein, 2005: 236). The propensity to base current decisions on one's past successes and losses is known as loss aversion. The emergence of a loss following the realization of a profit presents less difficulties than the

emergence of a loss following the realization of an additional loss, according to Dom (2003) and Thaler et al. (1997: 648). Eliot Ellsberg was the first to suggest avoiding uncertainty (1961). According to Ellsberg's (1961) research on how people behave in uncertain situations; people do not like to be in uncertain situations and do not prefer to participate in uncertain situations that already exist. (Ertan, 2007: 44).

Psychological Capital

As a result of advancements in positive organizational behaviour, which occurred as a result of the impact of positive psychology, the notion of psychological capital emerged and was introduced to literature (Luthans and Avolio, 2009: 300). As a result of the focus on improving life quality, positive psychology arose as a science of positive subjective experience and positive individual qualities promising to prevent negativities (Seligman and Csikszentmihalyi, 2000: 5). In this regard, psychological capital states a psychological situation in which positivity stands in the centre, differently from intellectual capital focusing on gaining competitive advantage (Çetin and Basım, 2012: 161). Psychological capital means the tendency to keep the evaluations and cognitions about coping skills with various situations. These situations can be undertaking difficult tasks, producing alternative solutions for the problems, endurance under difficult conditions, and trusting into the capability to get rid of failures rapidly. Studies made on psychological capital have showed that psychological capital is related to some significant outcomes withing work environment and also out of the office such as job performance, citizenship behaviours, turnover intention, life satisfaction, job satisfaction, relation quality, physical health, substance addiction and etc. (Harms, Krasikova and Luthans, 2018: 551) The primary focus of psychological capital is on the identity of the consumers and what will occur in the future as a result of positive development (Erkuş and Fındıklı, 2013: 304). There are distinguishing characteristics of psychological capital, including that it is more valuable than human capital and social capital, that it is distinctive in a positive way, that it is based on theory and research, that it can be measured, that it is situation-specific and developable, and that it has an impact on people's productivity and performance (Nelson and Cooper, 2007: 11-13). A higher order positive construct known as psychological capital is made up of the four constructs hope, resilience, optimism, and confidence (Luthans and Youssef, 2004). A person's confidence is his or her belief that they can complete a task. In this regard, a person's belief in his ability to complete the work increases as his level of confidence does. Therefore, those who lack confidence are more likely to give up when faced with challenges. However, those with greater confidence make more of an attempt to complete the work (Robbins, 2001: 167). Such people are eager to take on challenging jobs and never back down, and they do not hesitate to use all of their strength to achieve achievement (Larson and Luthans, 2006: 50). Additionally, because of its connections to variables like happiness, health, and success, optimism can be seen as a powerful structure (Peterson, 2006: 119). Those who are optimistic can succeed in many different areas and improve their health (Scheier and Carver, 1987).

Additionally, hope is about a person's ability to recognize instances of positive motivation that lead to a sense of achievement, the effort and tenacity put out in pursuit of intended goals, and potential alternatives (Jensen and Luthans, 2006: 261). Hope is a cognitive activity that involves using willpower to make concrete goals, coming up with creative solutions to achieve these goals, and achieving those goals (Snyder, 2002: 249-252). It might be argued that people with high hope levels like challenging goals and put forth more effort to achieve them by setting smaller, more manageable goals (Hefferon and Boniwell, 2014: 108). Last but not least, resilience can be defined as overcoming challenges or recovering well despite serious hazards (Wilkes, 1979; Benard, 1993). The ability to exert effort for tasks that are undertaken and deal with challenging circumstances, such as traumatic changes, uncertainties, conflicts, issues, dangers, failure, and others, is referred to as psychological resilience in terms of psychological capital (Luthans and Jensen 2002: 702). A top-level core structure called psychological capital collects and combines many laudable organizational behaviour standards. Therefore, it can be said that all aspects of psychological capital are interconnected. An individual with a great degree of hope, for instance, has the conviction to overcome challenges and a high degree of resilience and endurance. Additionally, people with strong levels of confidence may manifest their optimism, hope, and toughness in their daily actions (Luthans, Youssef and Avolio, 2006).

Numerous studies on behavioral finance and the variables influencing the choices and stock performance of retail investors have been published in the literature. There is, however, no research on the moderating effect of psychological capital in the relationship between behavioral finance characteristics and stock performance. The literatures on behavioral finance, psychological capital, and stock market research will all benefit greatly from this work.

Relation between Variables

Today, as in other branches of science, human characteristics have become more evident in the field of finance. It is observed that investors' behaviours displayed while making financial decisions are influenced by psychological and sociological factors. In this regard, behavioural finance as a sub-field of finance discipline investigates financial behaviours via

transferring these factors into finance discipline (Göçer and Karaca, 2019). Behavioral finance is a field of psychology and economy examining how cash management and decision-making in investment can be affected by cognitive tendencies. Thus, it is possible to state that the roots of behavioral finance studies are based on cognitive psychology which is a field of psychology investigating the internal cognitive processes such as visual processing, memory, thinking, learning, feeling, problem solving and decision-making, judgment etc. (Kasemsap, 2015: 95). There are some previous studies in the literature about behavioural finance, investor decisions and psychological factors. Aydın and Ağan (2016) investigated psychological factors affecting investors to make financial decisions and made a survey with 600 individuals. As the result, it was found that psychological prejudices have

effective role in individuals' investment decisions and behaviours, individuals are interested in investors' social structures, and they make mistakes in their decisions via exhibiting irrational behaviours with the impact of this situation. Öncü and Özevin (2017) examined the effect of psychological factors on woman investors' investment decisions and made a survey on woman investors. As a result of the study, it was revealed that women investors turn to investment instruments they trust and prefer short-term investments rather than long-term investments. Moreover, woman investors attach much importance to knowledge acquisition, they are affected psychologically and exhibit behavioural tendencies in this way. Öztöpcü and Aytekin (2017) investigated irrational behaviours of individuals and examined how behavioural finance emerged and behavioural tendencies of individuals about investment decision. In this regard, researchers made a survey with 326 participants. As the result, it was found that individuals attach importance to social and emotional tendencies in their investment decisions. Ormancı et al. (2022) investigated whether behavioural finance tendencies differ according to the demographic characteristics of individual investor and found significant differences in the tendency to self-deception from behavioural finance tendencies of investors and in education, marital status and income variables from socio-demographic characteristics in social tendencies; no significant relationships were found between demographic characteristics and cognitive and emotional tendencies. Arslan and Boztosun (2022) conducted a survey on 420 individual investors residing in Kayseri and investigated the effect of demographic characteristics of individual investors on behavioral tendencies and biases. They found that demographic characteristics of investors had an effect on behavioral finance tendencies and biases, which are herding tendency, anchoring tendency, overconfidence tendency, hindsight bias tendency, confirmation tendency and regret tendency. However, the effect of demographic characteristics on loss aversion tendency and representativeness tendency could not be determined.

Rasiah et al. (2022), Among 500 adult employees in Malaysia They investigated the effect of psychological beliefs on financial well-being and the mediating role of financial behavior in the relationship between psychological beliefs and financial well-being. As a result of the study, psychological beliefs including subjective financial attitude, financial knowledge and locus of control were positively associated with financial well-being, financial behavior, financial attitude and locus of control were positively associated with financial well-being. Chavali et al. (2021) investigated the extent to which financial behaviour affects financial well-being in India and conducted a study with 150 participants. The findings of the study showed that except loan commitment, all other behavioural factors such as future security, savings and investments, credit indiscipline and financial awareness have a significant impact on the financial well-being of an individual. Atmaningrum et al. (2021), Financial Knowledge, Income and Self-Control variables through Financial Behaviour and Financial Attitudes on Investment Decisions As a result of the study, it was seen that financial knowledge has an effect on financial behaviour, financial

knowledge affects financial attitudes and financial knowledge affects investment decisions.

When the literature is examined, it is seen that the studies mostly examine the effects of individual investors' financial behavior tendencies on demographic characteristics, financial well-being, financial awareness It has been seen. In this sense, it has been seen that there is no study examining the effect of behavioral finance and the role of psychological capital on the stock performance of individual investors. In this context, it is thought that the study will contribute to the literature.

Method

In this study, the effect of behavioural finance on retail investors' stock performance in Borsa Istanbul and moderator role of psychological capital in this effect was investigated. Within this scope, research was done on retail investors who make transactions in Borsa Istanbul. Survey technique was used as data collection method in the study. Validity and reliability analyses were conducted on the data. To identify significant relations among research variables, correlation analysis was made. Moreover, in order to test research hypotheses, regression analyses were made.

There are three types of variables in this study as independent variable (behavioural finance), dependent variable (retail investors' stock performance) and moderator variable (psychological capital). In this regard, the research model was constituted in Figure 1.

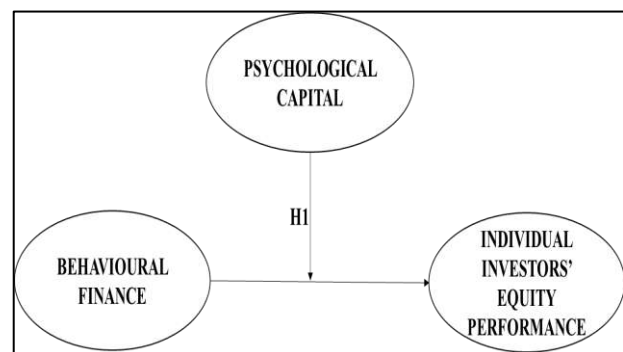

Figure 1. Research model

According to research model shown in Figure 1, these main and sub hypotheses were formed:

H1: Psychological capital has moderator role in the effect of behavioural finance on stock performance.

H1_a: Psychological capital has moderator role in the effect of herd behaviour on stock performance.

H1_{a1}: Hope has moderator role in the effect of herd behaviour on stock performance.

H1_{a2}: Confidence has moderator role in the effect of herd behaviour on stock performance.

H1_{a3}: Resilience has moderator role in the effect of herd behaviour on stock performance.

H1_{a4}: Optimism has moderator role in the effect of herd behaviour on stock performance.

H1_b: Psychological capital has moderator role in the effect of over confidence on stock performance.

H1_{b1}: Hope has moderator role in the effect of over confidence on stock performance.

H1_{b2}: Confidence has moderator role in the effect of over confidence on stock performance.

H1_{b3}: Resilience has moderator role in the effect of over confidence on stock performance.

H1_{b4}: Optimism has moderator role in the effect of over confidence on stock performance.

H1_c: Psychological capital has moderator role in the effect of loss aversion on stock performance.

H1_{c1}: Hope has moderator role in the effect of loss aversion on stock performance.

H1_{c2}: Confidence has moderator role in the effect of loss aversion on stock performance.

H1_{c3}: Resilience has moderator role in the effect of loss aversion on stock performance.

H1_{c4}: Optimism has moderator role in the effect of loss aversion on stock performance.

H1_d: Psychological capital has moderator role in the effect of uncertainty avoidance on stock performance.

H1_{d1}: Hope has moderator role in the effect of uncertainty avoidance on stock performance.

H1_{d2}: Confidence has moderator role in the effect of uncertainty avoidance on stock performance.

H1_{d3}: Resilience has moderator role in the effect of uncertainty avoidance on stock performance.

H1_{d4}: Optimism has moderator role in the effect of uncertainty avoidance on stock performance.

Sampling and Participants

This study covers Borsa Istanbul retail investors. Convenience and snowball sampling were used. Using Google Forms, 223 retail investors who traded in Borsa Istanbul between 31 December 2022 and 16 January 2023 were surveyed. Demographic characteristics of the participants are given in Table 1 below.

Table 1. Demographic characteristics of variables

Variables		Number (n)	Percentage (%)
Gender	Female	36	16.15
	Male	187	83.85
Educational Status	Primary/Secondary School	3	1.34
	High School/Vocational High School	38	17.05
	University	132	59.19
	Master's Degree/Doctorate	50	22.42
Occupation	Public Official	54	24.22
	Private Sector Employee	82	36.77
	Serbest Meslek Sahibi	43	19.28
	Student	13	5.83
	Retired	17	7.62
	Unemployed	7	3.14
	Other	7	3.14
Marital Status	Married	141	63.23
	Simple	82	36.77
Monthly Income	5.000-7.000 ₺	7	3.14
	7000-10.000	35	15.70
	10.000-15.000	71	31.84
	15.000-20.000	34	15.25
	20.000 +	76	34.08

According to the findings in Table 1, 36 of the participants are female and 187 are male. 54 participants are public officers, 82 private sector workers, 43 self-employed, 13 students, 17 retired, 7 unemployed, and 7 "other." 2 participants have primary school degrees, 1 has secondary, 26 have high school, 12 have vocational, 132 have undergraduate, and 50 have graduate degrees. Marital

status: 82 single, 141 married. 10 participants earn minimum wage, 7 earn between 5.500 ₺ and 7.000 ₺, 35 earn between 7.000 ₺ and 10.000 ₺, 61 earn between 10.000 ₺ and 15.000 ₺, 34 earn between 15.000 ₺ and 20.000 ₺, and 76 earn more than 20.000 ₺.

Table 2. Participants' stock market performance information

Variables		Number (n)	Percentage (%)
Portfolio Size	1	21	9.42
	2-5	94	42.15
	6-10	57	25.56
	11-15	28	12.56
	16-20	9	4.04
	21-25	8	3.59
	25 +	6	2.69
Holding Period	Less than 1 Year	36	16.14
	1-5 Year	127	56.95

	6-10 Year	10	4.84
	10 + Year	50	22.42
Transaction Frequency	Daily	17	7.62
	Less than 1 Month	43	19.28
	1-6 Months	111	49.78
	6-12 Months	25	11.21
	12-18 Months	15	6.73
	18-24 Months	1	0.45
	24 +	11	4.93

According to table 2; 36 participants have invested in the stock exchange market for less than a year, 30 for 1-2 years, 72 for 3-4 years, 25 for 5-6 years, 10 for 6-10 years, and 50 for more than 10 years. In Borsa Istanbul, 51 participants make transactions between 1-5, 54 between 6-10, 31 between 11-15, 8 between 16-20, and 79 over 20. 21 participants have 1 portfolio, 10 have 2, 84 have 3-5, 57 have 6-10, 28 have 11-15, 9 have 16-20, 8 have 21-25, and 6 have over 25. 17 participants day trade, 43 participants hold stocks less than 1 month, 73 participants hold stocks between 1-3 months, 38 participants between 4-6 months, 9 participants between 7-9 months, 16 participants between 10-12 months, 15 participants between 12-18 months, 1 participant between 18-24 months, and 11 participants more than 24 months.

Measurement Instruments

Primary data was collected from a sample population via a survey in this investigation. This led to the development of a questionnaire for use with the retail investors who transact on the Borsa Istanbul Exchange. Eleven questions are designed to identify the participants' demographic profile, and the survey's three scales — the Behavioural Finance Scale, the Psychological Capital Scale, and the Stock Performance Scale — measure participants' attitudes and behaviours regarding money and investing.

Behavioural Finance Scale

Behavioural Finance Scale was developed by Turazada and Şimşek (2022) with 24 statements and 4 dimensions. These dimensions are Over Confidence (OC - 9

statements), Herd Behaviour (HB - 5 statements), Loss Aversion (LA - 5 statements) and Uncertainty Avoidance (UA - 5 statements). Moreover, 2 statements were added to HB by researcher. Behavioural Finance Scale is measured via 5-point Likert scale.

In Table 1, exploratory factor analysis and reliability analysis results of Behavioural Finance Scale were indicated. According to Kaiser Mayer Olkin (KMO) value which is 0.745 and higher than 0.500 in Table 1, the size of sample group of study is sufficient to make exploratory factor analysis on the scale. Also, in terms of Bartlett Sphericity Test result, the scale is suitable to make exploratory factor analysis on the scale ($p=0.000$). During exploratory factor analysis, the statements coded as LA3, UA5, LA4, OC9, OC4, UA3 and UA4 were discarded from scale structure since these have factor load under 0.50. After exploratory factor analysis made on Behavioural Finance Scale, it can be seen that there are four factors suitable with original structure as Herd Behaviour (HB), Over Confidence (OC), Loss Aversion (LA) and Uncertainty Avoidance (UA). HB explained 21.44 percent of the scale variance, OC explained 18.69 percent of the scale variance, LA explained 9.99 percent of the scale variance, and UA explained 9.08 percent of the scale variance. In this regard, total explained variance of Behavioural Finance Scale is 59.188 percent. Moreover, reliability analysis results for Behavioural Finance Scale and its factors were shown in Table 1. According to the reliability result, HB has the reliability of 0.867; OC has the reliability of 0.810; LA has the reliability of 0.657; and UA has the reliability of 0.770. Moreover, Behavioural Finance Scale has the reliability of 0.757.

Table 3. Factor analysis and reliability analysis results for behavioural finance scale

Statements	HB	OC	LA	UA	Reliability	Scale Reliability
HB3- The investment preferences of the people with whom I communicate closely while investing in stocks are effective in my decisions.	0.843					
HB4- When investing in stocks, I care about the investment preferences of the people I come in close contact with.	0.834					
HB6- I find the stocks that my close friends invest in safer.	0.822					0.757
HB7- It is important for me to have preferences similar to my own stock investment preferences in my environment.	0.780				0.867	
HB5- When investing in stocks, I follow the decisions of the majority.	0.754					
HB2- I take social media shares or comments into consideration when investing in stocks.	0.590					

HB1- I follow various focus groups when investing in stocks; eg: signal groups (Telegram, WhatsApp etc.)	0.508				
OC2- When investing in stocks, I think I have all the necessary skills to choose the right stock.	0.785				
OC1- When investing in stocks, I think I have all the necessary information to choose the right stock.	0.755				
OC5- I think I made the right decisions when investing in stocks.	0.752				
OC6- The return I get from my stock investments is always above average returns in the market.	0.673				
OC8- When I examine the end-of-period performance of a stock, I usually have a belief that I know what will happen in advance.	0.669				0.810
OC7- When investing in stocks, I think that the information available to very few investors in the market gives me an advantage.	0.636				
OC3- I don't need the knowledge of investment advisor when making a stock investment decision.	0.513				
LA2- I immediately dispose of losing shares in my stock investments.	0.781				
LA1- When investing in stocks, I prefer the most profitable stocks.	0.729				0.657
LA5- When the price of a stock that I wait at a loss in my stock investments comes to the cost of purchase, I do not hold and sell any more.	0.698				
UA1- When investing in stocks, I prefer the stocks of companies I know.				0.882	
UA2- When I have to decide between two stocks, I prefer to invest in the stock I have the most knowledge of.				0.770	
				0.806	
Explained Variance	21.44%	18.69%	9.99%	9.08%	Total %59.188
KMO: 0.745; Chi-Square: 1825.584; df: 171; p: 0.000					

Psychological Capital Scale

Psychological Capital Scale was developed by Luthans et al. (2007) with 24 statements and 4 dimensions. These dimensions are Hope (HO), Confidence (CO), Resilience (RE) and Optimism (OP). Psychological Capital Scale is measured via 6-point Likert scale.

In Table 2, exploratory factor analysis and reliability analysis results of Psychological Capital Scale were indicated. According to KMO value which is 0.890 and higher than 0.500 in Table 2, the size of sample group of study is sufficient to make exploratory factor analysis on the scale. Also, in terms of Bartlett Sphericity Test result, the scale is suitable to make exploratory factor analysis on the scale ($p=0.000$). During exploratory factor analysis, the statement coded as PC20 was discarded from scale structure since this statement has factor load under 0.50.

After exploratory factor analysis made on Psychological Capital Scale, it can be seen that there are four factors suitable with original structure as Hope (HO), Confidence (CO), Resilience (RE) and Optimism (OP). HO explained 19.98 percent of the scale variance, CO explained 18.77 percent of the scale variance, RE explained 18.11 percent of the scale variance, and OP explained 12.52 percent of the scale variance. In this regard, total explained variance of Psychological Capital Scale is 69.379 percent. Moreover, reliability analysis results for Psychological Capital Scale and its factors were shown in Table 2. According to the reliability result, HO has the reliability of 0.878; CO has the reliability of 0.923; RE has the reliability of 0.914; and OP has the reliability of 0.788. Moreover, Psychological Capital Scale has the reliability of 0.946.

Table 4. Factor analysis and reliability analysis results for psychological capital scale

Statements	Hope	Confidence	Resilience	Optimism	Reliability	Scale Reliability
PC9- There is more than one solution for every problem in stock investments.	0.814					
PC7- Even if I feel stuck with my stock investments, I can find many ways to get out of this situation.	0.721					
PC11- I can find many ways to achieve my portfolio goals in my stock investments.	0.707				0.878	
PC8- I am energetically trying to reach my goals regarding my stock investments.	0.622					
PC3- I feel confident to contribute to other people's decisions regarding stock investments.		0.842				
PC6- I feel confident in informing people around me about stock investments.		0.723				
PC1- I feel confident when making long-term analysis of stock investments.		0.642				
PC5- I feel confident when discussing with other people about stock investments.		0.631			0.923	
PC4- I feel confident in setting goals for my stock investments.		0.612				
PC2- I have full confidence in my decisions about my stock investments.		0.586				
PC12- I am currently realizing my portfolio goals that I have set for myself regarding my stock investments.		0.531				0.946
PC10- I believe that I am quite successful in my current stock investments.		0.504				
PC17- Thanks to my experience, I am able to overcome difficulties in the stock market.			0.812			
PC18- I can overcome multiple simultaneous challenges in my stock investments.			0.762			
PC15- I can manage my stock investments on my own if I have to.			0.711			
PC16- I can manage my stock investments without stress.			0.695		0.914	
PC14- I somehow overcome the difficulties I encounter in my stock investments.			0.619			
PC13- Even if I fail in my stock investments, I have no trouble getting out of it and moving on.			0.570			
PC21- I always look at the glass half full when it comes to stock investments.				0.827		
PC19- I always hope for the best when it comes to uncertainty in my stock investments.				0.791	0.788	
PC24- I approach my stock investments with the belief that there is good in the end.				0.715		

PC22- I am optimistic about the future of my stock investments.	0.549
PC23- In stock investments, everything goes as I want.	0.548
Explained Variance	19.98% 18.77% 18.11% 12.52% Total %69.379
KMO: 0.890; Chi-Square: 4181.867; df: 253; p: 0.000	

Stock Performance Scale

Stock Performance Scale was developed by the research with 9 statements. Stock Performance Scale is measured via 5-point Likert scale.

In Table 3, exploratory factor analysis and reliability analysis results of Stock Performance Scale were indicated. According to KMO value which is 0.856 and higher than 0.500 in Table 3, the size of sample group of study is sufficient to make exploratory factor analysis on the scale. Also, in terms of Bartlett Sphericity Test result,

the scale is suitable to make exploratory factor analysis on the scale ($p=0.000$). After exploratory factor analysis made on Stock Performance Scale, it can be seen that there is only one factor suitable as Stock Performance (SP). SP explained 69.706 percent of the scale variance. Moreover, reliability analysis result for Stock Performance Scale was shown in Table 3. According to the reliability result, SP has the reliability of 0.944.

Table 5. Factor analysis and reliability analysis results for stock performance scale

Statements	SP	Reliability	
P5- If you evaluate the medium-term (6-12 Months) performance of your stock investments, what level is your profitability according to the Gram Gold Yield?	0.888	0.944	
P8- If you evaluate the medium-term (6-12 Months) performance of your stock investments, what level is your profitability according to the Foreign Exchange Yield (USD)?	0.876		
P7- If you evaluate the short-term (0-6 Months) performance of your stock investments, what level is your profitability according to the Foreign Exchange Yield (USD)?	0.874		
P6- If you evaluate the long-term (Above 12 Months) performance of your stock investments, what level is your profitability according to the Gram Gold Yield?	0.873		
P9- If you evaluate the long-term (Above 12 Months) performance of your stock investments, what level is your profitability according to the Foreign Exchange Yield (USD)?	0.849		
P4- If you evaluate the short-term (0-6 Months) performance of your stock investments, what level is your profitability according to the Gram Gold Yield?	0.839		
P2- If you evaluate the medium-term (6-12 Months) performance of your stock investments, what level is your profitability compared to the average of BIST100 Index?	0.802		
P1- If you evaluate the short-term (0-6 Months) performance of your stock investments, what level is your profitability compared to the average of BIST100 Index?	0.762		
P3- If you evaluate the long-term (Above 12 months) performance of your stock investments, what level is your profitability compared to the average of BIST100 Index?	0.736		
Explained Variance	Total %69.706		
KMO: 0.856; Chi-Square: 2197.798; df: 36; p: 0.000			

In Table 4, descriptive values for research variables were indicated. According to the table, SP has high mean, HB has the mean under average, OC has high mean, LA has low mean, UA has high mean, HO has very high mean,

CO has very high mean, RE has very high mean, and OP has high mean. Furthermore, according to the skewness and kurtosis values of research variables, the data is closer to normal distribution standards.

Table 6. Descriptive values for research variables

Variables	N	Min.	Max.	Mean	SD	Skewness	Kurtosis
Stock Performance	223	1.00	5.00	3.745	0.828	-1.004	1.059
Herd Behaviour	223	1.00	5.00	2.835	0.898	-0.198	-0.209
Over Confidence	223	1.00	5.00	3.552	0.708	-0.310	0.470
Loss Aversion	223	1.00	5.00	2.671	0.874	0.461	0.039
Uncertainty Avoidance	223	1.00	5.00	3.948	0.886	-1.290	2.358

Hope	223	1.00	6.00	4.600	0.871	-0.635	1.058
Confidence	223	1.00	6.00	4.406	0.937	-0.485	0.802
Resilience	223	1.00	6.00	4.633	0.930	-0.717	0.924
Optimism	223	1.00	6.00	3.978	0.921	-0.161	0.407

Results

To identify significant relations among research variables, correlation analysis was conducted. According to Table 5, there are generally positive or negative significant relations among research variables. However,

LA does not have significant relations with UA, HO, CO, RE and OP, and OC does not have significant relation with LA, and OP does not have significant relation with HB.

Table 7. Correlation analysis results

	SP	HB	OC	LA	UA	HO	CO	RE	OP
SP	1								
HB	-.228**	1							
OC	.445**	-.164*	1						
LA	-.158*	.286**	.041	1					
UA	.194**	.164*	.253**	.052	1				
HO	.462**	-.218**	.698**	-.005	.249**	1			
CO	.390**	-.178**	.705**	-.014	.314**	.767**	1		
RE	.414**	-.337**	.628**	-.084	.219**	.756**	.719**	1	
OP	.179**	.013	.379**	.080	.176**	.376**	.496**	.414**	1

In order to test “H1: Psychological capital has moderator role in the effect of behavioural finance on stock performance.”; “H1_a: Psychological capital has moderator role in the effect of herd behaviour on stock performance.”, “H1_b: Psychological capital has moderator role in the effect of over confidence on stock performance.”, “H1_c: Psychological capital has moderator role in the effect of loss aversion on stock performance.” and “H1_d: Psychological capital has moderator role in the effect of uncertainty avoidance on stock performance.” were tested separately. Hypothesis test results were reflected in Table 6. According to the results shown in Table 6, these findings were reached:

- For H1_{a1}, HB has no significant effect on SP ($p=0.079$), HO has significant, mid-level and positive effect on SP ($\beta=0.346$; $t=6.899$; $p=0.000$), and moderator interaction variable has significant, low-level and negative effect on SP ($\beta=-0.102$; $t=-2.155$; $p=0.032$). In this regard, HO does not have moderator role in the effect of HB on SP. Thus, H1_{a1} is rejected.

- For H1_{a2}, HB has significant, low-level and negative effect on SP ($\beta=-0.124$; $t=-2.421$; $p=0.016$), CO has significant, low-level and positive effect on SP ($\beta=0.288$; $t=5.640$; $p=0.000$), and moderator interaction variable has significant, low-level and negative effect on SP ($\beta=-0.093$; $t=-2.316$; $p=0.022$). In this regard, CO has moderator role in the effect of HB on SP. Thus, H1_{a2} is accepted.

- For H1_{a3}, HB has no significant effect on SP ($p=0.291$), RE has significant, mid-level and positive effect on SP ($\beta=0.325$; $t=6.032$; $p=0.000$), and moderator interaction variable has no significant effect on SP

($p=0.123$). In this regard, RE does not have moderator role in the effect of HB on SP. Thus, H1_{a3} is rejected.

- For H1_{a4}, HB has significant, low-level and negative effect on SP ($\beta=-0.179$; $t=-3.197$; $p=0.002$), OP has significant, low-level and positive effect on SP ($\beta=0.142$; $t=2.593$; $p=0.010$), and moderator interaction variable has no significant effect on SP ($p=0.444$). In this regard, OP does not have moderator role in the effect of HB on SP. Thus, H1_{a4} is rejected.

- For H1_{b1}, OC has significant, low-level and positive effect on SP ($\beta=0.208$; $t=3.087$; $p=0.002$), HO has significant, low-level and positive effect on SP ($\beta=0.203$; $t=2.910$; $p=0.004$), and moderator interaction variable has significant, low-level and negative effect on SP ($\beta=-0.073$; $t=-2.193$; $p=0.029$). In this regard, HO has moderator role in the effect of OC on SP. Thus, H1_{b1} is accepted.

- For H1_{b2}, OC has significant, low-level and positive effect on SP ($\beta=0.276$; $t=3.969$; $p=0.000$), CO has no significant effect on SP ($p=0.138$), and moderator interaction variable has significant, low-level and negative effect on SP ($\beta=-0.068$; $t=-2.007$; $p=0.046$). In this regard, CO does not have moderator role in the effect of OC on SP. Thus, H1_{b2} is rejected.

- For H1_{b3}, OC has significant, low-level and positive effect on SP ($\beta=0.268$; $t=4.305$; $p=0.000$), RE has significant, low-level and positive effect on SP ($\beta=0.141$; $t=2.220$; $p=0.028$), and moderator interaction variable has significant, low-level and negative effect on SP ($\beta=-0.108$; $t=-2.923$; $p=0.004$). In this regard, RE has moderator role in the effect of OC on SP. Thus, H1_{b3} is accepted.

- For H1_{b4}, OC has significant, mid-level and positive effect on SP ($\beta=0.350$; $t=6.569$; $p=0.000$), OP has no significant effect on SP ($p=0.825$), and moderator interaction variable has significant, low-level and negative

effect on SP ($\beta=-0.101$; $t=-2.923$; $p=0.004$). In this regard, OP does not have moderator role in the effect of OC on SP. Thus, H1_{b4} is rejected.

- For H1_{c1}, LA has significant, low-level and negative effect on SP ($\beta=-0.166$; $t=-3.061$; $p=0.003$), HO has significant, mid-level and positive effect on SP ($\beta=0.386$; $t=7.935$; $p=0.000$), and moderator interaction variable has no significant effect on SP ($p=0.128$). In this regard, HO does not have moderator role in the effect of LA on SP. Thus, H1_{c1} is rejected.

- For H1_{c2}, LA has significant, low-level and negative effect on SP ($\beta=-0.130$; $t=-2.374$; $p=0.019$), CO has significant, mid-level and positive effect on SP ($\beta=0.321$; $t=6.326$; $p=0.000$), and moderator interaction variable has no significant effect on SP ($p=0.861$). In this regard, CO does not have moderator role in the effect of LA on SP. Thus, H1_{c2} is rejected.

- For H1_{c3}, LA has significant, low-level and negative effect on SP ($\beta=-0.169$; $t=-3.155$; $p=0.002$), RE has significant, mid-level and positive effect on SP ($\beta=0.330$; $t=6.672$; $p=0.000$), and moderator interaction variable has significant, low-level and positive effect on SP ($\beta=0.178$; $t=3.245$; $p=0.001$). In this regard, RE has moderator role in the effect of LA on SP. Thus, H1_{c3} is accepted.

- For H1_{c4}, LA has significant, low-level and negative effect on SP ($\beta=-0.173$; $t=-3.012$; $p=0.003$), OP has significant, low-level and positive effect on SP ($\beta=0.154$; $t=2.841$; $p=0.005$), and moderator interaction variable does not have significant effect on SP ($p=0.130$).

In this regard, OP does not have moderator role in the effect of LA on SP. Thus, H1_{c4} is rejected.

- For H1_{d1}, UA has no significant effect on SP ($p=0.060$), HO has significant, mid-level and positive effect on SP ($\beta=0.329$; $t=6.485$; $p=0.000$), and moderator interaction variable has significant, low-level and negative effect on SP ($\beta=-0.143$; $t=-3.440$; $p=0.001$). In this regard, HO does not have moderator role in the effect of UA on SP. Thus, H1_{d1} is rejected.

- For H1_{d2}, UA has no significant effect on SP ($p=0.220$), CO has significant, low-level and positive effect on SP ($\beta=0.297$; $t=5.407$; $p=0.000$), and moderator interaction variable has no significant effect on SP ($p=0.631$). In this regard, CO does not have moderator role in the effect of UA on SP. Thus, H1_{d2} is rejected.

- For H1_{d3}, UA has significant, low-level and positive effect on SP ($\beta=0.152$; $t=2.887$; $p=0.004$), RE has significant, low-level and positive effect on SP ($\beta=0.282$; $t=5.516$; $p=0.000$), and moderator interaction variable has significant, low-level and negative effect on SP ($\beta=-0.200$; $t=-3.891$; $p=0.000$). In this regard, RE has moderator role in the effect of UA on SP. Thus, H1_{d3} is accepted.

- For H1_{d4}, UA has significant, low-level and positive effect on SP ($\beta=0.127$; $t=2.325$; $p=0.021$), OP has significant, low-level and positive effect on SP ($\beta=0.166$; $t=2.873$; $p=0.005$), and moderator interaction variable has significant, low-level and negative effect on SP ($\beta=-0.128$; $t=-2.252$; $p=0.025$). In this regard, OP has moderator role in the effect of UA on SP. Thus, H1_{d4} is accepted.

Table 8. H1 test results

Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p
HB	-0.090	-1.766	0.079	-0.190	0.010				
HO	0.346	6.899	0.000	0.247	0.444	24.66%	1.60%	23.889	0.000
HB X HO	-0.102	-2.155	0.032	-0.195	-0.009				
Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p
HB	-0.124	-2.421	0.016	-0.225	-0.023				
CO	0.288	5.640	0.000	0.188	0.389	19.80%	1.96%	18.022	0.000
HB X CO	-0.093	-2.316	0.022	-0.173	-0.014				
Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p
HB	-0.059	-1.059	0.291	-0.169	0.051				
RE	0.325	6.032	0.000	0.219	0.431	18.92%	0.89%	17.036	0.000
HB X RE	-0.082	-1.549	0.123	-0.186	0.022				
Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p
HB	-0.179	-3.197	0.002	-0.289	-0.068				
OP	0.142	2.593	0.010	0.034	0.249	8.76%	0.25%	7.005	0.000
HB X OP	-0.038	-0.767	0.444	-0.136	0.060				
Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p
OC	0.208	3.087	0.002	0.075	0.341				
HO	0.203	2.910	0.004	0.066	0.341	25.92%	1.63%	25.541	0.000
OC X HO	-0.073	-2.193	0.029	-0.139	-0.007				

Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p
OC	0.276	3.969	0.000	0.139	0.413				
CO	0.105	1.491	0.138	-0.034	0.243	22.41%	1.43%	21.086	0.000
OC X CO	-0.068	-2.007	0.046	-0.134	-0.001				
Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p
OC	0.268	4.305	0.000	0.145	0.390				
RE	0.141	2.220	0.028	0.016	0.267	25.71%	2.90%	25.261	0.000
OC X RE	-0.108	-2.923	0.004	-0.180	-0.035				
Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p
OC	0.350	6.569	0.000	0.245	0.456				
OP	0.012	0.222	0.825	-0.093	0.116	22.85%	3.01%	21.616	0.000
OC X OP	-0.101	-2.923	0.004	-0.168	-0.033				
Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p
LA	-0.166	-3.061	0.003	-0.272	-0.059				
HO	0.386	7.935	0.000	0.290	0.482	24.59%	0.80%	23.808	0.000
LA X HO	0.081	1.527	0.128	-0.024	0.187				
Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p
LA	-0.130	-2.374	0.019	-0.238	-0.022				
CO	0.321	6.326	0.000	0.221	0.422	17.57%	0.01%	15.556	0.000
LA X CO	0.009	0.176	0.861	-0.092	0.110				
Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p
LA	-0.169	-3.155	0.002	-0.274	-0.063				
RE	0.330	6.672	0.000	0.233	0.428	22.41%	3.73%	21.080	0.000
LA X RE	0.178	3.245	0.001	0.070	0.285				
Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p
LA	-0.173	-3.012	0.003	-0.286	-0.060				
OP	0.154	2.841	0.005	0.047	0.261	7.16%	0.98%	5.631	0.001
LA X OP	0.072	1.522	0.130	-0.021	0.165				
Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p
UA	0.095	1.889	0.060	-0.004	0.194				
HO	0.329	6.485	0.000	0.229	0.429	26.01%	4.00%	25.668	0.000
UA X HO	-0.143	-3.440	0.001	-0.226	-0.061				
Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p
UA	0.067	1.230	0.220	-0.040	0.173				
CO	0.297	5.407	0.000	0.189	0.406	15.88%	0.90%	13.780	0.000
UA X CO	-0.019	-0.481	0.631	-0.096	0.058				
Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p
UA	0.152	2.887	0.004	0.048	0.255				
RE	0.282	5.516	0.000	0.182	0.383	23.55%	5.29%	22.489	0.000
UA X RE	-0.200	-3.891	0.000	-0.302	-0.099				
Dependent Variable: SP	β	t	p	LLCI	ULCI	R ²	R ² Change	Model F	Model p

UA	0.127	2.325	0.021	0.019	0.235				
OP	0.166	2.873	0.005	0.052	0.279	8.04%	2.13%	6.386	0.000
UA X OP	-0.128	-2.252	0.025	-0.241	-0.016				

After hypothesis tests' results, these findings were reached as follows:

- Since H1_{a1}, H1_{a3} and H1_{a4} are rejected, and H1_{a2} is accepted, H1_a is partially accepted.
- Since H1_{b2} and H1_{b4} are rejected, and H1_{b1} and H1_{b3} are accepted, H1_b is partially accepted.
- Since H1_{c1}, H1_{c2} and H1_{c4} are rejected, and H1_{c3} is accepted, H1_c is partially accepted.
- Since H1_{d1} and H1_{d2} are rejected, and H1_{d3} and H1_{d4} are accepted, H1_d is partially accepted.
- Since H1_a, H1_b, H1_c and H1_d are partially accepted, H1 is also partially accepted.

Conclusion

The purpose of this study is to investigate the impact that behavioral finance has on the stock performance of retail investors in Borsa Istanbul, as well as the role that psychological capital plays in the formation of this impact. In order to accomplish the research objective, a survey was given to 223 different individual investors.

Following the completion of a factor analysis on the Behavioural Finance Scale, the following four factors manifested themselves: Over Confidence (OC), Herd Behavior (HB), Loss Aversion (LA), and Uncertainty Avoidance (UA) (UA). In addition, a factor analysis was performed on the Psychological Capital Scale, and the results showed that there are four factors: Optimism (OP), Hope (HO), Confidence (CO), and resilience (RE) (OP). In the end, after doing factor analysis on the Stock Performance Scale, there was only one factor that emerged as the Stock Performance (SP). In addition, the results of the reliability tests on all of the factors are determined to be sufficiently high. After that, the descriptive values of the factors were evaluated, and it was discovered that SP has a high mean, HB has a mean that is below average, OC has a high mean, LA has a low mean, UA has a high mean, HO has a very high mean, CO has a very high mean, RE has a very high mean, and OP has a high mean.

During the course of the hypothesis testing, it was discovered that all of the sub-hypotheses (H1a, H1b, H1c, and H1d) were partially accepted; thus, the H1 main hypothesis was also partially accepted. When seen from this angle, it is possible to say that psychological capital plays a partial moderator function in the effect that behavioral finance factors have on the stock performance of retail investors. It suggests that investors' overconfidence, herd behavior, loss aversion, and uncertainty avoidance views are partially significant in the financial decisions and performance of retail investors. Furthermore, as positive psychological capital components, hope, confidence, and resilience are effective on this influence. Optimism is also an important factor. Therefore, it is plausible to assert that the psychological make-up, circumstances, and level of wealth accumulation of retail investors all have a role in the kinds of financial choices they make while investing in the Borsa Istanbul.

This conclusion lends credence to the findings obtained in earlier research (Aydın and Ağan, 2016; Öncü and Özevin, 2017; Öztöpcü and Aytekin, 2017).

In conclusion, it is possible to conclude that behavioural finance factors have a significant and partial effect on the stock performance of retail investors, and that psychological capital has a significant role in this effect, along with a partial role and a moderating function. When considering investments in the stock market and conducting research on the relationship between finance and stock performance, both academics who study finance and retail investors should place a significant emphasis on topics related to positive psychology and psychological capital.

References

- Atmaningrum, S., Kanto, D. & Kisman, J. (2021). Investment Decisions: The Results of Knowledge, Income, and Self-Control. *Journal of Economics and Business* Vol.4, No.1, 2021: 100-112
- Avey, J., Wernsing, T.S., & Luthans, F. (2008). Can Positive Employees Help Positive Organizational Change? Impact Of Psychological Capital and Emotions on Relevant Attitudes and Behaviors. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 44(1), 48-70.
- Aydın, Ü., & Ağan, B. (2016). Rasyonel Olmayan Kararların Finansal Yatırım Tercihleri Üzerindeki Etkisi: Davranışsal Finans Çerçevesinde Bir Uygulama. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 95-99.
- Baker, H.K., & Ricciardi, V. (2014). How Biases Affect Investor Behaviour. *European Financial Review*, 7-10.
- Baker, M., & Wurgler, J. (2007). Investor Sentiment in The Stock Market. *National Bureau of Economic Research, Working Paper 13189*: 1-31.
- Barberis, N., & Thaler, R. (2002). A survey of behavioral finance. *National Bureau of Economic Research Inc.* 9222.
- Benard, B. (1993). Fostering Resiliency In Kids. *Educational Leadership*, 51(3), 44-48.
- Bernstein, W. (2005). Yatırımın Dört Temel Taşı. İstanbul: Scala Yayıncılık
- Bostancı, F. (2003). Davranışçı finans. *SPK Yeterlilik Etüdü*, (57), 1-19.
- Çam, A.V., ve Hırka, E. (2021). Bireysel Yatırım Kararlarında Davranışsal Eğilimlerin Ölçülmesi: Gümüşhane İlinde Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(3), 961-976.
- Çetin, F., ve Basım, H. N. (2012). Örgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Chavali, K., & MOHAN RAJ, P., Riyaz, A. (2021). *Journal of Asian Finance, Economics and Business* Vol 8 No 2 (2021) 0273–0280
- Döm, S. (2003). Yatırımcı psikolojisi. İstanbul: Değişim Yayınları.

- E. Arslan & D. Boztosun, "Davranışsal Finans ve Geleneksel Finans Açısından Finansal Yatırımların Değerlendirilmesi," In Muhasebe ve Finans Araştırmaları I, Konya: Eğitim Yayınevi, 2022, pp.101-128.
- Ellsberg, D. (1961). Risk, Ambiguity, And the Savage Axioms. *Quarterly Journal Of Economics*, 75(4), 643-669.
- Envick, B.R. (2005). Beyond human and social capital: the importance of positive psychological capital for entrepreneurial success. *The Entrepreneurial Executive*, (10), 41-52.
- Erkuş, A., ve Fındıklı, M.A. (2013). Psikolojik Sermayenin İş Tatmini, İş Performansı Ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 42(2), 302-318.
- Ertan, Y. (2007). Davranışsal Finans Ve Pişmanlık Teorisi'nin Döviz Kuru Riskinden Korunma Kararına Etkisi (Unpublished Master's Thesis). Uludağ Üniversitesi.
- Fuller, R. (1998). Behavioral Finance and Source of Alpha. *Journal of Pension Investing*, 2(3), 5-12.
- Göçer, Ş., ve Karaca, S.S. (2019). Davranışsal Finans. İstanbul: Ekin Yayınevi.
- Goldenberg, H.D. (2004). Book Review: Beyond Greed and Fear. *Journal of Socio Economics*, 33(1), 131-134.
- Günak, N. (2007). İleri Teknik Analiz Uygulamaları. İstanbul: Literatür Yayınevi.
- Harms, P.D., Krasikova, D.V., & Luthans, F. (2018). Not Me, But Reflects Me: Validating A Simple Implicit Measure of Psychological Capital. *Journal of Personality Assessment*, 100(5), 551-562.
- Hefferon, K., & Boniwell, I. (2014). Pozitif Psikoloji Kuram, Araştırma Ve Uygulamalar (Çev.Tayfun Doğan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Influence Of Generalized Outcome Expectancies on Health. *Journal of Personality*, 55(2), 169-210.
- Jensen, S.M., & Luthans, F. (2006). Relationship Between Entrepreneurs Psychological Capital And Their Authentic Leadership. *Journal of Managerial Issues*, 18(2), 254-273.
- Kasemsap, K. (2015). The Role of Psychological Factors in Behavioral Finance. In *Behavioral Finance And Investment Strategies*, (94-115). Pennsylvania: IGI Global.
- Kumar, A., & Gupta, N. (2020). Self-Learning Material of Behavioural Finance. R. Mahajan (Ed.). Jammu: University of Jammu, Directorate of Distance Education.
- Larson, M., & Luthans, F. (2006). Potential Added Value of Psychological in Predicting Work Attitudes. *Journal Of Leadership and Organizational Studies*, (13), 44-61.
- Luthans, F., & Avolio, B.J. (2009). The Point of Positive Organizational Behavior. *Journal of Organizational Behavior*, (30), 291-307.
- Luthans, F., & Jensen, S.M. (2002). Hope: A New Positive Strength for Human Resource Development. *Human Resource Development Review*, (1), 304-322.
- Luthans, F., & Youssef, C.M. (2004). Human, Social and Now Positive Psychological Capital Management: Investing In People for Competitive Advantage. *Organizational Dynamics*, 33(2), 143-160.
- Luthans, F., Avolio, B.J., Avey, J.B., & Norman, S. M. (2007). Positive Psychological Capital: Measurement And Relationship with Performance and Satisfaction. *Personnel Psychology*, (60), 541-572.
- Luthans, F., Vogelgesang, G.R., & Lester, P.B. (2006). Developing The Psychological Capital of Resiliency. *Human Resource Development Review*, 5(1), 25-44.
- Luthans, F., Youssef, C., & Avolio, B.J. (2006). Psychological capital: Developing the Human Competitive Edge. USA: Oxford University Press.
- Nelson, D., & Cooper, C.L. (2007). Positive organizational behavior. London: Sage Publication.
- Öncü, M.A., ve Özevin, O. (2017). Kadınların Yatırım Alışkanlıklarının Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(61), 583-601.
- Ormancı, G., Civek, F., & Ulusoy, T. (2024). Bireysel Yatırımcıların Kararlarında Davranışsal Finans Eğilimlerinin İncelenmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, 8(48), 908-917.
- Öztopcu, D., ve Aytekin, S. (2017). Bireysel Yatırım Kararlarının Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi Ve Balıkesir İlinde Bir Uygulama. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 456-476.
- Peterson, C. (2006). A primer in positive psychology. New York.
- Raut, R. K. (2020), Past Behaviour, Financial Literacy and Investment Decision-Making Process of Individual Investors. *International Journal of Emerging Markets* Vol. 15 No. 6, 2020 pp. 1243-1263.
- Ricciardi, V. (2006). A Research Starting Point for The New Scholar: A Unique Perspective of Behavioral Finance. *ICFAI Journal of Behavioral Finance*, 3(3), 6-23.
- Robbins, S.P. (2001). *Organizational Behavior*, 9th ed. New Jersey: Prentice Hall.
- Scheier, M.F., & Carver, C.S. (1987). Dispositional Optimism and Physical Well-Being: The
- Seligman, M.E., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive Psychology: An Introduction. *American Psychologist*, (55), 5-14.
- Snyder, C. R. (2002). Hope Theory: Rainbows In the Mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249-276.
- Thaler R.H., Tversky A., Kahneman D., & Schwartz, A. (1997). The Effect of Myopia And Loss Aversion on Risk Taking: An Experimental Test. *Quarterly Journal of Economics*, 112(2), 647-661.
- Turazada, M.A., ve Şimşek, K. (2022). Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarını Etkileyen Faktörlerin Davranışsal Finans Kapsamında İncelenmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 32(173), 113-146.
- Ülkü, N. (2001). Finasta Davranış Teorileri Ve İmkb'nin Dezenflasyon Programının Başlangıcında Fiyat Davranışı. *İMKB Dergisi*, 5(17), 101-132.
- Wilkes, G. A. (1979). Collins dictionary of the english language. Sydney: Collins.

Political Violence or Religious Supremacy Contest? The Imperative of Inter-Religious Dialogue for Peaceful Coexistence in Nigeria

Saidu Ahmad Dukawa^{1,a}, Abdulkadir Salaudeen^{2,b,*}

¹ Bayero University, Department of Public Administration, Kano, Nigeria

² Federal University Gashua, Yobe State, Nigeria

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 24.03.2024

Accepted : 05.01.2025

Keywords:

Prejudice

Politics

Religious Dialogue

Violence

Supremacy Contest

ABSTRACT

Nigeria is not just the most populous black African country, but also a perfect example of a pluralist society. It is both multi-ethnic and multi-religious in its make up. This has made it prone to violence of different dimensions. Though no society is free from violence, violence is never a wanted phenomenon. Due to the huge size of Nigerian population, violence always has devastatingly damaging effects on its general political structure and its social fabrics. Like many other countries, Nigeria has witnessed plethora of ethnic, religious, political, and even occupational violence. However, this study focuses on political violence in the country. It features Inter Religious Dialogue (IRD) prominently in its analysis since political violence in Nigeria is often triggered by religious bigotry. Its data are primarily and secondarily sourced. This is complemented by the combined utilization of the Qur'anic concepts of *Tasamuḥ* (tolerance) and *Sulḥ* (peacemaking). Findings of this study reveal that instances of political violence do have religious undertones and are majorly caused by deliberate provocations and supremacy contest (among others) among the adherents of the two primary religions namely Islam and Christianity. It concludes that peaceful coexistence between Christians and Muslims is achievable via IRD and can thus help curb and avert political violence. It recommends regular friendly dialogue among leaders across religious divides as this will hopefully create harmonious environment particularly during electioneering in election periods.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8(1): 21-31, 2025

Siyasi Şiddet mi, Dini Üstünlük Mücadelesi mi? Nijerya'da Barış İçinde Bir Arada Yaşama için Dinler Arası Diyalogun Önemi

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Araştırma Makalesi

Geliş : 24.03.2024

Kabul : 05.01.2025

Anahtar Kelimeler:

Önyargı

Siyaset

Dini Diyalog

Şiddet

Üstünlük Yarışı

Nijerya sadece en kalabalık siyahi Afrika ülkesi değil, aynı zamanda çoğulcu bir toplumun mükemmel bir örneğidir. Yapısı hem çok etnikli hem de çok dinlidir. Bu durum, ülkeyi farklı boyutlarda şiddete yatkın hale getirmiştir. Hiçbir toplum şiddetten muaf değildir, ancak şiddet asla istenen bir olgu değildir. Nijerya nüfusunun çok büyük olması nedeniyle, şiddet her zaman genel siyasi yapısı ve sosyal dokusu üzerinde yıkıcı etkilere sahiptir. Diğer birçok ülke gibi Nijerya da çok sayıda etnik, dini, siyasi ve hatta mesleki şiddete tanık olmuştur. Ancak bu çalışma, ülkedeki siyasi şiddete odaklanmaktadır. Nijerya'daki siyasi şiddet genellikle dini bağnazlık tarafından tetiklendiği için, analizinde Dinler Arası Diyalog (IRD) önemli bir yer tutmaktadır. Veriler birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilmiştir. Bu, Kuran'daki *Tasamuḥ* (hoşgörü) ve *Sulḥ* (barış sağlama) kavramlarının bir arada kullanılmasıyla tamamlanmaktadır. Bu çalışmanın bulguları, siyasi şiddet olaylarının dini alt tonları olduğunu ve esas olarak İslam ve Hristiyanlık gibi iki ana dinin mensupları arasında kasıtlı provokasyonlar ve üstünlük mücadelesi (diğerlerinin yanı sıra) nedeniyle meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında barış içinde bir arada yaşamının IRD yoluyla mümkün olduğu ve böylece siyasi şiddeti azaltmaya ve önlemeye yardımcı olabileceği sonucuna varmıştır. Çalışma, özellikle seçim dönemlerinde seçim kampanyaları sırasında uyumlu bir ortam yaratacağı umuduyla, dini ayrımlar ötesinde liderler arasında düzenli dostane diyalog kurulmasını önermektedir.

sadukawa.pad@buk.edu.ng

https://orcid.org/0009-0004-2567-4092

salahuddeenabdulkadir@fugashua.edu.ng

https://orcid.org/0000-0002-9277-9490

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Introduction

Nigeria has experienced a considerable number of political violence incidents in its fourth republic which began with its transition to democracy in 1999. Since then, its periodic elections which take place at the turn of every four years have never been free from political violence (Election Watch, 2023). While political violence is often an offshoot of ethnic chauvinism and rivalries among political parties, it has also been caused by contest over religious supremacy. Over the years, religion has played a major role in shaping the political landscape in Nigeria. It has been an institution for political socialization and mobilization. There are alleged attempts of Islamization and Christianization or as Obadare (2018, p. 75) prefers to call it “Pentecostalisation of politics” in the Fourth Republic. His Pentecostal Republic gives an account of the struggle, he wrote: “to ‘Pentecostalise’ power and governance—if not democracy itself—against the backdrop of perceived creeping Islamization of politics by the Muslim ‘other’” (Obadare, 2018, p. 31). A point of reference is the 2023 presidential election which had a hallmark of religion than any other variable due to the ruling party’s innocuous but controversial Muslim-Muslim ticket. That is to say religion, as an institution, has had great influence in the course of Nigeria’s democratisation.

However, on the flipside, abuse of religion has also led to political violence. In essence, religion has been problematized in Nigeria’s political space. In view of this, this study asks some salient questions. Can Muslims and Christians have friendly dialogue on issues of the moment that affect the wellbeing of all and sundry? Can they—in the course of playing religious politics—promote healthy politics free of rancor? Can they debate policies of government, its decisions and make joint contributions/advice for timely actions? Can they agree to restrain the media from promoting dogmatic and fanatical views that offend their mutual sensitivities? Can they admit mistakes, express regrets, and offer apologies when they offend one another? Can they project the etiquettes, courtesy, suavity, and graciousness of their respective beliefs as enshrined in their scriptures? If answers to these questions are in the affirmative which is the position of this study, the country shall be way away from political violence in the name of religion. Answering “yes” to the above questions, and in order to curb political violence and avert its future reoccurrence, this paper explores the option of Inter Religious Dialogue (IRD).

In addition, addressing political violence through IRD needs some sorts of conversation with forbearers of political violence who ignorantly resort to political violence in the name of religion. For effectiveness, this conversation would have to be through the medium of the scripture—that is, speaking in the name of God. This will definitely necessitate diving into religious scriptures to discover and interpret some of the provisions therein as they relate to curbing violence generally and political violence specifically. But not all religions in Nigeria have a written scripture; one is compelled to narrow down the study’s religious reference to either Christianity or Islam or both. This paper makes the Qur’an as reference point as it

discusses the IRD (otherwise known as interfaith dialogue) as option to address political violence which often occurs between the adherents of the two major religions. It is strongly hoped that IRD, if earnestly exploited, can create a political atmosphere characterized by peaceful coexistence and mutual understanding between the major religious groups in the country.

Statement of the Research Problem

Nigeria is a multi-ethnic state with two major religions. As a result, it has witnessed plethora of political violence often in the name of religion. Political violence is often associated with massive destruction of lives and property. This violence becomes even more destructive and more difficult to resolve when it is caused by religion. Political contest in Nigeria, especially at the national level, is seen as a contest for religious supremacy. Thus, politics becomes a tug of war which makes peaceful coexistence near impossible among the adherents of the two major religion. Exchange of provocative utterances among Christians and Muslims is a commonplace—particularly in election season. Any act that affects peaceful coexistence is a problem that should be investigated which is the focus of this study.

Methodology

This paper is a qualitative research and is essentially descriptive and analytical in its approach. Methodologically, this study gathers its data from both primary and secondary sources as it makes Nigeria its focal point. Scriptural references make up the primary source while other scholarly publications, opinion articles, interviews, newspapers, etc. are referenced as secondary source. Cases of threats to violence and actual political violence which would have been prevented by IRD are cited from some selected states across the country.

Theoretical Framework

This study has two variables. One variable is political violence in a democratic setting; the other variable is the proposition of religion as option for arbitration. Thus, there is an interface of the divine and the secular in its subject matter. Therefore, religious dialogue is chosen as a tool for arbitration. This is because perpetrators of political violence with a religious undertone, in most cases, profess one religion or the other. Thus, Contact Hypothesis Theory is employed as theoretical explanation for the study from the secular angle, while the combined concepts of *Sulh* (reconciliation) and *Tasamuh* (tolerance) are utilized as matching concepts from the religious (Islamic) perspective. These concepts are adequately used in the Qur’an to encourage tolerance and could hopefully be used to curb political violence. What follows is conceptualization of these concepts, their usefulness, and how germane they are in IRD discourse vis-a-vis curbing political violence.

Contact Hypothesis

This theory was propounded by Gordon Allport, an American social psychologist. The basic assumption of

Contact Hypothesis is that positive inter-group contact helps reduce prejudice and promotes positive relations among groups. In other words, Contact Hypothesis helps reduce prejudice among members of majority and minority groups within the context of social relations. Allport (1954: 250) explains: “It has sometimes been held that merely by assembling people without regard for race, color, religion, or national origin, we can thereby destroy stereotypes and develop friendly attitudes.” This looks too simplistic. Hence, Allport’s Contact Hypothesis and other inter group contact theorists before him were roundly criticized. Though Contact Hypothesis inspires promise of harmonious atmosphere in pluralist society, it can not be generalized in the least. In many cases as Allport (1954: 251) acknowledges himself—citing the increasing racial contact in the United States—“the more contact the more trouble.”

Allport’s theory was countered and turned inversely as Negative Hypothesis Contact by critics (Paolini, Harwood, and Rubin, 2010: 1724). The assumption is that inter group contact can have negative, more than positive, impact on prejudice among groups diseased with mutual prejudice. Members in these groups are more likely to gravitate towards hostility than amity. Many studies also established negative effect of contact between antagonistic groups. Agirdad et al., (2012, p. 368) finds that Belgian teachers who teach in schools with large Muslim population are more belligerent towards Muslim students than other teachers despite the contact.

In response to criticism of his hypothesis, Allport was quick to caution that inter group contact that will promote positive relation will be possible under appropriate conditions. These conditions are equal status, common goals, inter-group cooperation, and support of authority. Unless deeply rooted in the character structure of the individual, Allport (1954: 258) explains that

Prejudice may be reduced by equal status contact between majority and minority groups in the pursuit of common goals. The effect is greatly enhanced if this

contact is sanctioned by institutional supports (i.e., by law, custom or local atmosphere), and if it is of a sort that leads to the perception of common interests and common humanity between members of the two groups.

The Concept of *Sulh* and *Tasamuh*

Tasamuh literally means tolerance. In Islam, it means being generous in social relations. It is synonymous with *tasahul* (leniency). *Tasamuh* is the quality of tolerating differences as a result of being open-minded. Its opposite is to be self-opinionated and being intolerant to opposing views. While many verses of the Qur’an allude to *Tasamuh* as seen in Table 1, it should be noted that the word does not exist in the Qur’an. However, we find *Tasamuh* is some number of Prophet’s hadith. The Prophet SAW said: “*ismahu yusmah lakum*” meaning “Be tolerant, you will receive tolerance” (San’ani, d 211/826). May Allah have mercy on a man who is *samhan* (lenient) when he sells, when he buys, and when he demands back his money (Al-Bukhari, 1997), the best of faith is patience and *As-Samahah* [tolerance] (Tabarani, 2013).

Sulh literally means reconciliation; peacebuilding, and to make peace. After several injunctions in the Qur’an on reconciliation, it, at a point, for emphasis, says *As-Sulh* (reconciliation) is better (Q4:128). *Fa aslihu bayna akhwaikum* “Make reconciliation between your brothers” (Q 49: 10). *Sulh* has other Qur’anic derivatives like *islah* and *salaha* (bridge-building, reconciliation, restoring relations, and resolving conflicts). For example, bridge builders or peacemakers are referred to as *musliheen* (derived from *Sulh*) in the Qur’an. Clearly, this term, Shafiq and Abu-Nimer (2011: 51) assert, is linked to the meaning of interfaith dialogue’s quest for peaceful and harmonious coexistence and friendly relations. An instance is this Qur’anic verse which extols the virtue of helping others toward goodness and reconciliation: “There is no good in most of their secret talks save (in) him who orders *Sadaqah* (charity in Allah’s Cause) or *Ma’ruf* (righteous deeds) or *Islah* (reconciliation) between mankind, and he who does this, seeking the good Pleasure of Allah, We shall give him a great reward” (Q 4:114).

Table 1. Qur’anic verses on ird, tolerance and arbitration

INTER RELIGIOUS DIALOGUE (IRD)	Q3: 64	O people of the scripture come to a word that is just between us and you
	Q4: 171	O people of the Scripture! Do not exceed the limits in your religion
	Q5: 77	
	Q5: 2	Help one another in goodness and piety, and do not help one another in sin and aggression
	Q16:125	Argue with them in a better way
TOLERANCE	Q29: 46	Argue not with the people of the Scripture unless it be in (a way) that is better
	Q2: 256	There is no compulsion in religion
	Q5: 48	If Allah willed, He would have made you one nation, but that (He) may test you in what He has given you; so strive as in a race in good deeds.
	Q43: 89	So turn away from them and say: Salam (peace)
	Q49: 11	Do not ridicule one another
ARBITRATION	Q109: 6	To you your religion, and to me my religion
	Q5: 8	Let not the enmity and hatred of others make you avoid justice. Be just: that is nearer to piety
	Q5: 42	If you judge, judge with justice between them. Verily, Allah loves those who act justly.
	Q5: 48	Judge between them by what Allah has revealed

	Q38: 26	Judge you between men in truth (and justice) and follow not your desire for it will mislead you from the path of Allah
	Q49: 10	Make reconciliation between your brothers and fear Allah that you may receive mercy

Source: Compiled by authors (2014)

The Qur'an teaches the Muslims the ethics of dialogue. After affirming choice of religion (Q 2: 256), the Qur'an again exhorts the Muslims to "Argue with them [people of other faiths] in a better way" (Q 16: 125); "Argue not with the people of the Scripture unless it be in (a way) that is better" (Q 29: 46). Muslims can neither make peace nor engage people with whom they share different faith in dialogue save after contact is established. Here again, Allport's Contact Thesis comes to the fore.

What is religion?

To Tylor (1871, p. 424), the least definition of religion is "the belief in Spiritual Beings." To Tillich (1969, p. 14), "the concept of religion must be derived from the concept of God, not the reverse." Tylor and Tillich place God at the center of religion. However, one can be religious without belief in God! Religion can exist without any attachment to God. For example, Buddhism readily comes to mind. Durkheim (1995, p. 44) avoids this pitfall of making God the pivot around which religion revolves. To him, "religion is a unified system of beliefs and practices relative to sacred things, that is to say, things set apart and forbidden." To Kierkegaard Swenson (1941, p. 173), religion is a subjective truth which is true on personal ground (that is, for the one who believes in it). He considers religion as a personal choice which varies from individual to individual rather than a set of objective truths to be followed. He sounds like a pluralist.

Thus, we define religion as the highest ideal in people's lives in which they invest their emotions, passion, and resources; sacrificing their comfort, relationships, and—ultimately—their lives. Religion is sacrosanct to the believers as it gives them a sense of belonging, identity, and security. Its spirit is molded in morality and ethicality, with the attributes of good character, decent behavior, manners, and good conduct. If religion is as defined above, then it should be a useful tool to prevent violence before it occurs and curb it when it occurs. In view of this, IRD inspires hope of addressing political violence in Nigeria. We then turn to conceptualization of IRD.

IRD and the Concept of Religious Diversity: A Passing Critique

Religious diversity is sometimes referred to as religious plurality. It is a situation whereby there is interaction between peoples of different faiths like Islam, Christianity, Judaism, Taoism, Japanese Shinto, and Chinese folk religion; or even those who do not believe there is any deity at all, as is the case with Buddhism (Schneider 1969, p. 28; Dukawa, 2023, p. 7). However, the religious focus in this paper is Islam and Christianity. These two religions are chosen (notwithstanding the presence of others) because they are the dominant with institutionalized representation in Nigeria. What readily comes to mind when Islam is mentioned in Nigeria is the Nigeria Supreme Council for Islamic Affairs (NSCIA). Similarly, Christianity in Nigeria is associated with the Christian Association of Nigeria

(CAN) which is Christians' umbrella association (Dukawa, 2022, p. 2).

Religious plurality holds that one religion is as good as others; this is against religious exclusivity. But the truth is, virtually every religion (or rather its adherents) claims that salvation is exclusive to it. Ruhmkorff (2013, p. 1) identifies this problematique and addresses it scholastically. He wrote: "religious pluralism is the view that more than one religion is correct, and that no religion enjoys a special status in relation to the ultimate. Yet the world religions appear to be incompatible." He, then asks: "How, then, can more than one be correct?" This is the primary cause of tugs-of-war which often involves Nigerian Christians and Muslims—struggling for religious supremacy in the political arena. Therefore, the concept of religious pluralism is problematic in principle. But in practice, it inspires mutual respect and gives hope of peaceful coexistence and should be resorted to. Again, Ruhmkorff (2013, p. 2) gives an insight; "pluralists want to preserve the integrity and dignity of established religions, especially in the context of a history of religious violence, oppression, and colonialism."

"A recognition of otherness and an acceptance of difference" Grimshaw (2023, p. 80) argues is "a mark of civilized society." This point is succinctly and precisely couched in what has almost become an adage: "Respecting the otherness of others." It is within this contest that IRD should be understood. Thus, contextually, Dukawa (2023, p. 5) defines IRD as "a conversation between two or more people with different religious traditions in order to express their opinions freely and listen to the other respectfully."

It is important, at this juncture, to correct a notion among some conservative Muslim intelligentsia and ulama (Islamic scholars) who hold that a call for religious dialogue (inter faith discourse) to address issues of common interests, for instance, political violence is a call to unify, merge and mix religions. Put differently, any call for IRD is a call for religious unification which is against the Qur'anic concept of "Yours is yours and mine is mine" (Q 109: 6). This is utterly incredulous. We are constrained to make a comprehensive refutation as this is not the appropriate place for a long scholastic argument or explanation; it suffices to quote a Dalai Lama's (2003) response. When Lama—a Buddhist spiritual leader—was asked if it is possible to unify religion from the pluralist view, he responded:

I am a Buddhist. Therefore, Buddhism is the only truth for me, the only religion. To my Christian friend, Christianity is the only truth, the only religion. To my Muslim friend, [Islam] is the only truth, the only religion. In the meantime, I respect and admire my Christian friend and my Muslim friend. If by unifying you mean mixing, that is impossible; useless.

It is naive to think Muslim intellectuals will have their religion (Islam) watered down just because they engage in IRD. This is not only preposterous, it is against many injunctions in Islam which espouse making peace, and tolerating the otherness of those who are religiously different from us particularly the *Ahlul Kitab*—People of the Book. The difference between the Muslims and the Christians is not fundamentally substantial in origin, we are both of Abrahamic origin. The difference is in practice which is due to several interpolations that later crept into the religious scriptures of the People of the Book and affected their rituals. Even though these religions are of Abrahamic origin, Prophet Ibrahim was neither a Jew nor a Christian but a true Muslim (Q 3: 67). Nevertheless, we can always refer to our origin in the cause of dialogue.

Political Hostility and Violence in Nigeria—the Role of Religion

Hostility is a state of ill will and bad feelings. It can be used to describe aggressive relations between people as well as between two countries. Violence is the use or threat of physical harm by groups involved in domestic conflicts. When it has a religious undertone, the violence takes another dimension as people would be fighting enthusiastically with rare hardihood—rightly or wrongly—in the Name of God. Can we divorce religion from politics to bring an end to political violence that has religious imprimatur? That would have been a good solution if not that it is utopia. Going by Nigerian history and how it is constituted, it is utopian to think people will do away with religion when it comes to politics. This is not because Nigerians are religious people in the ideal sense but because politicians have politicized religion to the extent that it is being utilized, along with money, as a convenient vehicle to ride to the corridor of power (Salaudeen and Isah, 2024).

If religion cannot be divorced from politics in Nigeria, then can it be used to curb political violence? This question is more practical and answer to it is the focus of this paper. In our opinion, religion, if properly understood, can be used to stem the tide of violence. One of the ways to go about it is to understand the points of convergence and divergence between the two major religions (Christianity and Islam) which are the focus of our study. One of the best ways (if there are other ways?) to promote religious mutual understanding is by creating an atmosphere of trust where contact is encouraged—like in Allport's hypothesis—through IRD. It is in this religio-political space that mutual understanding can be stimulated for harmonious co-existence. To address political hostilities and promote peaceful co-existence, three things need to be done. Behaviors that spite one by the other must be understood; there should be respect for the religious sensitivities of one another; most importantly and lastly there must be knowledge of the meeting and parting points among religions involved in IRD. We shall now identify some points of convergence and divergence between Christianity and Islam.

Meeting Points of Islam and Christianity

On a general note, both Muslims and Christians believe in the essence of religion as of moral and ethical conduct of human behavior which imposes upon man humane

conduct and compassion in dealing with others—with empathy and sympathy. Islam and Christianity made claims to a just social order based on the principle of fair dealings in all matters and thus abhor corruption, injustice, transgressions, sinning, wrong doings, indecent behavior, and anti-social behaviors such as drug abuse, theft, bribery, etc. (Qur'an—17:35, 2:282, 5: 2, 7:189, 25:68-69; Bible—Isaiah 1:17, Leviticus, 19: 35-36, Mathew 7: 2, Peter, 3:11, Exodus, 20:16). The two religions promote virtues like piety, alms giving, protecting the family institutions as the building block of society, pursuit of knowledge, and its utilization as cultural asset and civilization mission. The joint efforts of Nigerian Muslims and Christians in promotion of virtue were evident when they vehemently and successfully fought against the unholy same-sex marriage that culminated into signing of the Same-Sex Marriage (Prohibition) Bill into law (Reuters, 2014). As the issue of LGBTQ allegedly resurfaced recently in the controversial Samoa Agreement, that common ground was still maintained (Jimoh and Ahmad, 2024). This is an excellent example of uniting against evil and promoting virtue from adherents of different religions. The two religions both encourage educating and socializing the young in good character, manners, and correct social behavior derived from the teachings of the sacred books, standing for society as a whole for peaceful co-existence, harmonious relationship, fair dealing, and concordant interactions.

On the political and economic front, they still both have many things in common. They declare a common stand against all practices, businesses, as well as movements that are the antitheses of belief in God which provide avenue for the dominance of a few to the detriment of majority. They reject all practices that threaten and abuse the right to life and well-being of mankind for economic gains (e.g. abortion, human trafficking, human organ harvesting, and substance abuse). They stand together for good, responsible, and accountable governance in respect of the management of resources, inclusiveness and fair/open opportunity for all. They stand together against all internal and external threats to peace and security as well as the safety of individuals and communities in terms of their possessions and common patrimony (Qur'an—2:275-280, 59:7, 83:1-6, 4:29; Bible—Leviticus 19:13, Proverbs 28:3, Jeremiah 22: 13-19, Isaiah 58:6-7).

Parting Points of Islam and Christianity

Though both religions rightly claim origin to Prophet Ibrahim (Abraham), they differ greatly in their conception of God. Islam is *Tauhidic* (Monotheistic in and out), Christianity is Trinitarian (God the Father, God the Son, and God the Holy Spirit). While Christianity umbilically ties man to the Original Sin, Islam sees man as noble in character, free of any baggage of the Original Sin, thereby giving him the opportunity to rise to the highest level of spirituality. Islam connects man—in orientation and outlook—through all the Prophets as bearing witness to the truth of Monotheism, relieving him of speculations, philosophical or theological. Christianity holds discriminatory belief towards the prophets. Some they consider prophets and revere; some they reject as prophets and despise (Ansari, 2023). Corollary to this, all through

history, Christian mission has concocted all manners of demonization of Islam and its Prophet, claiming that there is something intrinsic in Islam which promotes violence. This runs contrary to empirical evidence as will be discussed below. Rather, Islam prohibits abusive attack on

the belief system of others (Q 6: 108) and respectfully addresses the Christians as *Ahlu-l-Kitab*—People of the Book (Q 4: 171).

Table 2. Points of convergence and divergence between Islam and Christianity

Points of Convergence Islam & Christianity	Points of Divergence	
	Islam	Christianity
Abrahamic in origin	<i>Tauhidic</i> (Monotheistic)	Trinitarian
Belief in Heaven and Hell as destinations for reward and punishment	Respectful towards all prophets	Disrespectful towards some prophets
Recognition of Supreme Deity	Rejects Original Sin	Belief in Original Sin
Observation of prayers and fasting	Worship is observed daily in mosques by genuflecting and prostrating	Worship is observed on Sundays in churches by singing and dancing
Welcome and encourage converts through proselytization	Obligatory fasting in the whole Month of Ramadan for all adult Muslims	Fasting forty days of Lent is only recommended
Religion as a moral and ethical conduct of human behaviors	Friday as special day of the week	Sunday as special day of the week
Aim to establish just social order based on the principle of fair dealings in all matters	Respect Christianity as Abrahamic religion	Despise Islam despite being an Abrahamic religion
Abhorrence to corruption, injustice, sin, and other anti-social behaviors	Practices and encourages polygamous marriage	Prohibits polygamous marriage
Rejection of all practices that threaten and abuse the right to life and well-being of mankind	Celebrates ‘Idul Fitr and ‘Idul Adha	Celebrates Christmas and Easter
Both have quacks and charlatans	Doctrines are based on the Qur’an and hadith.	Doctrines are determined by the church

Source: Compiled by authors (2024)

As highlighted above, there are great doctrinal differences—in practice—between Islam and Christianity. Basically, they both believe in God and worship Him but conceptualize Him differently and adopt different modes of worship. Islam has inherent mechanisms to perpetuate itself doctrinally without any mutation due to age and time. This is essentially because its doctrines are from the Qur’an which has never been changed and unchangeable (Q 10: 15). Doctrines are determined by the Church in Christendom; they are thus vulnerable to change in time and space. The recent approval of same sex marriage—which forbiddance is as old as the origin of Abrahamic religions—by Pope is a handy reference. When asked by a journalist if gays could be priests, in his famous five words response, the Pope responded: “Who am I to judge” (Lamb, 2023). This was in 2013. Ten years after, the Pope authorized blessings of gay (and lesbian) marriage and declared that the LGBTQIs+ are “Children of God.” Though there are backlashes from some Catholics, the Pope is only referenced here to buttress the role of the Church in doctrinal formation in Christendom.

That said, it is conspicuous from Table 2 above that there are many meeting points between Islam and Christianity which, if leveraged on, could douse tension and inspire harmony. Generally speaking, both religions aim at promoting social harmony, protection of life and property, and wellbeing of mankind. Even if they differ in their specific ways of achieving some of these socio-economic and political objectives, they can come together to harmonize interests (not worship) for peaceful co-existence. IRD is one practice that can facilitate the coming

together of these two religions for mutual understanding of causes of religious and political conflicts. The rest of this paper shall focus on cases of political tension (in some cases, violence) in recent time which are instigated by the misapplication of religion. Then, causes of these tension and violence shall be identified for discussion followed by recommendations to avert future occurrence.

Nigeria’s 2023 Election: Religious Politics and Tension

Nigerian history is awash with records of religious tensions and violence during elections. For once, religion has not been spared from being flogged. Even though the 2023 presidential election did not lead to physical violence at the national level where religion was sentimentally flogged, the election will be unrivalled in Nigerian political history as the most religionized election. Noise of Christianization and Islamization heavily polluted the atmosphere more than usual. It started with the declaration by the then Vice President Yemi Osinbajo who signaled interest to contest for presidency under the ruling party—All Progressives Congress (APC). Being a Christian and a pastor of Redeemed Christian Church of God (RCCG)—the most politicized Pentecostal church in Nigeria—many Muslims could not tolerate him. Thus, they nursed the fear of Christianization based on Osinbajo’s antecedents—deeds and misdeeds—which were chronicled by Kperogi (2022).

However, Osinbajo lost out at the party’s primary election to Bola Ahmed Tinubu (a Muslim) who in turn took a Muslim as a running mate. This was later to be known as Muslim-Muslim ticket. This did not go well with

many Christians who shouted Islamization like many Muslims reacted to Osinbajo's candidacy earlier. Truly, mixed religious presidential ticket has been conventionalized (not constitutionalized) since the return to democracy in 1999. Yet, the ruling APC ignored the conventional practice and chose to hug controversy in its bid to secure power which ultimately worked out for it. Apparently, the Muslim-Muslim ticket was adopted just as a political strategy to win election; it has nothing to do with Islamization given the personality of the presidential candidate himself whose Muslimness was doubted by many Muslims (Kperogi, 2023). To counter the Christians' censure of the same faith ticket, many Muslims stood by the Muslim-Muslim ticket and some Muslim clerics even declared it a jihad (Salaudeen, 2023). It looks like a war. In a viral phone conversation between one of the major presidential candidates and a pastor, the election was said to be a religious war (Peoples Gazette, 2023). The religious atmosphere was so tense that the outcome of the presidential election was to be seen as victory—or humiliation—of either of the two major religions (Salaudeen, 2023).

It should be noted that appeal to religion was not limited to the presidential election. Some states of the federation were not also free from politicization of religion and religionization of politics. While Christians were desperate to wrestle power from Muslims in Nasarawa State, Muslims also tried hard to put an end to Christian political leadership in Taraba State. In Kaduna State, Muslim-Muslim ticket suddenly became an issue after years of pairing Muslim-Christian candidates. It is an unwritten convention to always run Christian-Christian governorship ticket in Plateau State despite the fact that the number of Muslims in the state amounts to almost half of the population. In his analysis of the interface between religion and politics in Northern Nigeria, Abubakar (2019, p. 34) cites example of Plateau State. He wrote: "A good example can be Plateau State that has Muslims who represent more than 40 percent of the total population but lack commensurate representation in the executive affairs of the state, let alone having a Muslim as deputy governor."

In Adamawa State where the leading candidates of the two major parties are Muslims, appeal to religion was also resorted to as a campaign strategy. The gubernatorial election was between the Peoples Democratic Party's (PDP) candidate Umar Fintiri and the APC's candidate Aisha Binani. Being a female, the latter was said not to be appropriate for leadership by some clerics—quoting verses from the Qur'an and hadith of the Prophet (PBUH). In Lagos state, Muslim clerics supported Christian incumbent governor of APC (still in the name of religion) arguing that it will concretize the Muslim-Muslim ticket because Lagos State is the political base of the presidential candidate of the APC (Bola Ahmed Tinubu). Yet, in Oyo State, these same clerics were desperate to vote out a Christian governor (Seyi Makinde) because he is not a Muslim. In Kano State where the two major candidates are both male Muslims, the election was still considered by some clerics to be a jihad. Ahead of the March 18 governorship election, a cleric in Wudil (Kano State) was arrested by the State Security Services (SSS) for inciting violence. Obviously a loyalist of one of the major political parties, he asserted, in

his Friday sermon that the election is a war worth dying for (Salaudeen, 2024). In his words: "Let the security agents take note no more inconclusive in Kano we are going to die with all of you...If we die we are doing to Paradise (Maishanu, 2024, para. 12). Rivers State was already declared a Christian state which is a "political no go area" for the Muslims. It was a tug of war in states like Adamawa, Kano and Lagos (Salaudeen, 2023).

Major Causes of Conflict Political Between Muslims and Christians

There are many causes of conflicts between Muslims and Christians in Nigeria. It is sad to note that these conflicts do not arise out of desire for development and progress of the country. It is mostly about relevance and supremacy contest. Tussle for political relevance and power is the common denominator. Every religious group wants to be on top and like to be seen in the seat of authority and at the corridor of power. The Christians want only Christians to be president (Salaudeen, 2022; Ibile & Ibile, 2023) just like the Muslims wants only Muslims to be president (Isenyo, 2023) Though the focus of this paper is not to apportion blame; its focus—as the topic itself implies—is to forge unity in diversity and to encourage inter religious dialogue for peaceful co-existence. Notwithstanding, some notions need to be corrected with fact. This leads to the identification of two major causes of inter religious conflict in Nigeria viz. demonization of the Muslims and misrepresentation of facts.

Misrepresentation of Facts and Demonization of the Muslims

Misrepresentation of facts is a major cause of conflict. To avoid conflicts, records must be kept intact and made straight as they should be. Muslims are often accused as war mongers who could neither recognize nor tolerate Otherness in their midst. This is factually wrong. It is also alleged that Islam is intrinsically a violent religion which is why Muslims cannot be weaned from violence. This is also against established fact. Analyzing these reprehensibly problematic claims from the global perspective, Sheikh (2013) and Kuru (2019) set the record straight. Sheikh gave empirical and verifiable statistics of death tolls and wars across seven religions and civilizations in the globe to show that Muslims are less violent. Tracing history from as far back as two millennia ago up to 2008 and utilizing four categories of violence viz. war, civil war, democide (mass murder of people by government), and structural violence, Sheikh (2013) wrote:

Politically and religiously motivated violence has cost between 447.86 million and 706.72 million lives. The **Christian** civilization's share of this is the largest with between 119.42 million and 236.66 million victims (median 178.04 million). In second place is the **Antitheist** civilization which has contributed with a median figure of 124.41 million deaths. The **Sinic** civilization is third with 107.92 million deaths (median). Fourth is the **Buddhist** civilization with ca. 87.95 million deaths. Fifth is the **Primal-Indigenous** civilization with 45.56 million deaths. Sixth is the **Islamic** civilization with 31.02 million deaths. Finally, seventh and last, is the **Indic** civilization with just under 2.39 million deaths. (Sheikh, 2013, p. 199)

Like Sheikh, Kuru (2019, p. 15) argues that Muslims' association with violence is a recent phenomenon. The average rate of Muslim countries committing homicide is historically lower than that of non-Muslim countries. Even when it comes to political violence, Muslims' involvement was minimal until the late twentieth century and this was due to the injustices of colonialism and authoritarianism. The Muslims, Kuru (2019) elucidates,

...played a very limited role in the World War I and World War II. Until the 1980s, Muslims generally experienced less state violence domestically in comparison to several communist and fascist regimes in the Soviet Union, China, Southeast Asia, and Latin America. From the 1940s to the 1980s, the major terrorist organizations were also primarily socialist, not Islamist. (Kuru, 2019, p. 15)

Could it be said that Kuru—a Turkish Muslim—and Sheikh—a British born Pakistani Muslim—have attempted to defend Islam and the Muslims through their writings? Reading their works reveals that they only presented facts and data as they are. They do not claim that violence is completely not committed by Muslims (of course, every religion has adherents who are psychopathic extremists), they only assert that Muslims are less violent and are not always the problem as against the propagandist narration. The findings of these researchers find support in the writings of some Nigerian Christians.

For instance, a Nigerian Rev., Sunday Mbang, was quoted to have said (in Enwerem, 1995, p. 163) that “many Christians are chameleons and wolves in sheep’s clothing...They are the nation’s problems and disasters of the Christian religion.” Obadare (2018), another Nigerian Christian author discusses at length several attempts by the Pentecostal to hijack the reign of power in Nigeria. This, they tried to achieve by demonization of Islam. Describing Nigerian Christians’ modus operandi when they seize power, wrote:

Once installed, this new power nexus sought expression and openly indulged in the deployment and manipulation of religious symbols, in particular the performance of religious rituals in public offices, institutions and functions, the use of religious (Christian) criteria as a basis for appointment to public office; a particularly grating mode of moral triumphalism that seemed to draw its oxygen from the demonization of Islam and traditional forms of belief; and, last but not the least, the inundation of public debate with Christian rhetoric. (Obadare, 2018, p. 80).

He continued: “Both the faith-based recruitment of public officials and the demonization of Islam should be seen against the backdrop of Christians’ long-standing complaint that, when the Muslim Northern elite wielded power, the distribution of social largesse tended to be based on the singular criterion of religion.” Whether the Christians’ complaints about the Muslim elite are in order (or out of order) is not the point here, the point is that demonization of Islam has been roundly established as a

political strategy that the Nigerian Christians resorted to in their struggle for power. Therefore, demonization of Islam (and by implication, the Muslims), despite plethora of facts to the contrary, has the natural tendency of triggering conflicts and violence.

Other Sundry Causes of Violence

Though there are common grounds between Muslims and Christians in Nigeria as listed in Table 2 above, these are not always emphasized. The point of emphasis has always been the areas of divergence which, in turn, fuels intolerance. It should also be noted that even in these areas of divergence, Muslims and Christians still share some common grounds in principle. For instance, Islam and Christianity prohibit usury, promiscuity, alcohol etc. in their respective scriptures. But in practice, Christians accommodate these prohibitions with leniency while Muslims oppose them with vehemence. Correspondingly, there are practices—polygamy, covering of head and entire body by women, *halal* food etc.—accommodated by Muslims but opposed by Christians. In principle, these practices are permissible in their respective scriptures but the Christians, as Dukawa (2023, p. 29) mentions elsewhere, loathe them largely due to rivalry rather than adherence to scriptural injunctions.

The two religions are not also free from quacks, charlatans, and ignoramuses; this does not help matters. Deliberate provocations such as trampling on the sensibilities of Muslims like hurling insults at the Prophet PBUH are a case in point. The killing of one Deborah Samuel for her disrespectful utterances in respect to the personality of Prophet Muhammad and the irrational mob reaction of the aggrieved Muslim youths in Sokoto State that followed remains a handy reference. Describing the evil of ignorance which led to the unfortunate incidence, Salaudeen (2022) laments thus: “Those who brutally killed Deborah should be educated. They seem to be ignorant of Islam just like Deborah who was ignorant of the station of the Prophet (SAW).” Then he asks; “If someone commits an offence that warrants capital punishment, is it to be carried out by the mob or by the constituted authority?” Of course the punishment is supposed to be carried out by the constituted authorities.

It is also an established fact that some Muslims in Nigeria do provoke Christians by calling them derogatory names like “Arna” or “Kirdi” which means faithless people. (This is even though Muslims, in northern Nigerian vernacular, largely label all non-Muslims as such from the linguistic point of view). This inciting characterization must be condemned as it amounts to vilification which obviously goes against the dictate of the Qur’an. The Qur’an instructs the Muslims not to scoff at another group, not to insult them, and not to call them bad nicknames, (Q 49: 11) nor revile what they worship (Q 6: 108). If what is worshiped cannot be reviled, the worshipers should not also be subject of ridicule. For peaceful coexistence, the Qur’an politely calls the Christians *Nasara* (Christians) or *Ahlu-l-Kitab* (People of the Book). In the spirit of dialogue, mutual understanding, and peaceful coexistence, Rev. Emmanuel Kana Mani once advised: “We need to disabuse the minds of our adherents through awareness and

enlightenment campaigns. ‘Arna’ and ‘Kirdi’ are people who are faithless. Muslims and Christians are both descendants of Abraham, only differing in our approaches to an already known supreme God.” He advocated jail term for whoever calls Christians with such derogative names (Maina, 2014).

One other very important cause of violence is when a religious group unsolicitedly interferes into affairs of another religious group. For instance, Christians’ interference in some affairs that are of importance to Muslims—which the Muslims consider supreme—such as Sharia and other values is uncalled for. Christians’ antagonism towards some of these affairs that are peculiar to the Muslims triggers misunderstanding and could escalate to violent confrontation. A case in point is a practice that is as innocuous as establishing Islamic banking. As usual, a loud noise was made about Islamization of Nigeria (Abubakar, 2019). Below is a list of causes of politico-religious violence:

1. Misrepresentation of facts
2. Demonization/Othering
3. Lack of promoting common and similar teachings
4. Preaching by quack preachers
5. Uncouth utterances and discourteous behavior of Ignoramuses (ignorant followers)
6. Deliberate provocations among inter-religious faithful
7. Religious manipulation political elites
8. Non-adherence to peace promotion tenets
9. Media propagation of violence
10. Unhealthy rivalry and quest for power and control

How to Uproot Areas of Conflict and Harness Benefits of Diversity?

Drawing on some Qur’anic verses, Shehu (2013) asserted that heterogeneity which he refers to as *Mashi-ah al-Kauniyyah* (the universal will) is a reality of existence. While heterogeneity manifests itself in variety of ways, Shehu’s reference to faith is germane in the context of this study. One of the most effective ways to uproot conflict and harness benefits of diversity is, in the words of Shehu (2013, p. 8) “Balancing those divergences and differences and engendering harmonious co-existence in spite of such differences (harmony or unity in diversity) as *Mashi-ah al-Shar’iyyah* (God’s legislative will)—Qur’an, 49: 11.” By *Mashi-ah al-Shar’iyyah*, Shehu obviously means it is the design of Allah that Muslims should live together in harmony with others despite their otherness. Similarly, others (particularly Christians) must learn how to live with Muslims tolerantly. This will be possible by creating a common platform for discussing religion to foster proper understanding.

Through the medium of IRD, alliance can be formed to fight bad governance, corruption and other unethical behavior. Such alliance could be a platform for the pursuit of justice, fairness, and equity for all while respecting the sensibilities of others. Forming alliance among adherents of different religions for a common good is not an innovation in Islam. This misconception has been addressed above. In addition, IRD could be said to be a

resuscitated practice of the Prophet PBUH. It was related to us how the Prophet PBUH participated in *Hilf al-Fudul* (Alliance of the Virtuous) before he was commissioned to the office of prophet-hood. The alliance was meant to address wrong doings—to assist the weak against the powerful. This alliance was formed by idol worshipers of Makkah and the Prophet participated in it because it was for a virtuous purpose. His nostalgia for such alliance even after he became a prophet is instructive. He [PBUH] was reported to have said: “I witnessed an alliance with my uncles in the home of ‘Abdullah ibn Jad’an and I would not like to exchange it for the choicest luxuries. If I were [to be] called in Islam to participate in it, I would respond” (Ghazali, 1999, p. 88).

Consequences of lack of IRD

Though IRD has not been well utilized in Nigeria despite its benefits, something similar to it has been in existence with laudable outcomes. Presidential elections in Nigeria, until recent, have always been embroiled in turmoil. The violence and wanton destruction of life and property that greeted the announcement of winner of the 2011 presidential election remains one of the ugliest scenes of political violence in Nigeria. Therefore, in response to initial threats prior to the 2015 general elections, the country saw the emergence of the National Peace Committee (NPC) convened by Rev. Mathew Hassan Kukah in 2014. The NPC is comprised of eminent Nigerians and religious leaders across religious divides. Its primary objectives are to ensure that peace prevails and breakdown of law and order is avoided prior to, during, and after election. In no small way, NPC has been successful in committing major political contestants to signing of peace accord. This implies that aggrieved losers in elections are morally obliged to seek redress in the court of law rather than incite violence. Even if NPC is not IRD, it has the characteristics of IRD. If such is replicated at the state level, it will hopefully prevent political violence which has recently characterized elections more at the state level (gubernatorial) than the national level (presidential). Other initiatives for the promotion of inter-religious understanding in Nigeria are Nigeria Inter-Religious Council (NIREC) and Centre for Islamic Civilization and Interfaith Dialogue (CICID) in Kano, among others.

Having said this, consequences of lack of IRD are the consequences of not understanding one another. It leads to mutual distrust and intolerance for the otherness of the “Others”. In a pluralist society like Nigeria where religion has become a major source of discord, lack of IRD leads to ascendancy of rabid dogmas of sectionalism and demonic doctrines. It diminishes excellence that religion promotes due to mutual hatred and unhealthy rivalries. This gives undue advantage to the enemies of religion to discredit it, deny it, and diminish its sublime teachings. When there is lack of contact (as in Allport’s contact hypothesis) to discuss issues of common interests by people from different faiths, what follows is demonization of fellow humans with dire consequences to peaceful coexistence and wellbeing.

Summary and Conclusion

This paper identifies three major types of violence in Nigeria viz. ethnic, political, and religious. It singles out political violence for discussion but avers that political violence in the country often has religious undertone. To address this existential problem which is acknowledged to be a feature of pluralist society, it proffers Inter Religious Dialogue (IRD) as a veritable solution. It identifies Islam and Christianity as the two major religions which contest for political supremacy has often led to political violence. It bemoans mutual rivalries between these religious groups as they are both Abrahamic in origin. It explains that through IRD, adherents of the two major religions will come to realize that there are many points of convergence between them. Even some of the areas of divergence are in practice; not in principle. The basic fact that the Muslims and the Christians are more alike than unlike can be best realized through regular contacts. Thus, using Allport's Contact Thesis as theoretical lens and building on some verses of the Noble Qur'an which encourage IRD for dispute reconciliation and peaceful coexistence, this study establishes that IRD can be a veritable tool for promoting peace and averting political violence with religious nuances. It leaves a research gap for **Intra** Religious Dialogue (IRD) which also deserves scholarly attention. It then concludes that peaceful co-existence between Muslims and Christians in Nigeria is possible, can be achieved, and must be achieved.

Recommendations

1. Through IRD, leadership of the two major religions should be required to meet regularly—with institutional support—to discuss issues of common interests.
2. Only clerics and intelligentsias—with no traits of extremism—should form membership of IRD under appropriate condition for mutual understandings and fruitful outcomes.
3. While religious politics is not undemocratic, religious leaders in the course of supremacy contest for state power should not incite followers to violence against the faithful of other religion.
4. Bogus demonization of any religion by the faithful of other religions should be criminalized.

Authors Contribution

Two authors

Disclosure of Conflict of Interest

The authors have no conflict of interest

Source of Funding

None

Acknowledgement

No acknowledgement other than scholars whose works are cited and are appropriately referenced under the reference list

References

- Abubakar, H. A. (2019). Islam and political engagement in Northern Nigeria: The ulama and 2015-2019 elections. *Al-Manhaj: A Journal of Multidisciplinary Research*. Vol. 3 (1), 15-39.
- Agirdag O., Loobuyck P. and Houtte V. M. (2012). Determinants of attitudes toward Muslims students among Flemish teachers: A research note. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 51 (2) 368-376
- Allport W. G. (1954). *The nature of prejudice: A comprehensive and penetrating study of the origin and nature of prejudice*. Cambridge, MA: Perseus Books.
- Ansari, M. (2023). *Modern debates on prophecy and prophethood in Islam: Muhammad Iqbal and Said Nursi*.
- Bukhari, M. I. (1997). *Sahih Al-Bukhari*. Translated from the Arabic into English with Arabic text by Muhammad Mohsin Khan. DARUSALAM Publishers and Distributors. Riyadh.
- Dukawa S. A. (2022). *Harnessing Nigeria's religious diversity for sustainable peace and national development*. Paper presentation at a One Day National Inter-Religious Conference organized by the office of the Executive Governor of Kano State.
- Dukawa S. A. (2023). *Using IRD to address political violence*. A paper presented at King Abdullahi bin Abdulaziz Interreligious and International Dialogue (KAICIID) Fellows Alumni. Online Session Thursday, 3 August 2023
- Durkheim E. (1995). *The Elementary forms of religious life*. The Free Press.
- Election Watch, (2023). *Political violence and the 2023 Nigerian election*. Armed Conflict Location and Event Data. (Date of access: 20/11/2024) <https://acleddata.com/2023/02/22/political-violence-and-the-2023-nigerian-election/>
- Enwerem M. I. (1995). *A dangerous awakening: The politicization of religion in Nigeria*. French Institute for Research in Africa (IFRA), Nigeria.
- Ghazali M. (1999). *Fiqh-us-Seerah: Understanding the life of Prophet Muhammad*. International Islamic Publishing House. Second Edition.
- Grimshaw M. (2023). On canaries, icebergs and the public sphere: The pragmatic compromise of religious pluralism. *Khazanah Theologia*, vol. 5 (1), 71-86.
- Ibile, P. & Ibile, A. T. (2023, August 1). *Nigeria: Christians must gain political power*. Aid to the Church in Need. Retrieved from <https://www.churchinneed.org/nigeria-christians-must-gain-political-power/>
- Isenyo, G. (2023, June 12). *Muslim-Muslim ticket: Sharia council defends El-Rufai, Knocks CAN*. Punch. Retrieved from <https://punchng.com/muslim-muslim-ticket-sharia-council-defends-el-rufai-knocks-can/>
- Jimoh, A. & Ahmad, D. (2024, July 12). *Catholic bishops, ulama reject Samoa agreement*. Daily Trust. (Date of access: 19/11/2024) <https://dailytrust.com/catholic-bishops-ulama-reject-samoa-agreement/>
- Kierkegaard, S., Swenson, F. D. (1941). *Kierkegaard's concluding unscientific postscript*. Princeton University Press.
- Kperogi, F. (2022). *10 Reasons Osinbajo will ignite a religious civil war*. (Date of access: 12/02/2024) <https://www.farooqkperogi.com/2022/03/10-reasons-osinbajo-will-ignite.html?m=1>
- Kperogi, F. (2022). *Osinbajo's RCCGification part of plot for theocratic state capture*. (Date of access: 18/02/2024)

- <https://www.farooqkperogi.com/2022/04/0sinbajos-rccgification-part-of-plot.html?m=1>
- Kperogi, F. (2023, January 14). From 'Muslim-Muslim' to 'is he really a Muslim'? (Date of access: 20/11/2024) <https://www.farooqkperogi.com/2023/01/from-muslim-muslim-to-is-he-really.html?m=1>
- Kuru, T. A. (2019). Islam, authoritarianism, and underdevelopment: A global and historical comparison. Cambridge University Press.
- Lama, D. (2003). Dalai Lama asks West not to turn Buddhism into a. Phayul. (Date of access:23/12/2023) <https://www.phayul.com/2003/10/09/5199/>
- Lamb, C. (2023). Pope's approval of same-sex blessings marks historic shift for gay Catholics." CNN. (Date of access: 16/01/2024) <https://edition.cnn.com/2023/12/19/europe/popes-approval-of-same-sex-blessings-intl/index.html>
- Maina, M. (2014). Borno: Bishop advocates jail term for those calling christians 'Arna' and 'Kirdi.' Daily Post. (Date of access: 03/02/2024) <https://dailypost.ng/2014/06/14/orno-bishop-advocates-jail-term-calling-christians-arna-kirdi/>
- Maishanu, A. A. (2024, March 16). SSS arrests Kano cleric for allegedly preaching violence ahead of governorship election. Premium Times. (Date of access: 26/01/2024) <https://www.premiumtimesng.com/news/top-news/587898-sss-arrests-kano-cleric-for-allegedly-preaching-violence-ahead-of-governorship-election.html?tztc=1>
- Obadare, E. (2018). Pentecostal republic: Religion and the struggle for state power in Nigeria. Zed Books Ltd.
- Paolini, S., Harwood, J., and Rubin, M. (2010). Negative intergroup contact makes group membership silent: Explaining why intergroup conflict endures. Personality and Social Psychology. Vol. 36 (12), 1723-1738
- Peoples Gazette, (2023). Peter Obi, in last minute push for votes, begs Bishop Oyedepo to help win 2023 'religious war.' (Date of access: 26/01/2024) <https://youtu.be/nWsBHjlf2g?si=8sMwndR7P3dguTP9>
- Reuters, (2014, January 13). Nigerian president signs anti-gay bill into law. Reuters. (Date of access: 19/11/2024) <https://www.reuters.com/article/business/energy/nigerian-president-signs-anti-gay-bill-into-law-idUSL6N0KN2PP/>
- Ruhmkorff, S. (2013). The incompatibility problem and religious pluralism beyond hick. Philosophy Compass. Vol 8, 510–522.
- Salaudeen, A. (2022). Why other Christians shouldn't be like Deborah Samuel. Opinion Nigeria. (Date of access: 23/02/2024) <https://www.opinionnigeria.com/why-other-christians-shouldnt-be-like-deborah-samuel-by-abdulkadir-salaudeen/>
- Salaudeen, A. (2022, March 18). The RCCG's memo and the hypocrisy in Nigerian politics. The News Chronicle. Retrieved from <https://thenews-chronicle.com/the-rccgs-memo-and-the-hypocrisy-in-nigerian-politics/>
- Salaudeen, A. (2023). Is Bola Tinubu ready for the jihad? Maxilensnews. (Date of access: 14/03/2024) <https://www.maxilensnews.com/is-bola-tinubu-ready-for-the-jihad/>
- Salaudeen, A. (2023). Saturday's election and the triumph or humiliation of a religion. Opinion Nigeria. (Date of access: 14/03/2024) <https://www.opinionnigeria.com/saturdays-election-and-the-triumph-or-humiliation-of-a-religion-by-abdulkadir-salaudeen/>
- Salaudeen, A. (2023). Kano thugs, Lagos thugs and the threat of thuggery to Nigerian democracy. Opinion Nigeria. (Date of access: 16/03/2024) <https://www.opinionnigeria.com/kano-thugs-lagos-thugs-and-the-threat-of-thuggery-to-democracy-by-abdulkadir-salaudeen/>
- Salaudeen, A. (2024, March 16). How Sanwo-Olu suddenly became a beautiful bride to Muslim-Muslim Clerics in Lagos. Opinion Nigeria. (Date of access: 19/11/2024) <https://www.opinionnigeria.com/how-sanwo-olu-suddenly-became-a-beautiful-bride-to-muslim-muslim-clerics-in-lagos-by-abdulkadir-salaudeen/>
- Salaudeen, A. & Isah, I. J. (2024). General elections in Nigeria and the challenge of religious bigotry. Islamic Journal of Social Sciences. Volume 3 (2), 110-137.
- San'ani, (d 211/826). Al-Musannaf of Abd Ar-Razaq As-San'ani. Dar At-Taaseel
- Schneider, D. B. (1969). No God but God: A look at Hinduism, Buddhism, and Islam. Augsburg Publishing House.
- Shafiq, M., Abu-Nimer, M. (2011). Interfaith dialogue: A guide for Muslims. The International Institute of Islamic Thought. London. Washington. Second Edition
- Shehu, S. (2013). Imperative of sustainable peace and reconciliation in crisis-ridden communities: expounding the Islamic approach to peace-building and conflict resolution. A paper presented at a 3-day retreat on "Insecurity in Northern Nigeria: Its impact on the citizens and Islam." Organized by the Coalition of Ulama and Civil Organization Kano State
- Sheikh, N. (2013). Body count: A comparative quantitative study of mass killings in history. In G. Muhammad, I. Kalin, I. & M. H. Kamali, (eds.). War and Peace In Islam: The Uses and Abuses of Jihad, The Islamic Texts Society (ITS), Cambridge – UK.
- Tabarani, (2013). Makarim al-Akhlaq lil-Tabarani. Turath For Solution.
- Tillich, P. (1969). What is religion? New York, Harper & Row. First Edition
- Tylor, B. E. (1889). Primitive culture: Researches into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom. Vol. 1. Thied American Edition. Henry Holt and Company.

Tabatabai's Method of Exegesis of the Qur'an With the Qur'an

Hatice Erkoç^{1,a,*}

¹ Yozgat Anadolu İmam Hatip Lisesi, Yozgat, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 20/11/2024

Accepted : 18/06/2025

Keywords:

Tafsir

Tabâtabâi

Kur'an-ı Kerim

Exegesis of the Qur'an with the Qur'an

al-Mizân, Shia

ABSTRACT

The subject of our study is the method of exegesis the Qur'an with the Quran of the Shiite commentator Tabatabai. Scope; Tabatabai's short life, interpretation of the Qur'an with the Qur'an, Tabatabai's thoughts about this method, examples of Tabatabai's interpretation of the Qur'an with the Qur'an. The method of interpreting the Qur'an with the Qur'an is important because it is a method frequently used by Shi'a and Tabatabai's. Its purpose is to reveal Tabatabai's method of interpreting the Qur'an by Qur'an. In the study, analyzes were made using source scanning, analysis composition and descriptive methods. The main source consulted is the tafsir al-Mizan has been applied to in order to determine the method of interpreting the Qur'an by the interpreter through the Qur'an. Sayyid Muhammad Hussein Tabatabai, who lived in the XX. century, was raised in the Iranian religion-science and culture basin, is a competent personage in many religious, scientific and philosophical fields. He came to the forefront with his interpretation of the Qur'an with the Qur'an. This is the first method that should be used in the science of tafsir. The first practitioner of this method is the prophet of Allah. The commentator used this method more than other commentators. According to Tabatabai, The Qur'an is light, it explains everything, the Qur'an is its own interpreter. There is no need for anything other than the Qur'an for the understanding of the Qur'an except the laws, the resurrection, the stories of the Qur'an. This idea does not mean that the interpretation of the Quran rejects the sunnah. While explaining the verses with verses, the commentator explains the verses with the narrations from the Prophet of Allah and the Imams of the Ahl al-Bayt. In this respect he differs from the Ahl Quran school that rejects the Sunnah.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8(1): 32-44, 2025

Tabâtabâi'nin Kur'an'ı Kur'an İle Tefsir Metodu

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 20/11/2024

Kabul : 18/06/2025

Anahtar Kelimeler:

Tefsir

Tabâtabâi

Kur'an-ı Kerim

Kur'an'ı Kur'an ile tefsir

el-Mizân, Şia

ÖZ

Çalışmamızın konusu, Şii müfessir Tabâtabâi'nin Kur'an'ı Kur'an ile tefsir metodudur. Kapsamı; Tabâtabâi'nin kısa hayatı, Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri, Tabâtabâi'nin bu metot hakkındaki düşünceleri, Tabâtabâi'nin Kur'an'ı Kur'an ile tefsiri örnekleridir. Kur'an'ı Kur'an ile tefsir metodu Şia'nın ve Tabâtabâi'nin sıklıkla kullandığı bir metot olması hasebiyle önemlidir. Amacı, Tabâtabâi'nin Kur'an'ı Kur'an ile tefsir metodunu ortaya koymaktır. Çalışmada, kaynak tarama, tahlil-terkip ve deskriptif yöntemlerine başvurulmuş, analizler yapılmıştır. Müracaat edilen temel kaynak el-Mizân tefsiridir. XX. yüzyılda yaşayan Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâi, İran din-bilim ve kültür havzasında yetişmiş, dinî, ilmî, felsefî pek çok alanda yetkin bir şahsiyettir. Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etmesiyle ön plana çıkmıştır. Bu, tefsir ilminde başvurulması gereken ilk yöntemidir. Bu yöntemin ilk uygulayıcısı Allah Resûlü'dür. Müfessir, bu yöntemi diğer müfessirlere nisbetle daha çok kullanmıştır. Tabâtabâi'ye göre, Kur'an nurdur, her şeyin açıklayıcısıdır, kendi kendisinin müfessiridir. Ahkâm, mead, Kur'an kıssaları hariç Kur'an'ın anlaşılması için Kur'an dışında başka şeye ihtiyaç yoktur. Bu düşüncesi Kur'an tefsirinde sünneti reddediyor anlamında değildir. Müfessir, ayetleri ayetlerle açıklarken ayetleri Resûl'den ve Ehl-i Beyt İmamları'ndan gelen rivayetlerle beyan etmektedir. Tabâtabâi, bu yönüyle sünneti reddeden Ehl-i Kur'an ekolünden ayrılır.

^a hatice-erkoc@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0803-1656>

Giriş

Tabâtabâî'nin tefsiri *el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an*, Kur'an'ı bütüncül bakış açısıyla Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etme yöntemi ile ön plana çıkar. Biz bu makalemizde, Şii müfessir Tabâtabâî'nin Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etme yöntemini örnekleriyle açıklayacak, diğer müfessirlerle kıyaslayacağız.

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, Şîa'İsnâ Aşeriyye mezhebine mensup bir müfessirdir. Kur'an, Arapça, hadis, fıkıh, ahlâk, tasavvuf, tefsir gibi dinî ilimlerin yanı sıra matematik, felsefe, astronomi gibi ilmi alanlarda da eğitim almıştır. Tabâtabâî, müfessir olmasının yanı sıra, 'Aşkın Hikmet Okulu'na¹ mensup bir filozoftur. Önemli felsefî eserler yazmış, İslâm felsefe tarihine katkılar sunmuştur. Tabâtabâî ve Fransız müsteşrik Corbin, âlim ve bilginlerin katıldığı felsefî toplantılar düzenlemiştir. Kum medreselerinde tefsir, kelâm, felsefe, mantık gibi ilimlerin okutulmasını sağlayarak eğitim sisteminde değişiklik yapmıştır. (Erkoç, 2020: 13-14).

Tabâtabâî, velût bir yazardır, elliye yakın eser yazmıştır. Öne çıkan eseri *el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an* adlı yirmi ciltlik tefsiridir. Tabâtabâî, tefsirinde, geleneksel ve modern ilimler alanındaki üstatlığını gösterir, birçok alandaki ilmi birikimini tefsirine yansıtır, on dört asırlık Şii gelenekle dinî bilimler ve modern bilimleri meczeder. *el-Mizân*'ın en önemli özelliği Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etmesidir. Müfessir, Kur'an ayetlerini ayetler ve hadislerle tefsir eder. Ardından bilimsel, sosyolojik, felsefî, tarihî, ahlâkî ilimler dahilinde açıklamalar yapar. Bu nedenle *el-Mizân* bilimsel, sosyolojik, felsefî, tarihî, ahlâkî, tasavvufî ve ansiklopedik bir tefsirdir. Tabâtabâî, birçok Sünnî temel kaynağı kullandığı için diğer Şii müfessirlerden ayrılır.

el-Mizân Tefsiri'nin metodu, Şîa'İlmâmiyye'nin tefsir metodu ile benzerlik arz etmektedir. İsnâ Aşeriyye'nin inanç esasları müfessirin ana hareket noktasıdır. Tabâtabâî, ahkâm ayetlerini mezhebî akidelerine göre tefsir eder. Tefsirinde hadisleri on iki imamdan ve Şîa'nın temel kaynaklarından nakleder.

Ülkemizde Tabâtabâî ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Tamamlanan birçok doktora ve yüksek lisans tezi bulunmaktadır. (bk. Erkoç, 2021: 157-183).

Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri

Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri, Kur'an'ın Kur'an ile açıklanmasıdır. Kur'an'ı tefsir etmede başvurulacak ilk metottur. "Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri denildiğinde, Kur'an'ın müfred lâfızlarının, terkiplerinin ve ifadelerinin, Kur'an'ın bütünlüğü içinde diğer ilgili Kur'an pasajlarının yardımıyla açıklanması; buna ilaveten Kur'an'daki konuların, muhataplarının zihinlerine yerleştirmeye çalıştığı kavramların terkibi bir yaklaşımla Kur'anî bütünlük içerisinde incelenmesi kastedilmektedir." (Fazlurrahman, 1987: 43).

"Kur'an'da kelimeler arası ilişki son derece ilgi çekicidir. Mesela 'Allah, selam, nebi, iman vs.' pek çok önemli Kur'an sözcüklerini toplayıp, Kur'an'da ne manaya geldiklerine bakmakla mananın kavranabileceği

zannedilir. Fakat hakikatte öyle sanıldığı kadar basit değildir, çünkü bu kelimeler Kur'an'da birbirinden ayrı yalın halde bulunmazlar. Her birinin ötekiyle yakın bir ilişkisi vardır. Bu kelimeler müşahhas anlamlarını birbirleri ile olan bu ilişki sisteminden alırlar. Diğer bir ifade ile bunlar kendi aralarında büyük-küçük çeşitli gruplar teşkil ederler ve birbirlerine muhtelif yollarla bağlanırlar. Bu suretle sonunda gayet düzenli bir bütün ve son derece karışık kavramsal bir münasebet ağı kurarlar. İşte önemli olan husus, bu anlam sistemini yakalamaktır." (Izıtsu, 1975: 15-16).

Kur'an bütünlüğü içerisinde açık ve anlaşılır bir kitap hüviyetinde ise o kendi kendisini açıklıyor, tefsir ediyor demektir. Bu, Kur'an tefsirinde kendisine başvurulacak ilk ve en önemli kaynağın yine kendisi olduğu anlamını taşır. (Mâide, 5/15; Duhân, 44/2; Zuhur, 43/2; Talâk, 65/11) "Kur'an'ın hem kendi içyapısında açıklık olduğu hem de insanların ihtiyaç duyduğu hususları açıklayan ve Allah katından gönderildiğine şüphe edilmeyen bir kitap olduğu anlaşılmaktadır." (Albayrak, 1992: 27).

"Kur'an'ın bütünlüğü kendi içerisinde çelişmezliği getirir, ayetler birbiri ile çelişmez. Kur'an'ı bütünlüğü içinde anlamaya engel olan faktörler vardır. Biri hissî (subjektif) diğeri metodiktir. Subjektiflikten kaynaklanan hata, hissî yaklaşımlarda kişiler önceden kabullendikleri sonuçlara ulaşacaklardır. İslâm'da siyasi, iktisadî firkalaşma hareketlerinin başlamasıyla Kur'an çoğu zaman önyargılı tefsir edilme yoluna gidilmiştir. Çeşitli firkaların metodunda mezhep değişmez mihver olarak kabul edilmiş, Kur'an ise şu veya bu mezhebe uyması için te'vil edilmiştir. Daha doğrusu adeta mezhep ve firkaların fikirleri, Kur'an'ın manasına zorla kabul ettirilmiş ve ona hâkim kılınmıştır." (Albayrak, 1992: 57-58-59-60). "İkinci hata ise metottan kaynaklanan hatadır. Kur'an mutlaka kendi sistemi ve kendi terminolojisi içerisinde anlaşılmalıdır. Aristo metafiziğinin ve onun felsefî metodunun etkisinde kalan İslâm filozofları ve kelimcileri, Kur'an dışı kavramlarla Kur'an'ı anlamaya çalışmışlardır. Her ikisinde de alan tecavüzü vardır, her ikisi de Kur'an'ın bütünlüğünü zedeler." (Albayrak, 1992: 75-81).

Kur'an kendi kendisini şöyle tefsir eder: "Mutlak ifadeleri kayıtlayarak, kendisini istisna yoluyla, bir şeyin sebebini zikrederek, genel ifadeleri tahsis ederek açıklar. Mühphem hususları, ism-i mevsullerle kastolunan şeyleri, ism-i işaretlerin gösterdikleri şeyleri, zamirleri, bir şeyin veya bir şahsın gerçek adını zikrederek açıklar. Zaman ve mekânla ilgili belirsizliği giderir. Garib kelimeleri, ifadelerdeki ihtimali bire indirgeyerek açıklar. Kısa ve veciz ifadeleri geniş olarak açıklar. İfadelerin mecâzî oluşlarını tesbit eder. İzahı güç hususları açıklar." (Albayrak, 1992: 91-127).

"Kur'an'ın bütün ayetleri üzerinde düşünüp her bir ayet ve ayetlerdeki birimlerin birbirleriyle olabilecek ince irtibatlarının göz önüne alınması da Kur'an'ın Kur'anla tefsiridir." (Albayrak, 1992: 14). "Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri; ayet çerçevesi, siyak-sibak çerçevesi, Kur'an'ın

¹ Molla Sadra (v. 1050/1641) tarafından XVII. asırda temelleri atılan felsefî bir sistemdir. Molla Sadra, Yunan felsefesiyle İslâm felsefesini ayırmış, felsefeye İslâmî bir hüviyet kazandırmıştır. 1600'lü yıllarda İbn-i Sina'nın Meşşâilîği,

Suhreverdi'nin İşrakî felsefesi, Muhyiddin Arabi'nin, Nazarî İrfan ekolü ve On iki imam Şî'iliği'ni meczederek Hikmet'ul-Müteâlîye (Aşkın Hikmet) ekolünü kurmuştur.

bütünlüğü çerçevesi olmak üzere üç çerçevede ele alınır. Birincisinde kelimeleri ve terkipleri önce cümlelerin bütünlüğü içinde anlamaya çalışmak. İkinci çerçeve, herhangi bir ifadeden önceki ifadelerdir. Belli bir ayet grubunun içinden bir ayetin veya ayetin bir bölümünün çıkarılıp müstakil olarak tamamen farklı bir gaye ile açıklanması. Üçüncüsü ise, Kur'an'ın en küçük parçasından en büyük parçasına kadar fikri bir uyumluluğa ve bütünlüğe sahip olmasıdır.” (Albayrak, 1992: 43-47).

Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri yönteminin ilk örneklerini bizzat Allah Resûlü'nde görmekteyiz. Resûlullah s.a. bazı ayetleri diğer bazı ayetlerle tefsir etmiştir. “*Mefatihü'l-ğayb*” (En'am 6/59) Lokman Suresi'nin 31/34. ayetinde geçen kıyamet saati, yağmuru yağdırma, rahimlerde olanı bilme, yarın ne kazanacağını bilmeme ve nerede öleceğini bilmeme olarak açıklamıştır.” (Buhârî, 1992: Tefsir, 5/193) “En'am Suresi 6/82. ayetteki ‘*zulüm*’ kelimesini Hz. Lokman'ın şu sözü ile açıkladı: *إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ* “*Şühesiz ki şirk büyük bir zulümdür.*” (Lokman 34/13; Buhârî, 1992: Tefsir, 6/20; Müslim, 1992: İman, 1/80).

Sahabenin yanı sıra birçok müfessir de Kur'an'ı Kur'an ile tefsir yöntemini benimsemiştir. Müfessirlerin bu konudaki görüşleri ise şöyledir: İbn Teymiyye (ö. 728/1328) “tefsir metotları arasında en doğru olanın Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri olduğunu, Kur'an'ın bir yerinde mücmel olarak geçen bir âyetin, başka bir yerde tefsir edilmiş olduğunu, bir sûrede kısa geçen bir ayetin başka bir surede genişçe anlatıldığını” söyler. İbn Kesir (ö. 774/1373) “Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin en güzel ve en mükemmel tefsir metodu olduğunu” söyler. Zerkeşi (ö. 794/1392) Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmeyi en güzel tefsir metodu olarak zikretse de Kur'an'ın tefsir edilmiş biçimleri arasında Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmeyi zikretmez. Zürcânî (ö. 1367/1948) Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinden “me'sûr tefsir” başlığı altında söz eder. Zehebî (ö. 1977) de mutlakın mukayyede, âmın hâssa, mücmelin mübeyyene hamledilmesi olarak anladığını belirtir. (Öztürk, 2008: 1-20; Erkoç, 2020: 1-12).

Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri içerisine konulu tefsir de girer. Konulu tefsir, konu ile ilgili tüm ayetleri bir araya getirerek bunları nüzül sırasına koyup, ilmî bir incelemeye tabi tutulur. Diğer bütün tefsir metotları ve lüzumlu bilgilerden de faydalanılarak Kur'an'ın o konu hakkındaki görüşü etraflı bir şekilde ortaya konulur. Konulu tefsirde, “Kur'an'ın bazısı bazısını tefsir eder.” kaidesi daha geniş ve esaslı bir şekilde kullanılır. (bk. Güngör, 1988: 50).

Tabâtabâî, tefsirinin birçok yerinde konulu tefsire başvurur. Kur'an'ın bazısının bazısını tefsir ettiğinden hareketle bir konudaki pek çok ayeti bir araya getirerek ayrıntılı bir şekilde açıklar. Tefsirinde bu duruma sıkça rastlanır. Tefsir alanında uzman olan birçok isim “rivayet tefsirini; Kur'an'ın Kur'an ile, Kur'an'ın Hz. Peygamber'in sünneti ve hadisleri ile tefsiri, Kur'an'ın sahabe sözü ile tefsiri, Kur'an'ın tabiîn sözü ile tefsiri olmak üzere dört çeşit olarak” kabul etmektedir. (İbn Teymiyye, 2012: 92; Zürcânî, 1360: II. 12; Zehebî, 1976: I/152-154; Sabûnî, 1980: 63; Cerrahoğlu, 1971: 118; Demirci, 2016: 244; Aydın, 2009: 1-22).

Kur'an'ın Kur'an ile tefsirinin rivayet tefsiri içerisinde kabul edilmesini eleştiren görüşler de vardır. Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri rivayet yoluyla olabileceği gibi, rivayete dayanmadan müfessirin icihat ve gayretiyle de olabilir. Kur'an'daki ayetleri birbirleri ile ilişkilendirmek

“Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri” ise, bazıları konulu tefsiri, bir başkası aynı kıssa ile ilgili, diğer bir başkası da Kur'an'da çelişki görünümü veren ayetleri bir araya getirip ayetler ışığında çelişki sebeplerini ortadan kaldırmayı “Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri” çeşidinden sayabilir. Dolayısıyla ayetler arasında bulunabilen her yakın veya uzak ilişkiyi, Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri türünden saymamak gerekir. Aydın, Kur'an'ın Kur'an ile tefsirinin her dönemde olabilecek bir tefsir metodu olduğunu belirtir. Günümüz müfessirlerinin veya Kur'an'a maksatlı yaklaşan bazılarının, sahip olduğu mezhep veya ideolojilerini desteklemek için Kur'an'ın bazı ayetlerini diğerlerine hamlederek tefsir etmelerini, sahabe veya tabiinden nakil yoluyla gelen rivayet tefsiri türüne nasıl dâhil edilebileceğini sorar. Ona göre, bir ayetin manasını başka bir ayetin yardımı ile tespit etmek, müfessire ait bir icthattır. Bu icihat, sahabe veya tabiinden birine hatta daha sonra gelenlerden birine de ait olabilir; tabiîn ve sonrasındakilerde isabet olabileceği gibi isabetsizlik de olabilir. “Kur'an'ın en önemli ve en doğru tefsir kaynaklarından birisi olması ile Kur'an'ın Kur'an ile tefsirini rivayet tefsirinden saymak birbirinden farklı şeylerdir.” (Aydın, 2009: 1-22).

Bizce, Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri bağlamında gelen rivayetler, Resûlullah-sahabe-tabiûn dönemlerini kapsıyorsa rivayet tefsiri; kapsamıyor da sonraki dönem ve günümüz müfessirlerinin icihat ve yorumunu içeriyor, rivayetlere dayanmıyorsa dirayet tefsiri olarak adlandırılmalıdır. Tabâtabâî'nin Allah Resûlü, adil gördüğü sahabeler, sahabe ve tabiûn döneminde yaşamış imamlardan rivayetini Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri olarak kabul edersek bu dönemler dışında Ehl-i Beyt imamlarından gelen rivayetleri isimlendirmekte zorlanacağız. Biz bunları Şîa tefsiri ve dirayet tefsiri olması bağlamında değerlendirebiliriz. Tabâtabâî, rivayetlerden hareketle Kur'an'ı Kur'an ile tefsir ettiği gibi kendi çabasıyla birçok ayet arasında da bağlantı kurarak Kur'an'ı Kur'an ile tefsir eder. Aynı konu, kıssa ile ilgili ayetleri bir araya getirdiği gibi çelişkili ayetleri de açıklayarak Kur'an'ı Kur'an ile tefsir eder. Ancak rivayet tefsiri ve Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri kavramlarının Şîi ve Sünnilerce farklı tanımlandıklarına dikkat çekmemiz gerekir. Şîa, kabul edilecek rivayetlerin Resûlullah ve Ehl-i Beyt imamlarına ait olması gerektiğini savunurken, Sünnilerce makbul olan sahabe, tabiûn rivayetlerini reddeder. Şî'a'ya göre, Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri bu iki temel kaynak ve icihat ile yapılır.

Öztürk, Kur'an'ı kendi bütünlüğü içinde anlayarak yorumlamanın sahih ve nesnel anlamın ortaya çıkarılmasına katkı sağlasa da söz konusu bütünlüğün yorumcu tarafından inşa edilmesinin öznellik riskine yol açtığını iddia eder. Kur'an Kur'an ile tefsir edilirken müfessirin özel yorumlar yaptığını, bu yöntemin eski ve güzel bir yöntem olmasına rağmen bugün İslamcı-Kur'ancı olanların bu söylemi benimsediğini belirtir. Hint Alt kıtasında Seyyid Ahmed Han'ın (ö.1898) “sünnet ve hadisin otoritesini reddetmek ve salt Kur'an'la yetinmek” şeklinde özetlenebilecek görüşlerinin 20. yüzyılın başlarında Ehl-i Kur'an ekolü tarafından daha ileri bir noktaya taşındığını, Kur'an'ın tek kaynak olduğunu savunduklarını, sünnet ve hadisin otoritesini reddettiklerini söyler. “Hüküm ancak Allah'ındır” mealindeki ayetlere dayanarak klasik tefsiri yok saydıklarını, Kur'an'ın kendi

kendisini açıkladığı ve başka hiçbir kaynağa ihtiyaç bulunmadığını, yeterli düzeyde Arapça bilgisinin Kur'an'ı doğru şekilde anlayıp yorumlamaya kâfi olduğunu savunduklarını dile getirir. Öztürk, "Kur'an'dan üretilebilecek en iyi ve en mükemmel hayatın, peygamberin sünnet ve sireti olmasına rağmen, Kur'an'ı salt Kur'an'dan anlamayı salık vermenin Hz. Peygamber'e rağmen Kur'an'ı daha iyi anlamak ve yaşamak gibi zımni bir iddiada bulunmak demek" olduğunu belirtir. (Öztürk, 2008: 1-20). Yine Öztürk, muhkem ayetlerin hemen anlaşıldığını fakat müşkil ayetlerin Kur'an ile tefsir edilse de anlaşılamadığına dikkat çeker. Bakara 2/102, Secde 32/5, Necm 53/5-18 gibi. (Öztürk, 2008: 1-20). Ona göre, "Kur'an'ı Kur'an ile anlayıp yorumlamak, son derece sakıncalı ve istismara açık bir tefsir tarzıdır. Hangi ayetin hangi ayeti tefsir ettiği ve hangi ayeti hangi ayetin ışığında anlayıp yorumlamak gerektiği müfessir tarafından belirlenmektedir. Kıyâme Suresi 22-23. ayetlerdeki ru'yetullah meselesinde Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile'nin tabana tabana zıt manalar ve sonuçlar çıkarmasının Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinde öznenin ne denli belirleyici olduğunu göstermeye kâfi olduğunu" belirtir. "Kur'an'daki ifadelerin çoğunun zamirler, ism-i işaretler, ism-i mevsuller gibi mübhem lafızlardan müteşekkil olduğunu, bu durumun binlerce ibareye farklı, hatta kimi zaman birbirine aykırı mana takdirini mümkün kılmakta olduğunu" ifade eder. (Öztürk, 2008: 1-20).

Karataş ise, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmeyi tefsir yollarının en güzeli olarak ifade edenlerin Kur'an'ı tek kaynak olarak mı yoksa temel kaynak olarak mı gördüklerini araştırır. İbn Teymiyye'nin "Kur'an'da Sünnet'te Kur'an'ın tefsirini bulamazsan, sahâbi kavillerine müracaatta bulunursun. Çünkü onlar bu konuda daha çok bilgi sahibidirler." dediğini aktarır. Ona göre, ilk dönem âlimlerince Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri, tefsir yollarının en doğrusu kabul edilmiş olsa da diğer kaynaklar göz ardı edilmemiştir. İlk dönemlerden itibaren zikredilen Kur'an'ın Kur'an'ı tefsiri etmesi fikri ile çağdaş Kur'âncılar tarafından dile getirilen Kur'an'ın Kur'an'ı tefsiri etmesi düşüncesinin çıkış noktaları aynı değildir. Kur'an'ı kendi içinde açıklamak diğer kaynakları reddetmek anlamına gelmemektedir. Bu kaynaklar bağımsız olarak tefsirin kaynakları olabileceği gibi ayeti ayetle açıklamanın yardımcı kaynakları da olabilir. (Karataş, 2011: 177-197).

Kanaatimizce, Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etme, Resûlullah'tan beri var olagelmıştır. Nasıl uygulanması gerektiğini bizzat Allah Resûlü s.a. göstermiştir. İbn Teymiyye, İbn Kesir, Zürcânî, Zehebî bu yöntem hakkındaki fikirlerini serdetmişler ve Kur'an'ın Kur'an ile tefsir edilebileceğini söylerken tefsirde tek kaynak olduğu iddiasında bulunmamışlar, Kur'an'ın sünnet, sahabe ve tabiîn kavilleri ile de tefsir edilebileceğini söylemişlerdir. "Kur'an bize yeter" akımının modernistlerce daha ileri noktaya sünneti, hadisi inkârâ taşınması rahatsızlık vericidir. Sünnet inkâr edilecek Kur'an'ı anlamak mümkün değildir. Tabâtabâî de Kur'an'ın kendi kendini açıkladığını belirtir, ayetleri ayetlerle ardından Allah Resûlü ve Ehl-i Beyt'ten gelen rivayetlerle açıklar. Ona göre Kur'an'ın kendi kendisini açıklaması sünnetle, Ehl-i Beyt'ten gelen rivayetlerle açıklanmayacağı anlamına gelmez. Kur'an'ı kendi içinde açıkladığı gibi diğer kaynaklarla açıklamayı reddetmez. Modernistler gibi yeterli düzeyde Arapça

bilgisinin Kur'an'ı doğru şekilde anlayıp yorumlamaya kâfi olduğunu iddia etmez.

Kur'an-ı Kerim'de zamirler, ism-i işaretler, ism-i mevsuller gibi mübhem lafızlar bulunmaktadır ki farklı mezheplerce, fırkalarca, değişik öznelerce bu mübhemler akideleri, ideolojileri doğrultusunda farklı farklı yorumlanmış, ayetlere akideleri ve istedikleri söylenmiştir. Mübhemât konusunda Ehl-i Sünnet ile Şi'a'nın yorumları farklı farklıdır ki bu da yorumlayıcının kendi özel yorumunu Kur'an'a yansıttığını, dayattığını gösterir. (Erkoç, 2021: 157-183). Bizce Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etme, Kur'an'ı tek kaynak olarak görmeden, sünnet, sahabe, tabiîn kavilleri ve tefsir ilmi inkâr edilmeden başvurulması gereken bir yöntemdir. Tabâtabâî, Kur'an'ı Kur'an ile tefsir ederken Kur'an'ı tek kaynak olarak görmez; Allah Resûlü'nden s.a. ve Ehl-i Beyt İmamları'ndan gelen rivayetleri nakleder. Kur'an'da geçen mübhemâtın bir kısmını Hz. Ali, imâmet, hilafet, on iki imam... olarak anlar, mezhebî akidesi doğrultusunda tefsir eder. Örneğin Fatiha Suresi'ndeki 'sırat-ı müstekîm'i; 'emir'ul-mü'minin Ali, imamlar, Ehl-i Beyt sevgisi' olarak anlar. Ahzab Suresi 33/33. ayeti siyak-sıbakından kopararak farklı yorumlar, peygamber hanımlarını 'Ehl-i Beyt'e dahil etmez. 'Ulu'l-emr' ifadesinden Ehl-i Beyt'i anlar. (Erkoç, 2021: 157-183). Ayetler arasında icthadı ile bağlantılar kurar.

Tabâtabâî'nin Kur'an'ı Kur'an ile Tefsir Metodu

Tabâtabâî'nin tefsirinde en çok kullandığı yöntem, Kur'an'ın Kur'an ile tefsiridir. Ona göre, "Kur'an'ın dini düşünce için gösterdiği yollardan biri dini nasların zâhirdir ki, bu Ehl-i Beyt'in yöntemi olan Kur'an'ın Kur'an ile tefsir edilmesidir. Bu Şi'a'nın dini düşüncesini yansıtır." (Tabâtabâî, Corbin, 1996: 37).

Tabâtabâî, tefsirinin mukaddimesinde konu ile ilgili şöyle der: "Biz, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ederiz. Bizzat Kur'an-ı Kerim'in teşvik ettiği, ayetleri detaylı biçimde inceleme yöntemi ile ele almakta olduğumuz ayeti, benzeri ayetler yardımıyla açıklamaya çalışırız; ayetlerin bildirdiği özellikler ışığında örneklerini teşhis eder, tanırız." Müfessir, örnek olarak şu ayeti verir: "Sana bu Kitab'ı her şey için bir açıklama... olarak indirdik." (Nahl, 16/89). Her şeyin açıklayıcısı olan Kur'an-ı Kerim'in kendi kendisini açıklamaması mantıklı değildir. Diğer ayetler ise şöyledir: "İnsanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delili olarak Kur'an'ın indirildiği Ramazan ayıdır..." (Bakara, 2/185). "...ve size apaçık bir nur indirdik." (Nisâ, 4/174). Müfessir, Hz. Ali'nin *Nehc'ül-Belâğa*'daki şu sözüne de değinir: "Kur'an'ın bir kısmı bir kısmını destekler, bir kısmı bir kısmına tanıklık eder." Daha sonra Ehl-i Beyt İmamlarının izledikleri metodun da bu olduğunu söyler. (Erkoç, 2020: 178).

Müfessir, tefsirin mukaddimesinde Hz. Peygamber'in Kur'an'ı açıklamak üzere gönderildiğine, Ehl-i Beyt'in konumu ve Hz. Peygamberden sonra Kur'an'ı en iyi anlayanların Ehl-i Beyt olduğu ile ilgili hadislere değinir. (Tirmizî, Menakıb: 31; Müsned, 3: 14, 17, 26). Yüce Allah'ın Ehl-i Beyt'ten bütün pislikleri giderdiği ve onları tertemiz yapmak istediği, O'na temizlenenlerden başkasının dokunamayacağına dair ayetleri zikreder. (Ahzab, 33/33; Vâkıa, 56/79; bk. Tabâtabâî, 1997: 1/14-15). Ona göre, Ehl-i Beyt'ten tüm pislikler giderildiği için

temizdirler, temizlenenler ile kastedilen Ehl-i Beyt'tir. Resûlden sonra Kur'an'ı en iyi anlayanlar tertemiz olan Ehl-i Beyt imamları olduğundan hadisler onlardan alınmalıdır.

Tabâtabâî'nin Kur'an'ı Kur'an ile tefsiri konusunda üç delili vardır. "1. Nur olan Kur'an'ın başka aydınlatıcıya ihtiyaç duymaması. (Nahl, 16/89) Kur'an başka şeye ihtiyaç duymaksızın açıklayıcı ve kendisini aydınlatmak üzere indi. 2. Tehaddî ayetleri yani insanların Kur'an'ın ilimlerinin ve bilgilerinin bir benzerini getirmekten aciz olmalarıdır. 3. Birçok hadiste Kur'an'a tutunmak ve rivayetleri Kur'an'a arz etmek." (Seyyidân, 1435: 16). Ona göre ahkâm, mead, Kur'an kıssaları hariç Kur'an'ın anlaşılması için Kur'an dışında başka şeye ihtiyaç yoktur. Kur'an'ın kendisinin müfessiri olduğunu, mübhem ve müteşâbih ayetlerin muhkem ve mübeyyen ayetlerle açıklandığını söylemektedir. *el-Mizân* bu metodu benimsemiş olmasıyla diğer tefsirlerden ayrılır. (el-Evsî, 1985: 129); (Tabâtabâî, Corbin, 1996:63; Seyyidân, 1435: 13). "Tabâtabâî, bu nazariye ile Kur'an-ı Kerim'i yüceltmek ve saygınlığını artırmak, vahye ve ilahi Kitaba önem vermek ister. Ancak bu ameliye ile tefsirdeki masumların (Ehl-i Beyt İmamları) sözünü ve fiilini, diğer dinî bilgileri delil kabul etmemeyi kastetmez." (Seyyidân, 1435: 14).

Müfessir, Kur'an'ı Kur'an'la tefsiri sırasında ayetlerdeki mücmeli, mübhemî açıklamak için Kur'an'ın başka ayetlerine müracaat eder. Bazı ayetleri manayı tebyin etmekten ziyade kastı aydınlatmada kullanır. Bazı kelimelerin manalarını te'kit için Kur'anî şahitlerinde sözü uzatır. Kur'an kıssaları konusunda ilgili ayetleri nüzül sırasına göre bir araya getirir ve açıklar. (el-Evsî, 1985: 139; Tabâtabâî, 1997: 1/75).

Tabâtabâî, Kur'an'ın üç yöntemle yorumlanacağını belirtir: "Bir kimsenin bilgilerini kullanması, Peygamberden ve imamlardan gelen rivayetlerle ayetlerin düşünülmesi ve incelenmesi ya da ayetlerin diğer ayetlerle, Peygamberin ve imamların yorumlarıyla bir araya getirilmesidir." (Tabâtabâî, Corbin, 1996: 64-65). "Tefsirde esas yöntemin ise, ayetleri düşünerek, dikkatlice tefsir etme ve hadislerden faydalanma olduğunu bunu da Resûlullah ve Ehl-i Beyt'in teşvik ettiğini" vurgular. (el-Evsî, 1985:129).

Tabâtabâî, iyi bir fıkıh eğitimi almasına rağmen ahkâm ayetlerini açıklamaktan kaçınmakta ve fıkha müracaat edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Yine ahkâm ayetlerini ve bu çerçevedeki bazı mead ayetlerinin tefsirinde Kur'an'la yetinmenin mümkün olmadığını, onların anlaşılmasında Nebî'nin ve imamların beyanlarına ihtiyaç duyulacağını beyan etmektedir. (Seyyidân, 1435: 18; Erkoç, 2020: 173).

Müfessir Kur'an'ı Kur'an ile tefsir ederken özneliğiyle ayetler arasında bulunan ilişkiyi tespit ederek yorumlar. Ardından ayetleri Ehl-i Beyt İmamları'nın Allah Resûlünden naklettikleri rivayetlerle açıklar. Kur'an'daki ayetleri birbirleri ile bağlantı kurarak açıklamayı konulu tefsir, aynı kıssa ile ilgili ayetleri bir araya getirme, müşkil ayetleri derleyerek çelişki sebeplerini ortadan kaldırmayı da "Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri" olarak isimlendirir. Müfessir ayetler arasında bulunabilen yakın veya uzak ilişkiyi Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri saymaktadır. Tefsiri *el-Mizân* da bu özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Bizce bunları dirayet tefsiri kategorisinde değerlendirmek daha

doğru olacaktır. Anlaşılabacağı üzere Tabâtabâî, tefsirde Kur'an'ı tek kaynak olarak görmemekte, Kur'an'ı hem Kur'an ile hem de sünnet ve imamlardan gelen rivayetlerle açıklamaktadır.

Tabâtabâî'nin Bütüncül Bakış Açısıyla Kur'an'ı Kur'an İle Tefsiri Örnekleri

Akid, Ahid

Müfessir, Sünnî müfessirlerin de en güzel tefsir yöntemi olarak kabul ettikleri Kur'an'ı Kur'an ile tefsiri metodunu kullanarak akid/ahid hakkında Kur'anî bir araştırma yapar. "Akitleri yerine getirin." (Maide, 5/1) ifadesinin zahirinin, Kur'an'ın akitlere uymayı emrettiğini zahiri itibariyle genel olduğunu ve akit denilebilecek, yerine getirilmesi söz konusu olabilecek her muameleyi kapsadığını ifade eder. Akdin sözlükte, bir şeyin diğer bir şeye yapışıp ayrılmayacak şekilde bir çeşit bağlanması anlamına geldiğini belirtir. Ahid=söz verme de bunun gibidir. Kur'an bütün anlamlarıyla bütün akitlerin ve sözlerin tutulmasını, her anlamıyla, her türüyle ve her objesiyle yerine getirilmesini vurgulamıştır. Şu ayette olduğu gibi: "Ahdi yerine getirin, çünkü ahitten sorulacaktır." (İsrâ, 17/ 34). Müfessire göre bu ayet, bir bireyin diğer bir bireye verdiği sözü kapsadığı gibi, uluslar ve ümmetler arası toplumsal sözleşmeleri de kapsar. Diğer bir ayette de "...Ancak antlaşma yaptığınız müşriklerden, antlaşma şartlarından hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanlar bu hükmün dışındadırlar. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın..." (Tevbe, 9/1-5) buyrulur. Kuşkusuz, karşı taraf yaptığı akdi bozarsa, Müslümanlar da bu akitlerini bozar ve uğradıkları saldırıya misliyle karşılık verirler, şu ayette olduğu gibi: "Allah'a ortak koşanların, Allah katında ve Resûlü yanında bir ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Haram'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız başkadır.. Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozup dininize dil uzatırlarsa küfrün elebaşlarıyla savaşın..." (Tevbe, 9/7,12). "Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın ve Allah'tan korkun..." (Bakara, 2/194). "Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoyduklarından dolayı bir topluma olan kininiz sizi haddi aşmaya sürüklemesin..." (Mâide, 5/2). (Tabâtabâî, 1997: 5/161-164). Müfessir, İslâm'a göre ahdi gözetmenin, gereğini yapmanın her zaman için bir zorunluluk olduğuna, ahitleşen taraflardan birinin tek tarafı olarak antlaşmayı bozması dışında karşılıklı sözler verildikten sonra mutlaka tutulması gerektiği sonucuna ulaşır. Müfessir ahitle ilgili ayetleri arz ettikten sonra kapsamlı bir sonuca ulaşmıştır. Bu da bize Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etmenin ne derece mühim olduğunu göstermektedir.

İbn Kesîr ilgili ayetin tefsirinde 'ahit' hakkında birçok hadis nakleder. İbn Abbas ve Mücahitten; akitle ahdin anlaşıldığını, İbn Cerir'in ahitle ahdin kastedildiği konusunda icma olduğunu, yemin ve onun dışında sözleşme yapmış oldukları hususlardaki ahitler olduğunu söylediğini belirtir. İbn Abbas'tan ahitlerin kastedildiğini, Allah'ın helal, haram, farz kıldığı ve Kur'an'da ceza konulan tüm hususlar olduğunu, ihanet etmeyin, bozmayın dediğini nakleder. (İbn Kesîr, ts.: 2/2-3).

İbn Kesîr, rivayet tefsiri olması hasebiyle bu konudaki benzer birçok rivayeti nakletmekle yetinir, ayetle ilgili herhangi bir yorum yapmaz. Tabâtabâî ise akit/ahitle ilgili

ayeti başka ayetler yardımıyla açıklamaktadır. Akit/ahit kavramlarını Kur'an bütünlüğü içerisinde anlatır, Kur'an'ı Kur'an ile tefsir eder. Kur'an'ın ahit/akit hakkındaki görüşünü etraflı bir şekilde ortaya koyar, okuyucusuna geniş bir bakış açısı sunar, kapsamlı sonuçlara ulaşır. Bu yönüyle İbn Kesir'den farklı bir yöntem izlemiş, rivayetleri nakletmekle yetinmemiş, ayetleri bütüncül bakış açısıyla yorumlamıştır. Yorumlarında Şii perspektifi yer almamaktadır.

Şefaati

'Şefaati' konusu günümüzde tartışma konusu haline getirilmiştir. Müfessir, şefaati ilgili ayetin tefsirinde ilgili ayetlerin tümünü bir araya getirmekte, tümü üzerinde düşünüp her biri arasındaki ince bağlantıları göz önüne sererek ayetleri ayetlerle tefsir etmekte, şafaatin varlığını delillendirmektedir. Aşağıdaki ayet ve benzerlerinde ahiret ortamında dünyevî bağların, sebeplerin ortadan kalktığı, doğal ilgilerin yok olduğu dile getirilir: "Öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse başkasının yerine bir şey ödeyemez, hiç kimseden şefaati kabul edilmez, hiç kimseden fide alınmaz ve hiç kimse başkalarından yardım görmez." (Bakara, 2/48). "O gün emir yalnız Allah'a aittir." (İnfîrât, 82/19). "Azabı gördüler ve aralarındaki bütün bağlar kesildi." (Bakara, 2/166). "Hani ortaklarınız olduklarını sandığınız şefaatiçilerinizi de yanınızda görmüyoruz." (En'âm, 6/94). "İşte o gün her şahıs, dünyada yaptığı için karşılığını görecektir, gerçek mevlâları olan Allah'ın huzuruna götürülecekler ve uydurup yakıştırdıkları putlar da onları yüzüstü bırakıp kaybolacaklardır." (Yûnus, 10/30). "O gün ne alışveriş, ne dostluk ve ne de şefaati olur." (Bakara, 2/ 254). "O gün dost, dostundan bir şey savamaz." (Duhân, 44/41). "O gün arkanızı dönüp kaçırsınız, ama sizi Allah'tan başka kurtaracak kimse yoktur." (Mü'min, 40/33). "(Onlara) "ne diye yardımlaşmıyorsunuz?" (denilir)." (Sâffât, 37/25-26). "Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar, ne fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve 'işte bunlar Allah katında bizim şefaatiçilerimizdir.' diyorlar. De ki: 'Siz Allah'a göklerde ve yerde O'nun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz!'" (Yûnus, 10/18). "Şimdi artık bizim ne şefaatiçilerimiz var, ne de sıcak bir dostumuz." (Şuarâ, 26/100-101). Müfessir, bu ve benzeri ayetlerin kıyamet ortamında şafaatin, iltimasın, aracılığın ve dünyevî bağların söz konusu olamayacağını belirttiğini dile getirir.

Kur'an-ı Kerim şefaati bütünüyle reddetmez, aksine kimi durumlarda şafaatin gerçekleşeceğini vurgular, şu ayetlerde olduğu gibi: "Sizin için O'ndan başka hiçbir dost, hiçbir şefaatiçi yoktur." (Secde, 32/4). "Ondan başka ne dostları, ne de şefaatiçileri vardır." (En'âm, 6/51). "De ki: Bütün şefaati Allah'ındır." (Zümer, 39/44). "İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?" (Bakara, 2/255). "Onun izni olmadan hiç kimse şefaati edemez." (Yûnus, 10/3). "Allah'ın razı olduğundan başkasına şefaati edemezler ve onlar O'nun korkusundan titrerler." (Enbiyâ, 21/26-28). "O'ndan başka, yalvardıkları şeyler şefaati etme yetkisine sahip değildirler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır." (Zuhuruf, 43/86). "Rahmanın huzurunda söz almış olanlardan başkaları şefaati edemezler." (Meryem, 19/7). "O gün Rahman'ın izin verip sözünden hoşlandığı kimseden başkasının şefaati fayda vermez." (Taha, 20/109-110). "O'nun huzurunda O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez." (Sebe', 34/23). "Göklerde nice melek var ki, onların şefaati hiçbir işe yaramaz. Meğer Allah'ın dilediği ve razı olduğu kimseye izin verdikten sonra olsun." (Necm, 53/26).

Allâme, ilk üç ayetin şefaati bütünüyle Allah'a has kıldığını, geriye kalanların ise Allah'ın izin vermesi şartıyla şafaatin başkalarına verilebileceğini belirttiğini söyler. Şefaati reddeden ayetler, kıyamet ortamında Allah'tan başkasının şefaatiçiliğini reddetmektedirler. Şafaatin varlığını ifade eden ayetler ise, şafaatin Allah'a has bir yetki olduğunu, Allah'tan başkasının da O'nun izni ve iradesiyle şefaati edebileceğini ifade etmektedir. (Tabâtabâî, 1997: 1/155-157)² Anlaşılabileceği üzere müfessir, bütüncül bakış açısıyla ilgili tüm ayetleri ele almakta, şafaatin sadece Allah'a ait olduğu alanları, Allah'ın izniyle peygamberlere ve imamlara ait olduğu alanları ifade etmektedir.

Müfessirin hayranlık duyduğu ve kendisinden sık sık nakiller yaptığı Râzî'nin aynı ayeti tefsir ederken sözü çok uzattığını görmekteyiz. Ümmetin Hz. Muhammed'in ahirette şefaati olduğu konusunda icma ettiğini, ancak şafaatin sevabı hakeden mü'minlere mi cezayı hak eden büyük günah işleyenlere mi olduğu konusunda ihtilaf olduğunu söyler. Mutezile'nin büyük günah işleyenlere şefaati olmadığını bu ayetin bölümleriyle, şafaatin olmayacağını söyleyen ayetlerle ve hadislerle delillendirmeye çalıştığını söyler. Daha sonra Ehl-i Sünnet alimlerinin büyük günah işleyenlere şafaatin olacağını

² Tabâtabâî, yukarıdaki ayetin tefsirinden sonra şefaati hakkında inceleme yapar, kimlere şefaati edileceğini açıklar. İnsanların tümünün kendi liderleriyle çağrılacağını söyler. (İsra, 17/71) Hak imama uyanların defterinin sağ taraftan verileceğini sapık liderlere uyanların amel defterinin sol taraftan verileceğini belirtir. Kimlerin şefaati edeceği konusunda evrende yer alan bütün sebepler, tevbe, iman, salih amelle ilişkisi bulunan her şey, mescitler, mübarek mekânlar, mü'minler için bağışlama dileyen melekler, hakka şahitlik edenler şefaatiçidir. Ahiretteki şefaati ise kıyamet günü peygamberlerin edeceği şefaattir. Bakara Suresi 143. ayete göre mü'minler de şefaati edecektir. (bk. Tabâtabâî, 1997:1/160-175); Şefaati Ehl-i Bey'ten gelen hadislerle de açıklar: "Benim havzıma inanmayanları Allah havzımın başına getirmeyecektir. Benim şafaatıma inanmayanları Allah şafaatımın kapsamına almayacaktır." "Benim şafaatım ancak ümmetimden büyük günah işleyenler içindir. Muhsin kimselere gelince onların aleyhine kullanılacak bir yol yoktur." İsra Suresi 79. ayetteki

"Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırın." ile ilgili şu hadisi nakleder: Kıyamet günü güneş insanların tepesinde kalır, insanlar çok terler. Hz. Âdem'den Nuh, İbrahim, Musa, İsa vb. peygamberlerden şefaati etmesini isterler, en son Hz. Muhammed'e giderler o tüm insanlığa şefaati eder. Müfessir, "övlümüş makam"ın şefaati makamı olduğunun vurgulandığını belirtir. İmam Bakır'dan İmamların Şiilere, Şiilerin de aileleri için şefaati edeceğini nakleder. Şefaati hakkının önce Hz. Muhammed'e sonra Tabâtabâî'ye ait olduğuna dair rivayeti de zikreder. Müfessir, Hz. Ali'den de cennetin sekiz kapısı olduğu bir kapısından peygamber ve siddiklerin diğer kapısından şehitler ve salihlerin, beş kapısından da Şia taraftarı ve sevenlerinin cennete gireceğini, bir kapısından da 'La ilahe illallah' diyen ve kalbinde Ehl-i beyte kin duymayan Müslümanların gireceğini nakleder. Hz. Fatıma'nın şefaati edeceğini de söyler. (Tabâtabâî, 1997:1/175-183)

şefaata ile ilgili ayetleri delil olarak sunar. (Râzî, ts.: 3/55-66).

Mevdûdî ise ayetin İsrailoğullarının ahiret hakkındaki yanlış tasavvurlarına karşı uyarıldıklarını, büyük peygamberlerin torunları oldukları için ebedi kurtuluşa eremeyeceklerini, onların şefaati sayesinde yaptıkları kötü amellerin sonucundan kurtulamayacaklarını, ahirete inananlar gibi cezalandırılacaklarını bildirildiğini söyler. Şefaata hakkında ayrıntılı bir araştırma yapmaz. (Mevdûdî, Tefhîmü'l-Kur'ân, 1997: 1/75).

Ayetlerden anlaşılacağı üzere şefaata kesinlikle vardır. Kıyamet gününde şefaata Allah'a ve yalnızca izin verdiği kişilere aittir. Râzî, Mutezile ile Ehl-i Sünnet arasındaki şefaata ile ilgili tartışma hususlarına tüm ayrıntısıyla değinir, Mutezilenin görüşlerini nakzetmeye çalışır. Ehl-i Sünnetin görüşlerini savunur, şefaata ile ilgili tüm ayetlere yer vermez. Mevdûdî, İsrailoğullarının dedeleri olan peygamberlerin şefaatiyle azaptan kurtulamayacaklarını söylemekle yetinir. Tabâtabâî ise şefaatin olup olmadığı hakkındaki tartışmalara değinir. Şefaata ile ilgili ayetleri şefaatin varlığı konusunda delillendirir. Ayetleri hadislerle tefsir ederken imamların da şefaata edeceğini belirterek, mezhebi görüşünü ortaya koyar. Allâme iki Sünnî müfessire göre Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etme yöntemini daha çok kullanmıştır.

Ruh

Tabâtabâî, "ruh" kelimesinin geçtiği ayetleri bir araya getirerek "ruh"un hangi anlamlarda kullanıldığını zikretmektedir. Canlıyı his, hareket ve irade hususunda kendisiyle güçlendiren ruh hayatın başlangıcıdır. "*Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbinin emrindedir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir.*" (İsra, 17/85). "*Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu...*" (En'am, 6/122). "*Allah 'benden başka ilah olmadığı hususunda insanları uyarın ve bana saygıda kusur etmeyin' hükmünü bildirmeleri için kullarından dilediğine emri uyarınca vahiy taşıyan melekler indirir.*" (Nahl, 16/2). Müfessir, bu ayetlerdeki ruh kelimesi ile vahyin kastedildiğini söyler. "*İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı (ruhu) vahyettik.*" (Şura, 42/52) "*Melekler ve Ruh (Cebrail) o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner.*" (Kadir, 97/ 4). Burada kastedilen canlı ruh ve meleklerin dışındadır. "*De ki: Cebrail'e kim düşman ise şunu iyi bilsin ki Allah'ın izniyle Kur'an'ı senin kalbine bir hidayet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve mü'minler için de müjdeci olarak O indirmiştir.*" (Bakara, 2/97). Burada ruh Cibril'e nisbet edilir. "*Uyarıcılardan olası diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık bir Arapça ile indirmiştir.*" (Şuarâ, 26/193-195). "*İman edenlere sebat kazandırın,*

Müslümanlara rehber ve müjde olsun diye rabbın tarafından bir gerçek olmak üzere Kur'an'ı Ruh'u'l-Kudüs'ün indirdiğini söyle." (Nahl, 16/102). Ayetlerde 'ruh' ile kastedilen Cibril'dir. (Tabâtabâî, 1997:13/192). "*İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı (ruhu) vahyettik...*" (Şurâ, 42/52). Ayette ruhun vahiyyle kastedilen Ruh'u'l-Kudüs'ün Resûl'e vahiy inzal etmesidir. "*...Meryem oğlu İsa Mesih ancak Allah'ın Peygamberi Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur...*" (Nisâ, 4/171). Buradaki ruh da vahiydir. (Tabâtabâî, 1997: 13/192). "*..Buluşma günü hakkında (insanları) uyarmak için iradesiyle ilgili vahiy (ruhu) kullarından dilediğine kendi indirir.*" (Mü'min, 40/ 15). Şu ayetlere gelince; "*Melekler ve Rûh (Cebrail), ona süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir.*" (Meâric, 70/4). "*Biz ona Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü.*" (Meryem, 19/17). "*De ki: Her kim Cebrail'e düşman ise bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'an'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, mü'minler için de bir hidayet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir.*" (Bakara, 2/97). "*O'nu senin kalbine indiren güvenilir Ruh'tur.*" (Şuarâ, 26/193). "*De ki, O'nu Ruh'u'l-Kudüs indirir.*" (Nahl, 16/102). Müfessir bu ayetlerde kastedilenin Cibril olduğunu söyler. Şu ayetler ise daha farklıdır. "*Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir.*" (Secde, 32/9). "*Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!*" (Hicr, 15/29). Burada genel olarak insana üflenenden bahsedilir. (Tabâtabâî, 13/191-197).

Tabâtabâî, aşağıdaki ayetlerde de 'ruh' ile kastedilenin Nebilere indirilenler olduğunu belirtir. "*Allah kendi emriyle melekleri, kullarından dilediği kimseye vahiy ile «Benden başka ilah olmadığına dair (kullarımı) uyarın ve benden korkun» diye gönderir.*" (Nahl, 16/2). "*Meryem oğlu İsa'ya da deliller verdik. Ve onu, Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik.*" (Bakara, 2/87). "*İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı (Ruhu) vahyettik.*" (Şurâ, 42/52). Allâme, 'ruh'un geçtiği ayetlerin tümünü göz önüne getirerek Kur'an'ı Kur'an ile tefsir eder 'ruh' kelimesi ile kastedilen manaları açıklar. Ona göre, 'ruh' ile vahiy, Cebrail ve insana üflenenden ruh kastedilmiştir. (Tabâtabâî, 1997:13/191-197)³

Müfessirin çağdaşı Elmalılı Hamdi Yazır, aynı ayetin tefsirinde Yahudilerin müşriklere Muhammed'e Ashab-ı Kehf'i, Zülkarneyn'i ve ruhu sorunuz demeleri ile ilgili hadisleri nakleder. Ruh denildiği zaman hareketin, hayatın ve idrakin merkezinin akla geldiğini, hareketin merkezi görüşüne göre maddenin tam karşılığı olarak kuvvet demek olduğunu, bunun ruhun en kapsamlı hali olduğunu, ikincisinin de hayvani hayat olduğunu ve insani hayatta son bulduğunu söyler. İdrak merkezinin ise duyumsamaya yaklaşan basit vicdandan marifet, akıl erdirmeye, ilim, irade

³ Ayeti hadislerle açıklarken *ed-Dürü'l-Mensûr*'da Ahmed, Tirmizi, Nesai, İbnü'l-Münzir, İbn Hibban, Ebu's-Şeyh İzame'de, Hâkim, İbn Müreveyh, Ebu Nuaym, Beyhâkî her ikisi de Delail'de) İbn Abbas'tan şöyle nakletti: "Kureyş yahudilere bize bir şey verin de bu adama soralım" dedi. O'na ruhu sorun dediler. Onlar da sordu. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu. Başka tariklarla Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet edildiğine göre: "Sorular Medineli Yahudilerinde bunun üzerine bu ayet indi." Allâme, surenin Mekki olması ve ayetlerin siyak birliğiyle bu rivayetin uyumadığını söyler. İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebi Hatem, İbn Enbarî, Ebu's-Şeyh, Beyhâkî'nin Ali b. Ebi Talib'den ruh ile ilgili

ayet hakkında şu rivayeti nakleder: "O meleklerden bir melektir, onun yetmiş bin yüzü vardır, her bir yüzün yetmiş bin dili vardır, her bir dilin Allah'ı tesbih ettikleri yetmiş bin lügati vardır." Müfessir, ruhun meleklerden oluşmasını Kur'an ayetlerinin pek çoğunun zahirine uygun bulmaz, bunu ayetlerle delillendirir, bunda ruhun melek olduğunun inkârı vardır diyerek rivayeti reddeder. Konuyla ilgili pek çok rivayeti daha nakleder ve birçoğunun da değerlendirmesini yapar. Yukarıdaki rivayetlerden anlaşılacağı üzere Tabâtabâî, kendisine ulaşan rivayetlerle ayetler, ayetlerin siyaki, zamanı arasında tutarsızlık varsa rivayetleri reddedebilmektedir. (Tabâtabâî, 1997: 13/209).

kelam vb. gibi en yüksek derecelere kadar genel olarak bilinç olaylarının, kısacası manevi bir hayatın aracısı hükmündeki ruh olduğunu belirtir. İnsan nefsinin hayvan ruhundan ayıran ve insanî bilgiyi hakka ulaştırarak kendini ve başkasını bildiren bu ruh hakkında "Ona ruhumdan üfürdüm." (Hicr, 15/29) buyurulmuştur. Biz bunu kendisiyle duyar, vicdan, irade, akıl erdirmeye, içsel söz gibi belirtileriyle tanırız. İdrakin merkezi olan ruh, insanın bedensel yaşamında vücuduna üflenen hava, ışık, sıcaklık, gibi, manevi hayatında nefsinin üflenen bir öz noktasıdır. Ruhun hakikatini bilme işini, Allah Teâlâ kendisine özgü kılmıştır. (Yazır, 1995: 5/149-152).

Görüldüğü üzere Elmalılı ruhu farklı açılardan ele almakta, kavramı açıklarken konuyla ilgili bir kısım ayeti de tefsirine almaktadır. Ancak Tabâtabâî farklı zamanlarda, farklı şekillerde nazil olan ayetleri Kur'an ile tefsir ederek sonuca ulaşma yöntemini kullanmamaktadır. Tabâtabâî, ayetleri ayetler ile tefsir ederek 'ruh' ile hangi manaların kastedildiğini sarıh bir şekilde ortaya koymakta, görüşleri Sünnî ve Şîliğe aykırılık teşkil etmemektedir.

Hüküm

Tabâtabâî, Kur'an'da 'hüküm' kavramının anlamını araştırır. 'Hüküm' sözcüğünün temel anlamının kullanıldığı yerleri inceler, kelimenin önleme, yasaklama olduğunu, belirtir. Ardından 'hüküm' kelimesinin geçtiği ayetleri bir araya getirerek tefsir etme yoluna gider. "Hüküm veren Allah'tır. O'nun hükmünün ardına düşüp onu iptal edecek kimse yoktur." (Ra'd, 13/41). "Bir şeye hükmetti mi, ona sadece ol der, o da hemen olur." (Bakara, 2/117). "Büyüklük taslayanlar ise şöyle derler: Biz hepimiz ateşin içindeyiz. Şüphesiz Allah, kullar arasında (böyle) hüküm vermiştir." (Mü'min, 40/48). Müfessire göre hüküm, yasama meselesiyle ilintiliyse, kanun koyma ve mevlevî (yönetmelik) hüküm anlamını ifade eder. Yüce Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyurur: "İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat'ın yanlarında dururken..." (Mâide, 5/43). "Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?" (Mâide, 5/50). Peygamberlere izafe edilerek kullanıldığı zaman yargı anlamını ifade eder. Bu, yüce Allah'ın onlara bahsettiği ilâhî bir makamdır. "Onların aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen gerçekten ayrılıp onların keyiflerine uyma." (Mâide, 5/48). "İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm (yargı yetkisi)... verdiğimiz kimselerdir." (En'am, 6/89). Bazı ayetlerde peygamberlere kanun koyma anlamında hüküm yetkisinin verildiği yönünde bir işaret veya delâlet vardır. Örneğin İbrahim Peygamber'in a.s. duasını içeren ayette şu ifadeler yer verilmiştir: "Rabbim bana hüküm ver, beni salihlere kat." (Şuarâ, 26/83). Peygamberlerin dışındaki insanlara gelince, onlara yargılama anlamında hüküm izafe edilmiştir: "İncil sahipleri, Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsinler." (Mâide, 5/47). Yine kanun koyma anlamında hüküm izafe edilmiştir; ancak yüce Allah böyle bir şeye kalkışmalarından dolayı insanları yermiştir: "Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp, zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımız.' dediler... Ne kötü hüküm veriyorlar!" (En'am, 16/36). "Senin sözün elbette haktır ve sen hâkimlerin hâkimisin." (Hüd, 11/45). Bu ayet, içinde yer aldığı konunun akışı itibarıyla sözü yerine getirme ve hükmü uygulama anlamına gelen hüküm kapsar niteliktedir. (Tabâtabâî,

1997: 7/262-264). Allâme, bütüncül bakış açısıyla Kur'an'ı Kur'an ile tefsir ederek 'hüküm'ün kanun koyma, yargı, sözü yerine getirme ve hükmü uygulama anlamında kullanıldığını belirtir. Bu yorumu herhangi bir mezhebi görüşü yansıtmamaktadır.

Mevdûdî, En'am Suresi 16/89. ayetin tefsirinde peygamberlere; kitap-hidayet, hüküm-hidayet ve peygamberlik verildiğini söyler. Hükmün hidayeti anlama duygusu ve ilkelerin hayata uygulama kapasitesiyle hayatın sorunları hakkında doğru görüşler sahibi olmaya yönelik Allah vergisi yetenek olduğunu söylemekle yetinir. (Mevdûdî, 1997: 1/573) Tabâtabâî gibi ayetlerle ayetleri açıklamaz. Her müfessirin ayrı bir tefsir metodu vardır. Tabâtabâî ayetleri ayetlerle tefsir etme yöntemini sıklıkla kullanmaktadır.

Kalplerin Hasta Olması

Tabâtabâî, "kalplerin hasta olmasının anlamı üzerine" Kur'anî bir araştırma yapar. "Kalplerinde hastalık bulunanların "başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz" diyerek onların dostluklarını kazanmaya çalıştıklarını görürsün.." (Maide, 5/52) ayetinden hareketle kalpler için hastalık ve sıhhatin söz konusu olduğunu ifade eder. Bu durum, kalplerin fitratın dosdoğru çizgisinden saptığını, normal davranışların dışına çıktığını ve dosdoğru yoldan uzaklaştığını gösterir. "Münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar, 'Allah ve Resulü bize ancak aldatmak için vaadde bulunmuşlar' diyorlardı." (Ahzâb, 33/12). "Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler, 'bunları dinleri aldatmış' diyorlardı." (Enfâl, 8/49). Allah şeytanın verdiği bu vesveseyi kalplerinde hastalık bulunanlar ile kalpleri katı olanlara bir imtihan vesilesi kılmak için böyle yapar..." (Hac, 22/53; Tabâtabâî, 1997: 5/387).

Müfessire göre "kalbin hasta olması" kuşku ve tatminsizliğe müptela olmasıdır. Bu kuşku imana şirkin karıştırılmasıdır. Kuşkuya düşen bir kalp, dinsel inanca sağlam bir şekilde bağlı kalıp dinginliğe ulaşamaz. Kalplerinde hastalık bulunanlar, zayıf imanlı kimselerdir. Kalbin sağlıklı olması da, onun fitratın çizgisi üzere kalıcı olmasını, dosdoğru yol üzere bulunmasını ifade eder.

Tabâtabâî kalplerinde hastalık bulunanların münafıklardan ayrı bir grup olduğunu da söyler. Münafıklar, dilleriyle inandık diyen, ama kalpleri inanmayan kimselerdir. Salt küfrün kalbin hasta olduğunu değil ölü olduğunu gösterdiğini belirtir. "Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışıktı verdiğimiz kimse..." (En'am, 6/122). "Ancak işitenler çağrıya gelir; ölümlere gelince, Allah onları diriltir." (En'am, 6/36) ayetlerinde olduğu gibi. "Bu kişiler, münafıklardan farklı olup dış görünüşleriyle mü'minlerden, iç dünyalarıyla da kâfirlerden yararlanmaya çalışırlar.

Müfessir, 'kalplerinde hastalık bulunanlar' için de "münafıklar" niteliğinin kullanıldığını, bunun onların iç dünyalarının münafıklar gibi iman letafetinden yoksun olduğunu vurgulamaya dönük olduğunu söyler. Bakara Suresi'nde yer alan, "İnsanlardan öyleleri vardır ki, inanmadıkları hâlde 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' derler... Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırdı..." (Bakara, 2/8,20) ayetleri ise "onların kalplerinin haktan şüphe ederek sonunda hakkı inkâra kadar vardığını, başlangıçta kalplerinde hastalık

bulunanların kuşku içinde olan kimseler olduğunu, Allah'ın hastalıklarını artırdığını, günahlarla hastalığa sürekli katkıda bulunması sebebiyle kalp hastalığının fiziki bir hastalık gibi arttığını ve kişiyi helâke sürüklediğini belirtir." Bu hususta yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır.*" Başka bir ayette de şöyle buyrulur: "*Herhangi bir sure indirildiğinde... Kalplerinde hastalık olanların ise, pisliklerine pislik katmış (küfürlerini artırmış), böylece kâfir olarak ölüp gitmişlerdi.*" (Tevbe, 9/124-125). Bir diğer yerde şöyle buyuruyor: "*Sonra kötülük edenlerin sonu çok kötü oldu. Çünkü Allah'ın ayetlerini yalanladılar. Ve onlarla alay ediyorlardı.*" (Rûm, 30/10). Daha sonra yüce Allah, kendisine imanın, bu hastalığın tedavisi olduğunu açıklıyor ve şöyle buyuruyor: "*İmanlarından dolayı Rableri onları hidayete erdirir.*" (Yûnus, 10/9). Konuyla ilgili olarak bir başka ayette de şöyle buyuruyor: "*Güzel söz O'na çıkar, iyi amel de onu yükseltir.*" (Fâtır, 35/10).

Müfessir ilgili ayetleri bir araya getirerek kalplerinde hastalık bulunanların münafıklardan farklı olan zayıf imanlı kimseler olduklarına, ancak bu özelliğin münafıklar için de kullanılmış olduğuna değinir. Kalbinde hastalık bulunan kimse, hastalıktan kurtulmak istiyorsa, Allah'a tevbe etmeli, salih düşüncelerle ve salih amellerle düşünüp öğüt almaya çalışmalıdır. (Tabâtabâî, 1997: 5/387-388-389).

Kurtubî ayette geçen hastalığı şüphe ve nifak olarak anlar. Bu kişiler, Yahudi ve Hristiyanların dostluklarını ve yardımlarını kazanmak için koşturup dururlar. Ya bize geçmeyen kıtlığın gelmesi ya da Yahudilerin Müslümanlara karşı zafer kazanması, Muhammed'in a.s. işinin devam etmemesi ile zamanın aleyhimize dönmesinden korkarız derler. 'Fetih'in manasına dair rivayetler nakleder. (Kurtubî, 1964: 6/217-218).

Kur'an Yolu Tefsiri, 'kalplerinde hastalık bulunanlar'dan maksadın inanmadıkları halde Müslüman görünen münafıklar olup ayette bunların Yahudi ve Hristiyanlarla olan ilişkilerine değinildiğini belirtir. Cahiliye döneminde Arabistan'daki Yahudi ve Hristiyanlar ekonomik bakımdan putperest Araplardan daha iyi olduklarından, Medine'deki Yahudilerse verimli topraklara sahip ve ticarete hakim olduklarından halkın üzerinde ekonomik baskı oluşturmakta, siyaseti de etkilemektedirler. Medine'deki münafıklar, bir mücadele Müslümanların yenilgisiyle sonuçlanırsa Yahudi ve Hristiyanlara sığınabilmek için ilişkilerini sürdürmektedirler. (Karaman ve ark., 2017: 2/294).

Bizce ayetlerde 'kalplerinde hastalık bulunanlar' ile kasıt, imanı zayıf olanlar, münafıklar, iman gereğini yapmayanlar, menfaatlerinin peşinde koşan, gücün kimde oluşuna göre saf değiştirenlerdir. Tabâtabâî ve Kurtubî ayetteki 'hastalık'ın şüphe olması konusunda görüş birliği içerisindedirler. Tabâtabâî, 'kalplerinde hastalık bulunanlar' kelimesinin geçtiği ayetlerin her birinden istifade ederek Kur'anî araştırma yapar ve ayetlerden hareketle genel Sünnîliğe de ters düşmeyen sonuçlara ulaşır. Kurtubî ve Kur'an Yolu tefsiri ise ayeti siyak sibakından hareketle tefsir eder, kelimenin geçtiği diğer ayetlere yer vermezler.

Tevhid

"Tevdid, 'bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek'tir. Karşısı ise şirk'tir." (Özler, 2012: 41/22-24) Tabâtabâî, tevhid meselesini meselelerin en derin boyutlusu, tasavvur ve idrak edilmesi en zor olanı olarak niteler. Akılların bu meseleyi idrak edip onaylama konusunda farklılık gösterdiklerini belirtir. Bu farklılığın yüce Allah'ın birliğini kavramada da görüldüğünü, insanların putları, heykelleri Allah'a ortak koştuklarını, bunlara Allah'a kulluk eder gibi tapmış olduklarını belirtir. "*Bu yalancı bir sihirbazdır.*" "*İlahları bir tek ilah mı yaptı?..*" (Sâd, 38/4-5). Bazılarının Kur'an'ın tevhit çağrısını sayısal çokluğun karşısı olan sayısal birlik çağrısı olarak telakki ettiklerini söyler. Şu ayetlerde olduğu gibi. "*İlâhınız tek bir ilâhtır, O'ndan başka ilâh yoktur.*" (Bakara, 2/163). "*O diridir, O'ndan başka ilâh yoktur.*" (Mü'min, 40/65). "*Bizim ilâhımız da, sizin ilâhınız da birdir.*" (Ankebût, 29/46) ayeti gibi pek çok ayet de Allah'a kullukta ayrılığa düşmeyi reddeder. (Tabâtabâî, 1997: 6/86-87).

Müfessire göre Allah yenilemeyen güç sahibi olduğu için, kendisi hakkında sayısal anlamda birlik veya çokluk tasavvur edilemez. Şu ayetlerde olduğu gibi: "*O, birdir, her şeye boyun eğdirendir.*" (Ra'd, 13/16). "*..Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir.. Hüküm ancak Allah'a aittir. O kendisinden başka hiçbir şeye tapmamanızı emretmiştir.*" (Yûsuf, 12/40). "*Her şeye boyun eğdiren tek bir Allah'tan başka ilâh yoktur.*" (Sâd, 38/65). "*Eğer Allah çocuk edinmek isteseydi, yarattıklarından dilediğini seçerdi. O bundan uzaktır, yücedir. O bir ve her şey üzerinde mutlak otorite sahibi olan Allah'tır.*" (Zümer, 39/4). Tabâtabâî'ye göre, "bu ayetlerin akışı birliğin karşısı olan her birliği reddeder. Yüce Allah zatında, sıfatında ve fiilinde asla ve asla hiçbir şeyin baskısı altında değildir. Aksine güç sahibi olan, her şeye boyun eğdiren O'dur. O, hiçbir şeyde sınırlandırılmış değildir. O, üzerine yokluk gölgesi düşmeyen bir varlıktır; O batıla maruz kalmayan bir haktır; ölüme bulaşmayan bir diridir; cahilliğin sızmasına uğramayan bir bilendir; âcizliğe yenik düşmeyen bir güçlüdür; hiçbir yönü başkasının mülkiyeti altında olmayan bir malik ve bir egemendir; zilletle hiç ilgisi olmayan bir azizdir. O her yönüyle işte böyledir. Böylece O, her türlü kemâlin katıksızına sahiptir." "*İyi bilin ki, onlar Rablerine kavuşma konusunda şüphe içindedirler. İyi bilin ki, O, her şeyi kuşatandır.*" (Fussilet, 41/54). Kesin aidiyet içerikli, bu anlama işaret eden ve yüce Allah'ın sıfatlarını bildiren ayetlerin bütünü bu anlama delâlet eder. "*O kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. En güzel isimler O'nundur.*" (Tâhâ, 20/8). "*...O gün onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu bileceklerdir.*" (Nûr, 24/25). "*O diridir, O'ndan başka ilâh yoktur.*" (Mü'min, 40/65). "*O her şeyi bilen ve her şeye gücü yetendir.*" (Rûm, 30/54). "*Güç bütünü ile Allah'a mahsustur.*" (Bakara, 2/165). "*Mülk ve hamd ona mahsustur.*" (Teğâbun, 64/1). "*İzzet bütünü ile Allah'a mahsustur.*" (Yûnus, 10/65). "*Hak (gerçek), Rabbinden gelendir.*" (Bakara, 2/147). "*Siz Allah'a muhtaçsınız, Allah'ın ise hiçbir şeye ihtiyacı yoktur.*" (Fâtır, 35/15). "*O sözde ilâhlar kendileri için ne bir zarara ve ne de bir yarara maliktirler. Ne ölüme maliktirler, ne hayata ve ne de yeniden diriltmeye.*" (Furkan, 25/3). Tabâtabâî, bu ayetlerin tüm kemâl sıfatlarının yüce Allah'a mahsus olduğunu, O'nun dışındakilerin ise O'nun verdiğinden başka bir şeyleri olmadığını belirttiğini söyler. Sayısal

birliği yüce Allah'tan nefyeden, uzaklaştıran anlamın bu olduğunu belirtir. (Tabâtabâî, 1997: 6/88-89).

İhlas Suresi tevhidi en iyi anlatan surelerden birisidir. "De ki: O Allah bir tektir. Allah sameddir. O'ndan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (İhlas, 112/1-4). Müfessir, "ehad=bir" kelimesinin Allah'ın varlığının herhangi bir şekilde bir veya birden çok benzerini farz etmenin mümkün olmadığını ifade ettiğini, yüce Allah'ın bu "bir"i ilkin "samed" olmakla, "doğurmamışlık"la, üçüncü olarak "doğurulmamışlık"la ve dördüncü olarak da "hiçbir dengi bulunmamak"la nitelediğini ifade eder. Allah belirtilen sınırlılık ve yoksunluktan uzaktır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: "Allah onların nitelendirdiği şeylerden uzaktır, yücedir." (Sâffât, 37/159-160). "İnsanların bilgisi O'nu kuşatamaz." (Tâhâ, 20/110; Tabâtabâî, 1997: 6/90).

Tabâtabâî, yüce Allah'ın sınırdan ve kayıttan münezzehe olduğunu, bu anlamdaki birliğin Hristiyanların teslis dogmasını reddettiğini, Kur'an öğretisinin Allah'ın zatı ve sıfatları ile ilgili olarak hiçbir şekilde çokluk ve bölünmeyi kabul etmediğini, Allah'ın zatının sıfatlarının aynısı olduğunu, Allah'ın ortak koşanların koştukları ortaklardan münezzehe olduğunu, mülkün sahibi olduğunu ifade eder. Şu ayetlerde anlatıldığı gibi: "...Ayrı ayrı ilahlar mı daha iyidir, yoksa mutlak hakimiyet sahibi olan tek Allah mı?" "Siz Allah'ı bırakıp; sadece sizin ve atalarınızın taktığı bir takım isimlere (düzmece ilahlara) tapıyorsunuz. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir..." (Yûsuf, 12/39-40). "... De ki: Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O birdir, mutlak hakimiyet sahibidir." (Ra'd, 13/16). "...Bugün mülk (hükümlerlik) kimindir? Tek olan her şeyi kudret ve hakimiyeti altında tutan Allah'ındır." (Mü'min, 40/16). "...Her şey üzerinde mutlak otorite sahibi olan bir Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur." (Sâd, 38/65). "Eğer Allah çocuk edinmek isteseydi, yarattıklarından istediğini seçerdi. O bundan uzaktır, yücedir. O bir ve her şey üzerinde mutlak otorite sahibi olan Allah'tır." (Zümer, 39/4), (Tabâtabâî, 1997: 6/90-91).

Müfessir, tevhitte ilgili birçok ayeti zikreder, sözü uzatır. Ancak ayetlerden hareketle Allah'ın zat ve sıfatlarındaki birliği, güç ve kuvvetini, denginin olmadığını geniş bir şekilde izah eder. Tevhidin zıddı şirk koşmanın yersizliğine değinir. Muhatabının zihninde bu inancı sağlam bir zemine oturtur, muhatabını emrolunduğu gibi dosdoğru olmaya yönlendirir. Ulaştığı sonuçlar Sünnî bakış açısıyla uyum içerisindedir. Bu konudaki açıklamalarında herhangi bir mezhepsel yaklaşımını görmemekteyiz.

İbn Kesîr, Bakara 2/163. ayetin tefsirinde Allah Teâlâ'nın ilahlıkta tek olduğunu, ortağının, denginin olmadığını bilakis kendisinden başka ilah olmayan Allah'ın vahid, ehad, ferd, samed olduğunu, O'nun rahman ve rahim olduğunu belirtir. İsm-i azamın bu ayette ve "elif lam mim Allahtan başka ilah yoktur o diridir ve kayyumdur" ayetinde olduğunu söyleyen hadisi nakleder. İlahlık tekliline deliller zikreder. Sonraki ayeti Allah'ın yeri, göğü, geceyi, gündüzü, insanların faydalanması için denizde yüzen gemiyi, gökten su indirip onunla yeryüzünü diriltmesini... vahdaniyete delil kabul eder. (İbn Kesîr, ts.: 1/201). Her müfessirin tefsirinde kullandığı kendisine has bir yöntemi vardır. İbn Kesîr, tefsirde rivayet yöntemini takip eder ve kısa açıklamalar yapar. Tabâtabâî gibi ilgili

pek çok ayeti bir araya getirerek ayetleri yorumlama yoluna gitmez.

Adalet

Adalet, Kur'an ve hadislerde "düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık" gibi anlamlarda kullanılmıştır. Aynı zamanda "başkalarının gelişi güzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlak kanununa itaatle gerçekleştiren ruhi denge ve kemaldır." (Çağrı, 1988: 1/344)

Müfessir, adalet konusunu ayetlerden hareketle inceler. Yüce ve alçak tutumlar ile ifrat ve tefrit kutupları arasında itidal ve ortalama nokta anlamına gelen adaletin insan toplumlarında, gerçek değeri ve büyük bir ağırlığı olduğunu belirtir. Sosyal hayatta davranışlarına güven duyulacak, orta yolu benimsemiş, kanunları, geçerli gelenekleri ve ahlâk kurallarını pervasızca çiğnemekten kaçınacak, hükümet yargı ve şahitlik gibi çok sayıda alanda umursamazlığa ve laubaliliğe kapılmayacak mutedil fertlere ihtiyaç olduğunu söyler. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurur: "...İçinizden iki adil kimseyi şahit tutun. Şahitliği Allah için dosdoğru yapın." (Talâk, 65/2). "Ey inananlar! Sizden birinize ölüm gelip çatınca, vasiyet edeceği zaman aranızda olması gereken şahitlik, sizden adalet sahibi olan iki kişinin şahadetidir." (Mâide, 5/106). Müfessir, her iki ayette de mü'minlere hitap edildiğini, söz konusu iki şahidin mü'minlerden ve adil kişilerden olmasının şart koşulmasının bu şahitlerin mutedil ve ortalama bir durumda olmaları demek olduğunu söyler. Ona göre, şahitlerin mutedil olmaları dindarlıklarına güvenilir, büyük günah sayılan kötülüklerden sakınan kimseler olmalıdır. Yüce Allah, "Eğer size yasaklanan günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız." (Nisâ, 4/31) buyurur. "Namuslu kadınlara zina isnad edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin..." (Nur, 24/4). "Şahitlerden razı olduğumuz..." (Bakara, 2/282) ayeti de adaletli olmayı şart koşan ayetlerdendir. "Razı olma" dinî toplumun vereceği bir rızadır. Dinî toplum ise dine dayanması hasebi ile sadece din alanındaki davranışları güvenilir olan kimselere onay verir. Fıkıh alanında söz konusu olan adalet, çevrenin görüşüne göre büyük günahlardan caydırıcı bir nefis yapısına sahip olmaktır. Ahlâkî adalet ise, gerçek anlamda insanda kökleşen bir meleke demektir. (Tabâtabâî, 1997: 6/203-205).

Müfessir ayetleri yorumladıktan sonra Ehl-i Beyt İmamlarının bu konudaki görüşlerini nakleder. Cafer Sadıktan adil kişinin özelliklerini aktarır. "İffetlilik, karnına, edep yerine, eline ve diline hâkim olması ile içki, zina, faiz, ana-babaya asi olmak, savaştan kaçmak gibi Allah'ın cehennem azabı ile tehdit ettiği büyük günahlardan kaçınması ile tanınır." Namazlarını devamlı olarak vakitlerinde ve cemaatle kılmaları esastır. Kabilesi ile mahallesindekiler 'kişinin kötülüğünü görmedik, her zaman namazlarını cemaatle kılıyor' derse işte bu onun şahitliğini geçerli kılar ve o Müslümanlar arasında adil bir kişi olarak kabul edilir. Peygamberimiz s.a. cemaatten geri kalanları evleri ile birlikte yakmayı düşünmüştür.' Tabâtabâî'ye göre bu rivayet adaletliliği Müslümanlar arasında temel bir ilke olarak kabul etmekte ve nefsi olan bu sıfatın varlığını gösteren belirtinin Allah'ın haram

kıldığı şeylerden kaçınmak ve yasaklanan nefsanî arzularından uzak durmak olduğunu açıklamaktadır. İmam Rıza "kim fitrat üzerine doğar ve nefsinin salihliği ile tanınırsa, şahitliği caizdir." der. İmam Cafer Sadık "zayıf kimseler, iffetli ve günahlardan sakınan kişiler oldukları takdirde şahitlik etmelerinde sakınca yoktur." der. İmam Bâkır, dindarlığına güvenilen kimselerin arkasında namaz kılmayı tavsiye eder. Müfessir, naklettiği rivayetlerin yukarıdaki açıklamaları teyit ettiklerini belirterek konuyu sonlandırır. (Tabâtabâî, 1997: 6/205-207).

Müfessir şahitlikte adil olma ile ilgili ayetleri bir araya getirerek, "adalet" kelimesini Kur'an-ı Kerim bütünlüğü içerisinde açıklamakta, kapsamlı sonuçlara ulaşmaktadır. İmamlardan gelen rivayetlerle adil şahitlerin özelliklerini sıralamıştır. Allah Teala'nın emrettiği adalet, eşitlik, tarafsızlık, hak edene ettiğini verme; devletleri, toplumları ayakta tutmakta, uzun ömürlü yapmaktadır. Adaletin olmadığı yerde zulüm, haksızlık, cinayet, adam kayırma vb. vukua gelecektir. Ayetleri ayetlerle ve hadislerle tefsiri hem Şii hem de Sünnî perspektife uygundur.

Sâbûnî, Maide, 5/106. ayetin tefsirinde mü'minlerden birine ölüm yaklaşırsa ve alametleri zuhur ederse adaletli iki şahidin veya müslümanların dışındakilerin, kişinin vasiyetine şahitlik etmesi gerektiğini, vasiyete Müslüman adil iki şahit veya müslümanlardan iki şahit bulunmazsa gayr-i müslim iki kişinin şahitlik edeceğini belirtir. Müfessir, Ebu's-Suud'dan varis, şahitlerin ihanetinden ve şahitlikleri konusunda şüphelenirse o iki şahidi hapsedmesi ve Allah'a yeminlerini dünya karşılığında değiştirmedikleri, yemin ettikleri kişi kendilerine yakın olsa da mal için ve yalan yere yemin etmedikleri, şahitliği gizlemedikleri hususunda yemin etmelerini istemeleri ile ilgili görüşler nakleder. (Sâbûnî, 1997: 1/3141-342).

Sâbûnî, Talak Suresi 2. ayetteki "sizden iki adil şahitlik etsin" kısmı ile ilgili olarak boşanma ve ric'at esnasında dini ve emaneti hususunda güvenilir adalet ve istikamet ehlinde iki şahidi şahit gösterin der. Bahir'den bu şahitliğin Ebu Hanife'ye göre mendup, Şafii'ye göre ric'atte vacip, ayrılıkta mendup olduğunu nakleder. Önceki pasajda olduğu gibi Sâbûnî, tefsiri ayetin içeriğini açıklayarak, siyak-sibak ilişkisine odaklanarak yapar. Adaletle ilgili ayrıntılı bir açıklama yapmaz. (Sâbûnî, 1997: 3/376).

Nuh a.s.

Allah Teala c.c. peygamber kıssalarını tek bir surede anlatmamıştır. Nuh kıssası, bir surede özet halinde başka surelerde ise ayrıntılı olarak anlatılmış, öncekinde kapalı kalan konular başka ayetlerde açıklığa kavuşturulmuştur. Tabâtabâî, Hud Suresi 11/36-49. ayetler arasında Nuh kıssasını ele alır, ayetleri diğer surelerdeki ayetlerle bir bütün haline getirerek geniş bilgiler verir. "Nuh'a vahyolundu ki: "Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başka artık hiç kimse iman etmeyecek. O halde onların yapmakta oldukları şeylerden dolayı üzülme!" "Gözetimimiz altında ve vahyimize göre gemi yap, zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulacaklardır!" (Hûd, 11/36-37). Ayetlerin devamında gemiyi yapma süreci, kavminin kendisi ile alay etmesi, gemiye tüm cinslerden birer çift alınması, iman edenlerin gemiye binışı, oğlunun gemiye davet etmesine rağmen oğlunun kurtulacağını düşünerek binmemesi, yeryüzünün suyunu çekmesi, geminin Cudi dağına

konması konu edinilir. Kıssada temas edilmeyen diğer hususlara da temas eder. 950 sene sonrasında Hz. Nuh'un kavminden ümit kesmesi sonucu Kamer Suresi'nde ve Nuh Suresi'nde yer alan beddualarına değinir. "Rabbim! Ben yenildim, yardım et." (Kamer, 54/10). "Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişi bırakma. Çünkü eğer onları bırakırsan, kullarını saptırırlar ve yalnız ahlâksız ve nankör evlâtlar doğururlar." (Nuh, 71/10; Tabâtabâî, 1997: 10/212).

Müfessir, rivayetlere değindiği bölümde İmam Muhammed Bâkır'ın "O'nunla birlikte pek az kişi iman etmişti", "onlar sekiz kişi idi." dediğini nakleder. Nuh kıssası üzerine Kur'anî, rivaî, tarihî ve felsefî bir inceleme yapar. Kur'an'da Nuh kıssasını, peygamber oluşunu, Nuh'un a.s. din ve şeriatını bütüncül bir şekilde ele alır. Nuh Peygamber kavmini Allah'ın birliğini kabul etmeye, O'na koşulan ortakları reddetmeye, Allah'a teslim olmaya, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya, namaz kılmaya adaleti ve eşitliği gözetmeye, kötülüklerden ve çirkin şeylerden uzak durmaya, doğru konuşma ve verilen sözde durmaya çağırıştır. (Hûd, 11/25-26). Kendisi önemli bir işten önce yüce Allah'ın adını andığı nakledilen ilk insandır. (Hûd, 11/41). Fakat kavmi ona, inatla ve büyüklük taslayarak karşılık verir. (Hûd, 11/27). O, çağrısını arttırdığı oranda onlar azgınlıklarını ve kâfirliklerini arttırlar. O, dokuz yüz elli yıl Allah'ın dinine çağırır, ona sadece ailesi ve diğerlerinden çok az sayıda kişi inanır. Sonunda kavminin iman edeceğinden ümidini keser ve bu durumu Rabbine şikâyet eder. Allah ona o güne kadar iman edenler dışında kavminden başka iman eden olmayacağını vahyeder. (Hûd, 11/36) ve onlar yüzünden üzülmemesini emreder. Nuh a.s. onların helâk edilmeleri ve son kişiye kadar yeryüzünün onlardan temizlenmesi için beddua eder. Allah O'na vahyi uyarınca bir gemi yapmayı vahyeder. Nuh a.s. da gemiyi yapmaya başlar. Bu sırada grup grup yanından gelip geçen kavmi onunla alay eder. (Hûd, 11/38). Gemi yapımı tamamlanıp da Allah'ın emri gelerek tandırdan su fişkırmaya başlayınca, yüce Allah Nuh Peygamber'e a.s. her canlı türünün bir çiftini, boğulmaları daha önce hükme bağlanmış olan eşi ile gemiye binmeyi reddeden oğlu dışında kalan aile fertlerini ve mü'minleri gemiye bindirmesini vahyeder. Yüce Allah Nuh Peygamber, kendisi ve beraberindekiler gemiye yerleşince, "Bizi zalim topluluktan kurtaran Allah'a hamdolsun." ve "Rabbim! Beni bereketli bir yere indir; kuşkusuz, sen indirenlerin en iyisisin." (Mü'minûn, 23/2, 29) demesini emreder.

Tufan yeryüzünü kaplayıp insanları boğunca (Sâffât, 37/77) yüce Allah yeryüzüne suyunu yutmasını ve göğe suyunu tutmasını emretti. Bunun üzerine sular çekildi ve gemi Cudi dağı üzerine oturdu ve bu sırada, "Zalimler topluluğu Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" denildi. Allah, Nuh Peygamber'e a.s. "Katımızdan sana ve beraberindekilerden bazı ümmetlere yönelik esenlik ve bereketler ile (gemiden) in." diye vahyetti. Allah ona bütün âlemler üzerinde seçkinlik tanımış (Al-i İmrân, 3/33), onu iyilik edenlerden saymış (En'âm, 6/84; Sâffât, 37/80), onu çok şükreden bir kul diye adlandırmış (İsrâ, 17/3), mü'min kullarından saymış (Sâffât, 37/81) ve salih kul diye adlandırmıştır. (Tahrîm, 66/10; Tabâtabâî, 1997: 10/237-238-241).

Müfessir, üslubu gereği Nuh kıssasını Kur'an'dan bütüncül bir şekilde nakletmekte, kıssanın konulu tefsirini

yapmaktadır. Daha sonra ise kıssayı Tevrat'tan nakletmekte ve Kur'an ile kıyaslamakta, Tevrat'taki tutarsızlıkları dile getirmektedir. Kur'an'da hanımı ve oğlu hariç inananların gemiye bindiği söylenirken Tevrat'ta tüm ailesinin, oğullarının gemiye binip kurtulduğu söylenir. Kur'an'a göre Nuh'un peygamberlik süresi dokuz yüz elli sene iken Tevrat'ta tüm ömrü dokuz yüz elli senedir. (Tevrat, Tekvin Kitabı, Bap 9; Tabâtabâî, 1997: 10/241-246).

Tabâtabâî, çeşitli milletlerin tarihlerinde ve destanlarında tufan olayına değinir. Tufanın meydana geldiği yerde yaşayan Keldanilerden gelen bilgilerin Tevrat'a en yakın olduğunu söyler. Yunan filozofu Eflatun'un, eski Fars filozoflarının da yeryüzünü kaplayıp bütün canlıları boğan bir tufandan söz ettiğini aktarır. Mecusilere göre bu tufan sadece Irak bölgesini etkilemiştir. Eski Hintliler de hurafe şeklinde yedi Tufan olayının meydana geldiğinden söz ederler. Brahmanlar da Mecusiler gibi bütün Hint kıtasını kaplayan bir tufan olayının meydana geldiğini kabul etmezler. Japonlar, Çinliler, Brezilyalılar ve Meksikalılar da birden çok tufan olayından bahsetmişlerdir. Bütün bu rivayetler, bu tufanların insanların zalimliklerine karşılık Allah tarafından verilmiş cezalar oldukları konusunda aynı görüştedirler. (Tabâtabâî, 1997: 10/246-248).

Tabâtabâî, daha sonra Nuh peygamberin ulu'l-azm peygamberlerden olup bütün insanlara gönderildiğini şu ayetlerle delillendirir. "*Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişi bırakma.*" (Nüh, 71/26). "*Bugün Allah'ın merhamet ettiği kimseler hariç, (hiç kimseyi) O'nun emrinden koruyacak bir şey yoktur.*" (Hûd, 11/43). "*Biz yalnız onun (Nuh'un) soyunu kılıcı kıldık.*" (Sâffât, 37/77). "*Dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size din kıldı.*" (Şûrâ, 42/13) ayetinde Peygamberimize s.a.v lutufta bulunduğunu vurguluyor. Bu kitap, şeriat içeren ilk semavî kitaptı. Ona göre, tufan afeti bütün yeryüzünü kaplamıştır. Bunun delili de ilk üç ayettir. Nuh Peygamber'in peygamberliğinin genel oluşu, azabın da genel olmasını gerektirir. "*Bugün Allah'ın merhamet ettiği kimseler hariç, (hiç kimseyi) O'nun emrinden koruyacak bir şey yoktur.*" Tufanın genel olduğunu Allah'ın Nuh Peygamber'e her canlı türünün birer çiftini gemiye alması yolundaki iki yerde zikredilen emri de gösterir. Müfessir, tufan yeryüzünün belli bir bölgesine olmuştur diyen *el-Menâr* Tefsiri yazarını tenkit eder. Cudi dağının nerede olduğu ile ilgili rivayetleri zikreder. (Tabâtabâî, 1997: 10/248-258-259-277).

Anlaşılabacağı üzere müfessir kıssa ile ilgili tüm ayrıntıya değinmiştir. Kur'an ve Tevrat'ı kıyaslamış, tufanın yeryüzünün tamamında olduğuna dair deliller getirmiş, tufanın diğer milletlerin tarihlerinde alınış biçimine kadar derin bir araştırma yapmış, okuyucusuna doyurucu bilgiler vermiştir.

Zemahşerî, Keşşâf'ta Hud, 36-46 ayetlerini tefsir ederken ayetlerin açıklamasını yapar. Hz. Nuh'un gemiyi iki senede yaptığı, boyunun üç yüz zira, eninin elli zira, yukarıya doğru boyunun otuz zira olduğu, başka rivayette boyunun 1200 zira, eninin altı yüz zira olduğu, üç katlı olduğu, bu katlara hangi canlıların alındığı, oğlu ve hanımının iman etmedikleri için gemiye binmedikleri ve helak olduklarını belirtir. (Zemahşerî, 1987: 2/392-401) Zemahşerî, Nuh Suresi'ni tefsir ederken sadece surede yer

alan ayetleri açıklamıştır. (Zemahşerî, 1987: 4/615-622) Zemahşerî'nin her iki pasajda da ayetleri açıklamakla yetindiğini, konu ile ilgili diğer ayetlere değinmediğini müşahade ederiz.

Kur'an Yolu Tefsiri, Hûd Suresi'nin 25-26. ayetlerinin tefsirinde Nuh'un a.s. Şit'in neslinden olduğu, adının kırk üç yerde geçtiği, beş büyük peygamberden biri olduğu, 950 yıl yaşadığı, kavmini Allah'ın dinine uzun yıllar davet ettiği, tebliğe son vermezse taşıyarak öldüreceklerini söylemeleri ve Hz. Nuh'un 'yenik düştüm, yardımını esirgeme' (Kamer, 54/10) diye dua ettiği ayetlere temas eder. Kavminin kendisini yalancılıkla suçlamaları üzerine 'benimle onların arasındaki durumu sen hükmünle açıklığa kavuştur, beni ve beraberimdeki mü'minleri kurtar.' diye dua eder. Tufan kopar kendisi ve ona inananlar gemiye binerek kurtulur. Tefsir, 36-37. ayetler açıklanırken ilgili bazı ayetlere kısaca değinir. (Karaman ve ark., 2017: 3/163-164-171). Zemahşerî ve Kur'an Yolu Tefsiri, Tabâtabâî gibi ilgili ayetlerden hareketle tüm kıssayı ayrıntılandırma yoluna gitmemiş, kısaca açıklamakla yetinmişlerdir. Kıssayı ayrıntılı bir şekilde ele aldıkları yerler olmuştur da burada kısaca geçmişlerdir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim, bir kelimeyi, bir ayeti, bir cümleyi, bir konuyu başka ayetler yardımıyla açıklamakta, kendi kendisini tefsir etmektedir. Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri, tefsirde en doğru, en güzel ve ilk başvurulması gereken yöntemdir. Ayetlerin ayetlerle tefsirinin nasıl yapılacağını bizzat Resûlullah inananlara öğretmiştir. Müfessir Tabâtabâî de Kur'an-ı Kerim'in en iyi tefsirinin yine Kur'an-ı Kerim yardımıyla yapılacağını söylemiştir. Kur'an-ı Kerim'in her bir parçasının Kur'an bütünlüğü içerisinde değerli olduğunu, her birinin özel anlamlar içerdiğini, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ihtilaf olmadığını vurgulamıştır. Kur'an'ın Kur'an ile tefsirini öncelikli metot olarak benimsemiştir. Bu metodun en doğru metot olduğunu sürekli ifade etmiştir. Tefsiri *el-Mizân* da, Kur'an'ın Kur'an ile tefsiriyle ön plana çıkmıştır.

Tabâtabâî, Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etme yöntemini sıklıkla kullanmıştır. Ancak, bazen Kur'an'ı bütünlüğü içinde anlamaya engel olan faktörlerden uzak kalamamış, Kur'an'ı hareket noktası yapmadığı hususlar olmuştur. Nitekim, mezhebî görüşleri konusunda, hissîlik ve ön kabullerinden dolayı bazı ayetleri bağlamından kopardığı, mezhebî görüşlerini hareket noktası kabul ederek tefsir yaptığı durumlar olmuştur.

Tabâtabâî, Kur'an'ı bütünlüğü içinde anlamaya engel olan faktörlerden biri olan metodik hatadan uzak durduğunu gözlemliyoruz. Birçok konuda felsefi, sosyolojik, tarihî, ahlâkî vb. incelemeler yapmaktadır. Bu ilimlerin kendisine has bilgilerini Kur'an'a dayatmaz, yeri geldikçe İslâm ile çeliştirdiğini düşündüğü hususları tenkit eder. Birçok alanda Kur'an'ın hidayete ilerci Kitap olduğunu dile getirir. Sarf, nahiv, meânî, bedî, fikhî alanlara girerek ayrıntılı açıklamalar yapmayı Kur'an'ı hedeflediği amaçtan uzaklaştırma olarak görür.

el-Mizân hakkındaki değerlendirmelere, tanıtımlara, metoduna bakıldığında Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri yönteminin önceden uygulanmadığı, bu yöntemi daha çok Tabâtabâî'nin kullandığı iddiası görülür. Bu metot daha önce kullanılmayan yeni, müfessirin geliştirdiği ve

kullandığı bir metod değildir. Bu metodun Hz. Peygamber s.a. zamanından beri uygulandığını, Ehl-i Sünnet müfessirlerinin de bu yöntemi ilk zamanlardan beri kullanmakta olduğunu görürüz. Ancak müfessirin bu yöntemi daha çok kullandığı doğrudur.

Her müfessirin ayrı bir tefsir yöntemi vardır. Ele aldığımız konularda Tabâtabâî ile Taberî, İbn Kesîr, Râzî, Kurtubî, Zemahşerî, Mevdûdî, Sâbûnî, Elmalılı ve Kur'an Yolu'nun aynı konudaki ayeti tefsir etme biçimlerine baktığımızda müfessirlerin metod farklılıkları göze çarpmaktadır. Tabâtabâî, şefaât konusundaki tüm ayetleri yorumlayarak, şefaât kavramını diğer ayetlerle tefsir ederken Râzî ayrı bir yöntem kullanmakta, Mutezile ile Ehl-i Sünnet arasındaki görüş ayrılıklarına yoğunlaşmaktadır. Mevdûdî, İsrailoğullarının peygamberlerden gelen soylarına güvenerek onların şefaâtleriyle kurtulamayacaklarını söylemektedir. Müfessir, tevhitte ilgili ayetlerin çoğunu bir arada kullanarak, yakın-uzak ilişkiyi tesbit ederek Kur'an'ı Kur'an'la tefsir eder. İbn Kesîr aynı ayeti tefsir ederken daha kısa yorum yapar, birçok ayeti bir araya getirerek açıklamayı tercih etmez.

Tabâtabâî diğer müfessirlere nisbetle Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri yöntemini daha çok kullanmaktadır. Müfessirin ayetler, sureler arası ilişkiyi, Kur'an'ın bütünlüğünü gözetenek daha kapsamlı sonuçlara ulaştığını müşahade ettik. Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri yöntemini sıklıkla kullanma Tabâtabâî'nin özgün bir yönüdür.

Tabâtabâî'nin ayetleri ayetlerle açıklarken bu metodu kullanış tarzı çoğu zaman Şii perspektifi yansıtmamaktadır. Ayetlerin tümünden genel bir sonuca ulaşmakta, bu sonuç Sünnî bakış açısına ters düşmemekte, mezhebî bakış açısı genelde yer almamaktadır. Ancak müfessir, ayrı bir bölümde ayetleri hadislerle açıklarken veya itikâdî konulardaki ayetleri ayetlerle ve hadislerle açıklarken Şii bakış açısı ve kesin inançlılığı devreye girmekte, yorum tarzı tamamen değişmektedir. Şefaati ayetlerle açıklarken ulaştığı sonuçlar Sünnî görüşe uygundur. Konuyu hadislerle tefsire başlayınca Ehl-i Beyt'in ve Hz. Fatıma'nın da şefaâtçi olacağını belirtmektedir.

Kaynaklar

- Albayrak, H. (1992). Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine (Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri), Şule Yayınları, İstanbul.
- Aydın, M. (2009). Rivayet Tefsiri Kavramı ve Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 20/2.
- Buhârî, E. A. (1992). es-Sahîh. İstanbul.
- Cerrahoğlu, İ. (1971). Tefsir Tarihi, Ankara.
- Çağrı, M. (1988), "Adalet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul.
- Demirci, M. (2016). Tefsir Usûlü ve Tarihi, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Erkoç, H. (2020). Tabâtabâî'nin Kur'an'ı Tefsir Yöntemi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü/Ankara Üniversitesi.
- Erkoç, H. (2020). Tabâtabâî'nin Kur'an Anlayışı, Turkish Research Journal of Academic Social Science 3/2 (1-12).

- Erkoç, H. (2021). Şii Müfessir Tabâtabâî'nin Mübhemâtü'l-Kur'an Yaklaşımı, Akif 51/2 (157-183). <http://dx.doi.org/10.51121/akif.7>.
- Evsî, A. (1985). et-Tabâtabâî ve menhecühü fî tefsirihî el-Mizân, Müâveniyyetü'r-riâseti li'l-alâkâti'd-düveliyyeti fî münezzameti'l-e'lami'l-İslâmiyyi, Tahran.
- Fazlurrahman, (1987). Ana Konuları Kur'an, (Çev: Açıkgeç, A), Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Güngör, M. (1988). Tefsir'de Konulu Tefsir Metodu. İslâmî Araştırmalar 2/7.
- Izıtsu, T. (1975). Kuran'da Allah ve İnsan, (Çev: Ateş, S), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- İbn Kesîr, İ. (ts.). Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm, Mısır.
- İbn Teymiyye, T. (2012). el-Mukaddime fi usûli't-tefsir, Beyrut.
- Karaman ve ark., (2017). Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Karataş, A. (2011). Kur'an'ı Kur'an İle Anlama, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 31 (177-197).
- Kurtubî, M. A. E. B. E. (1964). el-Câmi li ahkâmî'l-Kur'an, Dâru'l-kütübi'l-misriyye, Kahire.
- Mevdûdî, E. A. (1997). Tefhîmü'l-Kur'an, İnsan yayınları, İstanbul.
- Müslim, E. H. es-Sahih, İstanbul.
- Özler, M. (2012), "Tevhid", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara.
- Öztürk, M. (2008). Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8/2.
- Razi, F. R. (ts.). et-Tefsîru'l-Kebîr, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Tahran.
- Sabûnî, M. A. (1980). et-Tibyan fî ulûmî'l-Kur'an, Mekke.
- Sâbûnî, M. A. (1997). Saffetü't-tefâsîr, Dâru's-sâbûnî li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzi, Kahire.
- Seyyidân, A. S. C. et-Tehkîku fî menhecîyyeti tefsiri'l-Kur'ani bi'l-Kur'ani fî tefsîri'l-mizânî, (Çev: er-Rıdaviy, S. F), Dâru'l-velâyetü li'n-neşr, Meşhed-İran.
- Tabâtabâî, A. ve Corbin, H. (1996). Söyleşiler. (Çev: Bendiderya, İ), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Tabâtabâî, A. S. M. H. (1997). el-Mizân fî tefsiri'l-Kur'an, (Thk: el-E'lemî, Ş. H) Müessesetü'l-e'lemîyyi li'l-metbûât, Beyrut/Lübnan.
- Tevrat. Tekvin Kitabı, Bap 9.
- tr.wikishia.net/view/El-Mizan-fi-Tefsiri'l-Kur'an, 2019.
- Yazır, E. H. (1995). Hak Dini Kur'an Dili, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Zehebî, M. H. (1976). et-Tefsir ve'l-müfessirîn, Metbeatü's-Seade, Lübnan/ Beyrut.
- Zemahşerî, E. K. M. H. (1987). el-Keşşâf, Daru'r-Rayyan lit'türasi bi'l-Kahira, Beyrut.
- Zerkânî, M. A. (1360). el-Menâhil fî ulûmî'l-Kur'an, Mısır.

The Linguistic Principles Used in Abū Manşūr Muḥammad Al-Azharī's Work, Kitāb Ma'ānī Al-Qirā'āt (Examples of Sema, Qiyas, and Ijma)*

Necdet Çıracı^{1,a,**}, Orhan Parlak^{2,b}

¹ Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uşak, Türkiye

² Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Uşak, Türkiye

**Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 14/11/2024

Accepted : 06/01/2025

Keywords:

Qira'at

Linguistic principle

Sema

Qiyas

Ijma

ABSTRACT

Al-Azharī's "Kitābū Me'ānī al-Qirā'āt" emphasises that language should be taken directly from the speakers. This principle helps linguists understand the structure and functioning of language. It is noteworthy that al-Azharī identifies six different methods for the correct transmission of language in his book. In addition, the diversity of the language and the interpretations of the imams of Qiraat are also discussed with the explanations of the wajihs of Qiraat. These examples emphasise the importance of the Sema principle in linguistics. "Syllogism", one of al-Azharī's linguistic principles, is important for understanding the concepts and structures in language. According to this principle, the basic judgement of one subject can be applied to another subject or a feature defines something in general. In order to make a syllogism, four elements are needed: the main subject (asl), the subsidiary subject (furu'), the connection (illet) and the result (judgement). Arabic linguists have defined syllogism as the judgement of something similar to a word, usage, or sentence element. Al-Azharī uses this principle to guide readings involving topics such as sound, language, or grammar. Al-Azharī uses ijma'a as evidence, especially to explain the diversity of qira'a. As the examples show, differences in qira'at sometimes do not affect the meaning but can change the emphasis on the text.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8(1): 45-56, 2025

Ebû Mansûr Muhammed El-Ezherî'nin Kitâbu Meâni'l-Kıraât Adlı Eserinde Kullandığı Dil İlkeleri (Sema, Kıyas Ve İcma Örneği)

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 14/11/2024

Kabul : 06/01/2025

Anahtar Kelimeler:

Kıraat

dil ilkesi

Sema

Kıyas

İcma

ÖZ

Ezherî'nin "Kitâbū Me'ānī'l-Kirâ'ât" adlı eserinde, dilin doğrudan konuşarlardan alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu ilke, dil bilimcilerin dilin yapısını ve işleyişini anlamalarına yardımcı olmaktadır. Ezherî'nin kitabında, dilin doğru aktarımı için altı farklı yöntem belirlemesi dikkat çekmektedir. Ayrıca, kıraat vecihlerinin açıklamalarıyla dilin çeşitliliği ve kıraat imamlarının yorumları da ele alınmaktadır. Bu örnekler, Sema, İcma ve kıyas üzerinden açıklanmıştır. Ayrıca ilk olarak sema ilkesi örnekler üzerinden icmâyı delil olarak kullanılmaktadır. Böylece sema ilkesinin dil bilimindeki önemi vurgulanmıştır. Ezherî'nin dil bilimsel prensiplerinden diğeri olan "kıyas", dildeki kavramları ve yapıları anlamak için önemlidir. Bu prensibe göre, bir konunun temel hükmü başka bir konuya uygulanabilir. Kıyaslama yapabilmek için asıl konu (asl), yan konu (furu'), bağlantı (illet) ve sonuç (hüküm) gibi dört unsura ihtiyaç vardır. Arap dil bilimcileri kıyasa, bir kelime, kullanım veya cümle ögesi gibi bir şeyin benzerinin hükmünü verme olarak tanımlamışlardır. Ezherî, bu prensibi, ses, dil veya gramer gibi konuları içeren kıraatleri açıklamak için kullanmaktadır. Ezherî, üçüncü olarak dil bilimsel prensiplerden icmâyı delil olarak kullanmaktadır. Bu delili özellikle kıraat çeşitliliğini açıklamak için kullanmaktadır. Örneklerde de görüldüğü gibi, kıraat farklılıkları bazen anlamı etkilemez ancak metin üzerindeki vurguyu değiştirebilmektedir.

^a necdetciraci@gmail.com

^b <https://doi.org/0000-0002-2126-6882> | orhan.parlak@usak.edu.tr

^c <https://doi.org/0000-0002-3556-926X>

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

Dil olgusu, insanlık tarihinde önemli bir yer işgal etmiş ve insanlığı var olduğu sürece varlığını sürdürecektir. Dil üzerine yapılan çalışmalar, dilin hem sözlü hem de yazılı dönemlerinin olduğunu ve dilin gramerinin kaydedilmesi gerektiğini belirlemiştir. Konuşulan diller arasında Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca gibi diller bulunurken, Arapça da bu dillerden biridir. Arapça, çoğunlukla sözlü olarak aktarılan bir dildir ve İslam öncesi dönemde yazılı hale gelmiştir. İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an'ın Arapça olması, bu dile olan ilgiyi artırmış ve Arap dil bilimcileri, dilin gramerini belirlemek amacıyla erken dönemlerde çalışmalara başlamışlardır.

Arapça dil araştırmaları, dilin gramerini belirlemek için başlatılmış ve nahiv ilmi adı altında birçok çalışma yapılmıştır. Nahiv terimi, ilk dönemlerde sarf, nahiv, delâlet gibi alt disiplinlerin tamamını kapsamaktaydı. Bu makalede ise nahiv terimi genel anlamda kullanılmıştır. Nahiv ilminin tespitinde, klasik eserlerde "Nahiv Usûlü" adı altında belirli bir yöntem izlenmiştir. Bu makalede, nahiv ilminin belirlenmesine katkı sağlayan sema, icmâ, kıyâs ve ıstışâb terimleri incelenecek ve tanıtılacaktır.

Arapça Dil bilgisi Çalışmalarının Tarihi Seyri

İslam öncesi Arap dilinde yapılan çalışmalara ilişkin çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte,¹bu dönemde Arap dilinde ürünlerin genellikle sözlü olarak ortaya çıktığı bilinmektedir.² Bu döneme ait edebi eserler, Arap dilinin gelişimi hakkında önemli ipuçları vermektedir.³ Ayrıca, yeni doğan çocukların şehirlerden alınıp düzgün Arapça öğrenmeleri amacıyla çöldeki yetenekli kabilelerin veya edip ve şairlerin yanına verilmesi, Arap dilinin ilk nüvelerini oluşturan bir faktör olarak göz ardı edilmemelidir.⁴ Ayrıca, Cahiliye dönemi şairlerinin yanı sıra onları aktaran kişilerin varlığı, şiirlerin kaybolmasını önlemiş ve bu eserler, sonraki dönemde dil bilgisi çalışmalarına büyük katkı sağlamıştır.⁵ Bu çabalar, İslam'ın ortaya çıkışı ve yayılmasıyla yeni bir çalışma alanına dönüşmüştür.

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren yazılı kayıtların önemsendiği, Kur'an'ın ve hadislerin yazıya dökülmesinden anlaşılmaktadır. Bu durum, daha önce sözlü olan çabalardan yazılı bir forma geçişin ilk işaretleridir.⁶ Kur'an'ın yazılması aynı zamanda Arap dilinin korunması anlamına gelmiştir. Bu bağlamda, Arap dünyasında dil bilgisi çalışmalarının İslam'ın erken dönemlerine kadar dayandırılması mümkündür. Arapça dil bilgisinin oluşumunda ve gelişiminde Kur'an'ın büyük etkisi olduğu söylenebilir.⁷

Hicri 2. ile 4. yüzyıllar arasında yapılan yoğun çalışmalar sonucunda Arapça dil bilgisinin şekillendiği kabul edilmektedir.⁸ Bu çalışmalar, özellikle Basra ve Kûfe şehirlerindeki âlimler tarafından yürütülmüş ve Basra ile Kûfe dil ekolleri adını almıştır.⁹ Bu alandaki ilk sistemli çalışmanın Basra ekolü tarafından başlatıldığı kabul edilirken, Kûfe ekolü genellikle Basra ekolü âlimlerinin öğrencilerinden oluşmaktadır.¹⁰

Basra, Arap Yarımadası'nın kuzeyinde, bugünkü Irak sınırları içinde bulunan bir şehirdir. Bu şehrin diğerlerinden farkı, hatasız Arapça konuşan bedevilerin burada yaşaması ve kültürel etkinliklerin düzenlendiği Mirbed panayırının burada olmasıdır. Bu özellikler, dil bilgisi çalışmalarında Basra ekolüne titizlik kazandırmış ve Arapça dil bilgisi çalışmalarında daha muhafazakâr bir yaklaşım benimsemelerine neden olmuştur.¹¹

Kûfe, Güney Irak'ta kurulmuş ve Arap ve Arap olmayan nüfusun yaşadığı bir şehirdir. Kûfe'deki dil bilgisi çalışmaları, genellikle Basra'dan yaklaşık bir asır sonra başlamıştır ve burada da kendi dil ekolü kurulmuştur. Kûfe'deki dilciler, Arap olmayan unsurların etkisiyle daha esnek bir tutum sergilemişlerdir.¹²

Kûfe ekolünün daha esnek olması, bağımsız bir dil ekolü olma çabası olabileceği gibi, çevrenin karmaşıklığı da etkili olabilir. Sonraki dönemlerde, Bağdat'ta Basra ve Kûfe ekollerini uzlaştırma amacıyla Bağdat dil ekolü oluşmuştur.¹³ Daha sonraki dönemlerde, Endülüs ve Mısır'daki dil bilimcileri, farklı açılardan mevcut dil bilgisi materyallerini ele alarak çeşitli yorumlar yapmışlardır.¹⁴

¹ Furat, Ahmed Subhi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996, I, 45.

² Çetin, "Arap" DİA, III, 283; Çetin, Nihat M. Eski Arap Şiiri, Kapı Yay. İstanbul 2011, 22-23.

³ Bakırcı, Selami, Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi* (Başlangıçtan Günümüze) Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 2001, 1.

⁴ Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, 2.

⁵ Çetin, Eski Arap Şiiri, 23-24; Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, 2; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi* I, 65.

⁶ Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, 2; Karagöz, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara okulu yayınları, Ankara 2010, 73-75; Çetin, "Arap", DİA, III, 279-303; Aksan, Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim, 19; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I* (Cahiliye Dönemi) 36.

⁷ Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 2; Çetin, "Arap", DİA, III, 279-303; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I* (Cahiliye Dönemi), 36-37; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, s. 111.

⁸ Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, s. 4; Çetin, "Arap", DİA, III, 296; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, I, 242-43; Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, s. 76.

⁹ Bakır, Abdülhâlık, "Basra", DİA, V, 111; Kılıç, Hulisi, "Basriyyûn", DİA, İstanbul 1991, V,117-118; Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, 33-43, 45-50; Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, 76-77.

¹⁰ Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, 45; Kılıç, "Basriyyûn", DİA, V,118.

¹¹ Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 242-243; Kılıç, Hulisi, "Basriyyûn", DİA, V, 118-119

¹² Özdemir, Sevim, "Gramer Ekollerinin Doğuşu ve Basra ve Kûfe Ekollerinin Temel Prensipleri", Nüşa, yıl: 14, sayı: 39, 2014/II, 51-52

¹³ Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, 75; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, I, 43; Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, 77; Özyayın, Kerim, "Bağdat" DİA, İstanbul 1991, IV,440.

¹⁴ Çetin, "Arap", DİA, III, 297; Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, 75.

Hicri 2. asırdan 7. asra kadar Arapça dil bilgisi çalışmalarında önemli gelişmeler ve ilerlemeler görülmüştür. Ancak, Hicri 7. asırda Moğol saldırıları ve Bağdat'ın Moğolların eline geçmesi, dil bilgisi çalışmalarında gerilemeye neden olmuştur. Bu dönemde, orijinal eserler yerine açıklamalar, özetler ve ansiklopedik eserler verilmiştir.¹⁵ Dil bilgisi çalışmalarının başlangıçta, sarf, nahiv ve tefsir gibi alanları içeren bir bütün olduğu görülmektedir. Bu durum, el-Ferrâ'nın "Meâni'l-Kur'an" adlı eserinde de gözlemlenebilir.¹⁶

Dil İlkeleri

Dil bilimcilerin; nahiv, sarf ve diğer anlamlarla ilgili dil konularını çıkardıkları ilkeler vardır. Bu ilkeler arasında sema', teşbih, icmâ, kıyas ve zarfların kullanımı vardır. Ezherî de Kur'an'ın dilini açıklarken bu gibi lügavî ilkeleri belirlemiş ve belirli örnekler üzerinden bunları açıklamıştır.

Ezherî'nin Arap Dilinden Yararlandığı İlkeler

Dil bilgisi temel prensipleri, dilin yapılarını, gramerini ve anlamını anlamak ve açıklamak için kullanılan kavramlar ve kurallardır. Bu temel prensipler, dil bilimcilerin dildeki düzeni ve işleyişi daha iyi anlamalarına yardımcı olur. Dil bilimsel prensipler, dilin nasıl işlediğini ve insanların nasıl iletişim kurduğunu anlamak için temel bir çerçeveye sunar. Dil bilimciler, bu prensipleri kullanarak dillerin yapısını, işleyişini ve evrimini inceleyebilirler.

Lügat âlimleri, dil konularında usullerden türetilmiş meselelere, nahiv, sarf, isticlak ve diğer anlam bağlamlarına dair temel konulara dair usulleri belirlemişlerdir. Bu usuller arasında, sema, kıyas, icmâ ve istishab-ı hal gibi temel prensipler bulunmaktadır. Bu kuralları sırasıyla aşağıda açıklamaya çalışacağız.

Sema

Dil bilimde, "سَمَاعٌ" (Sema) terimi, dilin ve dil öğelerinin doğrudan konuşanlardan alınması anlamına gelir.¹⁷ Bu, dilin kaynağına ve özüne dair önemli bir ilkedir. Bu ilkeye

göre, dili inceleyenler, o dili konuşanlardan doğrudan alınan verilere dayanmalıdır.

Daha çok özel bir tanım olarak, "سَمَاعٌ" (Sema) veya "السَّمَاعُ" (es-Sema) terimi, dil bilimde dili ve gramerini anlamak ve açıklamak için dilin doğal konuşulan formundan verilerin toplanmasını ifade eder. Bu, dil bilimcilerin dilin doğru ve etkili bir şekilde nasıl kullanıldığını anlamalarına yardımcı olur.¹⁸

Dil bilimde Sema ilkesi, dilin nasıl işlediğini ve insanların nasıl iletişim kurduğunu anlamak için önemlidir. Dilin ses yapısı, sözcüklerin yapısı ve anlamı gibi çeşitli dil bilimsel öğeler, Sema ilkesi aracılığıyla incelenir ve anlaşılır. Bu ilke, dil bilimcilerin dilin yapısını ve işleyişini anlamak için kullandığı temel bir prensiptir.¹⁹

Kitâbü Me'ânî'l-Kırâ'ât adlı kitap, İslam âlimi el-Ezherî tarafından yazılmış ve Kur'an okuma kuralları hakkındaki konuları ele almaktadır. Kitapta, el-Ezherî'nin bizzat Bedevilerden bilgi toplamak veya onlardan duymak için çöle gitmiş olduğunu kesin bir şekilde gösteren ifadeler yer almamaktadır. Bunun yerine, bu bilgileri temel olarak mevcut bilgisine ve diğer kaynaklara dayalı olarak derlemiş olması muhtemeldir.²⁰

Ezherî'nin Me'ânî'l-Kırâ'ât'te kullandığı rivayetler ve isnatlar, güvenilir ve uzman kişilere dayandığı gibi, Arap dilinde otorite Sivebeyh, Ahfeş ve Ebu Amr gibi âlimler tarafından da onaylanmıştır. Bu kişilerin hepsi, Arap dilinin bilgisine ve kullanımına sahip güvenilir kişiler olarak tanınmışlardır. Ezherî, hocalarından ve diğer alimlerden aldığı bilgilere dayanarak kitabını yazmıştır.

İbnü'l-Enbârî (577 H) sema prensibine "النقل" (nakil) adını vermiş ve bunu "Çoğunluktan azlığa kadar olan konuşmanın sağlam nakliyle aktarılma, özgün Arapça konuşma" olarak tanımlamıştır. Sonra, es-Suyûtî onu "Fasih bir zatın konuşmasıyla ilgili, Allah'ın kelamı olan Kur'an, Peygamber'in sözleri ve onun zamanında Arapların sözleri dâhil olmak üzere, güvenilir şekilde nakledilen konuşma" olarak açıklamıştır. Yahya eş-Şavî (1096 H) ise onu "Allah'ın, peygamberinin ve Arapların konuşmalarını içeren konuşma, düzgünlüğüyle anlaşıldığında kabul gören" olarak tanımlamıştır.²¹

¹⁵ Gürkan, Nejdet, *Moğollar/Memlûklüler Dönemi Arap Edebiyatı*, (Basılmamış doktora tezi), Isparta 2000, 21-25; Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, 78.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslan, Kıyasettin, *el-Ferrâ'nın "Meâni'l-Kur'an" Adlı Eserinin Dil Bilim Açısından İncelenmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2014.

¹⁷ Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Aḥmed el-Maḳdisî Mer'î el-Kermî, *Delîlu't-Tâlibîn li-Kelâmi'l-Nahviyyîn* (Kûveyt: y.y., 1430/2009), 81.

¹⁸ İmru'u'l-Kays b. Hucr b. el-Hâriş el-Kindî İmru'u'l-Kays, *Dîvânu İmri'i'l-Kays*, thk. 'Abdurrahmân el-Muşṭâvî (Beyrut: y.y., 1425/2004), 1/12; Ebû 'Amr Ṭarafe b. el-'Abd bel-Bekrî Ṭarafe b. el-'Abd, *Dîvânu Ṭarafe b. el-'Abd*, thk. thk. Mehdi Muhammed Nâsiruddîn (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 23; Ebû 'Abdurrahmân el-Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhidî el-Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Maḥzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ'î (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 1/348,2/16,2/279,4/330.

¹⁹ Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Bağdâdî İbrâhîm el-Ḥarbî, *Ğarîbu'l-Ḥadîs*, thk. Suleymân İbrahim Muḥammed el-Âyid (Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 1405), 1/165,1/264,1/580.

²⁰ Ebu'l-Bekâ 'Abdullâh b. el-Huseyn el-Bağdâdî el-'Ukberî, *Mesâilu Hilâfiyye fi'n-Nahv*, thk. Muḥammed Ḥayr el-Ḥelvânî (Beyrut: y.y., 1412/1992), 47; Ebu'l-Bekâ 'Abdullâh b. el-Huseyn el-Bağdâdî el-'Ukberî, *el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâ'i ve'l-'Râb*, thk. Dr. 'Abdu'l-İlâh en-Nebhân (Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, 1416/1995), 36; Muḥammed b. 'Abdullâh b. el-'Abbâs Ebû el-Ḥasen İbnu'l-Varrâk, *İlelu'n-Nahv*, thk. Maḥmûd Câsim Muḥammed ed-Dervîş (Riyad: y.y., 1420/1999), 41; Muḥammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelûsî Ebû Ḥayyân, *İrtiṣâfu'd-Darb min Lisâni'l-'Arab*, thk. Receb 'Osmân Muḥammed (Kahire: y.y., 1418/1998), 47.

²¹ Ebû'l-Berakât 'Abdurrahmân b. Muḥammed b. 'Ubeydillâh el-Enşârî Kemâluddîn Ebû'l-Berakât el-Enbârî, *el-İnşâf fi Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (b.y.: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1424/2003), 81; Ebû'l-Faḫr Celâlüddîn 'Abdurrahmân b.

Bazı araştırmacılar, sema ile rivayet arasında bir ayrım yapmışlardır. Sema, “Dil materyalinin konuşanlardan doğrudan alınması” anlamına gelir. Diğeri ise, “Rivayet eden ve işiten arasına başka bir rivayetçi veya yazılı bir eser girmesi ve bunu o kimseden ya da kitaptan nakletmesi durumunda, bu rivayet olarak kabul edilir.” Semada bizzat kulakları ile bilgiyi nakledenin işitmesi gerekirken rivayette ise bizzat kişiden nakletse de kitap vb. materyallerden aktarılabilir. İkisi arasındaki ayrım bu şekilde tarif edilmektedir.²²

Müellifin kitabında, az da olsa, çöle çıkıp Araplarla buluştuğuna dair kesin ve açık işaretler bulunmamaktadır. Sadece, Arap dilini bu şekilde duymuş olabileceğini düşündürebilecek bazı basit işaretler vardır. Örneğin, “Bir bedevî bana şu şiiri söyledi” veya “Arapların şu şekilde dediğini duydum” gibi ifadeler kullanması bu duruma delil olabilir.²³

Müellifin kitabındaki rivayetlerine gelince, güvenilir ve uzman Arapça bilgileri olan âlimlerden aktarmıştır. Ezherî’nin zikrettiği âlimler, dilin doğruluğunu, açıklığını ve Arapça bilimlerindeki hâkimiyetlerini zaman içinde kanıtlamışlardır. Bu âlimler arasında, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ, Ebû Hâtim, Yûnus, el-Ferra, Ebû Zeyd el-Ensârî, Mucâhid ve İbnü’s-Sikkât gibi isimler bulunmaktadır. Ezherî, bu âlimlerden duyduğu bilgileri, dil bilimcilerin belirlediği altı farklı yol üzerinden aktarmıştır. Bu yollar önem sırasına göre şu şekilde sıralanmaktadır:²⁴

1. Şeyhin²⁵ ya da Arap’ın Lafzını Duyarak: Bu, dil materyalini konuşanlardan doğrudan duymaktır.²⁶

2. Şeyhin Okuması²⁷: Bir kıraat üstadının veya şeyhin Kur’an tilaveti yapmasını ifade eder.²⁸

Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-Süyûtî, *el-İktirâh fî Uṣûli’n-Nahv*, thk. ‘Abdulhakîm ‘Aṭiyye (Dimaşk: y.y., 1427/2006), 36; Metin Yurdagür, “Sem’”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009); Semih Ceyhan, “Semâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

²² Ali Ebû’l-Mekârim, *Usûlü’l-tefkîrî’n-nahvî* (Kahire: daru ğarib, 2007), 21.

²³ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât* (Suudi Arabistan: Câmî’atu’l-Melik Su’ûd, 1412/1991), 56,103.

²⁴ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-Süyûtî, *ed-Dibâc ‘alâ Şahîh Muslim b. el-Haccâc*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî (Suudi Arabistan: Dâru İbn ‘Affân, 1416/1996), 1/144-167; Ebû’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât fî Tabakâti’l-Luğaviyyîn ve’n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû’l-Faḍl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, ts.), 91,92.

²⁵ Çeşitli ilim dallarında otorite kabul edilmiş âlimlere şeyh denir. Burada Arap dilinde otorite kabul edilmiş bir zat anlamında kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. TDV “şeyh” maddesi Casim Avcı 39/ 49

²⁶ Tefvîk Rüşti Topuzoğlu, “Kıraat ve Semâ Kaydı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002); Ceyhan, “Semâ”; Abdullah Aydın, “Semâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

²⁷ Kıraat ilmi açısından, şeyhin okuyuşu, belirli bir kıraat imamının (örneğin, Hafs, Verş, Kalun kıraatleri gibi)

3. Başkasının Okuma Yaparken Şeyhin Dinlemesi: Şeyh, başka bir kişiyi okuma yaparken dinler.²⁹

4. İcazet: Bu, şeyhin talebeye öğretme ve rivayet etme izni vermesidir.³⁰

5. Kitâbet: Bilgiyi iletmek için yazılı olarak bir eser bırakmak.³¹

6. Vicade: Hadis terimi olarak “bir râvinin bizzat ulaşmadığı yahut ulaşmış olsa da kendisinden hadis semâ etmediği, ayrıca icâzet vb. yetkiler de almadığı bir hocanın hattıyla yazılmış hadislerin kaydedildiği metinleri bulması veya bunları satın alma gibi yollarla elde etmesi” demektir. Arap dilcileri açısından vicade; Arap diliyle ilgili bilgileri sema etmediği, ulaşmadığı ve icâzet almadığı bir hocanın bilgileri kaydettiği eseri bulması demektir. Ayrıca bir müellifin bu alanla ilgili diğer âlimler hakkında bilgi sahibi olma ve müzakere yeteneği anlamına gelmektedir.³²

Müellif kıraatle ve Arapça ile ilgili verdiği bilgileri aktarırken bu metotlarla aktarmıştır. Dilcilerin bu bilgileri aktarırken kullandıkları kelimeleri şu şekildedir;

a) “أَمَلِي عَلَى أَوْ أَمَلٌ عَلَى فَلَانٍ” “Bana bu rivayeti yazdırdı” ya da “falanca bana bu rivayeti yazdırdı”

b) “سَمِعْتُ” “ondan şu şekilde duydum” ya da “rivayeti ondan işittim”

c) “حَدَّثَنِي أَوْ حَدَّثَا” “bana şu rivayeti bildirdi” veya “bize şu rivayeti bildirdi”

d) “أَخْبَرَنِي أَوْ أَخْبَرْنَا” “bana şu haber verdi” veya “bize şu haber verdi”

e) “قَالَ لِي فَلَانٌ أَوْ قَالَ فَلَانٌ” “falan kimse bana dedi” veya “falan kimse dedi”

f) “أَنشَدْنَا أَوْ أَنشَدَنِي” “bize şiir okudu” veya “bana şiir okudu”³³

rivayetini ya da kıraat vecihlerinden birini içerebilir. Dinleyenler, şeyhin sesli olarak gerçekleştirdiği bu okumadan kıraat vecihlerinin farklılıklarını öğrenir; harflerin çıkarılış noktaları (mahreçler), harflerin sıfatları, medd (uzatma) ve idgam (birleştirme) gibi tecvid kuralları da bu tilavet esnasında gösterilir. Bu okumayı dinleyenler, bu farklı okuyuş şekillerini öğrenir ve hatalardan kaçınarak doğru kıraatle tilavet etmeye çalışır. Bu nedenle, şeyhin kıraati, hem dinleyenlerin Kur’an’ı doğru okuyabilmesini sağlamak hem de kıraat ilminde derinleşmeleri için bir eğitim niteliğindedir.

²⁸ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-Süyûtî, *el-Muzhir fî ‘Ulûmi’l-Luğa ve Envâ’ihâ*, thk. Fuâd ‘Alî Mansûr (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1418/1998), 144-155.

²⁹ Süyûtî, *el-Muzhir fî ‘Ulûmi’l-Luğa ve Envâ’ihâ*, 144-155; Ceyhan, “Semâ”.

³⁰ Mehmet Ali Sarı, “İcâzet (Kıraat)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000); Cemil Akpınar, “İcâzet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

³¹ Ahmet Yücel, “Kitâbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

³² Halit Özkan, “Vicâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

³³ ‘Ebû ‘Amr Taḳıyyüddîn ‘Osmân b. ‘Abdurrahmân İbnü’s-Şalâh, *‘Ulûmü’l-hadîs = Muḳaddimetü İbni’s-Şalâh*, thk. Nûreddîn ‘İtr (Dimaşk; Beyrut: Dâru’l-Fikr; Dâru’l-Fikri’l-Mu’âşır, 1406/1986), 20-25; Ebû’l-Fidâ’ İsmâil b. ‘Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî İbn Keşîr, *İhtîşârü*

Müellifin eserinde, yukarıda maddeler halinde verdiğimiz ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeler, dil bilimcilerin şeyhlerden öğrenme ve bilgi aktarımı sırasındaki çeşitli düzeylerini belirlemede kullandıkları en önemli kavramlardan bazılarıdır.

Ezherî'nin Kitâbu Meâni'l-Kırââtta yer alan metinlerinde, sema prensibine dayanarak açıkladığı birçok kıraat vecihleri vardır. Bu vecihlerden sadece bir kaçını açıklayarak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağız. Bu örnekler sırasıyla şöyledir;

Örnek 1:

Müellif, Fatiha suresindeki "الصِّرَاطُ" (sırat) kelimesinin okunuşunu şu şekilde ele almaktadır. Ayette geçen "اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ" "Bizi dosdoğru yola ilet"³⁴ ifadesinde, "الصِّرَاطُ" kelimesini İbn Kesîr'in râvisi olan el-Bezzî "sad" şeklinde okumuştur. Diğer kıraat imamlarının çoğunluğu da bu kelimenin "صاد" harfiyle okunacağını ifade etmektedirler. Ezherî de bu okuyuş vechini tercih etmiştir. Ebu Hâtim, Ebu Bekir Osman'dan naklettiği bilgide "صاد" "çoğunluğun kıraati" "قراءة العامة بالصاد، وعليها المصاحف" (sad) şeklindedir ve Kur'an Mushaflarına bu şekilde yazılmıştır. Ancak Kufe kıraat imamı Hamza bu kelimedeki "الصاد" (sad) harfini "زاي" (ze)'ye isim ederek okumuştur. Diğer bir okuyuşa göre ise, Yakub el-Hadramî ve İbn Kesîr'in râvisi olan Kunbül "الصِّرَاطُ" kelimesindeki "صاد" (sad) harfini "سين" (sin) şeklinde okumayı tercih etmiştir.³⁵

Ezherî, bu ayette bulunan kıraat farklılıklarını Arapların kelimada mevcut olduğunu ve bu şekilde kullanıldığını zikretmiştir. Kıraatler ilk dönemden diğer tabakaya aktarılırken sema yoluyla aktarılmıştır.

Örnek 2:

Kitâbu Meâni'l-Kırâât'te, Nafi'nin "وَرَيْنَا" kelimesindeki okuyuş vechine dair bir örnek bulunmaktadır. Ayette kelime, "وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِّنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ" "أَتَأْتُونَ" "Oysa onlardan önce de daha varlıklı ve daha gösterişli olan nice nesiller helâk ettik."³⁶ şeklindedir. Nafi ve râvisi Kalun, İbn Âmir ve İbn Zekvân bu ayetin ortasındaki hemzeyi hâfif ederek "وَرَيْنَا" şeklinde

okumuşlardır. Ancak Nafi'nin bu kelimedeki başka bir kıraat vechi bulunmaktadır. Nafi'nin râvisi olan Verş, İbn Âmir'in râvisi Hişam ve geri kalan diğer kıraat imamları bu vechi hemzeli olarak "وَرَيْنَا" şeklinde okumuştur. İmamların okuyuş vechlerinde kelime "görünüş olarak yani gösteriş" anlamında kullanılmıştır. Müellif bu konuda şunları söylemektedir: "Munzerî, İbnü'l-Yezîdî en-Nahvî'den o da Ebû Zeyd'den naklettiği bir bilgide şunları ifade etmiştir; "الرَّيْنُ: الزينة، من رأيت" yani "الرَّيْنُ: ziynet, süs, gördüğün şey" demektir."³⁷

Örnek 3:

Ezherî Meâni'l-Kırââtta, bizi farklı ağızlardaki ses sorunları ile ilgili başka bir meseleyle karşı karşıya bırakır, bu da lehçelerin çeşitliliği ile ilgilidir. Bu, hareke ve sükûn (cezm) ile ilgili bir mesele olup, bunun örneği Allah'ın şân ve yüceliğiyle ifade ettiği şu ayetteki kıraattir;

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَإِذْنَاهُ بَرُوحُ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ﴾

"Andolsun biz Mûsâ'ya kitabı verdik. Ondan sonra da ardarda peygamberler gönderdik. Meryem Oğlu İsâ'ya da açık kanıtlar verdik ve onu Rûhulkudûs ile destekledik. Ama ne zaman size bir peygamber nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklendiniz, kimini yalanladınız, kimini de öldürdünüz, doğru değil mi?"³⁸

Müellif "وَأَيُّنَّاهُ بَرُوحُ الْقُدُسِ" "ve onu Ruhulkudûs ile destekledik" ayetinde geçen "الْقُدُسُ" kelimesine sema delilinden misal getirmiştir. İbn Kesîr bu kelimeyi Kur'an'ın tamamında, "dal" "دال" harfini sükunlu olarak okumuştur. Diğer kıraat imamları ise "القُدُسُ" "dal" harfini dammeli olarak okumuşlardır.³⁹ Müellif bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

وفيه لغتان: قُدُسٌ وقُدُسٌ، والتخفيف والتثقيب جانزان

"Bu kelimenin okunuşuna dair, iki lügat vardır: "قُدُسٌ" ve "قُدُسٌ". Hafifletme (okuyuşta dilin zorlanmadan telaffuzu) ve ağırlaştırma (telaffuzun biraz zorlaşması yani damme de dudakların ön tarafa meyilemesi okuyuşu ağırlaştırır) her ikisi de mümkündür.⁴⁰ Müellif daha sonra

³⁴ Ulûmi'l-Hadîs, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: y.y., ts.), 45-40.

³⁵ Fatiha Suresi 1/6

³⁶ Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. 'Abdu'l-Ğanî ed-Dimyâtî, 'Şihâbu'd-Dîn eş-Şehîr bi'l-Bennâi el-Bennâ', İthâfu Fuḍalâi'l-Beşer fi'l-Kırâ'âti'l-Erbe'ate 'Aşer, thk. Enes Mihre (Beyrut: y.y., 1427/2006), 1/123; Ebû Bekr b. Ahmed b. Mûsâ İbn Mucâhid, Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâat, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1972), 105,106; Mekki b. Ebî Tâlip, Kitâbü't-tebsıra fi'l-kırâ'âti's-seb', thk. Muhammed Gavs en-Nedvî (Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1982), 55; Ebû 'Amr 'Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, et-Teyisr fi'l-Kırâ'âti's-Seb', ed. Halef Mahmûd Sâlim (Hâil: y.y., 1436), 18; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü'l-Cezerî, Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr, ed. Muhammed Temîm ez-Zağbî (Cidde: y.y., 1414), 1/171,172.

³⁷ Meryem Suresi 19/74

³⁸ İbn Mucâhid, Kitâbü's-seb'a, 411,412; Mekki b. Ebî Tâlip, Kitâbü't-tebsıra, 256; Dâni, et-Teyisr fi'l-Kırâ'âti's-Seb', 149; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü'l-Cezerî, Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr, ed.

Muhammed Temîm ez-Zağbî (Cidde: y.y., 1414), 1/394; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, Me'âni'l-Kırâ'ât (Suudi Arabistan: Câmî'atu'l-Melik Su'ûd, 1412/1991), 286; Ebû Zur'a 'Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele İbn Zencele, Huccetu'l-Kırâ'ât (b.y.: y.y., ts.), 447; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vil (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1407), 16/645; Ebû Muhammed İbn Atıyye, el-Muharreru'l-veciz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 1239; Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 21/561.

³⁹ Bakara 2/87

⁴⁰ İbn Mucâhid, Kitâbü's-seb'a, 164; Mekki b. Ebî Tâlip, Kitâbü't-tebsıra, 151; Dâni, et-Teyisr fi'l-Kırâ'âti's-Seb', 74; İbnü'l-Cezerî, Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr, 1414, 2/216.

⁴¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, Tehzîbu'l-Luğa, thk. Muhammed 'Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001), 8/303-306;9/291; Hâil b. Ahmed, Kitâbu'l-'Ayn, 5/73.

bir Arap (bedevi) şairinden şu şekilde işittiğini ifade etmiştir;”

لَا نَوْمَ حَتَّى تَهْبِطِي أَرْضَ الْعُدُسِ
وَتَشْرَبِي مِنْ خَيْرِ مَاءِ بَقْدُسٍ

“Udus bölgesine(diyarına) inene ve Kudüs’ün en güzel suyundan içene kadar uyku yok.”⁴¹ Şair burada telaffuzu zor olan veçhi(aynı kelimeye iki harf damme şeklinde üst üste gelmesi) tercih etmektedir. Müellifimiz yukarıda zikredilen kıraat vecihlerinden herhangi birini tercih etmemiştir. Arapların şairlerinden delil getirerek konunun daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.

Sîvebeyh, bu konuda kendi el-Kitap adlı eserinde bağımsız bir bölüm oluşturarak ona bunun için kendi kitabında “Hafifletilmiş(cezimli) Olarak Kullanılan ve Temelde Harekeli Olan Kelimeler” olarak adlandırdığı bağımsız bir bölüm oluşturmuştur. Aynı zamanda, İbn Kuteybe (H.276) de hareke ve iskân olgusuna dair şu dil kuralını koyarak konuyu ele almıştır: “Eğer aynı kelimeye iki harf damme şeklinde üst üste gelirse, bunu hafifletebileceğini ifade etmiştir. Örneğin: belirttiği kurala göre, aynı kelimeye gelen harfler üzerinde iki damme (ضمة) üst üste geldiğinde, “رُسُلٍ” kelimesini “رُسُلٍ” şeklinde dammeli olanı hafifleterek okunabileceğini ifade etmiştir. Aynı kural “كُتِبَ” ve “كُتِبَ” gibi kelimelerde de mevcuttur.⁴²

Müellif, bu örneklerle Arap dilindeki farklı ağız ve okuma pratiklerini ortaya koymaktadır. Arapça’da lehçe farklılıkları, kelimenin telaffuzunda ve okumasında çeşitliliklere neden olabilir. Dil biliminde, Sema terimi, dilin ve dil öğelerinin doğrudan konuşanlardan alınması anlamına geldiğinden biz burada bazı örnekler vererek konuyu açıklamaya çalıştık.

Kıyas

Nahivcilerin açıklamasına göre kıyas, temeli olan bir şeyin furuuna taşınması, asıl hükmünün furûuna uygulanmasıdır. Kıyas ya temelin hükmünün furûya uygulanmasıdır ya da bir furûun asla eklenmesi, bir şeyi bir şeyle genellemedir. Her kıyasta dört şeyin bulunması gerekir: asl, furu, illet ve hüküm.⁴³

Arap dil âlimleri kıyası, “aralarında bulunan ortak özellik, benzerlik, sebep gibi ilgiden dolayı bir şeye (kelimeye, kullanıma, cümle ögesine ...) benzerinin hükmünü vermek” manasında kullanmışlardır.⁴⁴

Ezherî’nin dikkatini çeken dil bilimsel prensiplerden biri olan “قياس (kıyas)”, onun kitabının içinde önemli bir yer bulmuştur. Müellif, bu prensibi, ses, dil veya gramer gibi konuları içeren okumaları yönlendirmek için kullanmaktadır. Şimdi örnekler vererek kıyas konusunu daha anlaşılır hale getirebiliriz.

Örnek 1:

Müellif Meâni’l-Kırââtta kıyasa örnek olarak Nahl sûresi 27. ayete dikkat çekmektedir. Ayrıca bu örnekte kıyasta yapılan hatayı açıkça ifade etmektedir. Yüce Allah’ın şu ayetinde;

﴿ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَّاءِي الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقِقُونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾

“Sonra kıyamet gününde Allah onları rezil eder ve der ki: “Uğruna mücadele ettiğiniz ortaklarım hani nerede?” Kendilerine ilim verilmiş olanlar, “Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük inkâr edenlerin başına!” derler.”⁴⁵

Ezherî, “شُرَكَّائِي” (ortaklarım) kelimesinin kıyasla böyle okunmasının hatalı olduğunu ifade etmiştir.

﴿ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَّائِي الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقِقُونَ فِيهِمْ﴾

“Sonra kıyamet günü, Allah onları rezil eder ve der ki: ‘Hani nerede Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz, uğruna birbirinize karşı düşmanlık ettiğiniz (putlar veya varlıklar)?’”

Ayette geçen kelimeyi İbn Kesîr’in ravisi el-Bezzî “شُرَكَّائِي” şeklinde okumuştur. Burada “كَا” harfini açık bırakarak (yani uzatarak) ve hemze harfini hafz ederek okumuştur. Bu kıraati de “هَدَايَ” kelimesine benzemesi sebebiyle kasr şeklinde bir kıyas yapmaktadır. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi hemzeli olarak okumaktadır.⁴⁶ Bu okuyuş şeklini Müellif;

قال الأزهرى مُبْدِئاً مَوْقِفَهُ مِنْ قِيَاسِ سَمَاءَ (وَهُمَا): ((الْقِرَاءَةُ بِالْمَدِّ، وَمَا رَوَى الْبَزْزِيُّ مِنَ الْقَصْرِ فَهُوَ وَهْمٌ لَأَنَّ الشُّرَكَاءَ مَمْدُودٌ، وَالْعَصَا وَالْهَدْيَ مَقْصُورَانِ، وَلَيْسَتْ سِوَاةً

“Ezherî Vehm adını verdiği kıyasla ilgili değerlendirmesini şöyle yapmaktadır: Kıraat medlidir. İbn Kesîr’in ravisi Bezzî kasr şeklinde rivayette bulunmamıştır. Bu şekildeki kıraat hatalıdır. Çünkü memdud isimle maksur isim birbirinden farklı isimlerdir. Arap dilinde kelimenin sonunda yer alan ve öncesinde fetha olan elife “maksûr elif”, bu harfle sona eren isim ve sıfatlara da “maksûr isimler” denilmektedir. Maksûr “elif” “ya” “uzatan elif” ya da “önü fetha olan yâ” şeklinde yazılır. Maksûr elifin bazen uzun elif, bazen de “yâ” şeklinde yazılması belli kurallara bağlıdır. Kelime sonundaki elif-hemzeye (ءِ) “memdûd elif”, böyle isim ve sıfatlara da “memdûd isimler” denir. الشُّرَكَاءُ kelimesi bu şekilde okunduğunda memdud isimdir. “شُرَكَّائِي” şeklindeki kıraat vechinde ise maksur isim olarak okunur. Müellif bu kelimenin memdud isim olduğundan bu kıraat vechinin hatalı olduğunu belirtmiştir. العصا الهدى kelimelerine benzetilerek yapılan kıyas uygun değildir.”⁴⁷

Müellif buradaki okuyuşun sahih olmadığını delilleriyle beraber açıklamıştır. Zaten Bezzî bu okuyuşu kabul etse de diğer kurrallar bu okuyuş vechini eserlerine almışlar ve hatalı olduğunu ifade etmişlerdir. Bezzî’nin bu

⁴¹ Ebû’l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. ‘Alî Cemâluddîn b. Manẓûr er-Ruveyfî ‘î İbn Manẓûr, *Lisân’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993), 6/169.

⁴² Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*; Ebû Zur’a ‘Abdurrahman b. Muḥammed b. Zencele İbn Zencele, *Huccetu’l-Kırâ’ât* (b.y.: y.y., ts.), 85; Ebû ‘Abdillâh Faḥrûddîn Muḥammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ġayb* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1420), 3/596.

⁴³ Süyûtî, *el-Muzhir fî ‘Ulûmi’l-Luġa ve Envâ’ihâ*, 93.

⁴⁴ Zülfikar Tüccar, “Kıyas (Arap Dili)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

⁴⁵ Nahl Suresi 16/27

⁴⁶ Aḥmed b. Mûsâ b. el-‘Abbâs et-Temîmî Ebû Bekir el-Baġdâdî İbn Mucâhid, *Kitâbu’s-Seb’a fî’l-Kırâ’ât*, thk. Şevkî Dayf (Mısır: y.y., 1400), 371; Mekki b. Ebî Tâlip, *Kitâbü’t-tebsira*, 241; Dâni, *et-Teyisr fî’l-Kırâ’âtî’s-Seb’a*, 137; İbnü’l-Cezerî, *Tayyibetu’n-Neşr fî’l-Kırâ’âtî’l-‘Aşr*, 1414, 2/303.

⁴⁷ Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*, 246; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/36; Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. ‘Amr ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî Sina’ati’l-İ’râb*, ed. ‘Alî bû-Mulahham (Beyrut: y.y., 1993), 217.

okuyuş veçhini Cezerî, Danî ve Şatibî gibi kıraat âlimleri mütevatır rivayetler arasında yer vermemiştir.

الداني في التيسير من ان له ترك الهمز يخلف عنه ضعيف لا يقرأ به

Ed-Danî (ö. 444 H.) et-Teytir'de, hemzeyi terk ederek okumaya muhalefet etmiş ve bunun zayıf bir rivayet olduğunu, bu şekilde okunmaması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁸

أشار الشاطبي الى ضعفه بقوله: هلل

Eş-Şatibi, şu sözle bu okuyuşun zayıflığına dikkat çekmiştir. Çok şiddetli bir şekilde eleştirmiştir.⁴⁹

وقال المحقق ابن الجزري (ت833هـ): والحق أن هذه الرواية لم تثبت عن البري من طريق التيسير والشاطبية ولا من طريق كتابنا-أي النشر- وهو وجه ذكره الداني حكاية لا دراية

“İbnü'l-Cezerî (ö. 833 H.), burada el-Bezzi'nin kıraatıyla ilgili bir rivayetin güvenilir olmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, İbnü'l-Cezerî, el-Bezzi tarafından aktarılan bu rivayetin “et-Teytir” ve “eş-Şatibiyye” gibi temel kıraat kaynaklarından gelmediğini ve kendi eseri “en-Neşr”de de böyle bir rivayetin geçmediğini açıkça belirtmiştir.⁵⁰ Burada, İbnü'l-Cezerî'nin vurgulamak istediği husus, el-Bezzi kıraatı hakkındaki bu rivayetin güvenilirliğinin zayıf olduğudur. Bu görüşüyle İbnü'l-Cezerî, bu rivayetin ilimle değil, sadece bir aktarma veya hikâye şeklinde zikredildiğini dile getirmektedir. ed-Dânî'nin bu rivayeti herhangi bir tahlile tabi tutmadan yalnızca bir nakil olarak ele alması da bu durumu desteklemektedir.

Örnek 2:

Ezherî'nin kıyaslama örneklerinden biri de kelimenin yapısındaki hareketlerin değişimine dayalı olarak bazı lehçelere göre okuyuştur. Allah'ın şu ayetinde;

﴿لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾

“Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırısın. Onlar insanlara asla el açmazlar. Hayır, için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir.”⁵¹

Ayette geçen “يَحْسَبُهُمُ” kelimenin okunuş veçhine dair bir kıyastır. Ayete göre bu kelime geniş ve gelecek zamanı ifade eden bir fiildir. İbn Âmir, Hamza ve Âsım “يَحْسَبُهُمُ” ifadesindeki “س”(sin) harfini fethalı olarak, diğerleri ise “س”(sin) harfini kesra ile okudular.⁵²

قال الأزهري: ((هما لغتان معروفتان عن العرب، على (فَعَلَ يَفْعُلُ) حَسِبَ يَحْسِبُ، والكسر لغة أهل الحجاز، والفتح لغة تميم، وحسب يَحْسِبُ، جاء نادراً، ومثله من باب السالم: نعم ينعم، وزاد بعضهم يئس يئيس ويئاس

Ezherî şöyle dedi: Bu, Araplar arasında bilinen iki lehçedir. (فَعَلَ يَفْعُلُ) babından olan “حَسِبَ يَحْسِبُ” kesralı olarak okunan fiil, Hicaz lehçesine aittir, fethalı olarak okunan fiil, Hicaz lehçesine aittir, fethalı olarak okunan fiil, Hicaz lehçesine aittir. “حَسِبَ يَحْسِبُ” şeklindeki kıraat ise Temim lehçesine aittir. “حَسِبَ يَحْسِبُ” şeklindeki Hicaz lehçesi Arap dilinde nadiren kullanılır. Örneği: “نعم ينعم” şeklinde gelmesidir. Arap dillerinin bazıları ise “يئس يئيس ويئاس” şeklinde mazi fiilin müzarisinin kesra veya fethalı olarak gelebileceğini ifade etmişlerdir (فَعَلَ يَفْعُلُ): حَسِبَ يَحْسِبُ babından gelen fiildir. Hicaz lehçesinde kesrelili olarak “حَسِبَ يَحْسِبُ” şeklinde çekimlenen bu fiil “zannetmek, tahmin etmek” anlamına gelmektedir. Temim lehçesinde حَسِبَ يَحْسِبُ (fethalı olarak) “zannetmek, tahmin etmek” anlamında kullanılır. Bu lehçede fiilin kullanımı, bir şeyi doğru kabul etme veya olacağına inanma anlamını taşır ancak Hicaz lehçesindeki kadar kesin bir anlam vurgusu içermez. Temim lehçesindeki kullanım daha esnek bir yapıya sahiptir ve bu fiilin anlamında gerçekleşmesi kesin olmayan bir tahmin ya da değerlendirme anlamını ön planda tutmaktadır.⁵³

Mekki b. Ebî Talib, durumu açıklamak için aşağıdaki sözleriyle, fiildeki “sin” harfinin fethalı olarak okunması gerektiğini ifade etmektedir.

والفتح أقوى في الأصول، لأن (فَعَلَ) في الماضي إنما يأتي مستقبلاً على (يَفْعُلُ) بالفتح في الأكثر، والكسر فيه لغة شذت عن القياس

“Mekki b. Ebî Talib el-Keşf adlı eserinde, fiilin muzarisini fethalı okumanın daha kuvvetli olduğunu ifade etmiştir. Çünkü fiilin فَعَلَ babı geçmiş zamanda geldiğinde muzarisinin çoğunlukla fethalı olarak (يَفْعُلُ) şeklinde olduğunu zikretmektedir. Kıyasa göre ise kesralı olarak okunması lügatte şazdır.”

Sivebeyh, kesralı olarak okunması ile ilgili el-Kitab adlı eserinde bu şekilde gelen dört fiilin mevcut olduğunu ifade etmiştir. İbn Hâleveyh Sivebeyh gibi فَعَلَ يَفْعُلُ “حَسِبَ يَحْسِبُ”, “نعم ينعم”, “يئس يئيس” fiilleri örnek olarak vermiştir. Müellif Arap dil âlimlerinin sözlerinden delil getirerek bu iki kıraat veçhine kıyas etmiştir. Bu kıyas sonucu ise iki kullanımında mevcut olduğu ve Araplar arasında kullanıldığını böylece ortaya koymaktadır.⁵⁴

Örnek 3:

﴿فَمَكَتْ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجَنَّكَ مِنْ سَيِّئٍ بَنِيَّ يَقِينٍ﴾

“Çok geçmeden hüdühüd gelip dedi ki: “Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe’ halkından sana kesin bir bilgi getirdim.”⁵⁵

Ayette geçen فَمَكَتْ kelimesi yukarıda verdiğimiz kıyasa bir başka örnektir. Bu ayette geçen فَمَكَتْ kelimesini kıraat imamlarından Âsım “kâf” harfini fethalı olarak okumuştur. Bu rivayeti Âsım Ebu Amr’dan rivayet eden Ca’fî’den almıştır. Diğer kıraat imamları ise “kâf” harfini dammeli

⁴⁸ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'âtî'l-âşr*, thk. Ali Muhammed Dabbağ (Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 2/303; Ebü'l-Hayr Şemsüddin b. el-Cezerî Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ* (Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351), 270; Abdulfettah Pâlûvî, *Zübdetü'l- İrfân* (İstanbul: el-Mektebetu'l-Hanîfiyye, ts.), 178.

⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kirâ'âtî'l-âşr*, 1414, 2/303; Ezherî, *Me'ânî'l-Kirâ'ât*, 246.

⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/303.

⁵¹ Bakara Suresi 2/273

⁵² Mekki b. Ebî Tâlip, *Kitâbü't-tebsıra*, 165; Dâni, *et-Teytir fi'l-Kirâ'âtî's-Seb*, 84; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kirâ'âtî'l-âşr*, 1414, 2/236.

⁵³ Ezherî, *Me'ânî'l-Kirâ'ât*, 89; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/318; Ebü Bîşr 'Amr b. 'Osman b. Kanber el-Hârişî Sivebeyh, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988), 4/38,39.

⁵⁴ Ebü Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *Müşkilü'l-râbi'l-Kur'an*, thk. Hâtım Şâlih eđ-Damin (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1984), 175.

⁵⁵ Neml Suresi ,27/22

olarak okumuştur. Müellifimiz bu kıraat vecihleri ile ilgili görüşünü şu sözlerle ifade etmektedir.⁵⁶

قال الأزهری: هما لغتان: مَكَّ و مَكَّ. وضم الكاف أكثر في كلام العرب، وكان أبو حاتم يختار النصب، لأنه قياس العربية، ألا ترى أنه يقال: فهو مَكَّ ولا يقال: مَكَّ

Ezherî, burada مَكَّ و مَكَّ şeklinde iki lehçe vardır demiştir. Arapların konuşmasında çoğunlukla مَكَّ şeklindedir. Başka bir dil âlimi olan Ebû Hâtim fethalı olarak okumayı seçmiştir. Çünkü bu durum Arapların kıyasıdır. Müellifin buradaki kıyasın مَكَّ kelimesini مَكَّ şeklinde okumadıklarından dolayı da yukarıdaki kelimenin fethalı olarak okunması gerektiğini ifade etmiştir. Burada müellif iki durumu da kıyas ederek açıklamaya çalışmıştır. Bu iki kıraat vecihi mütevâtir kıraatler arasında yer alır.⁵⁷

İcmâ

Sema ve kıyas ilkelerini Arap dili açısından ele aldıktan sonra icmâ ilkesine geçmek, Arapça dil yapısı ve dilbilgisel kurallar bağlamında konuyu bütüncül bir şekilde kavramak için önem arz etmektedir. Arap dilinde sema, özellikle dilin tarihî kullanımlarına, Arap şiirine ve nesir örneklerine dayanan bir istişhad metodudur. Sema, dilin otantik yapısını ortaya çıkaran ve lafızların anlamlarını tespit eden önemli bir kaynaktır. Kıyas ise, semadan çıkarılan bu anlamlar temelinde yeni durumlara uygulanabilen kuralların üretilmesini sağlar.

Bu bağlamda icmâ, Arap dili açısından kıyas ile belirlenen hükümlerin ümmetin dil âlimleri tarafından kabul görerek bir kural olarak yerleşmesini sağlayan bir ilkedir. İcma, dilbilgisi açısından, kıyas ve sema yoluyla ulaşılan kuralların, dilin genel kabulleri doğrultusunda yaygın bir uzlaşıya dayanarak kabul görmesini sağlar. Bu açıdan icmâ, Arap dilinde bir anlamda kıyasa dayalı çıkarımların toplum nezdinde muteber ve uygulanabilir bir norm haline gelmesini sağlar ve dil kurallarının nesilden nesile aktarımını pekiştirir.

İcmâ, Arapça bir kelime olup, çeşitli anlamlara gelmektedir. İcmâ, köken olarak جمع kök fiilinden türetilmiş olan sülâsî mezid fiili جمع kelimesinin ifâl kalıbından mastardır. Kelime “azmetmek, onda karar

kılmak, hüküm vermek, sağlam kılmak, görüş birliğine varmak, bir araya gelmek/getirmek, bir şeyi toplamak/toplamak” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁸

Özellikle, İcmâ kelimesi bir fıkıh terimi olarak kullanılmaktadır. Arap dilcileri de bu kelimeyi fıkıh âlimlerinin kullandığı anlamda kullanmışlardır. Bu kullanıma göre kelime “fıkıhçıların fıkıh usulü ilminde kendisine dayandıkları delil ve bir asıldır.” Nahivcilere göre icmânın tarifi ise “Kufe ve Basra dil âlimlerinin dil konuları ve meseleleri üzerine ittifak etmesidir.” Bu ittifak, nahiv veya sarf ilimlerinin konuları hakkındadır.⁵⁹

İbn Hanî’nin (392 H.) icmâ konusundaki görüşü ise, iki beldedeki İslam âlimlerinin bir konuda ittifak etmesine icmâ denir. Fakat bu ittifakı bir taraf onaylamadığında bir hüküm ifade etmez. İbn Hanî’ye göre, icmâ tek başına bir delil olabilir, ancak her âlimin onayını almazsa tam anlamıyla bağlayıcı olmaz. Cürcânî icmâyı istilâhi olarak şöyle tanımlamıştır: Hz. Muhammed(s.a.v.)’in ümmetinden, müçtehitlerin bir devirde dini bir mesele üzerinde ittifak etmeleri, çözüm ve sözleşme ehlinin bir mesele üzerinde tam olarak karar kılmasıdır. İslam hukukçularına göre icmâ, Müslüman müçtehidlerin dini bir mesele üzerinde ittifak etmeleridir.⁶⁰

Suyutî’nin ifadesine göre, İbn Hanî’nin bahsettiği “iki belde âlimleri” ifadesi, Basra ve Kûfe gibi önemli İslam şehirlerindeki âlimlerin ittifakını ifade eder. İcmanın hüccet olmadığını ifade edenlere Suyutî, Araplar arasındaki icmânın da hüküm olabileceğini ifade etmektedir.⁶¹

Ezherî, eserinde “icmâ” delilinden de yararlanmıştır. Bu delili kıraat vecihlerini açıklamak ve ispatlamak için kullanmaktadır. İcmâyı ise üç ana başlığa göre incelemektedir. Bunlar; nahivcilerin icmâsı, dil bilimcilerin icmâsı ve kıraat âlimlerinin icmâsıdır. Müellifin icmâ ile ilgili ele aldığı ayetlerden birkaçını aşağıda açıklayacağız.

⁵⁶ Ahmed b. Mûsâ b. el-‘Abbâs et-Temîmî Ebû Bekir el-Bağdâdî İbn Mucâhid, *Kitâbu’s-Seb’a fi’l-Kirâ’ât*, ed. Şevkî Dayf (Mısır: y.y., 1400), 480; Dâni, *et-Teyisr fi’l-Kirâ’âtî’s-Seb’a*, 167; İbnü’l-Cezerî, *Tayyibetu’n-Neşr fi’l-Kirâ’âtî’l-‘Aşr*, 1414, 2/337; Ezherî, *Me’ânî’l-Kirâ’ât*, 354; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî (Dâru Hicr, 2001), 13/121; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/155.

⁵⁷ Ezherî, *Me’ânî’l-Kirâ’ât*, 354.

⁵⁸ Süyûtî, *el-İktirâh fi’l-Uşûli’n-Nahv*, 66; Ebû’l-Kâsım ‘Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *el-İdâh fi’l-İleli’n-Nahv*, thk. Mâzin el-Mubârek (Beyrut: y.y., 1986/1406), 41,51,61; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-Nehhâs, *Umdetu’l-Kuttâb*, thk. Bessâm ‘Abdu’l-Vehhâb el-Câbî (b.y.: y.y., 1425/2004), 141; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 51; İbnü’l-Varrâk, *İlelu’n-Nahv*, 305.

⁵⁹ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî en-Nahvî İbnü’s-Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahv*, thk. ‘Abdulhuseyn el-Fetlî (Beyrut: Mu’essesetu’l-Risâle, ts.), 2/367; Zeccâcî, *el-İdâh fi’l-İleli’n-Nahv*, 41,51,61,77; Ebû’l-Kâsım ‘Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *el-Lâmât*, thk. Mâzin el-

Mubârek (Dimaşk: y.y., 1405/1985), 48; Nehhâs, *Umdetu’l-Kuttâb*, 141; Ebû Sa’îd el-Hasan b. ‘Abdullâh b. el-Merzubân Ebû Sa’îd es-Sirâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, thk. Ahmed Hasan Mehdî - ‘Alî Seyyid ‘Alî (Beyrut: y.y., 2008), 3/51.

⁶⁰ Ebû’l-Feth ‘Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, thk. Heyet (b.y.: el-Hey’etu’l-Mişriyye, ts.), 1/19,91,90,95,190; Ebû’l-Kâsım ‘Abdurrahman b. ‘Abdullâh b. Ahmed es-Suheyli, *Netâic’ul-Fikr fi’n-Nahv* (Beyrut: y.y., 1992), 36,34,148,320; Ebû el-‘Abbâs Ahmed b. ‘Abdurrahman b. Muhammed b. Mađâ’ el-Laḥmî el-Kurtubî İbn Mađâ’, *er-Redd ale’n-Nuḥât* (b.y.: y.y., 1399/1979), 74; Süyûtî, *el-İktirâh fi’l-Uşûli’n-Nahv*, 27,66,73,74,75,77,159,163,165,171.

⁶¹ Ebû Muhammed Yûsuf b. Ebî Sa’îd el-Hasan b. ‘Abdullâh b. el-Merzubân Ebû Muhammed es-Seyrâfî, *Şerhu Ebyâti Sîbeveyh*, thk. Dr. Muhammed ‘Alî er-Rîh Hâşim (Kahire: Mektebetu’l-Kulliyâtî’l-Ezheriyye; Dâru’l-Fikr li’t-Tabâ’ati ve’n-Neşri ve’t-Tevzî’i, 1394/1974), 1/241,5/250; İbnü’s-Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahv*, 166-170.

Örnek 1:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”⁶²

Nisa Suresi’nin 1. ayetinde geçen “والأرحام” kelimesi, farklı kıraat tarzlarına göre değişik şekillerde okunmuştur ve bu farklılık, anlamda da bazı ince değişikliklere yol açmaktadır. Kıraat imamlarının çoğu bu kelimedeki “mim” harfini fethalı olarak okurken, Kûfe kıraat imamı Hamza, kelimeyi kesralı olarak okumuştur. Bu iki kıraat arasındaki anlam farkı ise şu şekildedir:

Fethalı olarak (والأرحام) şeklinde okunan kıraate göre bu kelimenin anlamı şu şekilde ifade edilebilir. Çoğunluk tarafından tercih edilen bu okuma, “akrabalık bağlarını koruyun ve onları koparmaktan sakının” anlamını vurgular. Fethalı olarak okunduğunda “والأرحام” kelimesi, kendinden önceki “اتَّقُوا” (sakının) fiiline doğrudan bağlanır ve ayet, insanlara akrabalık ilişkilerini gözetmeleri, bu bağları korumaları gerektiği uyarısında bulunur. Bu kıraatin daha doğru olduğu ve Arap dil yapısına uygunluğu sebebiyle dil bilimciler tarafından tercih edildiği belirtilmiştir.

Kesralı olarak (والأرحام) şeklinde okunan kıraate göre bu kelimenin anlamı şu şekilde ifade edilebilir. İmam Hamza’nın tercih ettiği kesralı kıraat ise kelimeyi “Allah’a and olsun ve akrabalık bağlarına and olsun” anlamına getirir. Bu kıraat tarzında “الأرحام” kelimesi, ayette geçen “بِهِ” (O’na yemin ederek) ifadesine atfedilir ve burada sanki “akrabalık bağları” ile Allah’a yemin edilmiş olur. Müellif, Arapların günlük dilinde kendinden önceki zamire bağlı bir ismi cer (mecrur) yaparak kullanmadıklarını, böyle bir kullanımın dil kurallarına aykırı olduğunu ifade etmiştir. Bu tür bir ifadenin yalnızca şiirsel dilde örneklerine rastlanmakta ve ancak şiirde caiz sayılabilmektedir.

Müellif, bu iki kıraat arasındaki anlam farkına dikkat çekerek, fethalı okunan kıraatin dil açısından daha sağlam olduğunu belirtmiştir. Ferrâ bu duruma açıklık getirmek amacıyla şu beyiti örnek göstermiştir:⁶³

تُعَلَّقُ فِي مِثْلِ السَّوَارِي سَيُوفُنَا وَمَا بَيْنَهُمَا وَالْكَعْبُ غَوُطُ نَفَاتِ

“Kılıçlarımız, süs kemerlerinde asılıdır; aralarında ve topuklar arasında bir mesafe vardır.”

Bu beyitte, şiirsel gereklilikten dolayı “vav” atfı harfinden sonra “بين” (beyne) edatı hazf edilmiştir ve bu edatın, anlamı doldurduğu vurgulanmıştır. Bu tarz eksiltmelerin Arapça’nın nesir formunda tercih edilmediği belirtilmiştir.⁶⁴

Ezherî, burada Hamza’nın kıraatindeki “والأرحام” (kesralı) okunuşunun, ancak şiir gibi sanatsal bir dil kullanımı içinde anlamlı olabileceğini, dinî bir metinde ise geçerli bir kıraat olarak kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu görüş, Hz. Peygamber’in (sav) “Babalarımıza yemin etmeyin” hadisiyle de desteklenmiştir. Cahiliye döneminde Arapların sıklıkla babalarına yemin ettiği, ancak Peygamberimizin (sav) yalnızca Allah’a yemin edilmesini emrederek diğer tüm yeminlerin yasaklandığını bildirmiştir. Yemin etme konusunda yücelik yalnızca Allah’a ait olduğu için, Arap dilinde ve İslam kültüründe başka bir unsura yemin etmek doğru görülmemektedir. Bu nedenle Hamza’nın “والأرحام” kıraatinin dinî bağlamda doğru olmadığı ifade edilmiştir. Ancak, İbn Zencele, “الأرحام” kelimesinin kesralı okunmasını dil kurallarına uygun görmüş ve kıraatin dilin yapısına uygun olduğunu savunmuştur. Zencele, burada “بِهِ” zamirinden sonra “و” atfı harfiyle gelen “الأرحام” kelimesinin, “ب” harf-i cerinin varlığını varsayarak anlam kazandığını ileri sürmüştü ve Yüce Allah’ın ismine yapılan bir atfı olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu yorum, Kur’an’ın Arapça nazil olması ve Arap dilindeki kullanımlara uygun olması nedeniyle, kıraatin geçerli bir kıraat olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade eder.⁶⁵

Sonuç olarak, kıraat farklılıklarının anlamda yarattığı bu ince değişimler, dil açısından detaylı bir şekilde ele alındığında, Hamza’nın kıraati zayıf kabul edilmekte ve fethalı kıraatin tercih edilmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Bu örnek, kıraat ve dil açısından doğru olanı belirlemede dil kuralları ve peygamberin hadislerinin ne kadar belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

Örnek 2:

﴿يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ﴾

“O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: “Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım.” Şöyle denecek: “Geriye dönün de başka bir nur arayın!” Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır.”⁶⁶

Nisa Suresi’nin 4. ayetinde geçen “انظُرُونَا” kelimesi, farklı kıraat vecihlerine göre okunmuş ve bu farklılıklar

⁶² Nisa Suresi 4/1

⁶³ Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*, 1/289-290; Ebû ‘Abdullâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh İbn Hâleveyh, *el-Hucetu fi’l-Kırâ’âti’s-Seb’a*, thk. ‘Abdu’l-Âl Sâlim Mekrem (Beyrut: y.y., 1401), 118; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli ‘Âyi’l-Kur’ân*, thk. ‘Abdullah b. ‘Abdulmuhsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 3/1003; Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî en-Nisâbüri el-Vâhidî, *el-Vasîf fi Tefsiri’l-Kur’ân’i-Mecid*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1415/1994), 351; Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî en-Nisâbüri el-Vâhidî, *et-Tefsîru’l-Basîf* (b.y.: y.y., 1430), 1/9,6273/;

Ebû’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İşfehânî, *et-Tefsîr* (Mekke: Câmî’atu Umî’l-Kurâ, 1424/2003), 3/1071-1079.

⁶⁴ والكلام وَجْهُهُ (وما بينها وبين الكعب)، فاضطره الشعر للجواز.

⁶⁵ Nizâmuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Çummî en-Nisâbüri, *Ğarâibu’l-Kur’ân ve Reğâibu’l-Furkân*, thk. Zekerîyyâ ‘Umeyrât (Beyrut: y.y., 1416), 1/279-280; el-Huseyn b. Mes’ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me’âlimu’t-Tenzil fi Tefsiri’l-Kur’ân*, thk. ‘Abdurrezzâk el-Mehdî (b.y.: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1420), 2/108-109.

⁶⁶ Hadid Suresi 57/13

anlamda bazı nüanslara yol açmıştır. İmam Hamza, kelimeyi "اَنْظُرُونَا" şeklinde, "elif"i kat'ı hemzesi ve "zâ" harfini kesralı olarak okumuştur. Diğer kıraat imamları ise kelimeyi "اَنْظُرُونَا" şeklinde, "elif"i vasl hemzesi ve "zâ" harfini dammeli olarak okumaktadır.

İmam Hamza'nın okuduğu vecih "اَنْظُرُونَا" kelimesinin "elif" harfini kat'ı hemzesi olarak okumasını içerir. Bu kıraat, "bize mühlet verin, bizi bekletin" anlamına gelir. Bu anlam, dil bilimcileri ve Arap şairleri tarafından da kullanılmakta ve "beklemek" veya "süre tanımak" anlamında bir talep olarak anlaşılmaktadır. Bu okuma, dilin anlamlı bir şekilde evrildiği ve genişletildiği durumları yansıtmaktadır. Şair Amr b. Kûlsûm'un şu beyitindeki kullanım örneğini verebiliriz:

"أَبَا هِنْدٍ فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْنَا ... وَأَنْظُرْنَا نُخَبِّرَكَ الْيَقِينَا"

("Ey Hind, acele etme üzerimize, bizlere mühlet ver, sana gerçeği haber verelim.")

Bu beyitte geçen "اَنْظُرْنَا" (bize mühlet ver) ifadesi, kelimenin Hamza tarafından okunan şekliyle uyum göstermektedir.

Diğer kıraat imamları ise "اَنْظُرُونَا" şeklinde okumuşlardır. Bu okuma, kelimenin "elif" harfini vasl hemzesi olarak okumakta ve "zâ" harfini dammeli yapmaktadır. Bu okuma, kelimenin anlamını "bizi gözleyin, bakın" olarak ifade eder. Lügatçılar arasında bu anlamda bir farklılık bulunmamakta ve yaygın olarak "bizi bekleyin" anlamında kabul edilmiştir. Bu okuma, daha yaygın ve dildeki kullanım kaidelerine daha uygundur.

Ezherî, İmam Hamza'nın "اَنْظُرُونَا" şeklindeki okuyuşunun "mühlet vermek, süre tanımak" anlamına geldiğini belirterek, bu okumanın belirli bir anlamı ifade etmek için kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca, "اَنْظُرُونَا" kıraati ise dilciler arasında herhangi bir ihtilafa yol açmadığını ve icmâ ile kabul edilen bir okuma olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla, "اَنْظُرُونَا" okuması, dil kuralları açısından daha sağlam kabul edilmiştir.

İmam Hamza'nın "اَنْظُرُونَا" şeklindeki kıraati, daha az kullanılan ve anlamda bir "mühlet tanıma" talebini ifade eden bir kıraatken, diğer kıraat imamlarının "اَنْظُرُونَا" kıraati ise daha yaygın olup, dilde "bizi gözleyin" anlamına gelir. Bu iki farklı okuma arasındaki anlam farkı, kelimenin kullanıldığı bağlama göre farklılıklar yaratmakta, ancak her iki okuma da Arap dilinde ve Kur'an'daki anlamın doğasına uygun kabul edilmektedir. Müellif, özellikle "اَنْظُرُونَا" kıraatini daha doğru olarak değerlendirmiştir.⁶⁷

Sonuç

Makalemizde, sema prensibine dayalı olarak dil bilimcilerin dilin doğru ve etkili bir şekilde kullanılmasını anlamak için dilin doğal konuşulan formundan değerlendirmelerin toplanmasının önemine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca, sema ilkesinin dil bilimindeki önemi ve uygulanışı üzerine İbnü'l-Enbârî (328 / 940), es-Suyûtî (911 / 1505) ve Yahya eş-Şavî (1096 / 1685) gibi önemli âlimlerin görüşleri de aktarılmaktadır. Sema ile

rivayet arasındaki fark da ele alınmış, bu farkın dil bilimciler tarafından nasıl tanımlandığı açıklanmıştır. Sema, dil materyalinin konuşanlardan doğrudan alınması anlamına gelirken, rivayet, bilgiyi nakleden kişinin kendisinden veya yazılı bir eserden alınabilir. Bu ayrım, dil bilimcilerin dil materyalini nasıl ele aldıklarını ve aktardıklarını açıklamaktadır.

Müellifin Meâni'l-Kırâât adlı eserinde sema ilkesine dayalı olarak verdiği örnekler, dilin yapısı ve işleyişi hakkında derinlemesine bir anlayış sunmaktadır. Örneğin, Fatiha suresinde geçen "الصِّرَاطُ" kelimesinin farklı kıraat imamları tarafından nasıl okunduğu ve bu okumaların nasıl yorumlandığı gibi konular ele alınmaktadır. Bu örnekler, dilin farklı okunuşları ve anlamları üzerine yapılan derinlemesine incelemelerin bir yansımasıdır. Sema ilkesi, dil bilimcilerin dilin yapısını ve işleyişini anlamak için kullandıkları temel bir prensip olup, müellifin kitabındaki sema ilkesine dayalı örnekler dilin doğru kullanımı ve anlamı hakkında önemli bir perspektif sunmaktadır.

Netice itibarıyla, kıyas ve icmâ ile ilgili yapılan detaylı incelemeler, Arap dilinin temel prensiplerini anlama konusunda önemli bir kavrayış sağlamaktadır. Kıyasa dair açıklamalar, temel kavramlar ve örneklerle desteklenen yanlış okumalar üzerinden yapılan açıklamalarla kıyasın doğru anlaşılmasına katkı sunmaktadır. İcmâ konusunda ise, kavramın kökeni ve farklı yorumları ele alınmış, icmâ ve kıyasın yalnızca fıkıh alanıyla sınırlı olmadığı, dil ve kıraat gibi alanlarda da etkili olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, farklı kıraat imamlarının görüşlerinin detaylı bir şekilde incelenmesi, konunun daha iyi anlaşılmasına olanak sağlamıştır.

Tüm bu incelemeler, Arap dilinin karmaşıklığını ve zenginliğini ortaya koymaktadır. Kıyasa ve icmâyâ dair yapılan derinlemesine araştırmalar, bu önemli kavramların doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamakta ve ilgili alanlarda daha derinlemesine araştırmalar yapılmasına zemin oluşturmaktadır. Bu bağlamda, gelecekteki çalışmalarda bu konuların daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerektiği söylenebilir.

Kaynaklar

- Abdulfettah Pâlûvî. *Zübdetü'l- İrfân*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanîfiyye, ts.
- Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasen el-Mucâşî'î el-Belhî el-Me'âni'l-Kur'an. thk. Hudâ Maḥmûd Kırâ'a. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1411/1990.
- Akpınar, Cemil. "İcâzet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/393-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aydın, Abdullah. "Semâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bennâ', Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. 'Abdu'l-Ġanî ed-Dimyâtî, 'Şihâbu'd-Dîn eş-Şehir bi'l-Bennâi el-

⁶⁷ Ebû'l-Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Kureşî Mucâhid b. Cebr, *Tefsîru Mucâhid*, thk. Muhammed 'Abdu's-Selâm Ebû'n-Nîl (Mısır: y.y., 1410/1989), 648; Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. Abdullâh Maḥmûd Şehâte (Beyrut: y.y., 1423/2002), 4/229,-239; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdris b. 'Abbâs eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-*

İmâm eş-Şâfi'î, thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân (Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmuriyye, 1427/2006), 3/1275; Ebu'l-Hasen el-Mucâşî'î el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, thk. Hudâ Maḥmûd Kırâ'a (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1411/1990), 1/259,2/535; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, 2/468; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, ts., 3/257,399,6/269-273.

- İthâfu Fuḍalâi'l-Beşer fi'l-Kırâ'âti'l-Erbe'ate* 'Aşer. thk. Enes Mihre. Beyrut: y.y., 1427/2006.
- Ceyhan, Semih. "Semâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/455-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dânî, Ebû 'Amr 'Osmân b. Sa'id ed-. *et-Teyşir fi'l-Kırâ'âti's-Seb'*. ed. Halef Mahmûd Sâlim. Hâil: y.y., 1436.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî. *İrtişâfu'd-Darb min Lisâni'l-'Arab*. thk. Receb 'Osmân Muhammed. 5 Cilt. Kahire: y.y., 1418/1998.
- Ebû Muhammed el-Beğavî, el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ'. *Me'âlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1420.
- Ebû Muhammed es-Seyrâfî, Ebû Muhammed Yûsuf b. Ebî Sa'id el-Hasan b. 'Abdullâh b. el-Merzubân. *Şerhu Ebyâti Sibeveyh*. thk. Dr. Muhammed 'Alî er-Rîh Hâşim. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Kulliyâtî'l-Ezheriyye; Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 1394/1974.
- Ebû Sa'id es-Sîrâfî, Ebû Sa'id el-Hasan b. 'Abdullâh b. el-Merzubân. *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*. thk. Ahmed Hasan Mehdelî - 'Alî Seyyid 'Alî. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 2008.
- Ebû'l-Berakât el-'Enbârî, Ebû'l-Berakât 'Abdurrahmân b. Muhammed b. 'Ubeydillâh el-Enşârî Kemâluddîn. *el-İnşâf fi Mesâilî'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. 2 Cilt. b.y.: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1424/2003.
- Ebû'l-Mekârim, Ali. *Usûlu't-tefkîri'n-nahvî*. Kahire: daru ğarib, 2007.
- Ezherî, Ebû Manşûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-. *Me'âni'l-Kırâ'ât*. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Câmî'atu'l-Melik Su'ûd, 1412/1991.
- Ezherî, Ebû Manşûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-. *Tehzîbu'l-Luġa*. thk. Muhammed 'Avd Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 2001.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-. *Me'âni'l-Kırâ'ât*. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Câmî'atu'l-Melik Su'ûd, 1412/1991.
- Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî el-. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed. *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth 'Osmân b. Cinnî el-Mevşilî el-Bağdâdî. *el-Haşâiş*. thk. Heyet. 3 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mişriyye, ts.
- İbn Hâleveyh, Ebû 'Abdullâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh. *el-Huccetu fi'l-Kırâ'âti's-Seb'a*. thk. 'Abdu'l-'Âl Sâlim Mekrem. Beyrut: y.y., 1401.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî. *İhtîşârü 'Ulûmi'l-Hadîş*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: y.y., ts.
- İbn Mađâ', Ebû el-'Abbâs Ahmed b. 'Abdurrahman b. Muhammed b. Mađâ' el-Laĥmî el-Ķurtubî. *er-Redd ale'n-Nuhât*. b.y.: y.y., 1399/1979.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fađl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfi'î. *Lisân'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993.
- İbn Mucâhid, Ahmed b. Mûsâ b. el-'Abbâs et-Temîmî Ebû Bekir el-Bağdâdî. *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât*. thk. Şevkî Dayf. Mısır: y.y., 1400.
- İbn Mucâhid, Ahmed b. Mûsâ b. el-'Abbâs et-Temîmî Ebû Bekir el-Bağdâdî. *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât*. ed. Şevkî Dayf. Mısır: y.y., 1400.
- İbn Mucâhid, Ebû Bekr b. Ahmed b. Mûsâ. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâat*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1972.
- İbn Zencele, Ebû Zur'a 'Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele. *Huccetu'l-Kırâ'ât*. b.y.: y.y., ts.
- İbn Zencele, Ebû Zur'a 'Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele. *Huccetu'l-Kırâ'ât*. b.y.: y.y., ts.
- İbnu'l-Varrâk, Muhammed b. 'Abdullâh b. el-'Abbâs Ebû el-Hasen. *İlelu'n-Nahv*. thk. Maĥmûd Câsim Muhammed ed-Dervîş. Riyad: y.y., 1420/1999.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî en-Nahvî. *el-Uşûl fi'n-Nahv*. thk. 'Abdülhuseyn el-Fetlî. 3 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Ġâyetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ'*. Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*. ed. Muhammed Temîm ez-Zağbî. Cide: y.y., 1414.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*. ed. Muhammed Temîm ez-Zağbî. Cide: y.y., 1414.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbağ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- İbnü's-Şalâh, 'Ebû 'Amr Taĥıyyüddîn 'Osmân b. 'Abdurrahmân. *Ulûmü'l-hadîş = Mukaddimetü İbni's-Şalâh*. thk. Nûreddîn 'İtr. Dimaşk; Beyrut: Dâru'l-Fikr; Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, 1406/1986.
- İbrâhîm el-Harbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Bağdâdî. *Ġarîbu'l-Hadîş*. thk. Suleymân İbrahim Muhammed el-Âyid. 3 Cilt. Mekke: Câmî'atu Ummi'l-Ķurâ, 1405.
- İmru'u'l-Ķays, İmru'u'l-Ķays b. Hucr b. el-Hâriş el-Kindî. *Dîvânü İmri'i'l-Ķays*. thk. 'Abdurrahmân el-Muşâvî. Beyrut: y.y., 1425/2004.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Ķaysî. *Müşkilü'r-râbi'l-Ķur'ân*. thk. Hâtim Şâlih ed-Dâmin. 2 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1984.
- Mekkî b. Ebî Tâlip. *Kitâbü't-tebsıra fi'l-kirââti's-seb'*. thk. Muhammed Gavs en-Nedvî. Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 2. Basım, 1982.
- Mer'î el-Kermî, Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed el-Makdisî. *Delîlu't-Tâlibîn li-Kelâmi'l-Nahviyyîn*. Kûveyt: y.y., 1430/2009.
- Mucâhid b. Cebr, Ebû'l-Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Ķureşî. *Tefsîru Mucâhid*. thk. Muhammed 'Abdu's-Selâm Ebû'n-Nîl. Mısır: y.y., 1410/1989.
- Mukâtil b. Suleymân, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. thk. 'Abdullâh Maĥmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 1423/2002.
- Neĥhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-. *Umdetu'l-Kuttâb*. thk. Bessâm 'Abdu'l-Vehhâb el-Câbî. b.y.: y.y., 1425/2004.

- Nisâbü'rî, Nizâmüddîn el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-. *Ğarâibu'l-Kur'an ve Reğâibu'l-Furkân*. thk. Zekerîyyâ 'Umeyrât. Beyrut: y.y., 1416.
- Özkan, Halit. "Vicâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/100. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Râğıb el-İşfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed er-. *et-Tefsîr*. 2 Cilt. Mekke: Câmî'atu Ummi'l-Kurâ, 1424/2003.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Sarı, Mehmet Ali. "İcâzet (Kıraat)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sîbeveyh, Ebû Bîşr 'Amr b. 'Osmân b. Kânber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988.
- Suheyli, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. 'Abdillâh b. Ahmed es-. *Netâic'ul-Fikr fî'n-Nahv*. Beyrut: y.y., 1992.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-. *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*. thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-. *ed-Dibâc 'alâ Şahîh Muslim b. el-Haccâc*. thk. Ebû İshâk el-Hüveynî el-Eşerî. 6 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbn 'Affân, 1416/1996.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-. *el-İktirâh fî Uşûli'n-Nahv*. thk. 'Abdulhakîm 'Atiyye. Dimaşk: y.y., 2. Basım, 1427/2006.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-. *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*. thk. Fuâd 'Alî Manşûr. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1418/1998.
- Şâfiî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs eş-. *Tefsîru'l-İmâm eş-Şâfi'î*. thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmuriyye, 1427/2006.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî. 26 Cilt. Dâru Hicr, 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-. *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsîn et-Türkî. 26 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Ṭarafe b. el-'Abd, Ebû 'Amr Ṭarafe b. el-'Abd bel-Bekrî. *Divânu Ṭarafe b. el-'Abd*. thk. thk. Mehdi Muhammed Nâsirüddîn. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2002.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Kıraat ve Semâ Kaydı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/436-437. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Tüccar, Zülfikar. "Kıyas (Arap Dili)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/539-540. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî el-. *el-Vasîṭ fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*. thk. Heyet. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1415/1994.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî el-. *et-Tefsîru'l-Basîṭ*. b.y.: y.y., 1430.
- Yurdağür, Metin. "Sem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/452-453. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yücel, Ahmet. "Kitâbet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/81-83. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-. *el-İdâh fî 'İleli'n-Nahv*. thk. Mâzin el-Mubârek. Beyrut: y.y., 1986/1406.
- Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-. *el-Lâmât*. thk. Mâzin el-Mubârek. Dimaşk: y.y., 1405/1985.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr ez-. *el-Mufasssal fî Sina'ati'l-İ'râb*. ed. 'Alî bû-Mulahham. Beyrut: y.y., 1993.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf an Hakâ'iki Gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1407.
- 'Ukberî, Ebu'l-Bekâ 'Abdillâh b. el-Hüseyin el-Bağdâdî el-. *el-Lubâb fî 'İleli'l-Binâ'i ve'l-İ'râb*. thk. Dr. 'Abdu'l-İlâh en-Nebhân. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1416/1995.
- 'Ukberî, Ebu'l-Bekâ 'Abdillâh b. el-Hüseyin el-Bağdâdî el-. *Mesâilu Hilâfiyye fî'n-Nahv*. thk. Muhammed Hayr el-Helvânî. Beyrut: y.y., 1412/1992.

An Examination of the Inclusion of Concepts and Teaching Techniques in the 2024 Social Studies Curriculum

Hilal Abuş^{1,a}, Selman Ablak^{2,b,*}

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas, Türkiye

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sivas, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 10/04/2025

Accepted : 17/06/2025

Keywords:

Social Studies

Curriculum

Concepts

Concept Teaching Techniques

ABSTRACT

Concepts serve as fundamental components in social studies education, helping students make sense of information and establish connections between events and phenomena. Teaching concepts supports students in analyzing historical, geographical, cultural, and social issues within a conceptual framework. Therefore, the inclusion of concepts in the curriculum and the teaching methods employed are of great importance. This study investigates which concepts are included in the 2024 Social Studies Curriculum, developed under the Türkiye Century Maarif Model, how these concepts are reflected in the learning areas, and what concept teaching techniques are used. The research was conducted using a qualitative design and document analysis, with the 2024 curriculum serving as the data source. Content analysis revealed that key concepts are not fully integrated into the learning areas and that the variety of teaching techniques is limited. It is recommended that the key concepts be more clearly reflected in the learning areas and that the relationship between the concepts and these areas be explicitly established.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8(1): 57-69, 2025

2024 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Kavramlar ve Öğretim Tekniklerine Yer Verilme Durumunun İncelemesi

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 10/04/2025

Kabul : 17/06/2025

Anahtar Kelimeler:

Sosyal Bilgiler

Öğretim Programı

Kavram

Kavram Öğretim Teknikleri

ÖZ

Kavramlar, sosyal bilgiler öğretiminde öğrencilerin bilgiyi anlamlandırılmaları, olaylar ve olgular arasında ilişki kurmaları açısından temel yapı taşlarıdır. Kavram öğretimi, öğrencilerin tarihi, coğrafi, kültürel ve toplumsal konuları kavramsal bir çerçevede analiz etmelerine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, öğretim programında kavramlara ne ölçüde yer verildiği ve hangi öğretim tekniklerinin kullanıldığı önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında hazırlanan 2024 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda hangi kavramlara yer verildiği, bu kavramların öğrenme alanlarına nasıl yansıtıldığı ve hangi kavram öğretim tekniklerine yer verildiği incelenmiştir. Nitel desende ve doküman inceleme yöntemiyle yürütülen araştırmanın veri kaynağını 2024 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı oluşturmuştur. İçerik analiziyle elde edilen veriler doğrultusunda; öğretim programında sunulan anahtar kavramların öğrenme alanlarına tam olarak yansıtılmadığı ve programda kavram öğretimi tekniklerinde çeşitliliğin sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer verilen anahtar kavramlara öğrenme alanlarında tam olarak yer verilmesi ve bu anahtar kavramların öğrenme alanlarıyla olan bağlantılarının netleştirilmesi önerilmektedir.

^a hilalabus58@gmail.com

^b https://doi.org/0009-0001-4890-1460

^b selmanablak@cumhuriyet.edu.tr

^b https://doi.org/0000-0001-8538-1292

Giriş

Eğitim, belirli ilkelere bağlı olarak bireylerin davranışlarında öngörülen gelişim ve değişimin sağlanmasına yönelik planlı ve sistematik etkileşimler bütünüdür. Bireyin, yaşantıları aracılığıyla kasıtlı ve bilinçli olarak istenilen yönde davranış değişiklikleri kazanmasını amaçlayan bu süreç, belirli bir program çerçevesinde yapılandırılmaktadır. Bu bağlamda, eğitim sürecinin etkin ve sistemli bir şekilde yürütülebilmesi için programlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada karşımıza eğitim ve öğretim programları çıkmaktadır. Demirel (2007)'e göre, öğretim programı bireye kazandırılması hedeflenen bir disipline ilişkin tüm öğretim etkinliklerini içeren bir yaşantı sistematiğidir. Öğretim programları, eğitim süreçlerinin niteliğini belirlemede ve öğrenme çıktıları değerlendirilmede önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla, öğretim programlarının yapılandırılması, eğitim sürecinin kalitesini artırmaya ve bireylerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor beceriler kazanmalarını sağlamaya yönelik temel bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle öğretim programlarının çağdaş gelişmeler ile birey, toplum ve ülke ihtiyaçlarına paralel olarak revize edilip değerlendirilmesi önem arz etmektedir. (Ocak ve Kocaman, 2021: 3). Nitekim öğretim programlarının, toplumsal ihtiyaçlar ve güncel gelişmeler doğrultusunda yeniden yapılandırılması, gelecek kuşakların geleceğe daha sağlam adımlarla ilerleyebilmeleri açısından büyük önem taşımaktadır (Gün, 2022: 64). Bu bağlamda, programların çağın gereklerine uygun biçimde ele alınması zorunludur. Sosyal bilgiler dersi içeriği gereği insanı, toplumu ve insanın toplumsal yaşantılarını konu aldığı için çağa uygun olarak zaman içinde yenilenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda sosyal bilgiler dersine yönelik son yapılan öğretim programı yenilemesi Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında 2024 yılında gerçekleştirilmiştir. 2024 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı [SBDÖP] incelendiğinde programın ana arterlerinden birini kavramların oluşturduğu görülmektedir.

Kavram, ortak özelliklere sahip nesneler, olaylar, durumlar veya düşüncelerin bir bütün halinde ele alınarak zihinde yapılandırılmasıyla oluşan bir düşünsel çerçevedir. Bireylerin bilgiyi organize etmesine yardımcı olan bu zihinsel yapı, farklı olguları bir araya getirerek onları belirli kategoriler veya sınıflar altında anlamlandıran bir soyutlama sürecini ifade eder. Kavramlar, karmaşık bilgileri düzenleyerek bireyin düşünce sistemini şekillendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Soyut, anlaması zor ve genelde bir kelime ile ifade edilebilen, insan zihninde anlaşılan, farklı obje ve olguların değişebilen ortak özelliklerini temsil eden bir bilgi formu olan kavramlar (Yel, 2012; Ülgen, 2001), çevremizi, ülkemizi, insanları, olayları ve dünyayı anlamlandırmamızı kolaylaştırır. Nitekim insan, kavramlar aracılığıyla olguları analiz edebilir, genellemelere ulaşabilir ve mantıklı çıkarımlar yapabilir (Cevizci, 2010). Bu minvalde bakıldığında kavramların fikir ve olayları gruplara ayırarak kategorize etmeyi sağlama, iletişimi kolaylaştırma, bilginin düzenli bir şekilde örgütlenmesini sağlama, kalıcı bilgiler sağlama gibi insan yaşamını kolaylaştırmak için tespit edilmiş birçok faydası bulunmaktadır (Erden ve Akman, 2001). Bu açıdan

değerlendirildiğinde kalıcı öğrenmenin gerçekleştirilmesinde bilginin yapı taşları olarak adlandırılan kavramların öğretimi büyük önem arz etmektedir. Söz konusu sosyal bilgiler dersi olduğunda ise bu durum daha çok kendini hissettirmektedir. Nitekim sosyal bilgiler dersi içeriğini farklı sosyal bilim disiplinlerinden almakta olup; bu bilimlere ait soyut ve karmaşık birçok kavramı bünyesinde barındırmaktadır.

Anlamli ve kalıcı öğrenmenin sağlanabilmesi, uygun öğretim yöntem ve tekniklerinin kullanılmasına, kavramların ve bu kavramlar arasındaki ilişkilerin açık bir şekilde ortaya konmasına bağlıdır. Zira kavramlar, bilginin temel yapı taşlarını oluştururken; kavramlar arası ilişkiler, bilimsel ilkelerin temelini teşkil etmektedir (Çolak, 2010). Kavram öğretimi, bir kavramın öğrencinin zihninde yapılandırılmasını sağlayan sistematik bir süreçtir. Günümüzde benimsenen öğretim yaklaşımları, geleneksel öğretmen merkezli anlayışın yerine, öğrenciyi öğrenme sürecinin merkezine alan bir anlayışı ön plana çıkarmaktadır. Bu çerçevede kavram öğretimi, iki farklı yaklaşım kapsamında değerlendirilebilir (Çaycı vd., 2007: 625). Bunlardan ilki, geleneksel kavram öğretimi olup, öğretmenin kavramın tanımını doğrudan öğrenciye sunduğu bir modeldir. Bu yaklaşımda öğretmen, kavramın ayırt edici ve belirleyici özelliklerini tanımlayarak, kavrama ilişkin örnekler ile kavrama dâhil olan ve olmayan durumları öğrenciye aktarmaktadır. Ancak bu yöntemde, yapılandırmacı yaklaşımdan farklı olarak, öğrencinin öğrenme sürecindeki rolü pasif olup, bilginin ezberlenmesi ön plandadır. Öğretmen, bilginin tek kaynağı olarak konumlandırılmakta; öğrencinin öğrenmeye aktif katılımı ve deneyim temelli öğrenme süreçleri sınırlı kalmaktadır. Modern kavram öğretimi yaklaşımında ise öğrencinin öğrenme sürecine aktif olarak katılması hedeflenmektedir. Bu anlayış, öğrencinin bilgiyi yapılandıran bir birey olarak sürecin merkezinde yer almasını öngörmektedir (Çaycı, 2007: 91). Böylece öğrenci, kavramı keşfederek öğrenme sürecinde daha derinlemesine bir anlayış geliştirmekte; öğretmen ise bu süreçte rehberlik rolünü üstlenmektedir.

Sosyal bilgilerde kavram öğretimi ile ilgili alanyazın incelendiğinde kavram yanılgıları, kavram öğretiminde kullanılacak yöntemler ve teknikler, öğrencilerin kavramları kazanım durumları, sosyal bilgiler ders kitaplarında kavram öğretimi vb. başlıklarda birçok çalışma (Akarsu ve Geçit, 2020; Akkuş ve Aslan, 2013; Alkış, 2014; Çal-Pektaş, 2021; Çetin, Yel ve Tahiroğlu, 2022; Çümen ve Demirkaya, 2021; Erol, 2022; Gümüş ve Avcı, 2016; Kahveci ve Şeker, 2022; Kılıçoğlu, 2011; Koçan ve Geçit, 2024; Kuzey ve Değirmenci, 2019; Kürümlüoğlu, 2019; Memişoğlu, 2021; Memişoğlu ve Tarhan, 2016; Tokcan, 2015 vb.) yapıldığı görülmektedir. Alanyazında 2024 SBDÖP'nda kavramları konu edinen bir çalışmaya ise rastlanılmamıştır. Bu yönüyle araştırma güncel öğretim programında belirlenen anahtar kavramları ve benimsenen kavram öğretim tekniklerini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, 2024 SBDÖP'nı kavram öğretimi açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu amaç doğrultusunda şu alt problemlere yanıt aranmıştır;

- 2024 SBDÖP'da 4. sınıf düzeyinde belirtilen anahtar kavramları nelerdir? Bu anahtar kavramlara öğrenme

çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilme durumu nedir?

- 2024 SBDÖP’da 5. sınıf düzeyinde belirtilen anahtar kavramları nelerdir? Bu anahtar kavramlara öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilme durumu nedir?
- 2024 SBDÖP’da 6. sınıf düzeyinde belirtilen anahtar kavramları nelerdir? Bu anahtar kavramlara öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilme durumu nedir?
- 2024 SBDÖP’da 7. sınıf düzeyinde belirtilen anahtar kavramları nelerdir? Bu anahtar kavramlara öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilme durumu nedir?
- 2024 SBDÖP’da 4. sınıf düzeyinde hangi kavram öğretim tekniklerine yer verilmiştir?
- 2024 SBDÖP’da 5. sınıf düzeyinde hangi kavram öğretim tekniklerine yer verilmiştir?
- 2024 SBDÖP’da 6. sınıf düzeyinde hangi kavram öğretim tekniklerine yer verilmiştir?
- 2024 SBDÖP’da 7. sınıf düzeyinde hangi kavram öğretim tekniklerine yer verilmiştir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada izlediği süreç ve konusu bakımından nitel araştırma yaklaşımları içerisinde yer alan doküman incelemesi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, gerekli bilgilerin belirlenmesi, toplanması, analiz edilmesi ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi süreçlerini içeren, sistematik ve nesnel bir araştırma yaklaşımıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Belgesel tarama olarak da bilinen doküman analizinde ise var olan kayıt ve belgeler incelenerek veri elde edilmektedir. Doküman analizi, belli bir amaca hizmet etmek için kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır (Karasar, 2005).

Veri Kaynağı

Bu çalışmada veriler T.C Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında hazırlanan 2024 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’ndan (4, 5, 6 ve 7. sınıflar) elde edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada veriler, Yıldırım ve Şimşek (2016) tarafından önerilen doküman incelemesi tekniğinin aşamaları doğrultusunda toplanmıştır. Bu kapsamda, dokümanlara ulaşma, dokümanların özgünlüğünü kontrol etme, dokümanları anlama, verileri analiz etme ve verileri kullanma basamakları sırasıyla uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin detaylı olarak incelenmesi ve bu verileri açıklayan kavramlar ile temalara ulaşılması gerektiğinde, içerik analizi yöntemi kullanılmaktadır (Alanka, 2024). İçerik analizi, nesnel, ölçülebilir ve doğrulanabilir bilgilere ulaşmak amacıyla doküman, metin ve evrak gibi materyalleri belirli kurallar dâhilinde (örnekleme, kodlama, kategori vb.) analiz etmeyi amaçlayan bir nitel araştırma tekniğidir (Metin ve Uysal, 2022).

Araştırmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmak amacıyla veri analizi ve yorumlama sürecinde uzman görüşlerine başvurulmuştur. Bu süreçte, sosyal bilgiler eğitimi alanında biri Prof. Dr. diğeri ise Doç. Dr. ünvanıyla

uzmanlık sahibi olan iki akademisyen ile iş birliği yapılmıştır. Uzmanlar, araştırma kapsamında analiz edilen öğretim programlarının tamamını incelemiş ve her bir öğrenme alanı ile anahtar kavram arasındaki ilişkilere dair kodlamalar gerçekleştirmiştir. Araştırmacılar ve uzmanlar tarafından yapılan kodlamalar karşılaştırılmış ve değerlendirmelerin tutarlılığı kontrol edilmiştir. Farklılık gösteren kodlamalar detaylı olarak tartışılmış ve ortak bir görüşe ulaşmak için karşılıklı fikir alışverişinde bulunulmuştur. Bu süreçte, her bir kodlama kararı, ilgili literatür ve öğretim programı bağlamında değerlendirilerek nihai kararlar alınmıştır. Kodlayıcılar arası güvenilirlik oranı %85 olarak hesaplanmıştır, bu da literatürde kabul edilen %70’lik eşik değerin üzerinde bir uyum olduğunu göstermektedir.

Bulgular

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi bağlamında 2024 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda [SBDÖP] 4. sınıf düzeyinde belirtilen anahtar kavramların öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerine yansımaları ele alınmıştır. Aşağıda tablo 1’de 2024 SBDÖP’nda 4. sınıf düzeyinde her öğrenme alanında yer verilen anahtar kavramlar sunulmuştur.

Tablo 1. 4. Sınıf SBDÖP Öğrenme Alanlarında Belirtilen Anahtar Kavramlar

Table 1. Key Concepts Specified in the 4th Grade SBDÖP Learning Areas

Öğrenme alanı	Anahtar kavramlar
Birlikte Yaşamak	Bireysel özellik, ilgi alanı, sosyal bilgiler, toplumsal birlik
Evimiz Dünya	Doğal çevre unsuru, harita, harita anahtarı, navigasyon
Ortak Mirasımız	Kültür, milli kültür, ortak miras, sanat
Yaşayan Demokrasi	Cumhuriyet, dayanışma, demokratik katılım, Millî Mücadele
Hayatımızdaki Ekonomi	Doğal kaynak, istek, ihtiyaç, rezerv, bilinçli tüketim, üretim-dağıtım-tüketim
Teknoloji ve Sosyal Bilimler	Bilim insanı, dijital güvenlik, dijital mahremiyet, siber zorbalık

Tablo 1 incelendiğinde;

1. öğrenme alanı olan “Birlikte Yaşamak” öğrenme alanında; “ilgi alanı, bireysel özellikler, sosyal bilgiler ve toplumsal birlik” olmak üzere dört tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 4. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verildiği tespit edilmiştir.

2. öğrenme alanı olan “Evimiz Dünya” öğrenme alanında “harita, harita anahtarı, doğal çevre unsuru ve navigasyon” olmak üzere dört tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 4. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan navigasyon ve

harita anahtarlarına öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilmediği ancak öğrenme- öğretme uygulamaları başlığında ilgili kavramlara yer verildiği gözlemlenmiştir.

3. öğrenme alanı olan “Ortak Mirasımız” öğrenme alanında “kültür, milli kültür, ortak miras ve sanat” olmak üzere dört tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 4. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan kültür, milli kültür ve sanat anahtar kavramlarına öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilmediği ancak öğrenme- öğretme uygulamaları başlığında ilgili kavramlara kısmen yer verildiği gözlemlenmiştir.

4. öğrenme alanı olan “Yaşayan Demokrasi” öğrenme alanında “cumhuriyet, dayanışma, demokratik katılım ve Millî Mücadele” olmak üzere dört tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 4. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan dayanışmaya öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilmediği ancak öğrenme - öğretme uygulamaları başlığında ilgili kavrama yer verildiği gözlemlenmiştir.

5. öğrenme alanı olan “Hayatımızdaki Ekonomi” öğrenme alanında “doğal kaynak, istek, ihtiyaç, bilinçli tüketim, rezerv, üretim, tüketim ve dağıtım” olmak üzere 8 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 4. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan rezerve öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilmediği ancak öğrenme- öğretme uygulamaları başlığında ilgili kavrama yer verildiği gözlemlenmiştir.

6. öğrenme alanı olan “Teknoloji ve Sosyal Bilimler” öğrenme alanında “siber zorbalık, dijital güvenlik, dijital mahremiyet ve bilim insanı” olmak üzere 4 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 4. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan dijital mahremiyet ve siber zorbalık kavramlarına öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilmediği ancak siber zorbalık kavramına öğrenme- öğretme uygulamaları başlığında yer verildiği gözlemlenmiştir. Dijital mahremiyet kavramına ise ilgili öğrenme alanının hiç bir boyutunda değinilmediği tespit edilmiştir.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi bağlamında 2024 SBDÖP’da 5. sınıf düzeyinde belirtilen anahtar kavramların öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerine yansımaları ele alınmıştır. Aşağıda tablo 2’de 2024 SBDÖP’nda 5. sınıf düzeyinde her öğrenme alanında yer verilen anahtar kavramlar sunulmuştur.

Tablo 2. 5. Sınıf SBDÖP Öğrenme Alanlarında Belirtilen Anahtar Kavramlar

Table 2. Key Concepts Specified in the 5th Grade SBDÖP Learning Areas

Öğrenme alanı	Anahtar kavramlar
Birlikte Yaşamak	Birlik ve beraberlik, dayanışma, grup, hak, kültür, rol, saygı, sorumluluk, STK, yardımlaşma
Evimiz Dünya	AFAD, afet, beşerî çevre, coğrafya, doğal çevre, göreceli konum, komşu devlet, sınır
Ortak Mirasımız	Avcı-toplayıcı toplum, medeniyet, milat, ortak miras, UNESCO, yerleşik hayat
Yaşayan Demokrasi	Cumhuriyet, demokrasi, etkin vatandaşlık, milli egemenlik, katılım, çoğulculuk, hukukun üstünlüğü
Hayatımızdaki Ekonomi	Bütçe, gelir, gider, ekonomik faaliyet, sürdürülebilirlik, tasarruf
Teknoloji ve Sosyal Bilimler	Dijital ayak izi, genel ağ, e-ticaret, teknoloji

Tablo 2 incelendiğinde;

1. öğrenme alanı olan “Birlikte Yaşamak” öğrenme alanında “birlik ve beraberlik, dayanışma, grup, hak, kültür, rol, saygı, sorumluluk, STK ve yardımlaşma” olmak üzere 10 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 5. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan sorumluluk ve STK kavramlarına öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilmediği ancak sorumluluk kavramına öğrenme- öğretme uygulamaları başlığında STK kavramına ise farklılaştırma başlığı altında yer verildiği gözlemlenmiştir.

2. öğrenme alanı olan “Evimiz Dünya” öğrenme alanında “AFAD, afet, beşerî çevre, coğrafya, doğal çevre, göreceli konum, komşu devlet ve sınır” olmak üzere 10 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 5. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan AFAD, coğrafya ve sınır kavramlarına öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilmediği ancak AFAD ve sınır kavramlarına öğrenme- öğretme uygulamaları başlığı altında yer verildiği gözlemlenmiştir. Coğrafya kavramına ise ilgili öğrenme alanının hiç bir boyutunda değinilmemiştir.

3. öğrenme alanı olan “Ortak Mirasımız” öğrenme alanında “avcı toplayıcı toplum, UNESCO, medeniyet, milat, yerleşik hayat ve ortak miras” olmak üzere 6 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 5. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan avcı toplayıcı toplum, milat, UNESCO

kavramlarına öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilmediği ancak UNESCO ve milat kavramlarına öğrenme- öğretme uygulamaları başlığı altında yer verildiği gözlemlenmiştir. Avcı toplayıcı toplum kavramına ise ilgili öğrenme alanının hiç bir boyutunda değinilmemiştir.

4. öğrenme alanı olan “Yaşayan Demokrasi” öğrenme alanında “cumhuriyet, demokrasi, etkin vatandaşlık, milli egemenlik, katılım, çoğulculuk ve hukukun üstünlüğü” olmak üzere 7 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 5. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan milli egemenlik, katılım, çoğulculuk ve hukukun üstünlüğü kavramlarına öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilmediği ancak bu kavramlara öğrenme- öğretme uygulamaları başlığı altında yüzeysel olarak yer verildiği gözlemlenmiştir.

5. öğrenme alanı olan “Hayatımızdaki Ekonomi” öğrenme alanında “bütçe, gelir, gider, ekonomik faaliyet, sürdürülebilirlik ve tasarruf” olmak üzere 6 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 5. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan gelir, gider, sürdürülebilirlik ve tasarruf kavramlarına öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilmediği ancak bu kavramlara sürdürülebilirlik hariç öğrenme- öğretme uygulamaları başlığı altında yer verildiği gözlemlenmiştir. Sürdürülebilirlik kavramına ise ilgili öğrenme alanının hiç bir boyutunda değinilmediği tespit edilmiştir.

6. öğrenme alanı olan “Teknoloji ve Sosyal Bilimler” öğrenme alanında “dijital ayak izi, genel ağ, e-ticaret ve teknoloji” olmak üzere 4 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 5. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan dijital ayak izi, genel ağ ve e-ticaret kavramlarına ilgili öğrenme alanının hiç bir boyutunda değinilmediği tespit edilmiştir.

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi bağlamında 2024 SBDÖP’da 6. sınıf düzeyinde belirtilen anahtar kavramların öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerine yansımaları ele alınmıştır. Aşağıda tablo 3’de 2024 SBDÖP’nda 6. sınıf düzeyinde her öğrenme alanında yer verilen anahtar kavramlar sunulmuştur.

Öğrenme alanı	Anahtar kavramlar
Birlikte Yaşamak	Birlik ve beraberlik, dil, din, gelenek ve görenek, grup, hak, kültür, millî değer, rol, sanat, sorumluluk, tarih, toplum
Evimiz Dünya	Beşerî çevre, doğal çevre, göç, göreceli konum, iklim, kültürel iş birliği, mutlak konum, nüfus, Türk Dünyası
Ortak Mirasımız	Balbal, destan, Gök Tengri, Hicret, İslamiyet, kâğıt, konargöçer, töre
Yaşayan Demokrasi	Dijital vatandaşlık, hukuk, kamuoyu, medya, sivil toplum kuruluşu (STK), siyasi parti
Hayatımızdaki Ekonomi	Doğal kaynak, ekonomik faaliyet, meslek, pazarlama, tasarım, üretim-dağıtım-tüketim, yatırım
Teknoloji ve Sosyal Bilimler	Emek, fikir, fikrî mülkiyet, iletişim, marka, patent, telif, tescil, ulaşım

Tablo 3 incelendiğinde;

1. öğrenme alanı olan “Birlikte Yaşamak” öğrenme alanında “birlik ve beraberlik, dil, din, gelenek ve görenek, grup, hak, kültür, millî değer, rol, sanat, sorumluluk, tarih ve toplum” olmak üzere 13 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 6. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan dil, din, gelenek ve görenek, sanat, tarih, rol, hak ve sorumluluk kavramlarına öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilmediği ancak bu kavramlara, birlik ve beraberlik kavramı hariç öğrenme- öğretme uygulamaları başlığı altında yer verildiği gözlemlenmiştir. Birlik ve beraberlik kavramına ise ilgili öğrenme alanının hiç bir boyutunda değinilmediği tespit edilmiştir.

2. öğrenme alanı olan “Evimiz Dünya” öğrenme alanında “beşerî çevre, doğal çevre, göç, göreceli konum, iklim, kültürel iş birliği, mutlak konum, nüfus ve Türk Dünyası” olmak üzere 9 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 6. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan göç, iklim ve nüfus kavramlarına öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilmediği ancak bu kavramlara öğrenme- öğretme uygulamaları başlığı altında yer verildiği gözlemlenmiştir.

3. öğrenme alanı olan “Ortak Mirasımız” öğrenme alanında “balbal, destan, Gök Tengri, Hicret, İslamiyet, kâğıt, konargöçer ve töre” olmak üzere 8 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 6. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme

Tablo 3. 6. Sınıf SBDÖP Öğrenme Alanlarında Belirtilen Anahtar Kavramlar
Table 3. Key Concepts Specified in the 6th Grade SBDÖP Learning Areas

çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan sadece İslamiyet kavramına öğrenme alanında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri başlığı altında yer verilmiş olup belirlenen diğer anahtar kavramların hiç birine öğrenme alanı genelinde değinilmediği tespit edilmiştir.

4. öğrenme alanı olan “Yaşayan Demokrasi” öğrenme alanında “dijital vatandaşlık, hukuk, kamuoyu, medya, sivil toplum kuruluşu (STK) ve siyasi parti” olmak üzere 6 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 6. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan kamuoyu, medya, sivil toplum kuruluşu (STK) ve siyasi parti kavramlarına öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilmediği ancak bu kavramlara öğrenme- öğretme uygulamaları başlığı altında yer verildiği gözlemlenmiştir. Hukuk kavramına ise ilgili öğrenme alanının hiçbir boyutunda yer verilmediği tespit edilmiştir.

5. öğrenme alanı olan “Hayatımızdaki Ekonomi” öğrenme alanında “doğal kaynak, ekonomik faaliyet, meslek, pazarlama, tasarım, üretim-dağıtım-tüketim ve yatırım” olmak üzere 6 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 6. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan doğal kaynak, meslek, üretim-dağıtım-tüketim kavramlarına öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilmediği ancak bu kavramlara öğrenme- öğretme yaşantıları başlığı altında öğrencilerin temel düzeyde bilgilere sahip olduklarının kabul edildiği şeklinde ifade edilmiştir.

6. öğrenme alanı olan “Teknoloji ve Sosyal Bilimler” öğrenme alanında “emek, fikir, fikrî mülkiyet, iletişim, marka, patent, telif, tescil ve ulaşım” olmak üzere 9 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 6. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan fikir, patent, telif ve ulaşım kavramlarına öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri başlığı altında yer verilmiş olup; fikrî mülkiyet kavramına öğrenme- öğretme yaşantıları ana başlığı altında köprü kurma alt başlığında, iletişim kavramına ise öğrenme- öğretme uygulamaları başlığında yer verilmiştir. Emek, marka ve tescil kavramlarına ise öğrenme alanının genelinde yer verilmediği tespit edilmiştir.

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemi bağlamında 2024 SBDÖP’da 7. sınıf düzeyinde belirtilen anahtar kavramların öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerine yansımaları ele alınmıştır. Aşağıda tablo 4’de 2024 SBDÖP’nda 7. sınıf düzeyinde her öğrenme alanında yer verilen anahtar kavramlar sunulmuştur.

Tablo 4. 7. Sınıf SBDÖP Öğrenme Alanlarında Belirtilen Anahtar Kavramlar

Table 4. Key Concepts Specified in the 7th Grade SBDÖP Learning Areas

Öğrenme Alanı	Anahtar Kavramlar
Birlikte Yaşamak	Davranış, etkili iletişim, fırsat eşitliği, grup, iletişim, kitle iletişim, özel gereksinim, sosyal hayat, toplum, tutum
Evimiz Dünya	Değişim, dış politika, girişimcilik, küreselleşme, küresel sorunlar
Ortak Mirasımız	Cihad, fetih, gaza, iskân, istimalet
Yaşayan Demokrasi	Demokratik devlet, genel oy ilkesi, hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı, kuvvetler birliği, laik devlet, siyasi parti, sosyal devlet, yargı, yasama, yürütme
Hayatımızdaki Ekonomi	Ekonomi, kalkınma, üretim-dağıtım-tüketim, yatırım
Teknoloji ve Sosyal Bilimler	Bilimsel etik, gelecek, problem, sosyal bilimler, önerme, toplum

Tablo 4 incelendiğinde;

1. öğrenme Alanı olan “Birlikte Yaşamak” öğrenme alanında “davranış, etkili iletişim, fırsat eşitliği, grup, iletişim, kitle iletişim, özel gereksinim, sosyal hayat, toplum ve tutum” olmak üzere 10 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 7. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan kitle iletişim kavramına ilgili öğrenme alanının hiçbir boyutunda değinilmediği tespit edilmiştir.

2. öğrenme alanı olan “Evimiz Dünya” öğrenme alanında “değişim, dış politika, girişimcilik, küreselleşme ve küresel sorunlar” olmak üzere 5 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 7. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan dış politika ve girişimcilik kavramlarına öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri içerisinde yer verilmediği ancak bu kavramlara öğrenme- öğretme uygulamaları başlığı altında yer verildiği gözlemlenmiştir.

3. öğrenme alanı olan “Ortak Mirasımız” öğrenme alanında “cihad, fetih, gaza, iskan ve istimalet” olmak üzere 5 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 7. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan hiçbirine öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri başlığı altında yer verilmemiş olup sadece fetih kavramına öğrenme- öğretme uygulamaları başlığı altında değinilmiştir. Cihad, gaza, iskan ve istimalet kavramlarına ise ilgili öğrenme alanının hiçbir boyutunda değinilmediği tespit edilmiştir.

4. öğrenme alanı olan “Yaşayan Demokrasi” öğrenme alanında “demokratik devlet, genel oy ilkesi, hukuk

devleti, kuvvetler ayrılığı, kuvvetler birliği, laik devlet, siyasi parti, sosyal devlet, yargı, yasama ve yürütme” olmak üzere 11 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 7. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların tümüne yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrenme alanında belirtilen anahtar kavramlardan hiçbirine öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri başlığı altında yer verilmemiş olup yasama, yürütme ve yargı kavramlarına köprü kurma başlığı altında; demokratik devlet, hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı, kuvvetler birliği, laik devlet ve sosyal devlet kavramlarına öğrenme-öğretme uygulamaları başlığı altında yer verilmiştir. Genel oy ilkesi ve siyasi parti kavramlarına ise ilgili öğrenme alanının hiçbir boyutunda değinilmediği tespit edilmiştir.

5. öğrenme alanı olan “Hayatımızdaki Ekonomi” öğrenme alanında “ekonomi, kalkınma, üretim-dağıtım-tüketim ve yatırım” olmak üzere 6 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 7. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç

bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların büyük bir kısmına yer verildiği; sadece yatırım kavramına değinilmediği tespit edilmiştir. Bu kavrama yönelik ise temel kabuller başlığı altında öğrencilerin temel düzeyde bilgi sahibi oldukları yönünde ifade de bulunulmuştur

6. öğrenme alanı olan “Teknoloji ve Sosyal Bilimler” öğrenme alanında “bilimsel etik, gelecek, problem, sosyal bilimler, önerme ve toplum” olmak üzere 6 tane anahtar kavrama yer verildiği görülmektedir. 7. sınıf SBDÖP incelendiğinde ilgili öğrenme alanı bağlamında öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinde belirlenen anahtar kavramların büyük bir kısmına yer verildiği; sadece bilimsel etik kavramına değinilmediği bu kavrama ise öğrenme-öğretme uygulamaları başlığında yer verildiği tespit edilmiştir.

Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci alt problemi bağlamında 2024 4.sınıf SBDÖP’nda hangi kavram öğretim tekniklerine yer verildiği araştırılmıştır. Aşağıda tablo 5’de 2024 4. sınıf SBDÖP’nda öğrenme alanlarında belirtilen kavram öğretim teknikleri sunulmuştur.

Tablo 5. 4. Sınıf SBDÖP’nda Yer Verilen Kavram Öğretim Teknikleri

Table 5. Concept Teaching Techniques Used in the 4th Grade SBDÖP

4. Sınıf Kavram Öğretim Teknikleri								
	Öğrenme Kanıtları	Öğrenme Öğretme Yaşantıları					Farklılaştırma	
Öğrenme Alanı		Ön Değ.	Köprü K.	Öğretme -Öğrenme Uygulamaları			Zeng.	Des.
Birlikte Yaşamak	*Çalışma Yapağı	*Zihin Haritası *Çalışma Yapağı	*Kavram Karikatürleri	SB.4.1.1 *Çalışma Yapağı	SB.4.1.2 *Çalışma Yapağı	SB.4.1.3 *Çalışma Yapağı	*Kavram Karikatürü	*Çalışma Yapağı
Evimiz Dünya	*Çalışma Yapağı	-	-	SB.4.2.1 *Çalışma Yapağı (f=2)	SB.4.2.2 -	SB.4.2.3 -	-	*Çalışma Yapağı
Ortak Mirasımız	-	-	-	SB.4.3.1 -	SB.4.3.2 -	SB.4.3.3 *Çalışma Yapağı	-	-
Yaşayan Demokrasimiz	-	-	-	SB.4.4.1 *Çalışma Yapağı	SB.4.4.2 -	SB.4.4.3 -	-	-
Hayatımızdaki Ekonomi	*Kavram Haritası *Çalışma Yapağı	*Çalışma Yapağı	-	SB.4.5.1 *Çalışma Yapağı	SB.4.5.2 *Çalışma Yapağı	SB.4.5.3 *Kavram Haritası (f=2)	-	-
Teknoloji ve Sosyal Bilimler	-	*Zihin Haritası *Çalışma Yapağı	-	SB.4.6.1 -	SB.4.6.2 -	-	-	-
Toplam	f(4)	f(5)	f(1)	f(11)			f(1)	f(2)

Tablo 5 incelendiğinde 4. Sınıf SBDÖP’nda;

- “Birlikte Yaşamak” öğrenme alanında (f=9) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında çalışma yapağı (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Ön Değerlendirme” kısmında zihin haritası (f=1) ve

çalışma yapağı (f=1); “Köprü Kurma” kısmında kavram karikatürü (f=1), “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında çalışma yapağına (f=3) yer verilmiştir. Farklılaştırma ana başlığı incelendiğinde ise “Zenginleştirme” kısmında kavram karikatürü (f=1), “Destekleme” kısmında ise çalışma yapağına (f=1) yer verildiği tespit edilmiştir.

- “Evimiz Dünya” öğrenme alanında (f=4) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında çalışma yaprağı (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altında “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında çalışma yaprağına (f=2) yer verilmiştir. Farklılaştırma ana başlığı incelendiğinde ise “Destekleme” kısmında çalışma yaprağına (f=1) yer verildiği tespit edilmiştir.
- “Ortak Mirasımız” öğrenme alanında sadece (f=1) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniğinin “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altında “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında çalışma yaprağı (f=1) kullanıldığı tespit edilmiştir.
- “Yaşayan Demokrasi” öğrenme alanında sadece (f=1) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniğinin “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altında “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında çalışma yaprağı (f=1) kullanıldığı tespit edilmiştir.
- “Hayatımızdaki Ekonomi” öğrenme alanında (f=7) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında kavram haritası (f=1) ve çalışma yaprağı (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altında “Ön Değerlendirme” kısmında çalışma yaprağı (f=1); “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında ise çalışma yaprağı (f=2) ve kavram haritasına (f=2) yer verilmiştir.
- “Teknoloji ve Sosyal Bilimler” öğrenme alanında (f=2) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altında “Ön Değerlendirme” kısmında zihin haritası (f=1) ve çalışma yaprağına (f=1) yer verildiği tespit edilmiştir.

Altıncı Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın altıncı alt problemi bağlamında 2024 5. sınıf SBDÖP’nda hangi kavram öğretim tekniklerine yer verildiği araştırılmıştır. Aşağıda tablo 5’de 2024 5. sınıf SBDÖP’nda öğrenme alanlarında belirtilen kavram öğretim teknikleri sunulmuştur.

Tablo 6. 5. Sınıf SBDÖP’nda Yer Verilen Kavram Öğretim Teknikleri

Table 6. Concept Teaching Techniques Used in the 5th Grade SBDÖP

5. Sınıf Kavram Öğretim Teknikleri									
	Öğr. Kan.	Öğrenme Öğretme Yaşantıları						Farklılaştırma	
Öğrenme Alanı		Ön. Değ.	Köpr ü K.	Öğretme -Öğrenme Uygulamaları				Zeng .	Des.
Birlikte Yaşamak	*Çalışma Yaprığı	-	-	SB.5.1.1 *Çalışma Yaprığı	SB.5.1.2 *Çalışma Yaprığı	SB.5.1.3 -		-	-
Evimiz Dünya	*Balık Kılıcı	-	-	SB.5.2.1 -	SB.5.2.2 *Balık Kılıcı	SB.5.2.3 -	SB.5.2.4 -	-	-
Ortak Mirasımız	-	-	-	SB.5.3.1 -	SB.5.3.2 -	SB.5.3.3 *Çalışma Yaprığı		-	-
Yaşayan Demokrasimiz	*Çalışma Yaprığı *Kelime İlişkilendirm e Testi *Tanılayıcı Dallanmış Ağaç	-	-	SB.5.4.1 *Kelime İlişkilendirm e Testi	SB.5.4.2 *Çalışma Yaprığı	SB.5.4.3 -	SB.5.4.4 -	-	*Çalışma Yaprığı
Hayatımızdaki Ekonomi	-	-	-	SB.5.5.1 -	SB.5.5.2 -	SB.5.5.3 *Kavram Ağı		-	*Zihin Haritaları (f=2)
Teknoloji ve Sosyal Bilimler	*Çalışma Yaprığı	-	-	SB.5.6.1 *Çalışma Yaprığı	SB.5.6.2 *Çalışma Yaprığı			-	-
Toplam	f(6)	-	-	f(9)				-	f(3)

Tablo 6 incelendiğinde 5. sınıf SBDÖP’nda;

- “Birlikte Yaşamak” öğrenme alanında (f=3) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında çalışma yaprağı (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında çalışma yaprağına (f=2) yer verilmiştir.
- “Evimiz Dünya” öğrenme alanında (f=2) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında balık kılıcı tekniğine (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında balık kılıcı tekniğine (f=2) yer verilmiştir.
- “Ortak Mirasımız” öğrenme alanında sadece (f=1) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniğinin “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında çalışma yaprağına (f=1) kullanıldığı tespit edilmiştir.
- “Yaşayan Demokrasi” öğrenme alanında (f=6) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında çalışma yaprağı (f=1), kelime ilişkilendirme testi (f=1) ve tanılayıcı dallanmış ağaç (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Öğrenme-Öğretme

Uygulamaları” kısmında kelime ilişkilendirme testi (f=1) ve çalışma yaprağına (f=2) yer verilmiştir. Farklılaştırma ana başlığı incelendiğinde ise “Destekleme” kısmında çalışma yaprağına (f=1) yer verildiği tespit edilmiştir.

- “Hayatımızdaki Ekonomi” öğrenme alanında (f=3) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında kavram ağına (f=1) yer verilmiştir. Farklılaştırma ana başlığı incelendiğinde ise “Destekleme” kısmında zihin haritasına (f=2) yer verildiği tespit edilmiştir.
- “Teknoloji ve Sosyal Bilimler” öğrenme alanında (f=3) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında çalışma yaprağına (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında çalışma yaprağına (f=2) yer verilmiştir.

Yedinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın yedinci alt problemi bağlamında 2024 6. sınıf SBDÖP’nda hangi kavram öğretim tekniklerine yer verildiği araştırılmıştır. Aşağıda tablo 7’de 2024 6. sınıf SBDÖP’nda öğrenme alanlarında belirtilen kavram öğretim teknikleri sunulmuştur.

Tablo 7. 6. Sınıf SBDÖP’nda Yer Verilen Kavram Öğretim Teknikleri

Table 7. Concept Teaching Techniques Used in the 6th Grade SBDÖP

6.Sınıf Kavram Öğretim Teknikleri									
	Öğr. Kan.	Öğrenme Öğretme Yaşantıları						Farklılaştırma	
Öğrenme Alanı		Ön Değ.	Köprü K.	Öğretme -Öğrenme Uygulamaları				Zeng .	Des.
Birlikte Yaşamak	*Balık Kılıcı *Çalışma Yaprığı	-	-	SB.6.1.1 -	SB.6.1.2 *Kavram Haritası	SB.6.1.3 *Balık Kılıcı *Çalışma Yaprığı		-	-
Evimiz Dünya	*Çalışma Yaprığı	-	-	SB.6.2.1 -	SB.6.2.2 *Çalışma Yaprığı	SB.6.2.3 *Çalışma Yaprığı		-	-
Ortak Mirasımız	*Çalışma Yaprığı	-	-	SB.6.3.1 *Çalışma Yaprığı	SB.6.3.2 -	SB.6.3.2 -	SB.6.3.4 *Kavram Ağı	-	-
Yaşayan Demokrasimiz	*Kavram Ağları *Zihin Haritaları	*Kavram Haritası	-	SB.6.4.1 *Kavram Ağları *Zihin Haritası	SB.6.4.2 -	SB.6.4.3 -		-	*Kavram karikatürü

Hayatımızdaki Ekonomi	*Kavram Haritası *Zihin Haritası	-	-	SB.6.5.1 *Kavram Haritası	SB.6.5.2 -	SB.6.5.3 -		-	-
Teknoloji ve Sosyal Bilimler	-	-	-	SB.6.6.1 *Balık Kılıcı *Zihin Haritası	SB.6.6.2 -	-		-	-
Toplam	f(8)	f(1)	-	f(12)				-	f(1)

Tablo 7 incelendiğinde 6. sınıf SBDÖP’nda;

- “Birlikte Yaşamak” öğrenme alanında (f=5) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında balık kılıcı tekniği (f=1) ve çalışma yaprağına (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında kavram haritası (f=1), balık kılıcı tekniği (f=1) ve çalışma yaprağına (f=1) yer verilmiştir.
- “Evimiz Dünya” öğrenme alanında (f=3) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında çalışma yaprağına (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında çalışma yaprağına (f=2) yer verilmiştir.
- “Ortak Mirasımız” öğrenme alanında (f=3) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında çalışma yaprağına (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında çalışma yaprağı (f=1) ve kavram ağına (f=1) yer verilmiştir.
- “Yaşayan Demokrasi” öğrenme alanında (f=6) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında kavram ağı (f=1) ve zihin haritasına (f=1);

“Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Ön Değerlendirme” kısmında kavram haritasına (f=1), “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında zihin haritası (f=1) ve kavram ağına (f=1) yer verilmiştir. Farklılaştırma ana başlığı incelendiğinde ise “Destekleme” kısmında kavram karikatürüne (f=1) yer verildiği tespit edilmiştir.

- “Hayatımızdaki Ekonomi” öğrenme alanında (f=3) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında kavram haritası (f=1) ve zihin haritasına (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında kavram haritasına (f=1) yer verilmiştir.
- “Teknoloji ve Sosyal Bilimler” öğrenme alanında (f=2) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında balık kılıcı tekniği (f=1) ve zihin haritasına (f=1) yer verilmiştir.

Sekizinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın sekizinci alt problemi bağlamında 2024 7. sınıf SBDÖP’nda hangi kavram öğretim tekniklerine yer verildiği araştırılmıştır. Aşağıda tablo 8’de 2024 7. sınıf SBDÖP’nda öğrenme alanlarında belirtilen kavram öğretim teknikleri sunulmuştur.

Tablo 8. 7. Sınıf SBDÖP’nda Yer Verilen Kavram Öğretim Teknikleri

Table 8. Concept Teaching Techniques Used in the 7th Grade SBDÖP

7. Sınıf Kavram Öğretim Teknikleri									
	Öğr. Kan.	Öğrenme Öğretme Yaşantıları						Farklılaştırma	
Öğrenme Alanı		Ön. Değ.	Köprü K.	Öğretme -Öğrenme Uygulamaları				Zeng.	Des.
Birlikte Yaşamak	*Balık Kılıcı	*Kavram Haritası	-	SB.7.1.1 *Balık Kılıcı	SB.7.1.2 -	SB.7.1.3 -		-	*Kavram Haritası *Zihin Haritası
Evimiz Dünya	*Kavram Haritası *Zihin Haritası	-	-	SB.7.2.1 *Kavram Haritası	SB.7.2.2 -			-	*Çalışma Yaprığı
Ortak Mirasımız	*Çalışma Yaprığı	-	-	SB.7.3.1 *Çalışma Yaprığı	SB.7.3.2 -	SB.7.3.3 -		-	-

	*Balık Kılıcı			*Balık Kılıcı					
Yaşayan Demokrasimiz	*Kavram Haritası	*Zihin Haritası	-	SB.7.4.1 *Anlam Çözümleme Tablosu	SB.7.4.2 -	SB.7.4.3 -	SB.7.4.4 -	-	-
Hayatımızdaki Ekonomi	-	-	-	SB.7.5.1 -	SB.7.5.2 -			-	-
Teknoloji ve Sosyal Bilimler	*Çalışma Yaprakları	*Kavram Ağı	-	SB.7.6.1 *Çalışma Yaprakları	SB.7.6.2 -	SB.7.6.3 -		-	*Zihin Haritası
Toplam	f (7)	f(3)	-	f(6)					f(4)

Tablo 8 incelendiğinde 7. sınıf SBDÖP’nda;

- “Birlikte Yaşamak” öğrenme alanında (f=5) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında balık kılıcı tekniğine (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Ön Değerlendirme” kısmında kavram haritasına (f=1), “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında balık kılıcı tekniğine (f=1) yer verilmiştir. Farklılaştırma ana başlığı incelendiğinde ise “Destekleme” kısmında kavram haritası (f=1) ve zihin haritasına (f=1) yer verildiği tespit edilmiştir.
- “Evimiz Dünya” öğrenme alanında (f=4) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında kavram haritası (f=1) ve zihin haritasına (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında kavram haritasına (f=1) yer verilmiştir. Farklılaştırma ana başlığı incelendiğinde ise “Destekleme” kısmında çalışma yaprağına (f=1) yer verildiği tespit edilmiştir.
- “Ortak Mirasımız” öğrenme alanında (f=4) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında çalışma yaprağı (f=1) ve balık kılıcı tekniğine (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında çalışma yaprağı (f=1) ve balık kılıcı tekniğine (f=1) yer verildiği tespit edilmiştir.
- “Yaşayan Demokrasi” öğrenme alanında (f=3) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında kavram haritasına (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Ön Değerlendirme” kısmında zihin haritasına (f=1) ve “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında anlam çözümleme tablosuna (f=1) yer verildiği tespit edilmiştir.
- “Hayatımızdaki Ekonomi” öğrenme alanı incelendiğinde öğrenme alanının genelinde kavram öğretim tekniklerine yer verilmediği tespit edilmiştir.

- “Teknoloji ve Sosyal Bilimler” öğrenme alanında (f=4) kavram öğretim tekniğine yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde kavram öğretim tekniklerinin dağılımına bakıldığında “Öğrenme Kanıtları” başlığı altında çalışma yaprağına (f=1); “Öğrenme Öğretme Yaşantıları” ana başlığı altındaki “Ön Değerlendirme” kısmında kavram ağına (f=1), “Öğrenme-Öğretme Uygulamaları” kısmında çalışma yaprağına (f=1) yer verilmiştir. Farklılaştırma ana başlığı incelendiğinde ise “Destekleme” kısmında zihin haritasına (f=1) yer verildiği tespit edilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sosyal bilgiler dersi multidisipliner yapısıyla bünyesinde birçok sosyal bilim disiplinine ait bilgi, beceri ve kavramı barındırmaktadır. Bu ders kapsamında işlenen konular, genellikle soyut kavramlar içerdiğinden, öğrencilerin anlamlı öğrenme gerçekleştirebilmesi için kavram öğretimine özel bir önem verilmesi gerekmektedir. Nitekim kavram öğretimi, öğrencilerin yeni bilgileri mevcut şemalarına entegre etmelerine, bilgiyi yapılandırmalarına ve bilgiler arasında ilişkisel bağ kurmalarına yardımcı olmaktadır. Buradan hareketle etkili bir kavram öğretimi ile öğrencilerin bilgiyi yüzeysel değil, derinlemesine anlam kazandırarak öğrenmeleri mümkün olacaktır. Çünkü kavram öğretimi, öğrencilerin bilgiyi ezberlemesinden ziyade, onu analiz etmelerine ve sorgulamalarına olanak tanımaktadır. Etkili bir kavram öğretiminin gerçekleştirilmesinde ise başvuru olan birçok kavram öğretim tekniği vardır. Sosyal bilgiler öğretiminde kavramların etkili bir şekilde aktarılabilmesi için bu kavram öğretim teknikleri yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bu araştırmada Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında yayımlanan 2024 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı [SBDÖP] kavram öğretimi ve kavram öğretim teknikleri açısından incelenmiştir. Bu kapsamda öğretim programında belirtilen anahtar kavramların öğrenme alanlarına yansımaları ve her öğrenme alanında yer verilen kavram öğretim teknikleri tespit edilmiştir. Buna göre 4. sınıf düzeyinde toplamda 29 anahtar kavrama yer verilirken bu anahtar kavramlardan 1’ine; 5. sınıf düzeyinde toplamda 43 anahtar kavrama yer verilirken bu anahtar kavramlardan 6’sına; 6. sınıf düzeyinde toplamda 51 anahtar kavrama yer verilirken bu anahtar kavramlardan 13’üne ve 7. sınıf düzeyinde toplamda 43 anahtar kavrama yer verilirken bu anahtar kavramlardan 7’sine; program

genelinde değinilmediği tespit edilmiştir. Bu durum öğretim programında belirtilen anahtar kavramların öğrenme alanlarına tam olarak yansıtılmadığını ve öğretim programını kendi içinde yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Özellikle 6.sınıf düzeyinde öğrenme alanları genelinde 13 anahtar kavrama değinilmemesi öğrencilerde eksik ve hatalı öğrenmeye neden olacaktır. Türkiye’de sosyal bilgiler dersi bağlamında ilk defa 2005 SBDÖP ile programın ana arterlerinden biri olarak yer verilen kavramlar ve bu kapsamda kavram öğretimi, 2018 SBDÖP’nda yetersiz kalması nedeniyle alanyazında sıklıkla eleştirilmiştir (Çoban ve Akşit, 2018; Kalaycı ve Baysal, 2020; Kılıçoğlu ve Aydemir, 2022; Koçan ve Geçit, 2024; Selvi, 2018; Yıldırım ve Çalışkan, 2024). Sosyal bilgiler dersinin hayatı anlamlı bir bütün olarak algılamaya dayalı bir ders olabilmesi için öğretimin kavram odaklı olması gerekmektedir (Doğanay, 2002). Buradan hareketle tespit edilen bu yetersizlik öğretim programı yenileme çalışmalarında kavramların öğretimdeki etkisinin tam olarak farkında olunmadığını ortaya koymaktadır.

Araştırma sonucunda 2024 SBDÖP’nda kavram öğretim tekniklerine yer verilmekle birlikte öğretim programı genelinde belli başlı tekniklerin kullanıldığı; alternatif kavram öğretim tekniklerine yer verilmediği görülmektedir. Oysaki kavram öğretiminde farklı tekniklerin kullanımı hatalı öğrenme ve kavram yanlışlarını giderme noktasında önem arz etmektedir (Tokcan, 2015). Sosyal bilgiler dersi öğretim programında bu tür tekniklere daha fazla yer verilmesi, öğrencilerin sadece bilgiyi ezberlemesini değil, aynı zamanda bu bilgiyi anlamlandırmasını ve hayat boyu kullanmasını da teşvik edecektir. Öğrencilerin konuları derinlemesine anlamalarını ve bilgiyi daha etkili bir şekilde içselleştirmelerini sağlayan bu tekniklerin programda yetersiz olması dün, bugün ve yarın perspektifiyle öğretimi amaçlayan sosyal bilgiler dersinin doğasına aykırı bir durumu ortaya koymaktadır.

Araştırma sonuçlarına öğrenme alanları özelinde bakıldığında ise özellikle “Ortak Mirasımız” öğrenme alanındaki yetersizlik doğrudan göze çarpmaktadır. Nitekim her sınıf düzeyinde ilgili öğrenme alanı bağlamında sunulan anahtar kavramlara öğretim programı içerisinde büyük ölçüde yer verilmediği görülmektedir. Bu durum 6 ve 7.sınıf öğretim programlarında daha belirgin bir şekilde kendisini hissettirmektedir. Her iki sınıf düzeyinde de belirtilen anahtar kavramlardan sadece birer tanesinin program içerisinde yer alması öğrenme-öğretme sürecinde büyük sıkıntılara yol açacaktır. Nitekim ilgili öğrenme alanında temelde yoğun tarih konuları ele alınmaktadır. Kavram öğretiminin, öğrencilerin kronolojik düşünme, tarihsel empati kurma, neden-sonuç ilişkisi kurma ve tarihî analiz yapma becerilerini geliştirme noktasında etkinliği kabul edilmektedir. Bu nedenle tarih konularının öğretiminde kavramlar öğrencilerin yeni bilgiyi mevcut tarihî bilgilerle bütünleştirmelerine olanak tanıyarak kalıcı öğrenmeyi sağlamaktadır. Bu nedenle sosyal bilgiler dersi öğretim programı bağlamında belirlenen anahtar kavramların içeriğe yansıtılması ve kavramların daha sistematik olarak ele alınması, öğrencilerin başta tarih konuları olmak üzere sosyal bilgilerin içeriğini oluşturan diğer sosyal bilim disiplinlerini daha derinlemesine anlamalarını sağlayarak,

eleştirel düşünme ve analiz becerilerini geliştirmelerine önemli katkılar sunacaktır. Araştırma sonuçlarından hareketle;

- Sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer verilen anahtar kavramlara öğrenme alanlarında tam olarak yer verilmesi ve bu anahtar kavramların ünitelerle/öğrenme alanlarıyla olan bağlantılarının netleştirilmesi önerilmektedir.
- Kavram haritaları, kavram ağları, kavram karikatürleri, balık kılıcı, anlam çözümleme tablosu gibi kavram öğretim tekniklerinin öğretim programının içeriğine daha sistematik bir şekilde entegre edilmesi önerilmektedir.
- Öğretim programında yer verilen kavramların öğrenme çıktılarıyla ilişkisinin daha belirgin hale getirilmesi önerilmektedir.

Kaynaklar

- Akarsu, A. H. ve Geçit, Y. (2020). Tahmin et – gözle – açıkla. T. Çelikkaya ve Y. Akbaş (Eds.). Kuramdan uygulamaya sosyal bilgilerde kavram öğretimi içinde (ss.351-379). Ankara: Nobel Akademi.
- Akkuş, Z. ve Aslan, H. (2013). Sosyal bilgiler dersinde oyunlarla kavram öğretimi. *International Journal of Social Science Research*, 2(2), 61-77.
- Alanka, D. (2024). Nitel bir araştırma yöntemi olarak içerik analizi: Teorik bir çerçeve. *Kronotop İletişim Dergisi*, 1(1), 62-82.
- Alkış, S. (2014) Sosyal bilgilerde kavram öğretimi. M. Safran (Edt.), *Sosyal Bilgiler Öğretimi içinde* (ss. 70-89), Ankara: Pegem.
- Cevizci, A. (2010) Eğitim sözlüğü. İstanbul: Say Yayınları.
- Çal Pektaş, Ü. T. (2021). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin literatürdeki sosyal bilgiler dersi kavram yanlışlarına ilişkin görüşleri. *Sosyal Bilgilerde Yenilikçi Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 102-120.
- Çaycı, B. (2007). Kavram geliştirme metinlerinin kavram öğrenimi üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(1), 87-102.
- Çetin, T., Yel, Ü. ve Tahiroğlu, M. (2022). Kelime ilişkilendirme testi aracılığıyla ortaokul öğrencilerinin İpek Yolu kavramına ilişkin bilişsel yapılarının belirlenmesi. *Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 87-109.
- Çoban, O. ve Akşit, İ. (2018). 2005 ve 2017 Sosyal bilgiler öğretim programlarının öğrenme alanı, kazanım, kavram, değer ve beceri boyutları açısından karşılaştırılması. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 479-505. <https://doi.org/10.7596/taksad.v7i1.1395>
- Çolak, R. (2010). Kavram haritalarının sosyal bilgiler eğitimi çerçevesinde tarihsel kavramların öğretiminde kullanılması: kavram haritası ile yapılan öğretim ile tutum, başarı ve kalıcılık arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çümen, D. ve Demirkaya, H. (2021). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersi kavram yanlışlarını belirlemeye ve gidermeye ilişkin görüşleri. *Uluslararası Sosyal Alan Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 66-81

- Demirel, Ö. (2007). Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme. Ankara: Pegem.
- Doğanay, A. (2002). Öğretimde kavram ve genellemelerin geliştirilmesi. Öztürk, C. ve Dilek, D. (Edt), Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi içinde (ss. 266-294) Ankara: Pegem.
- Erden, M. ve Akman, Y. (2001). Gelişim ve öğrenme. Ankara: Arkadaş.
- Erol, H. (2022). Sosyal bilgiler ders kitaplarında kavram öğretimi. S. Baysan (Edt.). Eğitim Bilimleri Çalışmaları Güncel Araştırmalar ve Uygulama içinde (ss. 167-196). Lyon: Livre de Lyon.
- Ertuğrul T. (2023), Sosyal Bilgiler Dersinde Demokrasi ile ilgili Temel Kavramların Öğretimi ve Kavram Yanılgıları. Yayınlanmamış doktora tezi. Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Gümüş, N. ve Avcı, G. (2016). Altıncı sınıflarda sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin coğrafi kavramları anlama düzeyleri ve kavram yanılgılarının belirlenmesi. The Journal of Academic Social Science Studies, 47, 191-206.
- Gün, Ö. (2022). Talim ve Terbiye Kurulunda program geliştirme çalışmaları (1946-1973). Takvim-i Vekayi, 10(1), 62-88.
- Gündoğdu, A.E (2012). Türkçe Dersi öğretim programının kavram öğretimi açısından incelenmesi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7, 31-44.
- Kalaycı, N. ve Baysal, S. B. (2019). Sosyal bilgiler öğretim programlarının karşılaştırmalı analizi (2005-2017-2018). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(1), 106-129.
- Kahveci, M. ve Şeker, M. (2022). Sosyal bilgiler öğrencilerinin insan ve çevre öğrenme alanı ile ilgili kavram yanılgılarına ilişkin öğretmen görüşleri. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 13, 402-418.
- Karasar, N. (2005). Bilimsel araştırma yöntemi. Nobel Yayın Dağıtım
- Kılıç, A. (2015), İlköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi dersinde öğrencilerin kavram yanılgılarının incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Kılıçoğlu, G. (2011). Sosyal bilgiler derslerinde kavramsal değişim metinlerinin kavram yanılgılarını giderme üzerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kılıçoğlu, G. ve Aydemir, A. (2022). Türkiye'deki 2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarına Yönelik Bir Değerlendirme: Swot Analizi. E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 13(5), 275-296. <https://doi.org/10.19160/e-ijer.1169598>
- Koçan, E. ve Geçit, Y. (2024). Sosyal bilgiler dersinde farklı kavram öğretim uygulamalarının karşılaştırılması: bir karma yöntem araştırması. International Journal of Geography and Geography Education (53), 103-135. <https://doi.org/10.32003/igge.1457982>
- Kuzey, M. ve Değirmenci, M. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita ve yön okuryazarlığına ilişkin kavramları anlama düzeyleri ve kavram yanılgıları. Millî Eğitim Dergisi, 48(223), 207-230.
- Kürümlüoğlu, M. (2019). 6. sınıf sosyal bilgiler dersi demokrasinin serüveni ünitesindeki kavram yanılgılarını giderme: Bir eylem araştırması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2005), İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı. Ankara.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2024). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (4, 5, 6 ve 7. Sınıflar). <https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/2024program4567Onayli.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Memişoğlu, H. (2021). Kavram öğretme yaklaşım ve stratejileri. R. Sever (Edt.) Sosyal bilgiler eğitiminde kavram öğretimi içinde (ss. 159-180). Ankara: Pegem.
- Memişoğlu, H. ve Tarhan, E. (2016). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin kavram öğretimine ilişkin görüşleri. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 5(2), 6-20.
- Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (Özel Sayı 2), 273-294.
- Ocak, G. ve Kocaman, B. (2021). 2018 yılı 5. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programının değerlendirilmesi. International Journal of Field Education, 7(2), 1-24.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç. ve Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4(1), 227-250.
- Selvi, H. (2018). Sosyal bilgiler dersi 2005 ve 2018 öğretim programlarının karşılaştırılması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.
- Tokcan, H. (2015). Sosyal Bilgilerde Kavram Öğretimi. Ankara: Pegem.
- Ülgen, G. (2001). Kavram geliştirme ve uygulamalar. (3.Baskı). Ankara: Pegem.
- Yel, S. (2012). Kavram geliştirme ve öğretimi. C. Öztürk (Edt.). Sosyal bilgiler öğretimi (3.Baskı) içinde (ss. 111-143). Ankara: Pegem.
- Yıldırım, G. ve Çelik M. (2022). Sosyal Bilgiler 5. 6. ve 7. Sınıf ders kitaplarının kavram haritaları açısından incelenmesi. Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 10(18), 208-221.
- Yıldırım, Y. ve Çalışkan, A. (2024). 2024 sosyal bilgiler dersi öğretim programının 2005, 2015 ve 2018 programlarıyla karşılaştırılmalı analizi. Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, 8(1), 108-142. <https://doi.org/10.46452/baksoder.1485390>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin.

Perception of the Corporate Image of a Public University by Employees*

Emrah Keskin^{1,a}, Arzu Karaca^{2,b,**}

¹ Munzur Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tunceli, Türkiye

² Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Tunceli, Türkiye

**Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 20/04/2025

Accepted : 02/06/2025

Keywords:

İmaj

Kurumsal İmaj

Üniversite İmajı

Üniversite Çalışanı

ABSTRACT

In recent years, institutions in the education sector, especially higher education institutions, have entered into a trend towards internationalization. The idea of being an attractive education center for foreign students has given universities various duties and responsibilities. In the international education sector, where intense competition is experienced, one of the most effective ways for higher education institutions to achieve their goals is to have a positive, solid and improvable corporate image and to be able to manage this image dynamically. In this context, the aim of this study is to reveal how the institutional image of Munzur University is perceived by its employees. This descriptive research was conducted with 169 academic and administrative personnel who were working at Munzur University and accepted to participate in the research. In the conduct of the research, the convenience sampling technique, which is one of the non-random sampling methods, was used. Data were collected with demographic questions and the "Corporate Image Scale" developed by Uluçay (2018). As a result of the research, a significant difference was found between the employees' perceptions of corporate image and the variables of "educational status" and "position in the institution". In addition, the research found that the employees' perceptions of corporate image were at a moderate level. In line with the research findings, several suggestions were made for university administrators and legislators.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8(1): 70-78, 2025

Bir Kamu Üniversitesinin Kurumsal İmajının Çalışanlar Tarafından Algılanışı

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 20/04/2025

Kabul : 02/06/2025

Anahtar Kelimeler:

Image

Corporate Image

University Image

University Employee

ÖZ

Son yıllarda eğitim sektöründeki kurumlar özellikle yükseköğretim kurumları uluslararasılaşma eğilimine girmişlerdir. Yabancı uyruklu öğrenciler için cazip bir eğitim merkezi olma düşüncesi üniversitelere çeşitli görev ve sorumluluklar yüklemiştir. Yoğun rekabetin yaşandığı uluslararası eğitim sektöründe yükseköğretim kurumlarının amaçlarına ulaşmalarının en etkili yollarından biri de olumlu, sağlam ve geliştirilebilir kurumsal bir imaja sahip olmak ve bu imajı dinamik şekilde yönetebilmektir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, Munzur Üniversitesinin kurumsal imajının çalışanlar tarafından nasıl algılandığını ortaya koymaktır. Tanımlayıcı tasarımda olan bu araştırma, Munzur Üniversitesinde fiili olarak çalışmakta olan ve araştırmaya katılmayı kabul eden 169 akademik ve idari personel ile yapılmıştır. Araştırmanın gerçekleştirilmesinde seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır. Veriler, demografik sorular ve Uluçay (2018) tarafından geliştirilen "Kurumsal İmaj Ölçeği" ile toplanmıştır. Araştırma sonucunda, çalışanların kurumsal imaj algıları ile "eğitim durumu" ve "kurumdaki pozisyonları" değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Ayrıca araştırmada, çalışanların kurumsal imaj algılarının orta düzeyde olduğu saptanmıştır. Araştırma bulguları doğrultusunda üniversite yöneticileri ve yasa yapıcılar için bazı önerilerde sunulmuştur.

^a emrahkeskin@munzur.edu.tr

^b <https://doi.org/0000-0002-2680-4950>

^b arzuKaraca@munzur.edu.tr

^b <https://doi.org/0000-0003-1469-3357>

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

*Bu makale Prof. Dr. Arzu Karaca danışmanlığında Emrah Keskin tarafından tamamlanan "Munzur Üniversitesinin Kurumsal İmajının Çalışanlar Tarafından Algılanışı" yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Giriş

Günümüzde yaşanan ekonomik, teknolojik, kültürel ve bilimsel değişimler eğitim sektörünün yapısında ve sunumunda da önemli değişimler yaratmıştır. Son yıllarda eğitim sektöründeki kurumlar özellikle yükseköğretim kurumları uluslararasılaşma eğilimine girmişlerdir. Yabancı uyruklu öğrenciler için cazip bir eğitim merkezi olma düşüncesi üniversitelere çeşitli görev ve sorumluluklar yüklemiştir. Bu anlamda yükseköğretim alanı taşıdığı büyük potansiyel dolayısıyla son yıllarda önemli bir uluslararası rekabet alanı haline gelmiştir (YÖK, 2017).

OECD, gelecek yirmi yıl içerisinde yükseköğretim kurumlarının uluslararası iş birliklerinin gelişeceği, uluslararası akademik araştırmaların öneminin artacağı ve öğrenciler ile öğretim elemanlarının sınır-ötesi hareketliliğin yaygınlaşacağını öngörmektedir (OECD, 2009). Türkiye de eğitimde uluslararasılaşma adına çeşitli politika ve stratejiler geliştirmiş ve yabancı öğrencilerin sayısını her geçen gün arttırmaktadır. Küresel eğitim pazarında yer edinebilmek için yükseköğretim kurumlarına büyük görevler düşmektedir. Tam da bu noktada kurumsal imaj yönetimi, üniversiteler için elzem ve öncelikli hale gelmelidir. Üniversitelerin üst yönetiminin ivedilikle YÖK'ün 2017'de yayınladığı Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi ile entegre olacak şekilde kurumsal imaj yönetimi faaliyetlerini planlayarak yürütmesi gerekmektedir. Olumlu ve güçlü bir üniversite kurumsal imajı, yabancı öğrenciler için Türk yükseköğretim kurumlarını daha cazip hale gelmesine büyük katkı sunacaktır.

Üniversitelerde kurumsal imaj çalışmaları YÖK tarafından zorlayıcı birtakım uygulamalar ile üniversite üst yönetimleri imajını doğru, geliştirici ve sürdürülebilir bir yönetim anlayışına yönlendirilmelidir. Yoğun rekabetin yaşandığı uluslararası eğitim sektöründe yükseköğretim kurumlarının amaçlarına ulaşmalarının en etkili yollarından biri de olumlu, sağlam ve geliştirilebilir kurumsal bir imaja sahip olmak ve bu imajı dinamik şekilde yönetebilmektir. Kurumsal imaj, hedef kitleleri üzerinde inandırıcı olması, güven yaratması ve bu güveni sürdürmesi gibi önemli işlevleri yerine getirmektedir. Böylece kurumlara rekabet gücü katarak uzun ömürlü, köklü bir kurum olmalarına katkı sunmaktadır. Bu doğrultuda üniversitelerin güçlü ve olumlu bir kurum imajına sahip olması oldukça önemlidir. Bu bağlamda üniversite yöneticilerine ve yasa yapıcıların dikkatini kurumsal imaj geliştirmenin önemine dikkat çekmek gereği duyulmuştur.

Bu araştırmanın amacı; Munzur Üniversitesinin kurumsal imajının görev yapan akademik ve idari personel tarafından nasıl algılandığının belirlenmesi ve bu elde edilmiş sonuçlar neticesinde kurumsal imajının güçlenmesine katkı sağlayacak önerilerde bulunmaktır.

Kuramsal Çerçeve

İmaj, Fransızca "image" sözcüğünden Türk dilimize doğrudan aktarılmış ve "imge" kelimesi ile aynı anlamda kullanılan bir kavram olup, insanın psikolojik ve sosyal doğasından kaynaklanan imaj yapısı gereği tanımlamak ve ölçülmek zordur (Bakar, 2019:34). İmaj, insanların görmek istediği ve akıllarında bir insan, organizasyon ve kurum

hakkında oluşan düşüncelerin görünümüdür. İmaj, kişilerin akıllarında birtakım öğelerin etkisiyle oluşan bir imgedir. Günümüzde kâr amacı güden kuruluşların yanı sıra kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri, belediyeler ve kar amacı gütmeyen diğer bazı gruplar da imaj konusuna önem vermiş ve hedeflemiş oldukları kitle üzerinde güçlü ve olumlu bir kurumsal imaj yaratarak bunu yönetebilmenin önemli olduğunu fark etmiştir. Bir firmanın ekonomik değeri, güçlü bir kurum imajı elde etmesine bağlı olduğu bilinmektedir.

Olumlu ve güçlü imaj rakipler karşısında rekabette üstünlük kazandıracaktır. Çünkü hedef kitlenin güveninin kazanmak, amaçlara ulaşılmasını hızlandıracak ve kolaylaştıracaktır. Önceki araştırmalar güçlü bir kurumsal imajın; çalışanlarının motivasyonunu, iş tatmini, performansını, marka ve örgütsel bağlılıklarını arttırdığı ve işten ayrılma niyeti ile iş devir hızını azalttığını ortaya koymuştur. Pozitif ve sağlam kurumsal imaj, mal ve hizmetlerin ürün yaşam eğrisi ve marka değerini uzatıp satışlarını artırır (Benek, 2019: 21).

Kurumsal imaj, kurum çevresinin (çalışanları, hedef kitleleri, rakipleri, ...) nasıl algılandığıyla ilgilidir. Kurumlar, bütün içindeki ve dışarıdaki alıcısına kendi hakkındaki iletileri yaymasını sağlar. Önemli olan mesajın nasıl anlaşıldığı ve alıcılar gözünden nasıl yorumlandığıdır. Her kuruluş olumlu imaj oluşturmak ister. İstedikleri imajlara ulaşmaları için düzenli bir iletişim gerçekleştirmesi gerekir (Zengin, 2019). Kurumsal imaj, değişmekte ve sürekli gelişmekte olan dünyada daha fazlasını kazanmak, bilinir ve popüler olmak, hayatta kalmalarını, itibarını korumak, çevreye karşı kayıtsız kalmamak için bir birbirleriyle rakip halinde olan kuruluşların hedeflerine ulaşmak için bir anahtardır (Orman, 2019).

Küreselleşme yükseköğretim sektöründe de hızlı bir şekilde yaşanmaktadır. Bugün artık üniversiteler hem ülke içinden hem de ülke dışından gençleri bünyelerine katmayı hedeflemektedirler. Kuşkusuz bu rekabete erken başlamanın kurumun imajını yeniden şekillendirmek veya mevcut imajını düzeltmesinden geçer (Duman, 2012:38-44). Rekabet savaşında güçlü olabilmek için eğitim kurumları marka yaratmayı ve imaj çalışmalarını önemsemektedirler ve bu yönde faaliyetler yürütmektedirler. Rekabet ortamının olmasından dolayı üniversiteler gerek tecrübeli akademik personeli ve öğrenciyi kendisine çekmek için gerek ekonomik pazarda paylarını arttırmak için kurumsal imajlarını geliştirme yolları aramaktadırlar.

Bugün ülkemizdeki birçok üniversite, dünya çapında bilimsel açıdan başarılı olan üniversiteler listesine adını yazdırabilmek için akademik, bilimsel ve teknik alt yapılarına yatırım yapmaktadır. Ülkelerin geleceklerini şekillendirmelerinde yüksek önem taşıyan üniversiteler, değişim ve rekabet baskısını hissetmeye başlamışlardır. Üniversiteler, marka imajı yaratma ve konumlandırma çalışmaları açısından karmaşık ve zor işleyen bir yapıya sahiptir. Bu durumun en önemli sebebi ise üniversitelerin öğrencilerine sunmuş olduğu fiziki imkânların yeterliliği, kalitesi kısa bir süre içinde psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik kalite ve yeterlilik arayışına dönüşmesidir (Kılıç, 2018).

Tüm kurumlarda olduğu gibi üniversiteler için de olumlu ve güçlü bir imaj oluşturma görevi tepe yönetiminin görev ve sorumluluğunda olup bu konuda titizlikle, dinamik bir yönetim süreci gerekmektedir. Olumlu ve güçlü bir imaj için önceliğin üniversitenin iç paydaşları olan, akademisyenler, idari personel ve öğrencilere üzerine yoğunlaşmak gerekir. İç paydaşların ihtiyaçlarının iyi tespit edilerek onları tatmin etmek, motivasyonu ve iş tatminini artıracak kuruma karşı hissettikleri bağlılık ve aidiyeti artacaktır. Örgütsel bağlılığı yüksek kişilerin örgütün menfaatleri için beklenenin de üzerinde bir performans sergileyecekleri düşünülebilir.

Yaratılan bu olumlu iç imajın üniversitenin dış paydaşlarını yani sanayici ve işverenleri, yerel halkı ve toplumun geneli üzerinde de olumlu bir dış imaj oluşmasına katkı sunacaktır. Bir kurumun çalışanları o kurumun birer aynasıdır. Dışarıya yansıyan olumlu ve güçlü imaj dış imajı da etkileyecektir.

Uygulama

Araştırmanın Amacı

Kurumsal imaj, iç ve dış paydaşlar üzerinde inandırıcılık ve güven yaratmak ile bu güveni sürdürmek gibi önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Kurumsal imaj, bu işlevi sayesinde kurumlara rekabet gücü katarak, devamlılıklarını korumalarına yardımcı olmaktadır (Uluçay, 2012). Kurumun hedef kitlesi ve kamuoyu ile olan ilişkilerini temellendirmesi, sağlıklı ilişkiler sürdürebilmesi açısından kurumsal imaj kurumların önem verdiği halkla ilişkiler çalışmalarıdır. Bu sayede oluşacak olumlu ve güçlü bir kurum imajı sayesinde çalışanlar daha mutlu, motive ve tatmin olmuş şekilde çalışırken aynı zamanda kurumun iç ve dış paydaşları da bu imaj algısından etkilenecektir.

Bugün artık ülkemizde her ilde en az bir üniversite olmasının yanı sıra çok sayıda da vakıf üniversitesi faaliyetlerini yürütmektedir. Bu durum rekabetin giderek çetinleşmesine sebep olurken kurumların da bu bağlamda olumlu imaja sahip olma ve kaliteli hizmet sunmak için çaba sarf etmelerine yol açmaktadır. Bu doğrultuda yüksek öğretim kurumları, tanınırlıklarını artırmak, toplum nezdinde olumlu izlenim yaratmak ve uluslararası arenadan öğrenci çekebilmek için kurumsal imaj çalışmalarına önem ve hız vermeye başlamışlardır. Bir yandan da özellikle yeni kurulan ve gelişmeye çalışan üniversiteler yetkin, tecrübeli ve motivasyonu yüksek akademik kadro oluşturmakta zorlanmakta veya elinde tutamamaktadır. Diğer tüm kurumlarda olduğu gibi, üniversiteler de kurumsal imaj yönetimi sürecini sağlıklı yürütebilmek ve doğru bir strateji belirleyebilmek için öncelikle içeride ve dışarda kurum imajının nasıl değerlendirildiğini bilmelidirler.

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı; Munzur Üniversitesinin kurumsal imaj çalışmalarının iç

paydaşlarından olan akademik ve idari personel tarafından nasıl algılandığının tespit edilmesi ve ileri dönemlerde yapılacak kurumsal faaliyetlere bu anlamda rehberlik etmektir. Kurumsal imaj doğrultusunda geliştirilecek olan kurumsal itibar sayesinde öğrenciler tarafından daha çok tercih edilen, güven duyulan, bünyesinde çalışılmak için istenilen, mevcut çalışanların da yüksek örgütsel bağlılık duydukları bir kurum haline gelecektir.

Toplumun geleceğinin şekillendirildiği üniversitelerde çalışanların kurumlarına karşı pozitif bir kurumsal imaj algısı taşımaları oldukça önemlidir. Bu sayede çalışmaktan tatmin olunan bir kurum haline gelinerek, örgütsel bağlılığı yüksek, örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemeye istekli bir insan kaynağı oluşturulabilir. Kurumsal imaj oluşturma noktasında yöneticilerin bu konulara dikkatini çekerek farkındalık oluşturulması önemlidir. Bu çalışmayla konuya dikkat çekmek ve birtakım öneriler sunmak amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Sınırlılıkları

Araştırmanın ana evrenini Ağustos-Eylül 2022 tarihi itibarıyla Munzur Üniversitesi Aktuluk kampüsünde görev yapan 397 akademik ve 200 idari personel oluşturmaktadır. Örneklem seçilmesine gerek duyulmadan tüm ana evrene ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma 169 katılımcıdan toplanan veriler ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, Munzur Üniversitesi çalışanlarını kapsamaktadır. Kurum imajının önemli bir iç paydaşı olan öğrencileri kapsamıyor oluşu önemli bir kısıttır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırma nicel araştırma yaklaşımı ile gerçekleştirilmiştir. Anketler yüz yüze anket ve online anket yöntemiyle doldurulmuştur. Araştırma anketinde, katılımcıların tanıtıcı özelliklerinin belirlenmesi amacıyla 8 ifade yer almaktadır. Ayrıca araştırmanın amacı doğrultusunda Uluçay (2018) tarafından geliştirilen “Kurumsal İmaj Ölçeği” yer almaktadır. Bu ölçek, iletişim faaliyetleri (4 ifade), yönetim kalitesi (9 ifade), çalışma ortamı (7 ifade), çalışanlar (10 ifade), ürün ve hizmet kalitesi (4 ifade), sosyal sorumluluk (5 ifade) boyutlarını kapsayan toplam 39 ifadeden oluşmaktadır. Ölçek 1- Hiç Katılmıyorum5- Tamamen Katılıyorum şeklinde derecelendirmesi yapılan 5’li likert tipi ölçektir. Araştırmada elde edilen verilerin değerlendirilmesinde SPSS 24.0 ve AMOS 24.0 paket programı kullanılmıştır.

Araştırmada Kullanılan Ölçeğe Yönelik Güvenirlik ve Geçerlik Analizleri:

39 ifadeden oluşan “Kurumsal İmaj Ölçeği” soru listesinin iç tutarlılığı ve güvenirliliğini ölçmek için öncelikle alfa katsayısı değerlerine bakılmıştır. Analiz sonucunda tüm ölçeğin α değeri 0.975 olarak hesaplanmış olup oldukça yüksek bir güvenilirliğe sahiptir.

Tablo 1. Kurumsal imaj ölçeğinin alfa katsayısı değerleri**Table 1.** Alpha coefficient values of the corporate image scale

	Ölçek Ortalaması (madde çıkarıldığında)	Ölçeğin Varyansı (madde çıkarıldığında)	Düzeltilmiş madde-toplam puan korelasyon	Alfa katsayısı (madde çıkarıldığında)
S1	118,24	1050,030	,647	,974
S2	117,51	1040,216	,744	,974
S3	117,41	1035,054	,772	,974
S4	117,23	1035,726	,770	,974
S5	117,36	1032,087	,795	,974
S6	117,35	1021,252	,846	,973
S7	117,37	1026,388	,835	,974
S8	117,49	1024,763	,833	,974
S9	117,50	1029,835	,793	,974
S10	117,78	1029,089	,809	,974
S11	117,63	1020,710	,874	,973
S12	117,16	1045,885	,726	,974
S13	117,47	1038,441	,775	,974
S14	116,71	1054,659	,548	,975
S15	117,36	1058,196	,477	,975
S16	117,43	1040,997	,693	,974
S17	117,67	1048,709	,602	,974
S18	117,47	1031,144	,782	,974
S19	117,87	1043,471	,693	,974
S20	117,59	1020,327	,844	,974
S21	117,47	1025,810	,820	,974
S22	117,40	1036,837	,748	,974
S23	117,34	1035,417	,782	,974
S24	117,58	1035,126	,783	,974
S25	117,45	1031,832	,803	,974
S26	117,43	1037,890	,744	,974
S27	117,04	1048,058	,682	,974
S28	117,20	1038,150	,805	,974
S29	117,27	1042,937	,722	,974
S30	117,34	1031,477	,791	,974
S31	117,62	1073,344	,447	,975
S32	117,01	1070,143	,449	,975
S33	116,97	1056,850	,460	,975
S34	117,16	1055,433	,455	,975
S35	117,35	1047,824	,639	,974
S36	117,26	1052,396	,618	,974
S37	117,60	1044,812	,688	,974
S38	117,78	1052,827	,573	,975
S39	117,44	1048,844	,625	,974
N= 169 (α) = 0.975 Değişken Sayısı = 39				

Araştırmada kullanılan ölçeğin yapısal geçerliliğini belirleyebilmek için öncelikle açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Cevaplayıcılardan elde edilen verilerin faktör analizine uygun olup olmadığının belirlenmesinde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett testleri uygulanmaktadır. “Kurumsal İmaj Ölçeği” için uygulanan faktör analizi sonucunda ölçek soru listesinin KMO değeri 0,951 bulunmuştur. KMO değerinin 0,50’nin üstünde olması

ölçeğin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. “Kurumsal İmaj Ölçeği” soru listesinin Barlett sig. değeri ($p = 0,000 < 0,01$; $\chi^2 = 6270.020$) anlamlı çıkmıştır.

Faktör analizinin sonucunda 39 ifadeden oluşan “Kurumsal İmaj Ölçeği” soru listesinin 6 faktör altında toplandığı ve faktör yükleri Tablo 2’de görülmektedir. Söz konusu 39 değişken toplam varyansın % 71.490’ını açıklamaktadır.

Tablo 2. Kurumsal imaj ölçeği soru listesinin faktör analizi değerleri
Table 2. Factor analysis values of the corporate image scale question list

	Çalışanlar	Yönetim Kalitesi	Sosyal Sorumluluk	Çalışma Ortamı	Ürün ve Hizmet Kalitesi	İletişim Faaliyetleri
Soru 23	,733					
Soru 24	,726					
Soru 27	,691					
Soru 22	,689					
Soru 25	,653					
Soru 21	,605					
Soru 28	,567					
Soru 26	,585					
Soru 30	,488					
Soru 29	,467					
Soru 5		,760				
Soru 11		,642				
Soru 8		,626				
Soru 13		,626				
Soru 7		,625				
Soru 6		,567				
Soru 9		,557				
Soru 12		,517				
Soru 10		,487				
Soru 37			,802			
Soru 38			,791			
Soru 36			,778			
Soru 39			,674			
Soru 35			,670			
Soru 15				,800		
Soru 17				,733		
Soru 14				,673		
Soru 16				,669		
Soru 19				,587		
Soru 20				,584		
Soru 18				,420		
Soru 3					,792	
Soru 2					,787	
Soru 4					,766	
Soru 1					,621	
Soru 31						,895
Soru 33						,768
Soru 32						,735
Soru 34						,673
Toplam Varyans 71.490						
KMO: ,951						
App. Chi-Square : 6270.020						
Sig.: 0.00						
N: 169						

“Kurumsal İmaj Ölçeği” için doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Toplanan veriler AMOS 24 paket programı ile incelenmiştir. Oluşturulan model sonrası Ki-Kare/sd değeri (2305.673/809=2.850) bulunmuştur. DFA’dan elde edilen diğer değerler de (CFI=.986, GFI=.964,

RMSEA=.069) ölçeğin kabul edilebilir uyum içinde olduğunu kanıtlamıştır. Analiz sonucu elde edilen değerlere ilişkin bilgiler, referans gösterilen kaynaklarla beraber Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Personellerin kurumsal imaj ölçeği doğrulayıcı faktör analizi sonucu ortaya çıkan indekslere ait uyum derecelerinin dfa sonuçları ile karşılaştırılması**Table 3.** Comparison of the fit indices of the indices obtained from the confirmatory factor analysis of the corporate image scale for employees with the DFA results

İncelenen Uyum İndeksleri	Mükemmel Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	Ölçüm Sonucu	Sonuç
X^2/sd	$0 \leq X^2/sd \leq 3$	$3 \leq X^2/sd \leq 5$	2.850	Mükemmel Uyum
GFI	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI \leq .95$	.964	Mükemmel Uyum
AGFI	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI \leq .90$	.937	Mükemmel Uyum
CFI	$.97 \leq CFI \leq 1.00$	$.95 \leq CFI \leq .97$	.986	Mükemmel Uyum
NFI	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	$.90 \leq NFI \leq .95$	.962	Mükemmel Uyum
IFI	$.95 \leq IFI \leq 1.00$	$.90 \leq IFI \leq .95$	.942	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	$.00 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 \leq RMSEA \leq .08$	.069	Kabul Edilebilir Uyum

Kaynak: (Shmumackers ve Lomax,1996; Sümer, 2000)

Elde edilen DFA sonuçlarına göre “Ürün ve Hizmet Kalitesi” alt boyutuna ait maddelerin faktör yükleri sırayla .678, .873, .929, .893; “Yönetim Kalitesi” alt boyutuna ait maddelerin faktör yükleri sırayla .803, .894, .849, .915, .834, .843, .925, .739, .792; “Çalışma Ortamı” alt boyutuna ait maddelerin faktör yükleri sırayla .745, .714, .833, .785, .774, .748, .768; “Çalışanlar” alt boyutuna ait maddelerin

faktör yükleri sırayla .820, .799, .855, .853, .877, .811, .750, .840, .750, .787; “İletişim Faaliyetleri” alt boyutuna ait maddelerin faktör yükleri sırayla .643, .683, .759, .761 ve “Sosyal Sorumluluk” alt boyutuna ait maddelerin faktör yükleri ise sırayla .806, .873, .879, .816 ve .800 olarak bulunmuştur. Modele ait son şekil, sayısal verileri ile Şekil 1’de sunulmuştur.

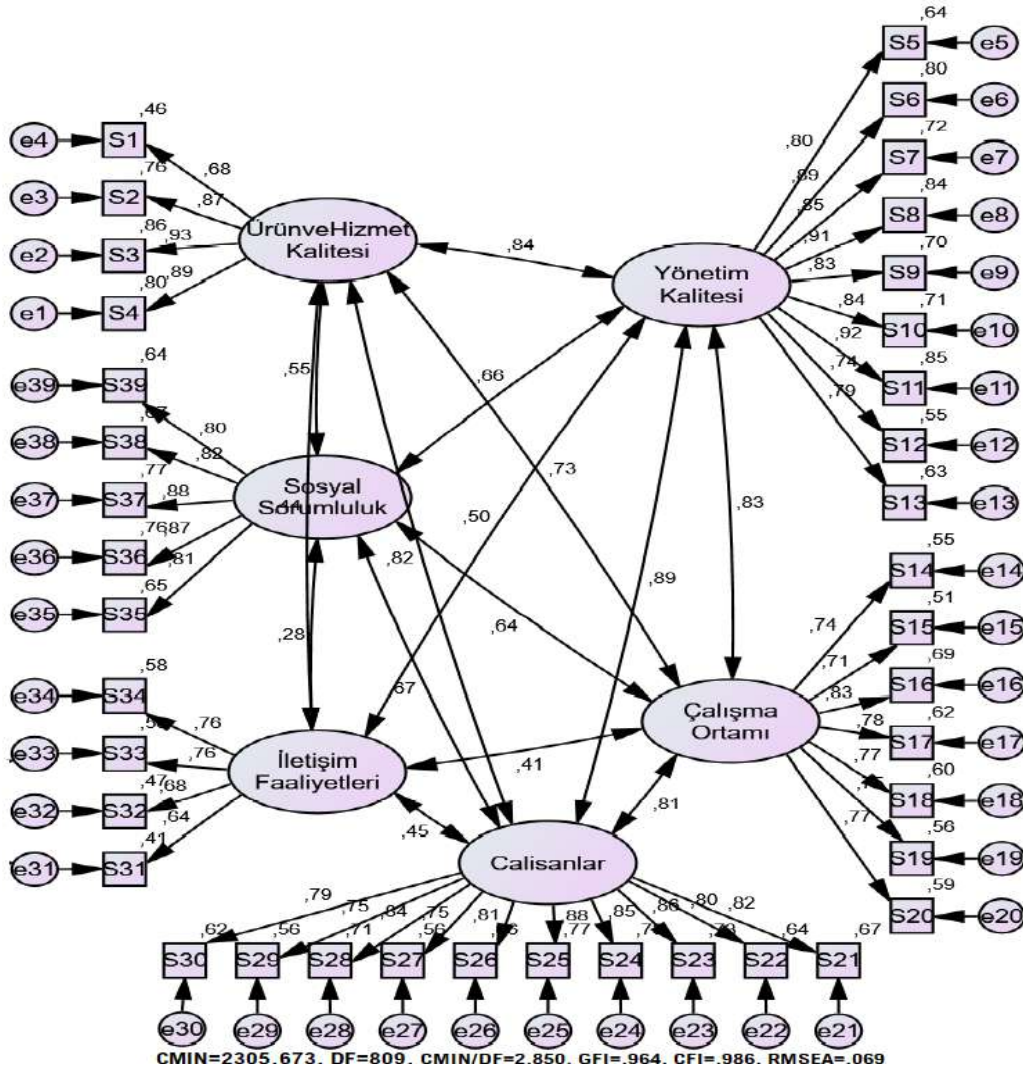
Şekil 1. Personellerin kurumsal imaj ölçeği doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model ve sayısal veriler

Figure 1. Model and numerical data related to the confirmatory factor analysis of the corporate image scale for employees**Bulgular****Demografik Bulgular**

Ankete katılanların tanımlayıcı özellikleri incelendiğinde, Tablo.4’de görüldüğü üzere katılımcıların % 65,1 erkek olup %69,82’i evlidir. Ayrıca 66 kişi doktora mezunu ve en fazla öğretim üyesi kadrosunda oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Ankete katılanların demografik özellikleri**Table 4.** Demographic characteristics of survey participants

Özellikler	n	%
Cinsiyet		
Kadın	59	34,9
Erkek	110	65,1
Medeni Durum		
Bekâr	51	30,2
Evli	118	69,8
Eğitim Durumu		
Lise	7	4,1
Ön Lisans	10	5,9
Lisans	57	33,7
Yüksek Lisans	29	17,2
Doktora	66	39,1
Yaş Aralığı		
18-25 Yaş Arası	9	5,3
26-33 Yaş Arası	22	13,0
34-41 Yaş Arası	72	42,6
42-49 Yaş Arası	40	23,7
50-55 Yaş Arası	17	10,1
56 Yaş ve Üstü	9	5,3
Çalışma Şekli		
Akademik Personel	89	52,7
İdari Personel	80	47,3
Yöneticilik Görevi		
Var	46	27,2
Yok	123	72,8
Akademik Ünvan		
Prof. Dr.	10	11,2
Doç. Dr.	14	15,8
Dr. Öğretim Üyesi	23	25,8
Öğretim Görevlisi	36	40,4
Araştırma Görevlisi	8	6,8
Çalışma Süresi		
1 Yıldan Az	7	4,1

1-5 Yıl Arası	36	21,3
6-10 Yıl Arası	64	37,9
11 Yıl ve Üstü	62	36,7

Katılımcıların Kurumsal İmaj Ölçeği ve Alt Boyutlarına Katılma Düzeyleri

Kurumsal imaj ölçeği için personellerin ölçekteki maddelere katılma düzeyleri, aritmetik ortalama puanı üzerinden değerlendirilmiştir.

Tablo 5. Personellerin kurumsal imaj ölçeği ve alt boyutlarına katılma düzeyleri**Table 5.** Employees' levels of participation in the corporate image scale and sub-dimensions

Ölçek	Ortalama Katılım Düzeyi ($\bar{x}$)	Standart sapma
Kurumsal İmaj Ölçeği	3,09	0,84
Çalışanlar	3,17	0,94
Yönetim Kalitesi	3,06	1,05
Sosyal Sorumluluk	3,02	0,92
Çalışma Ortamı	3,05	0,91
Ürün ve Hizmet Kalitesi	2,91	1,00
İletişim Faaliyetleri	3,30	0,90

Katılımcıların kurumsal imaj ölçeğine katılma düzeyleri kararsız seviyesinde belirlenmiştir ($\bar{x}$:3.09). Katılımcılar kurumsal imaj ölçeği alt boyutlarının tamamında kararsız yönünde görüş bildirmişlerdir.

Personellerin Kurumsal İmaj Ölçeğine ve Alt Boyutlarına Katılma Düzeyleri Arasındaki İlişkiler

Katılımcıların “Kurumsal İmaj Ölçeği” ve ölçeğin alt boyutları olan “Çalışanlar”, “Yönetici Kalitesi”, “Sosyal Sorumluluk”, “Çalışma Ortamı”, “Ürün ve Hizmet Kalitesi” ve “İletişim Faaliyetleri” ölçeklerine katılma düzeyleri arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla korelasyon analizi uygulanmıştır.

“Kurumsal İmaj Ölçeği” ve ölçeğin alt boyutlarına katılma düzeyleri arasındaki ilişkileri gösteren korelasyon analizi sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Kurumsal imaj ölçeği ve kurumsal imaj ölçeği alt boyutları ölçekleri arasındaki ilişkilere ait korelasyon analizi sonuçları**Table 6.** Correlation analysis results for relationships between the corporate image scale and corporate image scale sub-dimension scales

	Kurumsal İmaj Ölçeği	Çalışanlar	Yönetim Kalitesi	Sosyal Sorumluluk	Çalışma Ortamı	Ürün ve Hizmet Kalitesi	İletişim Faaliyetleri
Kurumsal İmaj Ölçeği	r 1,000						
	p .						
Çalışanlar	r ,905**	1,000					
	p ,000	.					
Yönetim Kalitesi	r ,939**	,821**	1,000				
	p ,000	,000	.				
	r ,768**	,649**	,688**	1,000			

Sosyal Sorumluluk	p	,000	,000	,000	.			
Çalışma Ortamı	r	,888**	,761**	,801**	,652**	1,000		
	p	,000	,000	,000	,000	.		
İş Ürün ve Hizmet Kalitesi	r	,840**	,742**	,770**	,561**	,716**	1,000	
	p	,000	,000	,000	,000	,000	.	
İletişim Faaliyetleri	r	,556**	,487**	,488**	,367**	,439**	,409**	1,000
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	.
Korelasyon Katsayısı (r)								

Katılımcıların “Kurumsal İmaj Ölçeğine” katılma düzeyleri ile diğer bütün alt ölçeklere katılma düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler mevcuttur. Buna göre personellerin kurumsal imaj algıları ile diğer alt boyutlar algıları arasında çok kuvvetli ilişkiler mevcuttur. Bunun yanında alt boyutlardan iletişim faaliyetleri ölçeği ile kurumsal imaj algısı ve diğer alt boyutlar arasında ilişki derecesi azalmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Kurumlar kuruluşlarının ilk dönemlerinde sancılı süreçlerden geçerek kurumsallaşmalarını tamamlar ve kurumsal örgüt yapıları oturarak kurumsal kültürleri yerleşir. Bu süreç kurumsal imajın geliştirilmesinde oldukça etkili ve önemlidir. Bu çalışma, 2008 yılında kurulmuş nispeten yeni bir devlet üniversitesinde yürütülmüştür. Ayrıca kurumsal imajın gelişmesinde üst yönetimin farkındalığı ve desteği çok önemlidir. Üst yönetim planlı bir imaj yönetimi sergilemezse kurumsal imaj zayıf ve olumsuz olarak algılanacaktır.

Toplunun geleceğinin şekillendirildiği üniversitelerde çalışanların kurumlarına karşı pozitif bir kurumsal iç imaj algısına sahip olmaları oldukça önemlidir. Bu sayede çalışmaktan tatmin olunan bir kurum haline gelinerek, örgütsel bağlılığı yüksek, örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemeye istekli bir insan kaynağı oluşturulabilir. Üniversitenin çalışanları dışarıda üniversiteyi temsil etmekte ve ayna görevi görmektedir. Güçlü ve olumlu bir iç imaj üniversitenin dış imajına da büyük katkı sunacaktır. Bu bağlamda üniversite imajının bir parçası olan iç paydaş gruplarının imaj algılarının tespit edilmesi eğer zayıf ve olumsuz bir imaj algısı söz konusu ise bunun farkına varılarak üst yönetim tarafından yeniden imaj geliştirme çalışmalarının yürütülmesi gerekmektedir. Bu çalışma ile kurumsal imaj geliştirme noktasında yöneticilerin dikkatini iç paydaşlara çekerek farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır.

Bu doğrultuda yürütülen bu alan çalışması ile nispeten yeni kurulan bir devlet üniversitesi olan Munzur Üniversitesinin akademik ve idari personellerinin kurumsal imaj algıları incelenmiştir. Bu amaçla hazırlanan anket yardımıyla 169 çalışandan veriler toplanmış ve uygun istatistiki analizler yapılmıştır. Munzur Üniversitesinin kurumsal imaj çalışmalarının iç paydaşlarından olan akademik ve idari personellerinin nasıl algılandıklarının tespit edilmesi ileri dönemlerde yapılacak faaliyetlere de rehberlik edecektir. Kurumsal imaj doğrultusunda geliştirilecek olan kurumsal itibar sayesinde öğrenciler tarafından daha çok tercih edilen, güven duyulan, çalışmak için aranan, mevcut çalışanlarında yüksek örgütsel bağlılık duydukları bir kurum haline gelecektir.

Aşağıda kısaca araştırmanın sonuçlarına madde madde yer verilmiştir.

- Yürütülen araştırma 59 kadın ve 110 erkek üniversite personelinden toplanan veriler ile gerçekleştirilmiştir. Bu katılımcıların yaklaşık %70'i evli olup büyük kısmının 34 ve 41 yaş arasında olduğu gözlenmiştir ve büyük çoğunluğunun lisans ve lisansüstü eğitim aldıklarını görülmüştür. Katılımcıların %4,1'inin 1 yıldan az süre, büyük kısmının ise 6 yıldan daha fazla kurumda çalıştıkları gözlemlenmiştir. Çalışma üniversite merkez kampüsündeki akademik ve idari personellerle yürütülmüş olup iç imaj noktasında en önemli aktörlerden biri olan öğrencileri kapsamamaktadır.
- Analizler sonucunda katılımcıların kurumsal imaj ölçeğine ve kurumsal imaj ölçeğinin alt boyutlarına katılma düzeylerinin “kararsız” seviyesinde olduğu ortaya çıkmıştır. Kararsızlığın imaj algısını net olarak “olumlu” ya da “olumsuz” olarak değerlendirememekten mi yoksa katılımcıların doğru düşüncelerini işaretlemekten çekindiklerinden mi, verilerin üst yönetimle paylaşılabilmesi endişesinden mi kaynaklandığını net olarak bilebilmek mümkün değildir. Katılımcılar net bir şekilde kurumun imajına dair net bir algıya sahip olamayabilirler. Bu da biraz yönetimin kurumsal imaj çalışmalarına yeterince önem göstermediğinin de bir göstergesi olabilir. Bunun yansırı bilindiği üzere kurum içinde yapılan bir anket çalışmasında üst yönetime bilgi taşıma, cezalandırılma vs. gibi art niyetli olunulabileceği gibi kaygılar ile gerçeği yansıtmayan cevaplarla doldurulması da mümkündür.
- Araştırmada katılımcıların “Kurumsal İmaj Ölçeğine” katılma düzeyleri ile diğer bütün alt ölçeklere katılma düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler olup olmadığına da bakılmıştır. Analizler sonucunda katılımcıların “Kurumsal İmaj Ölçeğine” katılma düzeyleri ile diğer bütün alt ölçeklere katılma düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerin olduğu gözlenmiştir. Buna göre personellerin kurumsal imaj algıları ile diğer alt boyutlar algıları arasında çok kuvvetli ilişkiler mevcuttur. Bunun yanında alt boyutlardan iletişim faaliyetleri ölçeği ile kurumsal imaj algısı ve diğer alt boyutlar arasında ilişki derecesi azalmaktadır.

Bir örgütün kurumsal imajının hem mevcut hem de potansiyel iç ve dış aktörleri üzerinde uygulayabileceği çekim gücünün, satış büyümesi üzerindeki etkisinin yanı sıra memnuniyetin iyileştirilmesinin iyi bir tahminicisi olduğu yaygın olarak gösterilmiştir (Luque-Martínez vd., 2009). İş perspektifinden kurumsal imaj çalışmasına çok fazla araştırma odaklanmış olsa da şimdiye kadar üniversiteler gibi kar amacı gütmeyen kuruluşların

imajıyla ilgili yönere çok az ilgi gösterilmiştir (Arpan vd., 2003; Kazoleas vd., 2001). Üniversite eğitimi için kamu kaynaklarının artan sınırlaması ve üniversitelerin gelir elde etme yeteneklerini geliştirme ihtiyacı hakkındaki sosyal tartışma ile artan rekabet gücünün mevcut ortamı, imajı bu kurumlarda modern stratejik yönetimin önemli bir parçası haline getirmiştir (Luque-Martínez ve Del Barrio-García, 2009).

Yerli literatür incelendiğinde üniversitelerin kurumsal imajlarının incelendiği az sayıda araştırma olduğu görülmektedir. Araştırmalar kurumsal imajının algılanan kaliteyi doğrudan etkilediğini ortaya çıkarmıştır (Ni vd., 2020). Bu bağlamda eğitimin kalitesinin önemli öncüllerinden birinin öğrencilerin kurumsal imaj algıları olduğunu söylemek mümkündür.

Lymar ve Mohajerani, (2013); araştırmasında üniversitenin misyon, vizyon, mezuniyet sonrası beklenti, öğrenme çevresi, sosyal çevre, uygulama, eğitim faktörleri, fiziksel yeterlilik, logo ve dış ilişkiler gibi unsurlarını ölçmeye yönelik sorular anket yardımı ile katılımcılara yöneltilmiştir. Araştırma sonucunda marka imajını ölçen faktörlerin tümü bazında üniversiteye katılmada (tercih etmede) marka imajının çok güçlü bir etkisi olmadığı gözlemlenmiştir. Ancak misyon, vizyon, sosyal çevre, uygulamalar, fiziksel yeterlilikler ve logo (estetik unsurlar) değerlendirmede katılım ve bağlılıkta öne çıkan faktörler olarak belirlenmiştir.

Çetiner (2016), araştırmasında öğrencilerin Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi'nin kurumsal imajı algılarının orta düzeyde olduğu kurumun öğrenciye verdiği destek ile öğrencinin örgütsel bağlılığı arasında orta düzeyde, pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Luque-Martínez ve Del Barrio-García (2009), çalışmalarının sonucunda, öğretim ve araştırma kadrosunun oluşturduğu Granada Üniversitesi imajı üzerinde belirleyici etkiye sahip boyutların, önem sırasına göre, kurumun topluma hizmetleri, öğretim faaliyeti, idari yönetimi ve fiziksel ve teknolojik özellikleri olduğunu gözlemlemişlerdir.

Sonuçlar, kurumsal imajın en önemli bileşenlerinden biri olan iç imajın önemi ve rolünü netleştirmeye yardımcı olacak ve kamuoyunda, YÖK ve üniversite yönetimlerinde karar verme noktasında ve uygulamaları için bir referans olacak ayrıca öneriler sağlayacaktır.

Bu çalışma, üniversiteler için kurumsal imajın önemi ve önceliği noktasında iç müşterilerin etki mekanizmasını kanıtlamıştır, ancak teorik çalışmalar ve vaka seçimi açısından bazı sınırlamaları da vardır. Bu konuda gelecekte daha derin araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu konuya ilgi duyan araştırmacıların geçmişi daha eskiye dayanan köklü üniversitelerin kurumsal imajlarını araştırmaları önerilebilir. Böylece güçlü bir kurumsal yapı ve kültüre sahip olan üniversiteler ile yeni kurulmuş daha kurumsallaşmasını tamamlayamamış üniversitelerin kurumsal imajlarını karşılaştırma imkânı doğacaktır. Belki Munzur üniversitesiyle yakın tarihlerde kurulan aynı bölgedeki üniversitelerde de çalışma tekrarlanarak benzer yapıdaki kurumlar arasında benzerliklere ve farklılıklara bakılabilir. Araştırmanın en önemli kısıtlarından biri de kurum imajının önemli bir iç paydaşı olan öğrencilerden veri toplanmamış olmasıdır.

Ayrıca bu araştırmada anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Nitel verilerinde toplanacağı karma bir araştırma deseni kullanılarak araştırma yeniden tekrarlanarak iç paydaşların kurumsal imaj algıları daha derinlemesine incelenebilir.

Kurumsal imajın oluşumunda iç imaj kadar dış imaj da önemlidir. Üniversiteler için potansiyel öğrenciler, veliler, sanayiciler ve iş dünyası mensuplarını ve toplumun tüm kesimlerini de kapsayan dış imaj aktörlerinin kurumsal imaj algılarının tek tek ve bir bütün olarak derinlemesine incelenerek, kurumsal imaj üzerindeki etki mekanizmalarının ortaya koyulacağı büyük çaplı araştırmalara ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

- Arpan, L. M., Raney, A. A., & Zivnuska, S. (2003). A cognitive approach to understanding university image. *Corporate communications: An international journal*, 8(2), 97-113. <https://doi.org/10.1108/1356328031047535>
- Bakar, R. 2019 Üniversite Öğrencilerinin Sinop İli Destinasyon İmaj Algıları Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Benek, A. (2019). Tarihi Kent Dokuların İmaj Yönetimi: Kastamonu Örneği, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu.
- Çetiner, N.U., 2016. Üniversitelerde kurumsal imaj oluşumu: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nin kurumsal imajının öğrenciler açısından incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Duman, Ş. (2012). İlköğretim okullarında kurumsal imaj ve imaj yönetimi (Yüksek lisans tezi). *Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Elazığ.
- Kazoleas, D., Kim, Y., & Moffitt, M. A. (2001). Institutional image: a case study. *Corporate Communications: an international journal*, 6(4), 205-216.
- Kılıç, A. (2018). Marka ve marka kişiliği algısı: bir üniversite örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 670-692.
- Lymar, V., & Mohajerani, K. (2013). Brand image of Umeaa university: a quantitative study of the effects on students' attachment and commitment. *Umea Universitet*. (Çevrimiçi: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:633927/FULLTEXT01.pdf>)
- Luque-Martínez, T., & Del Barrio-García, S. (2009). Modelling university image: The teaching staff viewpoint. *Public Relations Review*, 35(3), 325-327.
- Ni, A., Zhang, C., Hu, Y., Lu, W., & Li, H. (2020). Influence mechanism of the corporate image on passenger satisfaction with public transport in China. *Transport Policy*, 94, 54-65.
- OECD (2009). Higher Education to 2030, Vol. 2, Globalisation, Educational Research and Innovation. OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264075375-en>.
- Orman, M.E., 2019. Öğrencilerin bilgi evlerine yönelik örgütsel imaj algıları ile kurumsal aidiyet duyguları arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 13-11s.
- Uluçay, D. M. (2012). Yaşar Üniversitesi kurumsal imajının, üniversitenin farklı paydaş grupları tarafından algılanışı, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir.
- Yükseköğretim Kurulu (YÖK) (2017). Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Stratejik Belgesi 2018- 2022. https://www.yok.gov.tr/Documents/AnaSayfa/Yuksekogretimde_Uluslararasılaşma_Strat_eji_Belgesi_2018_2022.pdf adresinden 13.06.2022 tarihinde erişilmiştir.

Digital Taylorism and Reification: A Literature Review on the Recolonization of Life

Özgür Yılmaz^{1,a,*}

¹Ibn Haldun Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 22.04.2025

Accepted : 11.06.2025

Keywords:

Digital Taylorism
Reification
Digital Colonialism
Algorithmic Management
Commodification

ABSTRACT

This study critically examines the intertwined dynamics of Digital Taylorism and digital colonialism in reshaping labor relations and power structures within digital capitalism. Digital Taylorism refers to the algorithmic management and surveillance of labor, fragmenting and optimizing work at the expense of workers' autonomy. Digital colonialism, meanwhile, extends these practices globally, as technology corporations from the Global North impose digital infrastructures and labor regimes on the Global South, deepening dependency, data extraction, and exploitation. Using the Critical-Humanist Political Economy of Communication and Lukács's theory of reification, the study explores how these processes commodify not only labor but also public life, transforming culture and social relations into monetizable resources. The research highlights the urgent need for awareness and regulation to counteract the pervasive commodification and erosion of autonomy under digital capitalism, ultimately advocating for digital spaces that prioritize public interest, labor justice, and cultural sovereignty.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8(1): 79-88, 2025

Dijital Taylorizm ve Şeyleşme: Yaşamın Yeniden Sömürgeleştirilmesi Üzerine Bir Literatür Taraması

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 22.04.2025

Kabul : 11.06.2025

Anahtar Kelimeler:

Dijital Taylorizm
Şeyleşme
Dijital Sömürgecilik Algoritmik
Yönetim Metalaşma

ÖZ

Bu çalışma, Dijital Taylorizm ve dijital sömürgeciliğin dijital kapitalizm çağında emek ilişkilerini ve güç yapılarını nasıl birlikte dönüştürmekte olduğunu eleştirel bir bakışla incelemektedir. Dijital Taylorizm, emeğin algoritmik olarak yönetilmekte ve sürekli gözetim altında tutulmakta olduğu, parçalanarak verimlilik ve veri çıkarımı uğruna işçilerin özerkliğinin zedelenmekte olduğu bir süreci ifade etmektedir. Dijital sömürgecilik ise, Küresel Kuzey'deki teknoloji şirketlerinin dijital altyapı ve emek rejimlerini Küresel Güney'e dayatmakta ve bağımlılık, veri çıkarımı ile sömürüyü küresel ölçekte derinleştirmektedir. Çalışma, İletişimin Eleştirel-Hümanist Ekonomi Politikası yaklaşımını ve Lukács'ın şeyleşme kuramını kullanarak bu süreçlerin yalnızca emeği değil, kamusal yaşamı da metalaştırmakta ve kültürü ile toplumsal ilişkileri paraya çevrilebilir kaynaklara dönüştürmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma, dijital kapitalizmde özerkliğin ve kamusal yararın korunması için farkındalık ve düzenleme ihtiyacının arttığını vurgulamakta, dijital alanların toplumsal çıkar, adalet ve kültürel egemenlik için yeniden kazanılması gerektiğini savunmaktadır.

^a ozgur.yilmaz@ihu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3020-8550>

Introduction

The rapid integration of digital technologies into the organization of labor has brought about a fundamental transformation in work and power relations. This transformation, often framed as Digital Taylorism, extends classic principles of control, surveillance, and efficiency from the industrial era into contemporary digital workplaces. However, unlike earlier periods, the digital age is characterized by algorithmic management, pervasive data tracking, and automated oversight, all of which reduce the role of the worker to a function within complex, data-driven systems. This shift creates new forms of alienation, diminishes worker autonomy, and reshapes the relationship between labor and capital in ways that demand critical examination. The central problem addressed in this study is how Digital Taylorism, in combination with digital colonialism, functions as a mechanism for deepening the commodification and control of labor. Digital Taylorism fragments work processes, embeds surveillance at every level, and marginalizes human agency in favor of algorithmic efficiency. At the same time, digital colonialism extends these dynamics on a global scale, as dominant technology companies impose digital infrastructures, platforms, and labor regimes on less developed regions, reinforcing inequalities and creating new forms of dependency. The unchecked expansion of these models risks reducing all aspects of human activity to data points for extraction and profit, intensifying social and economic disparities.

The main purpose of this research is to critically analyze the intersection of Digital Taylorism and digital colonialism as core drivers of the reification and commodification of labor in digital capitalism. By exploring how these mechanisms operate in tandem, the study seeks to reveal the processes through which labor is transformed into a quantifiable, controllable resource and how these processes are exported across the globe under the guise of technological progress. This focus is especially relevant considering ongoing debates about labor rights, data justice, and the democratic governance of digital spaces. The significance of this research lies in its contribution to understanding the profound societal consequences of algorithmic management and global platformization. As digital systems become ever more embedded in daily life, their ability to shape not only work but also social relations, identities, and collective experiences grows. By foregrounding issues of autonomy, equity, and democracy, the study aims to inform ongoing discussions among scholars, policymakers, and activists who seek to resist the pervasive commodification of life under digital capitalism.

There is an urgent need for this type of inquiry, as the rapid pace of digital transformation frequently outstrips the development of regulatory frameworks, ethical standards, and protective labor policies. Without critical intervention, digital capitalism threatens to erode fundamental rights and deepen global inequalities, leaving workers and societies increasingly vulnerable to exploitation and control. This research is limited by its reliance on a literature-based methodology and a focus on theoretical and structural analysis. While it seeks to provide a comprehensive overview of the current landscape, it does not include

primary empirical data or case studies of individual organizations or regions. Instead, the study adopts a critical, interdisciplinary perspective to highlight the most salient trends and dynamics shaping labor and power in the digital era.

In the study, literature review method is used as data collection method. The study uses the Critical-Humanist Political Economy of Communication approach. The Critical-Humanist Political Economy of Communication approach, developed by Vincent Mosco, focuses on human activity—specifically labor and social practices—in the field of communication and media studies. This approach analyzes society and communication through a dialectic between structures (such as class, power, and commodification structures) and agency (such as labor, social movement unionism, and praxis). In Mosco's framework, communication research is guided by social democratic values like democratic participation and the public good. This approach emphasizes the analysis of class relations and struggles, while also incorporating the examination of other social structures, such as gender, race, and social movements. Mosco stresses that Political Economy of Communication should encompass both class analysis and domination analysis. By addressing both structural and individual levels of social processes and practices, he argues that a critical-humanist perspective can support the potential for social change (Fuchs, 2024: 127).

Digital Taylorism

Workers laboring under the surveillance and control of capital is one of the core characteristics of capitalist production relations. Taylorism, a term coined to describe the scientific management principles laid out by F.W. Taylor, focuses on rationalizing and standardizing work to boost efficiency and profit. It involves breaking down tasks, implementing performance-based pay, and monitoring and measuring productivity. So influential is this logic that it even affected the founding cadres of the Soviet Union: It is telling, for instance, that Lenin himself repeatedly called for the study of Frederick W. Taylor's "scientific management" from the perspective of its application in Soviet industry. Lenin argued that Taylor's system—like all capitalist advances—represented both a form of refined, ruthless bourgeois exploitation and a set of significant scientific achievements in analyzing mechanical motions, eliminating unnecessary and inefficient practices, determining precise working methods, and developing optimal incentives and control mechanisms during labor processes. As Taylorism intensifies the antagonism between capital and labor, the feasibility of coordinating interests declines, making recourse to coercive measures increasingly inevitable (Braverman, 2008: 44).

Developed in the context of Fordism, Taylorism is a work model designed to maintain control in mass production settings, aiming to deskill labor by dividing tasks so that less skilled, more affordable workers can perform them. This deskilling process has progressed alongside the rise of automation and computerization. The application of Taylorism through digital technologies is known as Digital Taylorism, which emphasizes

datafication of work, increased monitoring, reduced employee involvement, and intensified performance oversight. In this model, human labor supports the functions of computers, artificial intelligence, and algorithms, leaving the remaining tasks as routine, menial work. Digital Taylorism has led to a marked increase in surveillance practices. Surveillance encompasses methods used by capital to monitor and discipline labor to control the processes of production and distribution. It includes economic and political surveillance; in the latter, individuals face potential organized violence if they engage in undesirable behaviors, monitored by political actors such as security agencies. Economic surveillance involves the market's coercion of individuals to buy consumer goods or produce more commodities, with electronic systems gathering and utilizing economic behavior data to perpetuate capitalist relations. In addition, Digital Taylorism enforces regulations that extend working hours by shortening breaks and vacation periods, pushing workers to produce more within shorter periods. The core logic of surveillance is to accelerate labor's pace, thereby increasing surplus value production. Examples of surveillance within Digital Taylorism include wearable technologies, cloud applications, big data, GPS tracking, and customer rating systems (Yılmaz, 2024: 65-66). As Taylorism intensifies the antagonism between capital and labor, the feasibility of coordinating interests declines, making recourse to coercive measures increasingly inevitable (Burawoy, 2015: 78).

Digital Taylorism increasingly enables the routinization of tasks—even those that might otherwise require specialized education—by stripping away the independent judgment and creativity often linked with the knowledge economy. To reduce costs and tighten control, firms strive to capture and codify workers' tacit knowledge, converting what was once an individual asset into a standardized organizational resource. Such processes allow companies to redeploy labor flexibly on a global scale, with standardized practices and shared technological platforms facilitating integration across different sites (Brown, Lauder & Ashton, 2011: 75-76). This model not only diminishes the autonomy of many white-collar roles but also drives a new stratification within professional occupations. Digital Taylorism divides knowledge workers into distinct categories: a small group of "developers" are afforded the opportunity for innovation and decision-making, while the majority take on "demonstrator" or "drone" roles, carrying out pre-defined, highly standardized tasks—often mediated by software—with limited scope for independent thought. This dynamic not only intensifies competition among workers but also accelerates the deskilling of many professional jobs, making them susceptible to digitalization, global outsourcing, and downward mobility, regardless of workers' educational credentials (Brown, Lauder & Ashton, 2011: 81). In contemporary scholarship, the development of algorithms extends beyond the traditional confines of computer science, mathematics, and engineering, encompassing a close engagement with disciplines like statistics and operational analysis (Christian & Griffiths, 2017: 18). Therefore, at this point it can be said that Digital Taylorism is a governmentality based on algorithms.

Algorithms now play a central role in governing work practices within the digital platform economy, embodying a new form of control known as algorithm management. This process involves using algorithms to make data-driven decisions about matching supply (workers) and demand (customers) while simultaneously monitoring and directing worker behavior. For example, companies like Uber utilize algorithms not only to link drivers with customers but also to influence both parties' choices and guide drivers' actions on the job. Algorithm management extends Taylorism's principles of close supervision and efficiency enhancement to a digital context, where automated systems replace human managers in coordinating and controlling labor. Algorithm management creates an environment where workers experience platforms as opaque systems or "black boxes," making it difficult for them to understand the logic behind decisions like job assignments and rewards. This opacity leads to uncertainty and dissatisfaction, as workers cannot easily anticipate how their actions impact outcomes, contrasting with traditional forms of direct managerial oversight. Digital Taylorism thus reflects a shift where algorithms function as virtual supervisors, optimizing and controlling workflows, particularly on online labor platforms, where algorithms allocate tasks, track progress, and enforce standards automatically. This algorithm-driven control contributes to a more regimented and impersonal work environment, where labor is monitored and directed without direct human intervention (Park & Ryoo, 2023: 273).

Algorithmic systems now govern the work of millions globally, transforming organizational management by automating oversight traditionally handled by human supervisors. According to recent estimates, over 19 million people have obtained work via online freelancing platforms, with numbers increasing, especially in the wake of the COVID-19 pandemic. This growth reflects the broad adoption of algorithmic management across sectors, affecting both platform-based work like food delivery and traditional jobs where algorithms now monitor remote office tasks. This phenomenon, first conceptualized as "algorithmic management," involves software assuming managerial roles and utilizing supporting institutional systems to oversee work activities. Algorithmic management represents both a continuation and an evolution of historical management principles. Echoing 19th-century factory settings, sometimes referred to as "scientific management 2.0," this digital iteration intensifies standardization, labor decomposition, digital surveillance, and metric-based assessment. Across various economic sectors, work is increasingly fragmented into quantifiable tasks, which are continuously monitored and accessed only through online platforms. This model, described as "logged labor," is prevalent in gig economy roles, but similar practices are emerging in traditional workplaces as well, marking a shift in how labor is structured and controlled. The rise of algorithmic management, often termed "Uberization," aligns with neoclassical economic theories that shift responsibility and risk onto individual workers. Paradoxically, this approach leads to higher levels of control over supposedly autonomous workers, facilitated by algorithms that track, assign, and evaluate tasks. The implications extend beyond

individual workplaces; scholars argue that the growing decision-making power of algorithms calls for deeper exploration of ethical considerations and the limitations of automated oversight. The pervasive tracking embedded in these systems reflects the logic of surveillance capitalism, now extending to nearly all facets of human life, with algorithmic management reshaping not only work but broader societal interactions (Noponen et al., 2024: 1696). The governmentality of digital Taylorism is largely associated with the datafication of the work process.

The imperative of datafication has driven a transformative process within labor systems and society at large, requiring comprehensive monitoring and oversight of machines, workers, consumers, and the relationships among them. Often circumventing legal constraints, these datafication practices enable the collection of behavioral data, revealing highly sensitive information about individuals and communities. Such data is used to control and automate intellectual labor areas—such as communication, management, and even emotional engagement—that were previously resistant to real subsumption and automation. As a result, intellectual labor is increasingly subjected to control mechanisms akin to those governing manual, wage-based work. According to reports on the digital transformation of EU labor markets, data from workers and consumers, typically contributed without remuneration, accumulates as a form of “intangible capital” that has the potential to ultimately replace their labor. The lack of social protections in this digital environment and the difficulty of securing informed consent based on data protection guidelines make it challenging to leverage data in collective bargaining processes, thereby undermining both labor power and consumer privacy. The datafication and virtual automation of everyday life allow for the extraction of knowledge about human behavior that ultimately serves the interests of those controlling the machinery. The development of platform technologies as tools for organizing and transforming labor has further facilitated the subsumption of intellectual labor, albeit in uneven and fragmented ways. In the gig economy, for instance, digital platforms often reorganize exchange processes to heighten price competition within labor markets but do not necessarily revolutionize the labor process itself. This structure represents a form of partial subsumption, where capital extracts profits through the reorganization of exchange rather than through direct transformation of the labor process. Digital Taylorism, the new model of management facilitated by algorithms, intensifies control over labor, enforcing standardization and continuous monitoring of work. In doing so, it effectively restructures labor processes through digital means, establishing a form of managerial oversight unprecedented in traditional work environments (Cole et al., 2021: 92). Therefore, it can be said that Digital Taylorism accelerates the automation of business processes.

The relationship between digital Taylorism and artificial intelligence has become increasingly pronounced as recent AI advancements have made algorithmic management both more powerful and less transparent. As Barrat (2020: 11–34, 50, 86, 126, 146) notes, AI is no longer limited to executing predefined tasks but now possesses the ability to self-improve and adapt in ways that

may escape human oversight. This evolution deepens workplace dependency on intelligent systems, shifting control from human managers to opaque, autonomous algorithms. Thus, digital Taylorism is being redefined through the integration of AI, amplifying both organizational efficiency and the risks associated with unpredictable, machine-driven decision-making.

The drive towards digital automation is often fueled by an image of administrative work as monotonous and repetitive, ideal for automation. Public sector discourse on e-government amplifies this view, presenting digital technologies as tools to achieve political and administrative efficiency. This narrative suggests that digital automation will not only streamline work processes but will also liberate workers from dull tasks—although the exact nature of this “freedom” remains ambiguous. Digital automation, then, becomes both a future-oriented strategy for enhancing organizational productivity and a justification for reshaping the labor landscape. At the core of these changes are algorithms, which reconfigure the nature of work by automating tasks and making decisions traditionally performed by humans. Shoshana Zuboff’s concept of “surveillance capitalism” highlights how algorithmic automation has expanded exploitation by creating new forms of digital products based on behavioral data, with companies like Alphabet and Meta transforming online interactions into commodified “behavioral futures.” This process relies on powerful automation systems that track, analyze, and predict user behavior, integrating these insights into business models that capitalize on users’ digital footprints. The automation of administrative work also involves hidden layers of human labor that contribute to the training and upkeep of these systems. As algorithms increasingly manage complex processes, they require vast datasets, often assembled and refined by workers in precarious conditions who train algorithms for tasks like content moderation on social media platforms. This hidden labor illustrates that while the outcome appears automated, human input remains a foundational, if concealed, aspect of these systems. Moreover, algorithms can embed and even amplify societal biases, as they are trained on historical data that reflects existing inequalities. For example, Virginia Eubanks and Safiya Noble have shown how automated systems and search engines perpetuate biases against marginalized groups. By feeding on historical patterns, algorithms replicate these biases within faster, more efficient systems, potentially reinforcing discriminatory outcomes in contexts like criminal justice or hiring practices. As more aspects of daily interactions become automated, digital algorithms redefine power dynamics within both public and private organizations. Algorithms function as “boundary-making” entities, reshaping decision-making processes and potentially excluding certain groups from fair treatment. This shift is not merely technical; it reconfigures the political landscape of work by creating new forms of control and oversight, raising critical questions about who holds authority and whose values guide automated judgments in the workplace. If work is central to both individual and societal identity, the boundary-setting power of automation challenges the ability to exercise value-based judgment, transforming labor into a field increasingly governed by automated, often opaque decision-making (Andersson,

2023: 34-35). Digital Taylorism's aim to get maximum efficiency from employees by automating work processes can be considered to be related to life outside of work. This idea should be considered together with the concept of "reification", which discusses the spread of commodification to all areas.

Reification

Georg Lukács builds upon Marx's analysis of commodity fetishism by expanding it into a broader social context. While Marx examines commodity fetishism within the framework of economic production relations, Lukács goes further by questioning how commodity exchange influences not only economic aspects but also the social and individual lives within modern societies. According to Lukács, the commodity structure permeates society, reshaping it in its own image, becoming a generalized social category. In his reading of *Capital*, Lukács places Marx's theme of alienation at the center and integrates Weber's concept of instrumental rationality into Marx's analysis of the labor process. Thus, commodification (Marx) and instrumental rationality (Weber) achieve a harsh synthesis within the scientific management models that emerged in the early 20th-century United States. For Lukács, the rationalization of the work process fragments the labor process and laborers themselves, alienating them in ways unprecedented in Marx's time. In the period known as Fordism, dominated by mass production techniques, "the fate of the worker becomes the fate of society." This fate corresponds to what Lukács terms absolute reification—a process that colonizes not only material labor but also mental labor, fragmenting workers' cognitive functions and alienating their intellectual activities. With Taylorism, this division of labor impacts not only manual work but also intellectual work, as it objectifies mental labor. Lukács uses the example of the modern journalist to illustrate absolute reification; the journalist's writings are not expressions of their own thoughts but rather reflections of the newspaper's stance. Expected to suppress personal beliefs and maintain objectivity, the journalist's work loses any trace of individual conviction. This reification of thought becomes evident through the increased focus on technical matters and the rise of specialization. Taylorism embodies the dominance of means-oriented rationality over ends-oriented reasoning, as identified by Weber. One of Lukács's sharpest insights is that these developments ultimately erode individuals' ability to grasp life or the world as an integrated whole (Scannell, 2020: 55-56). From Lukács's perspective, the very reason bourgeois society is able to perpetuate itself so effectively is its capacity to transform everything—material objects, labor, even time—into interchangeable, isolated, and calculable commodities. In this context, individuals are alienated not only from themselves but also from the objects they produce. Yet, Lukács contends that the proletariat is uniquely positioned to overcome this alienation, as it alone is capable of attaining a consciousness of commodification—what he calls "reification"—and thus possesses the potential to transcend it (May, 2000: 17).

Jameson's theory of reification, strongly supported by Max Weber's analysis of rationalization, describes how capitalism restructures and "Taylorizes" traditional forms

of human activity, analytically breaking them down and reconstructing them according to various models of rational efficiency. This process fundamentally reorganizes activities along a division between means and ends (Jameson, 2018: 251). Within the commodity world of capitalism, objects lose their independent existence and intrinsic qualities, becoming mere instruments for the satisfaction of commodity desires. Tourism, for example, serves as a familiar illustration: the American tourist, rather than allowing a landscape "to be in its own being," as Heidegger might put it, instead transforms the view into a fleeting photograph, thereby converting space into its own material image (Jameson, 2018: 253). This universal commodification of the object world gives rise to familiar explanations for conspicuous consumption and the sexualization of our objects and activities: a new car, for instance, functions primarily as an image for others, and we end up consuming not the thing itself, but the abstract idea of it, skillfully shaped by advertising to attract our libidinal investment (Jameson, 2018: 254). Essential commodification can be observed throughout the subgenres of contemporary commercial art, where the reification of a particular section or region of the artwork causes the rest to lose its value, reduced merely to the status of means in the pursuit of a specific purpose or consumptive satisfaction (Jameson, 2018: 255).

Lukács, in "Reification and the Consciousness of the Proletariat," begins by examining the transformative power of commodification in capitalist societies, where relationships between individuals are reduced to objectified relations among commodities. In this process, human relations gain an autonomy that disguises their true nature, appearing rational and independent while concealing the underlying social relations (Lukács, 2017: 3-4). He argues that reification is a defining characteristic of modern capitalism, extending beyond economics to encompass social and cultural dimensions. Through the division of labor, capitalism abstracts labor power from individual personality, transforming labor into an objectified commodity that can be sold on the market (Lukács, 2017: 5-6). Lukács further explores the traces of commodification within the bourgeois legal system, which operates through standardized formulas that disregard the personal and social qualities of individuals. This process renders the individual an abstract entity before the law, which in turn functions as a mechanism serving capitalist interests (Lukács, 2017: 10-11). Similarly, modern bureaucratic functions mirror this pattern, standardizing human interactions to create depersonalized, objectified structures (Lukács, 2017: 12-13). The rationalization inherent in scientific and technical advancements in society also contributes to the passivity of individuals in the production process. Lukács argues that modern capitalism compels individuals to become passive observers of their own objectified abilities, especially workers who, within the capitalist production process, function merely as parts of a machine to which they must conform (Lukács, 2017: 15-16). Finally, Lukács contends that these processes have the potential to foster class consciousness among the proletariat. By understanding the effects of commodification and objectification on the individual, the proletariat is able to critique capitalism and strive toward self-liberation (Lukács, 2017: 24-25).

According to Jürgen Habermas, the public sphere is a distinct realm that emerges from within civil society. While the private sphere is typically associated with the individual's domestic space, the public sphere initially consisted of private individuals who, despite its initially exclusive nature, gradually came together in salons and coffeehouses to engage in debate and seek influence over the market (Tokgöz, 2020: 164). Building on this foundation, Fuchs (2023) further conceptualizes the public sphere as a dynamic communicative space that mediates between the economic, political, cultural, and private domains of society. In this view, the public sphere functions as a universally accessible arena for the circulation of information, opinions, and collective debate on matters of shared concern. Its openness ensures that participation is not confined to any group; instead, speakers, audiences, and mediating actors such as journalists and mass media interact to facilitate broad-based engagement. The vitality of the public sphere depends on the free flow of ideas and the continual presence of critical discourse, as the suppression of dissent undermines its very existence. Moreover, Fuchs highlights that the public sphere is organized across multiple levels—from intimate, face-to-face exchanges in cafés and salons to large-scale, society-wide debates mediated by digital and mass media—thus serving as a communicative interface that enables diverse social actors to deliberate, contest, and influence public life (Fuchs, 2023: 272–275). With reification, we can speak of a context in which the public sphere has also disappeared. Because the permeation of the logic of commodification into every area of life also undermines the idea of a common good. Thus, the post-public sphere comes to the agenda.

The term "post-public sphere" refers to a transitional phase in political communication and societal engagement, marked by a move away from traditional, mass media-centered public discourse toward a more fragmented and volatile communicative landscape shaped by digital technologies. Philip Schlesinger articulates this concept as an era following the conventional, nationally bounded public spheres, characterized by the dominance of social media and platform-based communication, which creates fragmented and polarized public arenas (Schlesinger, 2020: 1545-1563). In the post-public sphere, traditional media and public institutions lose centrality, giving way to a "hybrid media system" that reflects and amplifies ideological divides, especially with the rise of populism and 'post-truth' discourse (Schlesinger, 2020: 1548-1551). In contrast to the classical public sphere, which Habermas viewed as a space for rational-critical debate and collective decision-making, the post-public sphere reflects contemporary challenges: the dominance of online platforms, regulatory struggles, and global geopolitical shifts, each influencing how public opinion is shaped and expressed. This environment is marked by "regulatory turns" as governments attempt to control or influence digital platforms, adding to the unpredictability and contested nature of public discourse in this fragmented digital space (Schlesinger, 2020: 1557-1559).

The relationship between reification and the post-public sphere can be understood by recognizing reification as the pervasive commodification of all areas of life. Reification, as developed by Marx and elaborated by

Lukács, refers to the transformation of social relations into relations between objects, where commodities acquire an autonomous character, seemingly detached from the people who create them. This process not only shapes the economic structure of capitalist society but also profoundly impacts individuals' consciousness and social relations. Reification thus extends to the public sphere, where social interactions, debates, and public engagement increasingly become commodified under the influence of market forces. The post-public sphere, on the other hand, describes a context in which the traditional public sphere—once seen as a space for rational-critical debate—has dissolved, giving way to fragmented, ideologically polarized interactions mediated through social media and other digital platforms. In this environment, the structural cohesion that once supported the public sphere has eroded, as communication becomes more dispersed and less bound to conventional norms of public discourse. This fragmentation has fundamentally altered public dialogue, as communication is increasingly driven by personalized and commercial interests. The connection between reification and the post-public sphere lies in how commodification impacts public space, transforming it into an extension of commercial and private interests. Reification contributes to the commodification of the public sphere itself, as platforms that host public discussion are driven by profit motives, monetizing user engagement and data. Consequently, what was once a domain of open public interaction now functions as part of an economic model focused on data commodification and content trade. This shift marks the public sphere's transition into a commercialized environment where access and engagement are shaped by market dynamics rather than by ideals of democratic participation. It can be seen that reification progresses together with digitalization, including the public sphere. Reification is a logic that colonizes every area of life. Thus, "digital colonialism" comes to the forefront, bringing the discussions of digital space and colonialism to the forefront.

Digital Colonialism

Digital colonialism mirrors traditional colonialism in that it involves the appropriation of resources and the exploitation of labor, often enforced through significant political and economic power rather than direct military force. Just as colonial powers once seized land and forced indigenous populations into labor, digital colonialism reflects a similar dispossession by monopolizing the digital ecosystem. Companies from technologically advanced nations, primarily headquartered in developed countries, dominate digital services, exercising power over less developed regions by controlling internet traffic, setting digital policies, and creating dependencies that reinforce global inequalities. The essence of digital colonialism lies in the semi-imperial imposition of rules, designs, languages, and cultural values upon vast populations without their explicit consent. This dominance is evident in the prevalence of Western technology firms—especially those from the United States—in critical areas such as messaging, social media, search engines, cloud storage, and domain hosting. Dominating the digital infrastructure enables these firms to export the cultural and ideological values of regions like Silicon Valley worldwide,

establishing norms and reinforcing neoliberal governance, often laden with racial and patriarchal biases. This influence extends to the very core of digital practices, including the regulation of online behavior through coded norms, making these companies increasingly powerful in shaping global digital interaction (Yılmaz, 2024: 186)

Digital technology companies operate as natural monopolies, with giants like Google possessing the economic clout to acquire potential competitors, thereby perpetuating an oligopolistic market structure. Such dominance manifests through control over the three pillars of the digital ecosystem: software, hardware, and network connectivity. This monopolistic grip grants immense political, economic, and social leverage to tech corporations, further embedding developed countries' influence in the infrastructure of the internet. Digital colonialism also brings to light the systemic inequalities between individuals, nations, and regions within the digital realm. Ownership and control structures remain predominantly with developed nations, who also shape the regulatory environments and spearhead investments in education, infrastructure, and research and development. The high cost of digital products exemplifies this inequality, contributing to exclusionary practices that limit access for those in less affluent areas. English's dominance as the digital lingua franca further perpetuates this imbalance, cementing cultural hegemony within the digital sphere (Yılmaz, 2024: 187)

In this landscape, users in developing countries are subject to the norms and rules established by tech corporations from the United States. Social networks and platforms enforce content regulations, censor information, and manipulate newsfeeds, often imposing Silicon Valley's regional ideologies on a global scale. This monopolistic influence results in a form of extraterritorial governance, as users outside the United States increasingly fall under the quasi-imperial authority of these tech companies. The economic model of digital colonialism also drives exploitation in labor markets, as evidenced by the low-paid freelance workers in regions like Sub-Saharan Africa, who provide services to companies headquartered in wealthier nations. These workers function as an inexpensive labor source, fueling the capital accumulation of firms in developed countries while deepening dependency. Consequently, digital colonialism reinforces a contemporary center-periphery relationship, replicating colonial dependencies by embedding peripheral economies within the digital infrastructures controlled by core countries. Ultimately, digital colonialism highlights the persistence of colonial structures, albeit transformed and distributed across the digital landscape. Through this model, colonialism persists, manifesting as a networked form of dependency where technology and digital services replace the historical plantation economy (Yılmaz, 2024: 188)

Digital colonialism represents a modern, decentralized form of resource extraction and control, paralleling traditional colonial practices in the digital sphere. In this framework, Western tech companies establish, own, and operate communication networks in underdeveloped regions, enabling them to collect data from users—often without explicit consent—on a massive scale. The structure of digital colonialism relies on four primary

actors: the tech companies that provide the infrastructure and data harvesting capabilities, advertising and consulting firms that use this infrastructure to disseminate targeted content, local entities that leverage this system to promote agendas within specific regions, and the individuals who unknowingly serve as data sources and targets. Much like historical colonialism, digital colonialism operates on a logic of dispossession, with corporations in the Global North—often U.S.-based—installing connectivity infrastructure designed to serve their own economic interests in the Global South. This infrastructure grants these companies significant power over data flow, social activities, and even cultural narratives, while allowing them to monetize these interactions through rents and data surveillance. Data, akin to traditional resources, is increasingly considered a form of currency. Access to this data grants companies and states influence and control over individual behavior, which they use to enhance targeted advertising and exert political power. Through extensive data collection methods, such as online behavioral tracking, companies develop highly personalized user profiles, which are sold to advertisers, political groups, or retained for future predictive use. The scope of data gathered includes personal identifiers, browsing habits, location, and even inferred attributes like political preferences, relationships, and emotional states, creating unprecedented insights into user behavior. With vast populations in Africa and other developing regions coming online, Western tech companies view these areas as valuable, untapped markets. Using projects like Facebook's Free Basics and Google's Project Loon, these firms present themselves as bridging the digital divide, while their actual aim is to capture user data and drive new ad revenue. This approach is reminiscent of historical colonial infrastructure projects, such as railroads, which served colonial interests rather than fostering local economic growth (Coleman, 2018: 422-425).

The concept of digital colonialism illustrates the intricate web of global data control, mirroring older forms of colonialism through the domination of digital infrastructure and resources. Similar to traditional colonial powers, major technology corporations—primarily from developed countries—wield significant influence over developing regions by embedding communication networks and capturing user data without the explicit consent of the populace. This form of control involves a complex network of actors, from tech giants to advertisers, who collectively benefit from the commodification of user data while shaping the digital ecosystem to serve their business interests. This structure resembles past colonial methods, wherein economically stronger entities-maintained power by monopolizing critical resources and determining the rules of engagement. Today, corporations like Facebook and Google achieve similar dominance by creating a dependency on their digital services. By controlling software, infrastructure, and even the internet access hardware in some cases, they not only capture and monetize vast amounts of data but also hold substantial sway over the political and social realms of less developed regions. These tech firms' "philanthropic" initiatives to bridge the digital divide often mask the true agenda of data extraction and digital dominance, with developing countries serving as relatively easy ground for control due

to a lack of regulatory frameworks, privacy protections, and economic leverage. Furthermore, the increasing use of artificial intelligence and machine learning technologies amplifies this power disparity. By analyzing extensive datasets, companies can predict and influence user behavior to an unprecedented extent, positioning themselves as gatekeepers of critical digital spaces. Developing nations, meanwhile, face the risks of heightened surveillance and curtailed autonomy in the digital realm, as their citizens' data becomes a commodity traded for corporate gain. The essential technological infrastructure remains concentrated in a few wealthy countries, making it challenging for less developed regions to assert digital sovereignty or pursue alternative paths free from foreign influence. This dynamic reflects a form of modern colonialism where digital tools replace traditional methods of control, yet the outcome remains similar: dependency, economic exploitation, and restricted agency for those outside the centers of technological power. As such, digital colonialism signifies a reshaping of global power, situating technology companies as influential, quasi-imperial actors with far-reaching implications for privacy, democracy, and sovereignty in the digital age (Avila Pinto, 2018: 16-20).

Discussion

Digital colonialism and racialization intersect to show how contemporary digital technologies perpetuate the dynamics of racial and colonial capitalism. While data monetization may appear new, its foundational logic—the commodification of human life and the establishment of racialized governance—mirrors historical practices of colonial exploitation. By situating our understanding of capitalism within colonial enterprises like the slave plantation, rather than just within Western industrial centers, it becomes clear that digital technologies reproduce similar patterns, reshaping and reinforcing a racialized world order. The mechanisms of data capitalism echo the racial hierarchies embedded within historical colonial practices, transforming aspects of human life into data for corporate profit, often without individual consent. This modern extraction process resembles colonial resource exploitation, revealing how racialized and colonial logics continue within data economies.

In the global data economy, digital platforms frequently rely on labor extraction from developing regions, extending colonial practices that established exploitative conditions. Analyses often focus on outsourced labor but may overlook how colonialism initially set up these dynamics. Digital technologies do not merely replicate national racial hierarchies but also create and exploit neocolonial spaces, such as in humanitarian zones, border surveillance, and conflict areas. These exceptional spaces function similarly to colonial frontiers, where governance operates differently, often outside standard regulatory or ethical frameworks, reinforcing racial hierarchies and maintaining asymmetrical power relations. Furthermore, the composition of digital products is inherently global, reflecting colonial and neocolonial routes of material and labor extraction. These products are assembled from resources and labor sourced through exploitative conditions, maintaining colonial power relations. Analyzing the hidden exploitation within digital supply

chains reveals how these technologies uphold and modernize colonial power structures in a globalized digital economy (Hammer & Park, 2021: 225-226).

The relationship between Digital Taylorism and digital colonialism reveals how exploitation and precarity are reconfigured and globally expanded in the digital sphere. These two concepts are critical to understanding how power dynamics in the digital age reshape labor processes. Digital Taylorism modernizes traditional Taylorist work management through digital technologies, enabling constant surveillance, control, and optimization of work processes via algorithms and data-driven management tools. This model intensifies exploitation by monitoring every move of the worker to maximize productivity, binding workers to a flexible yet intensified regime of control. For instance, platforms like Uber and Amazon monitor workers meticulously, using algorithms to evaluate their performance and dictate even the smallest details of their tasks.

Digital colonialism, on the other hand, describes the strategy of dominant technology corporations from developed countries imposing digital infrastructure and platforms on the Global South, effectively controlling the digital economy. Through this framework, digital colonialism not only exploits local workers but also shapes their work practices, culture, and identity according to the norms set by Western platforms. In regions such as Africa, Latin America, and Asia, digital workers are often forced to work for Western platforms due to limited local opportunities and are subjected to low wages and foreign cultural expectations. The commonality between Digital Taylorism and digital colonialism is the “reification” of the digital labor class. Reification, a concept developed by Marx and expanded by Lukács, refers to the process by which human relationships and labor are reduced to objects or data points. Digital Taylorism positions workers as “data sources” monitored and evaluated through algorithms, making every aspect of their work—from hours to productivity metrics—a form of data subject to analysis. This process alienates workers from their labor, as they lose control over their work experience. Digital colonialism extends this alienation on a global scale, as Western platforms establish a digital infrastructure that compels local workers to conform to imposed norms and practices.

The connection between these two concepts lies in the intensified reification and alienation of digital laborers, who are constantly surveilled and required to adapt to Western standards. Reification accelerates workers' detachment from the labor process, as their work becomes an impersonal, data-driven activity. In the digital colonial framework, workers in developing regions are not only subjected to Western norms but also to precarious labor conditions driven by global platforms' economic interests. Together, Digital Taylorism and digital colonialism reinforce and deepen the processes of precariousness, alienation, and reification of digital labor. In the digital economy, labor exploitation and power asymmetry are perpetuated through Digital Taylorist practices that make control more invisible yet more intense. Workers are reduced to mere data sources and cheap labor within a system where their autonomy is curtailed by a transnational digital capitalist structure.

In the context of Digital Taylorism and digital colonialism, the “submission of all areas of life to the logic of commodification” becomes increasingly pronounced. As digital capitalism expands its reach, it seeks to turn every interaction, behavior, and even identity into a commodity. Digital Taylorism exemplifies this through the commodification of labor, where workers’ actions, productivity, and performance are broken down into data points, transforming labor into a quantifiable resource that can be managed, optimized, and controlled. This reduction of labor to data eliminates personal agency and transforms workers into mere components of a data-driven economy. Digital colonialism extends this commodification beyond labor by imposing Western platforms and technologies on the Global South, pushing societies to adopt digital infrastructures that primarily serve the interests of dominant corporations. In this process, not only labor but also local cultures, social interactions, and personal data become commodified assets. Through digital platforms, social media interactions, personal preferences, and even cultural symbols are harvested, monitored, and repurposed for profit, reinforcing economic dependencies and homogenizing cultural expressions to align with global market demands.

Together, Digital Taylorism and digital colonialism illustrate how commodification infiltrates all dimensions of life. From labor processes to social relationships, digital capitalism seeks to convert human experience into a source of profit. This leads to a deepening of alienation, as individuals increasingly find their lives mediated by technologies that turn their identities, choices, and relationships into monetizable entities. The pervasive logic of commodification transforms human existence, reducing it to a transactional relationship with digital platforms, stripping away the intrinsic value of individual and cultural identities in favor of market-driven metrics and economic utility. Ultimately, the submission of life to the commodification logic in digital capitalism underscores the need for critical examination and resistance. Without intervention, this trend risks eroding autonomy and agency, reinforcing existing inequalities, and establishing a global digital order in which every aspect of human life is merely a resource for corporate profit.

Conclusion

The intertwining of Digital Taylorism and digital colonialism marks a paradigmatic shift in the contemporary global organization of labor, power, and subjectivity. These mechanisms, rooted in algorithmic management and global platform monopolies, have not only intensified the commodification of labor but have also reshaped the very contours of social and public life. Workers, increasingly managed by opaque algorithmic systems and subject to relentless surveillance, are systematically alienated from their labor, agency, and even their sense of collective belonging. At the same time, digital colonialism amplifies historical patterns of dependency, as technological infrastructures and cultural standards imposed by corporations from the Global North reproduce global inequalities and perpetuate the subordination of the Global South within digital capitalism.

The consequences of these intertwined dynamics are profound. The reduction of labor, social interaction, and even cultural expression to data points for extraction and monetization erodes both autonomy and diversity, fostering a climate of intensified alienation and precariousness. The dominance of digital platforms, combined with the global reach of algorithmic control, threatens not only the economic agency of individuals but also the foundations of democratic participation and public good. The “post-public sphere” that emerges from this transformation is marked by fragmentation, commercialization, and ideological polarization, as digital platforms monopolize discourse and undermine the possibility for collective democratic engagement.

In response to these challenges, there is an urgent need for a shift from mere critique to proactive, solution-oriented strategies. First, regulatory frameworks must be established at both national and international levels to ensure transparency and accountability in algorithmic management. This includes mandating explainability for algorithmic decisions, establishing rights to algorithmic due process for workers, and creating independent oversight bodies to audit and regulate algorithmic systems. Second, labor protections must be updated to reflect the realities of digital work. This means extending labor rights, social protections, and collective bargaining mechanisms to platform workers, freelancers, and those engaged in remote, gig, or otherwise digitally mediated forms of labor. Collective organizing and unionization efforts must be supported and adapted to the transnational and digitally mediated character of contemporary work. Third, the principle of data sovereignty should be upheld, granting individuals and communities genuine control over their data, with explicit consent mechanisms, robust privacy protections, and the right to benefit from the value generated by their digital labor. Fourth, policy interventions should prioritize the development of public digital infrastructures, such as non-profit digital platforms, open-source tools, and publicly funded digital commons, to foster democratic participation and cultural diversity free from the logics of market-driven commodification.

Academia, civil society, and policymakers must collaborate to ensure critical digital literacy, empowering individuals and communities to understand, contest, and reshape the systems that govern their lives. This also calls for more inclusive and participatory research that centers the experiences and agency of marginalized digital laborers, especially in the Global South. Ultimately, only through a combination of democratic regulation, labor empowerment, data justice, and public digital infrastructure can the alienating and exploitative tendencies of digital capitalism be meaningfully challenged. Such an agenda is not only necessary to reclaim autonomy and cultural integrity but is also essential for the revitalization of democracy and the realization of digital spaces as genuinely public goods in the twenty-first century.

References

- Andersson, C. (2023). *Digital Automation of Administrative Work How Automating Reconfigures Administrative Work*. Malardalen University (Sweden).
- Avila Pinto, R. (2018). Digital sovereignty or digital colonialism. *SUR-Int'l J. on Hum Rts.*, 15, 15.
- Barrat, J. (2020). Son İcadımız Yapay Zeka ve İnsanlık Çağının Sonu. Trans. Levent Yayla. Pegasus: İstanbul.
- Braverman, H. (2008). Emek ve Tekelci Sermaye Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi. Trans. Çiğdem Çıdamlı. Kalkedon: İstanbul.
- Brown, P., Lauder, H. & Ashton, D. (2011). *The Global Auction The Broken Promises of Education, Jobs and Incomes*. Oxford University Press: New York.
- Burawoy, M. (2015). Üretim Siyaseti Kapitalizm ve Sosyalizmde Fabrika Rejimleri. Trans. Çağdaş Gümüşoluk. NotaBene: İstanbul.
- Christian, B. & Griffiths, T. (2017). Hayatımızdaki Algoritmalar. Trans. Ali Atav. Buzdağı: Ankara
- Cole, M., Radice, H., & Umney, C. (2021). The political economy of datafication and work: A new digital Taylorism?. *Socialist Register*, 23, 78-99.
- Coleman, D. (2018). Digital colonialism: The 21st century scramble for Africa through the extraction and control of user data and the limitations of data protection laws. *Mich. J. Race & L.*, 24, 417.
- Fuchs, C. (2023). *Digital Democracy and the Digital Public Sphere*. Routledge.
- Fuchs, C. (2024). Vincent Mosco's Critical-Humanist Political Economy of Communication. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique*. Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society, 22(1), 124-139.
- Hammer, R., & Park, T. M. (2021). The ghost in the algorithm: Racial colonial capitalism and the digital age. In *Global historical sociology of race and racism* (pp. 221-249). Emerald Publishing Limited.
- Jameson, F. (2018). Kitle Kültüründe Şeyleşme ve Ütopya. (Ed. Erol Mutlu) Kitle İletişim Kuramları. 3rd Press. Ütopya: Ankara.
- Lukács, G. (2017). Reification and the Consciousness of the Proletariat. In *Karl Marx* (pp. 3-25). Routledge.
- May, T. (2000). Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi. Trans. Rahmi G. Öğdül. Ayrıntı: İstanbul.
- Noponen, N., Feshchenko, P., Auvinen, T., Luoma-aho, V., & Abrahamsson, P. (2024). Taylorism on steroids or enabling autonomy? A systematic review of algorithmic management. *Management Review Quarterly*, 74(3), 1695-1721.
- Park, S., & Ryoo, S. (2023). How does algorithm control affect platform workers' responses? Algorithm as a digital Taylorism. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 18(1), 273-288.
- Scannell, P. (2020). Medya ve İletişim. Trans. Oğuzhan Taş & Burcu Sümer. Ütopya: Ankara.
- Schlesinger, P. (2020). After the post-public sphere. *Media, culture & society*, 42(7-8), 1545-1563.
- Tokgöz, O. (2020). Siyasal İletişimi Anlamak. 3rd Press. İmge: Ankara.
- Yılmaz, Ö. (2024). Dijital Kapitalizmde Eşitsizliğin Dijital Emek Bağlamında Yeniden Üretimi: Afrika Kıtası Örneği. Doctoral Thesis.

Examining the Relationship between Crisis Management Job Satisfaction and Organizational Commitment*

Emel Cansu Babayigit^{1,a}, Zeynep Meral Tanrıöğen^{2,b,**}

¹ Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Denizli, Türkiye

² Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli, Türkiye

**Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 08/05/2025

Accepted : 24/06/2025

Keywords:

Crisis Management
Job Satisfaction
Organizational Commitment
Teacher

ABSTRACT

This study, which aims to examine the relationship between school administrators' crisis management skills and teachers' job satisfaction and organisational commitment levels, used quantitative methods and reached 453 teachers. The tests used in the study were regression analysis and Pearson correlation tests. According to the results of the regression analysis, school administrators' crisis management skills play a significant role in predicting teachers' organisational commitment levels and job satisfaction levels. According to the research findings, it can be said that as teachers' perceptions of school administrators' crisis management skills increase, their impact on organisational commitment levels and job satisfaction also increases. The research findings reveal a positive and moderate relationship between school administrators' crisis management skills and teachers' job satisfaction and organisational commitment levels. An increase in one positively affects the other. It is recommended that teachers' perceptions of school administrators' crisis management skills be retested with different samples and that their relationships with other organisational processes be further investigated.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8(1): 89-97, 2025

Kriz Yönetimi İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 08/05/2025

Kabul : 24/06/2025

Anahtar Kelimeler:

Kriz yönetimi
İş tatmini
Örgütsel bağlılık
Öğretmen

ÖZ

Okul yöneticilerinin kriz yönetim becerileri ile öğretmenlerin iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan bu çalışmada nicel yöntem kullanılmış ve 453 öğretmene ulaşılmıştır. Araştırmada kullanılan testler regresyon analizi ve Pearson korelasyon testleridir. Regresyon analizinin sonucuna göre öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerini yordamada ve iş tatmini düzeylerini yordamada okul yöneticilerinin kriz yönetim becerilerinin rolü anlamlıdır. Araştırma bulgularına göre öğretmenlerin okul yöneticilerinin kriz yönetim becerileri algıları yükseldikçe örgütsel bağlılık düzeyleri ve iş tatmini üzerinde etkisi de artmakta olduğu söylenebilir. Araştırma bulguları okul yöneticilerinin kriz yönetim becerileri ile öğretmenlerin iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır. Birinin artışı diğerini de olumlu yönde etkilemektedir. Öğretmenlerin okul yöneticilerinin kriz yönetim becerilerine ilişkin algılarının farklı örneklerle yeniden test edilmesi ve diğer örgütsel süreçlerle ilişkilerinin de daha fazla araştırma konusu olması önerilir.

^a emlens@gmail.com

^b <https://orcid.org/0009-0004-9665-0880> | ^b zatogen@gmail.com

^b <https://orcid.org/0000-0001-6300-9457>

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

* Bu makale Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi ABD Tezli Yüksek Lisans programında 2024 yılında yürütülmüş ve tamamlanmış Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

Giriş

Krizler, aniden ortaya çıkan olaylarla kurum üzerinde yıkıcı etkiler yaratabilir. Bireylerin krizleri çözme kapasitesinin ötesinde durumlar ortaya çıktığında, hem birey hem de kurum üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilir. Özellikle okullarda, krizlerin etkili bir şekilde yönetilmesi kritik öneme sahiptir çünkü bu durum çalışanların okula bağlılıklarını ve iş tatminlerini etkileyebilir.

Kriz, Can'a (2005) göre, bir kurumun hedeflerini tehlikeye atan ve acil müdahale gerektiren beklenmedik olaylardır. Bu tür olaylar, bireyler ve kuruluşlar üzerinde endişe ve olumsuz baskı yaratır, kurumların hiyerarşik yapısını bozabilir. Krizler, zamanlaması belirsiz, hem bireylerin hem de kurumların bütünlüğünü tehlikeye atan öngörülemez durumlardır. Baran'a (2012) göre kriz, bireyleri veya kuruluşları beklenmedik tehlikelere karşı zorlayan olaylardır. Şen (2011) ise krizlerin stresli bir ortam yaratarak panik ve kaygı oluşturduğunu belirtir. Krizin hem tehlike hem de fırsat sunduğu, Kanel (2015) ve Sezgin (2003) tarafından vurgulanmıştır. Krizler, olumsuz koşulları avantajlı durumlara dönüştürme potansiyeline sahiptir. Ayrıca, krizler normallığın bozulduğu, güvencesizlik ve stres yaratan durumlardır. Bu tür olaylar, hem bireyler hem de işletmeler için tehdit oluştururken, bazen bir süreç halinde gelişerek daha büyük sonuçlar doğurabilir (Topaloğlu, 2019; Dinçer, 2013).

Kriz yönetimi, potansiyel krizleri önceden fark ederek, bu krizleri önlemek ve etkilerini en aza indirmek için gerekli önlemleri planlayan ve uygulayan bir süreçtir (Öztürk, 2010). Kriz yönetimi, olası olayları tahmin etme, krizi çözme, krizden etkilenen kişi ve kurumların yararlarını gözeterek krizi hafifletme ve kriz sonrası dersler çıkararak normale dönme gibi faaliyetleri içerir (Filiz, 2007). Pragmatik ve mantıklı stratejilere dayanan bu yönetim türü, kriz anında uygulanacak kararları belirlemeyi, kriz ekibi kurmayı ve geri bildirim alarak yeni kararlar geliştirmeyi hedefler (Ocak, 2006). Ayrıca, krizlerin farkındalık ve minimum zarar yaklaşımıyla yönetildiği bir süreç olarak tanımlanır (Tutar, 2011).

Eğitim kurumları, iç ve dış çevrelerden kaynaklanan zorluklarla karşılaşabilir ve bu zorluklar krizlere yol açabilir (Gezer, 2020). Salgınlar, doğal afetler ve şiddet gibi unsurlar okullarda kriz yaratırken, yöneticilerin bu durumları etkili bir şekilde yönetmesi beklenir. Krizlerin çokluğu ve iletişim zorlukları bu süreçleri daha karmaşık hale getirir. Kriz yönetimi konusunda yetersiz eğitim ve uzmanlık, okul yöneticilerinin etkili kararlar almasını zorlaştırır (Macneil ve Topping, 2009). Bu nedenle, kriz yönetim stratejilerinin geliştirilmesi ve dış kurumlarla işbirliği yapılması büyük önem taşır (Tokel, Özkan ve Dağlı, 2017). Okullar krizlere hazırlık olarak kriz yönetim merkezleri ve ekipleri kurmalı, eğitimler düzenlemeli ve kriz anında hızlı müdahale edebilmelidir (Sayın, 2008).

Kriz süreci, kriz öncesinden başlayarak krizin sona ermesine kadar geçen süreçtir ve bu süreç içinde üç dönem bulunmaktadır (Öztürk, 2010). Kriz durumuna gelmeden önce belirtilerin giderek ağırlaştığı ve örgütün çevresiyle ilişkilerinin bozulmaya başladığı dönem kriz öncesi olarak adlandırılmaktadır (Can, 2011). Örgütsel belirsizliğin ve çalışanların hazırlıksız olmalarından kaynaklanan stresin üst düzeyde olduğu dönem kriz esnası olarak

adlandırılmıştır (Aksu ve Deveci, 2009). Son olarak kriz sonrası dönem çözüm veya çöküş dönemi olarak adlandırılmakta olup örgütün bu krizden kurtulabilmesi için iç ve dış kaynaklardan yardım alması ve krize uygun yanıtların verilerek çözüme ulaştırılması gereken dönemdir olarak belirtilmektedir (Can, 2011). Kriz yönetimi okul yöneticileri açısından ele alındığında örgütsel davranışın grup, birey ve örgüt bakış açısı da devreye girmektedir. Dolayısıyla kriz yönetimi becerilerinin örgütsel davranış değişkenleri ile de ilişkili olduğu düşünülmektedir. Örgütsel bağlılık örgütsel davranışın birey boyutunu temsil eden açıklayıcı bir değişken olarak belirmektedir.

Örgütsel bağlılık, bireylerin çalıştıkları kuruma ve mesleklerine duydukları bağlılık ve sadakat ile tanımlanır. Bu bağlılık, kurumun kültürünü, değerlerini benimsemeyi, hedeflerine yönelik çaba göstermeyi ve kurum üyeliğinin sürekliliğini arzulamayı içerir (Ceylan, 2003). Örgütsel bağlılık, bireylerin sadece kariyerlerine değil, çalıştıkları kuruma karşı duydukları bağlılığı da kapsar ve bu bağlılık, mesleki ve kişisel gelişimi teşvik eden bir çalışma ortamıyla güçlendirilebilir (Lee vd., 2000). Bağlılık, iş tatmini, verimlilik ve örgütsel vatandaşlığı artırarak kuruma katkı sağlar. Oliver (1990), örgütsel ödüllerin ve iş değerlerinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin, daha az etkiye sahip olan demografik faktörlerden daha önemli olduğunu keşfetmiştir. Ostrof (1993), etik iklimin boyutları ile bir kurumdaki bağlılık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu keşfetmiştir. Yöneticiler, çalışanların gelişimini destekleyen fırsatlar sunmalı, onları karar alma süreçlerine dahil ederek bilinçli kararlar almalarını sağlamalıdır (Şişman, 2011). Örgüt hedeflerinin değiştirilmesi ve stratejik yenilikler yapılması da çalışanların bağlılığıyla yakından ilişkilidir. Kurum kültürü ve liderlik tarzları da örgütsel bağlılık üzerinde büyük etkiye sahiptir. Örgütsel bağlılık duygusal, normatif ve devam bağlılığı olmak üzere üç boyuta ayrılmaktadır.

Duygusal bağlılık, çalışanın örgütle derin bir duygusal bağ kurarak işini isteyerek yapmasını ve örgütle özdeşleşmesini ifade eder. Kanter'e (1968) göre, bu bağlılık, örgütsel ve bireysel hedeflerin uyumlu bir şekilde bütünleşmesiyle oluşur. Meyer ve Allen'in (1997) modeline göre, duygusal bağlılık, işteki zorluklar, rollerin netliği, yönetimden destek, eşit muamele ve geri bildirim gibi faktörlerden etkilenir. Çalışanlar, kişisel değerleri örgütle örtüştüğünde duygusal bağlılık geliştirir. Starnes ve Truhon (2006), duygusal bağlılık gösteren çalışanların örgütte kalmayı gönüllü olarak seçtiğini ve yüksek performans sergilediğini belirtir. İş tatmini, duygusal bağlılık, örgütsel adalet algısı ve olumlu iş deneyimleriyle yakından ilişkilidir. Yüksek duygusal bağlılık, çalışanın örgüte katkısını artırır ve örgütte kalma isteğini güçlendirir (Dağlı vd., 2018).

Normatif bağlılık, çalışanın örgütle kalma motivasyonunu etik bir yükümlülük duygusu olarak tanımlar. Meyer ve Allen (1997), bu bağlılığın çalışanın örgüte karşı derin bir sadakat geliştirmesiyle ilgili olduğunu belirtir. Normatif bağlılık, çalışanların örgütsel hedeflerle uyum sağlamak için içsel baskıları kabul etmesiyle oluşur ve duygusal bağlılığa benzer davranışsal eğilimler sergiler (Starnes ve Truhon, 2006). Çalışan, örgütün yatırımlarına karşı bir sorumluluk hisseder ve bu

bağlılık, kuruma karşı ahlaki bir görev duygusundan kaynaklanır. Bu bağlılık, çalışanın kurumla olan ilişkisinde yüksek performans ve sadakat göstermesini teşvik eder (Meyer & Allen, 1991; Stup, 2006).

Devam bağlılığı, çalışanın örgütte çalışmaya devam etme ihtiyacını hissetmesiyle oluşur (Meyer ve Allen, 1991). Çalışan, örgütten ayrılmanın algılanan maliyetleri ve sınırlı dış istihdam seçenekleri nedeniyle örgütte kalmaya karar verir. Bu bağlılık, çalışanın mevcut pozisyondan ayrılmasının getireceği maliyetleri ve yapılan yatırımları göz önünde bulundurarak sürdürdüğü bir bağlılıktır (Meyer vd., 2012). Devam bağlılığı, çalışanın kurumdaki yatırımlarını ve diğer seçeneklerin yokluğunu dikkate alarak kalma gerekliliğini hissetmesini ifade eder (Meyer ve Allen, 1991). Çalışanlar, eğer sadece zorunluluktan dolayı kuruma bağlılık gösteriyorlarsa devam bağlılığı, kişisel istekleriyle bağlılık gösteriyorlarsa duygusal bağlılık ve ahlaki yükümlülük hissiyle bağlılık gösteriyorlarsa normatif bağlılık sergilerler.

Emek, insanlık tarihi boyunca evrim geçirmiş bir kavramdır. İlk insanlar avcılık ve toplayıcılıkla geçinirken, sanayi devrimi ve teknolojinin gelişmesi emek türlerini çeşitlendirmiştir. İş, hem maddi hem de psikolojik olarak hayatın önemli bir parçasıdır ve bireylerin kişisel yaşamlarına etki edebilir. İş tatmini, işyerindeki mutluluk ve huzur duygusunu ifade eder. Aykaç (2010), iş tatminini işyerinde yaşanan hoşnutluk ve mutluluk hali olarak tanımlar. Bu tatmin, çalışanın işine yönelik duygusal durumlarını, motivasyonunu ve iş performansını etkiler. Memnuniyet, işten alınan zevk ve iş ile çalışanın beklentileri arasındaki uyumu kapsar. Motivasyon ise, belirli hedeflere ulaşma isteğiyle ilgilidir. Çalışanların iş tatmininin yüksek olması, işlerine daha bağlı olmalarını, başarılı olmak için çabalarını ve işlerine daha fazla zaman ayırmalarını sağlar. Eğitim gibi insan odaklı sektörlerde, çalışanların iş tatmini artırmak, bireysel ve örgütsel hedeflere ulaşmaya katkıda bulunur. İş tatmini, kişisel algılara ve dışsal faktörlere bağlı olarak değişir. Aynı pozisyondaki bireyler arasında farklı tatmin seviyeleri olabilir ve ücret eşitsizlikleri, iş tatmini etkileyebilir. İş tatmini, genel yaşam memnuniyeti ile doğrudan ilişkilidir ve bireylerin yaşam kalitesini artırmak için önemlidir.

Öğretmenlik mesleği, insan gelişimine katkıda bulunma bakımından benzersizdir. Öğretmenler, sadece eğitim sisteminin hedeflerine ulaşmakla kalmaz, aynı zamanda mesleklerinden memnuniyetleri ile öğrencilerine verdikleri eğitimin kalitesi arasında mühim bir ilişki vardır (Kocayörük, 2000; Akkuş, 2010; Kadioğlu, 2014; Umay, 2015). Yüksek iş tatmini, öğretmenlerin eğitim hedeflerine daha fazla çaba göstermelerine ve etkili olmalarına katkıda bulunur. İş tatmini, öğretmenlerin mesleki performansını, eğitim kalitesini ve öğrenci motivasyonunu doğrudan etkiler. Memnun öğretmenler, eğitimde daha hevesli ve bağlı olup, öğrenciler için olumlu bir öğrenme ortamı yaratabilirler. Bu, öğrencilerin motivasyonunu ve ilgisini artırır, bu da eğitim kalitesini iyileştirir. Düşük iş tatmini, öğretmenlerde stres, tükenmişlik, olumsuz tutumlar ve işten ayrılma eğilimleri gibi sorunlara yol açabilir. Ayrıca, bu durumlar öğretmenlerin kişisel yaşamlarına ve ailelerine de yansır. İş tatmini eksikliği, öğretmenlerin performansını düşürebilir ve okul iklimini olumsuz etkileyebilir. Eğitimde iş tatmininin artırılması, öğretmenlerin motivasyonunu ve etkinliğini destekler,

dolayısıyla öğrencilerin akademik başarılarını olumlu yönde etkiler. Eğitim yöneticilerinin, öğretmenlerin iş tatminini artırmak ve başarılı motivasyonu teşvik etmek için gerekli önlemleri alması önemlidir.

İş tatmini, örgütsel davranış disiplininde en çok araştırılan konulardan biridir ve genellikle, bireyin işini olumlu bir şekilde değerlendirmesi olarak tanımlanır. Locke'a göre iş tatmini, işin içsel huzur ve zevk verici özellikleriyle ilgili bir duygu olarak ortaya çıkar. İş tatmininin üç önemli yönü bulunur: gözlemlenmeyen duygusal tutum, iş sonuçlarına dayalı tutum ve çalışanlar arasındaki sosyal tutumlar. Örgütsel bağlılık, bireyin örgütsel kimliği ile kişisel kimliğinin birleşmesi olarak tanımlanır, iş tatmini ise bireyin işine ve iş ortamına yönelik duygusal eğilimleriyle ilgilidir. İş tatmini, çalışanların işlerine karşı genel tutumlarını ve memnuniyetlerini ifade eder. Yüksek iş tatmini, müşteri memnuniyeti, örgütsel bağlılık, çalışan devri, devamsızlık ve başarının olumlu yönde etkilenmesini sağlar. Motivasyon, moral ve örgütsel bağlılık, iş tatmini ile doğrudan ilişkilidir. İş tatmini, çalışanları teşvik ederek kurum hedeflerine daha iyi ulaşmalarını sağlar. Düşük iş tatmini ise huzur eksikliği, azalan şevk, verimsizlik ve olumsuz sonuçlara yol açabilir. Düşük iş tatmini, çalışanların stres seviyelerini artırabilir, sağlık sorunlarına yol açabilir ve yaşam kalitesini düşürebilir. Yüksek iş tatmini ise çalışanların işlerine daha fazla bağlılık göstermelerini, tutarlı katılım ve yüksek verimlilik sergilemelerini sağlar. Örgütsel bağlılık ve iş tatmini farklı özellikler gösterir; örgütsel bağlılık aktif bir tutumken, iş tatmini pasif bir zihniyettir. Her iki kavram da birbirini etkiler ve yüksek seviyeleri örgütsel devamlılık ve düşük işten ayrılma oranlarına katkıda bulunur.

Araştırmalar, kriz dönemlerinde etkin liderlik sergileyen okul yöneticilerinin, eğitim süreçlerinin daha hızlı toparlanmasını sağladıklarını göstermektedir (Bozkurt, 2023). Balta et al. (2024), bu süreçte çok paydaşlı iş birlikleri kurabilen liderlerin eğitim kurumlarının ayakta kalmasında ne kadar kritik olduğunu vurgulamaktadır. Alizadeh ve arkadaşları (2023), çalışanlarda gözlemlenen tükenmişliğin, liderlik müdahaleleri ile azaltılabileceğini belirtmektedir. McCourt ve Watson (2023, s. 61), kriz sonrasında sağlanan destekleyici atmosferin iyileşme süreçlerine olumlu katkısını vurgularken; Cabello ve arkadaşları (2021, s. 108), liderin hem öğretmenlerin mesleki motivasyonuna hem de öğrencilerin duygusal ihtiyaçlarına yönelik hassasiyet göstermesi gerektiğini belirtmiştir. Edvardsson ve Durst (2021), kriz dönemlerinde liderlik stratejilerinin insan kaynakları yönetimiyle entegrasyonunun çalışan bağlılığını artırdığını belirtmektedir. Bu tür stratejik yaklaşımlar, örgütsel bağlılığı ve iş tatminini desteklemekte ve kurumların gerçek ihtiyaçlarına duyarlı politikalar üretme kapasitesini artırmaktadır. Li ve arkadaşları (2020), liderlerin kriz dönemlerindeki aksaklıklardan ders çıkararak öğrenen organizasyon yaklaşımını benimsemelerinin, uzun vadede daha dirençli yapılar oluşturduğunu savunur. Beilstein et al. (2020) ve Adams et al. (2024), adaptif karar alma, güven inşası ve şeffaflığın kriz süreçlerinde ne kadar yaşamsal olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın problem cümlesi “Okul yöneticilerinin kriz yönetim becerileri ile öğretmenlerin iş tatmini

düzeyleri ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasında ilişki nasıldır?” şeklinde belirlenmiştir. Örgütsel bağlılık, bir bireyin kendi kimliğini örgüt kimliğiyle bütünleştirmesiyle oluşur ve örgütün hedeflerini benimseyip, bu hedeflere adanmışlık duygusuyla yaklaşır. Örgütsel bağlılık, iş tatmini ile doğrudan ilişkilidir. İş tatmini, çalışanın işine karşı duyduğu genel duygusal memnuniyeti ifade eder ve çalışanın işin nitelikleri ile hedeflerinin uyumuna dayanır. Araştırmalar, okullarda yaşanan krizlerin ve bu krizlerin yönetilmesinin öğretmenlerin okula bağlılıklarını ve iş tatminlerini etkilediğini göstermektedir. Ancak okul yöneticilerinin kriz yönetim becerileri ile öğretmenlerin iş tatmini ve bağlılıkları arasındaki ilişki üzerine yapılan kapsamlı araştırmalara ulaşılmamıştır. Bu çalışma, bu alanda politika geliştirmeye ve okul yöneticilerinin yetiştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın alt problemleri şunlardır;

1. Okul yöneticilerinin kriz yönetim becerileri ile öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri ve iş tatmini düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Okul yöneticilerinin kriz yönetim becerileri öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri ve iş tatmini düzeylerini yordamakta mıdır?

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırma, var olan durumu kendi koşullarında ve değişkenler arasındaki ilişkileri yansıtmaya yönelik kullanılan bir yöntem (Büyüköztürk ve diğerleri, 2018; Karasar, 2012) olarak kabul edilen ilişkisel tarama modelinde nicel bir çalışmadır. Bu modelde ele alınan durum ya da olay mevcut haliyle betimlenir ve bu duruma etki eden değişkenler arasındaki ilişki, etkileşim ve düzey ortaya çıkarılmaya çalışılır (Kaya, Balay ve Göçen, 2012). Veriler normal dağılım göstermektedir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Denizli ilinin Pamukkale ilçesinde ilkokullarda görevde bulunan öğretmenler oluşturmaktadır. Denizli Pamukkale ilçesinde ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin sayısı 967’dir. Araştırma örneklemini ve evreni temsil edecek % 95 güven seviyesi için 278 öğretmene ulaşılması önerilmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Balcı (2010)’ya göre % 4 güven seviyesi için 375 kişiye ulaşılması gerekmektedir. Ölçek verilerinin güvenilirlik düzeyinin yüksek olması ve bilimsel çalışmaya uygun olmayan cevaplamaların olma ihtimali nedeniyle evreni yansıtacak şekilde kolay ulaşılabilir örneklem seçimiyle 480 öğretmene ulaşılarak ölçekler dağıtılmıştır. Ölçekleri tam dolduran ve dönem ölçek sayısı 472 öğretmendir. Kolay ulaşılabilir örneklem seçiminin nedeni zaman ve maddi yönden imkânların sınırlı olmasıdır. Kolay ulaşılabilir örneklemede herkes eşit şansa sahiptir (Kılıç, 2013). Bilimsel araştırmaya uygun biçimde doldurulan 453 ölçek değerlendirmeye alınmıştır. Örneklem sayısının belirlenmesinde Cochran’ın örneklem büyüklüğü formülü kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak için kullanılan Kriz yönetim ölçeği Çalışkan (2020) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 23 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte Kriz öncesi faaliyetler,

Kriz esnası faaliyetler ve Kriz sonrası faaliyetler olmak üzere üç alt boyut bulunmaktadır.

Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerini belirlemek amacıyla Dağlı, Elçiçek ve Han (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan; ilk olarak Meyer, Allen ve Smith (1993) tarafından geliştirilmiş, “Örgütsel Bağlılık Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek 18 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte üç alt boyut bulunmaktadır: duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık.

İş tatmini ölçeği Brayfield ve Rothe (1951) tarafından geliştirilmiş ve Judge, Locke, Durham ve Kluger (1998) tarafından beş maddelik kısa formu oluşturulmuştur. Keser ve Bilir (2019) tarafından yapılan çalışmayla ölçek Türkçeye uyarlanmıştır. İş tatmini ölçeği beş maddeden oluşan, tek boyutlu bir ölçektir.

Veri Toplama Süreci

Veriler Denizli ili Pamukkale ilçesinde 2023-2024 eğitim yılında Ekim ve Aralık aylarında toplanmıştır. Araştırmaya istekli ve gönüllü öğretmenler katılmışlardır. Araştırmada 480 istekli ve gönüllü öğretmene ulaşılmıştır.

Veri Analizi

Verilerin güvenilirlik düzeyinin oldukça yüksek olduğu tespit edildikten sonra, hangi analizlerin yapılacağına karar verebilmek için normallik analizi gerçekleştirilmiştir. Verilerin normal dağılımını değerlendirmek amacıyla basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) testleri uygulanmıştır. Normallik testi sonuçlarına göre, çarpıklık ve basıklık değerleri $-0,860$ ile $1,166$ arasındadır. Literatürde yapılan incelemeler, basıklık ve çarpıklık verilerinin -1 ile $+1$ aralığında olmasının normal dağılım göstergesi olarak kabul olduğunu ortaya koymaktadır (Kalaycı, 2016). Bu verilere dayanarak, araştırmanın verilerinin normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır bu nedenle analizler parametrik testler ile gerçekleştirilmiştir. Anlamlılık testlerinde p değeri $,05$ olarak belirlenmiştir. İlişkilerin analizinde ise Pearson Momentler Çarpım Korelasyonu kullanılmıştır. Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel (2012) çalışmalarında korelasyon katsayısının $\pm 0,00$ ile $\pm 0,29$ arasında olması durumunda düşük, $\pm 0,30$ ile $\pm 0,69$ arasında olması durumunda orta, ve $\pm 0,70$ ile $\pm 1,00$ arasında olması halinde yüksek ilişki olduğu ifade edilmektedir. Pearson Korelasyon Testinin sonuçlarının yorumlanmasında bu kıstaslar dikkate alınmıştır.

Geçerlik Güvenirlik Analizi

Toplanan veriler güvenilirlik analizi için Cronbach’s Alpha testi ile analiz edilmiştir. Cronbach’s Alpha değerlerinin $,835$ ile $,985$ arasında ve yüksek güvenilirlik düzeyinde olduğu görülmüştür. Buna göre kriz yönetimi ($,985$), örgütsel bağlılık ($,903$) ölçekleri ve alt boyutları ile iş tatmini ($,918$) ölçeğinin Alpha değerinin yüksek güvenilirlik düzeyine sahip olduğu söylenebilir.

Bulgular

Okul yöneticilerinin kriz yönetim becerileri ile öğretmenlerin örgütsel bağlılık ve iş tatmini düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan Pearson Korelasyon analizi sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1’e göre kriz öncesi faaliyetler boyutuyla duygusal bağlılık arasında ($r=,517$; $p<,01$), kriz öncesi faaliyetler boyutuyla devam bağlılığı arasında ($r=,569$; $p<,01$), kriz öncesi faaliyetler boyutuyla normatif bağlılık

arasında ($r=.512$; $p<.01$), kriz öncesi faaliyetler boyutuyla genel bağlılık arasında ($r=.632$; $p<.01$) kriz öncesi faaliyetler boyutuyla iş tatmini arasında ($r=.634$; $p<.01$) kriz esnası faaliyetler boyutuyla duygusal bağlılık arasında ($r=.539$; $p<.01$) kriz esnası faaliyetler boyutuyla devam bağlılığı arasında ($r=.583$; $p<.01$) kriz esnası faaliyetler boyutuyla normatif bağlılık arasında ($r=.520$; $p<.01$), kriz esnası faaliyetler boyutuyla genel bağlılık arasında ($r=.649$; $p<.01$) kriz esnası faaliyetler boyutuyla iş tatmini arasında pozitif yönlü ve orta düzeyli anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($r=.601$; $p<.01$), kriz sonrası faaliyetler boyutuyla duygusal bağlılık arasında ($r=.461$; $p<.01$), kriz sonrası faaliyetler boyutuyla devam bağlılığı ($r=.647$; $p<.01$), kriz sonrası faaliyetler boyutuyla normatif bağlılık arasında ($r=.529$; $p<.01$), kriz sonrası faaliyetler boyutuyla genel bağlılık arasında ($r=.572$; $p<.01$). Kriz sonrası faaliyetler boyutuyla iş tatmini arasında ($r=.528$; $p<.01$), genel kriz algısıyla duygusal bağlılık arasında

($r=.532$; $p<.01$). Genel kriz algısıyla devam bağlılığı arasında ($r=.584$; $p<.01$), genel kriz algısıyla normatif bağlılık arasında ($r=.520$; $p<.01$), genel kriz algısıyla genel bağlılık arasında ($r=.520$; $p<.01$), genel kriz algısıyla iş tatmini arasında ($r=.617$; $p<.01$) anlamlı, pozitif yönlü ve orta düzeyli bir ilişki olduğu görülmüştür. Okul yöneticilerinin kriz yönetim becerileri ile öğretmenlerin iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasında ilişki düzeyi orta düzeylidir. Ayrıca pozitif yönlü olup birinin artması diğerini de doğru yönlü etkilemektedir. İlişki düzeyinin bütün boyutlar ve genel algılar arasında bile bu şekilde olmasının oldukça önemli olabileceği düşünülmektedir.

Okul yöneticilerinin kriz yönetim becerilerinin öğretmenlerin iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeyleri yordamasına ilişkin analiz $y=a+bx$ şeklinde formüle edilmiştir. Bu şekilde basit doğrusal regresyon analizi yapılarak analize ilişkin bulguları birleştirilmiş ve Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 1. Okul yöneticilerinin kriz yönetim becerileri ile öğretmenlerin iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki analizi (Pearson analizi)

Table 1. Analysis of the relationship between school administrators' crisis management skills and teachers' job satisfaction and organisational commitment levels (Pearson analysis)

			1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Krizöncesi faaliyetler	r	1	,927**	,874**	,972**	,517**	,569**	,512**	,632**	,634**
2	Krizesnası faaliyetleri	r	,927**	1	,906**	,984**	,539**	,583**	,520**	,649**	,601**
3	Krizsonrası faaliyetler	r	,874**	,906**	1	,938**	,461**	,529**	,454**	,572**	,528**
4	Genel kriz algısı	r	,972**	,984**	,938**	1	,532**	,584**	,520**	,647**	,617**
5	Duygusal bağlılık	r	,517**	,539**	,461**	,532**	1	,432**	,495**	,751**	,584**
6	Devam bağlılığı	r	,569**	,583**	,529**	,584**	,432**	1	,755**	,874**	,287**
7	Normatif bağlılık	r	,512**	,520**	,454**	,520**	,495**	,755**	1	,897**	,363**
8	Genel bağlılık	r	,632**	,649**	,572**	,647**	,751**	,874**	,897**	1	,483**
9	İş tatminin algısı	r	,634**	,601**	,528**	,617**	,584**	,287**	,363**	,483**	1

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo 2. Okul Yöneticilerinin Kriz Yönetim Becerilerinin Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Üzerindeki Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi (n=453)**Table 2.** Regression Analysis of the Predictive Effect of School Administrators' Crisis Management Skills on Teachers' Organisational Commitment and Job Satisfaction (n=453)

	R	R ²	S. Beta Değeri	t	F	P
Yordayıcı Değişken	,647	,419			325,51	.000***
Krizyönetim becerisi			1.313	11,638		.000**
	,617	,381			277,45	.000**
Kriz yönetim becerisi			1,533	11,779		.000**
						.000**

p < .01, *p < .001

Tablo 2’de görüldüğü gibi öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerini yordamada okul yöneticilerinin kriz yönetim becerilerinin rolü anlamlıdır ($R^2=.419$; $F= 325,51$, $p<.001$). Yine öğretmenlerin iş tatmini düzeylerini yordamada okul yöneticilerinin kriz yönetim becerilerinin rolü anlamlıdır ($R^2=.381$; $F= 277,45$, $p<.001$). Başka bir ifadeyle öğretmenlerin okul yöneticilerinin kriz yönetim becerileri algıları öğretmenlerin iş tatmini üzerinde % 38 dolayında ve örgütsel bağlılık düzeylerinde % 42 dolaylarında etkiye/yordama gücüne sahiptir. Bu durum regresyon katsayıları anlamlılığı ($\beta=1,313$) ve ($\beta=1,533$) bakımından t değeri ($t= 11,63$; $p<.01$) ve ($t= 11,77$; $p<.01$) olduğu görüldüğünden birlikte yorumlandığında öğretmenlerin okul yöneticilerinin kriz yönetim becerileri algıları yükseldikçe öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri ve iş tatmini üzerinde etkisi de artmakta olduğu söylenebilir.

Yapılan çalışmada, standartlaştırılmış yol katsayılarının (Cohen 1992; Kline 2005) “0.10”dan küçük olursa zayıf, “0.30” değerine yakın olursa orta ve “0.50”den büyükse güçlü bir etkiye sahip olduğu düşünüldüğünde regresyon etki derecesinin orta düzeyde olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırmanın sonuçlarına göre genel olarak öğretmenlerin örgütsel bağlılık ve iş tatmini düzeyleri ile okul yöneticilerinin kriz yönetim becerileri arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Dolayısıyla okul yöneticilerinin öğretmenlerce algılanan kriz yönetim becerileri arttıkça öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarında ve iş tatmini düzeylerinde de artış meydana geleceğinden bahsedilebilir. Örgütsel bağlılığın astların kendi kimliklerini örgütünüyle bütünleştirerek derin bir bağ kurduğunda ortaya çıktığı (Demirel, 2009) düşünülecek olursa yöneticilerin kriz yönetim becerilerindeki artışın çalışanların örgütle bağ kurmalarını destekleyebileceği söylenebilir. Öğretmenlerin okul müdürlerinin kriz yönetim becerilerinde algıladıkları artış örgütsel bağlılıklarını arttırarak onları örgütün sadık destekçilerine (Kuşlavan, 2009) dönüştürüyor olabilir. Benzer şekilde Harb, Eyupoglu & Tashtoush (2023) çalışmalarında idari güçlendirmenin örgütsel bağlılık ve iş tatmininin istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisinin olduğunu bulmuşlardır. Çalışmada kriz yönetim becerisi ve iş tatmini arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olması öğretmenlerin yöneticilerinin kriz öncesi, esnası ve sonrasındaki davranışlarından etkilenecek işlerine yönelik

genel duygusal tepkilerini (Durmuş ve Günay, 2007) ve yaşadıkları olumlu duyguların (Akıncı, 2002) sonucunu gösteriyor olabilir. Durmuş ve Günay (2007), çalışanların işten beklentilerinin karşılanmasının önemli olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle iş tatmininin işe bağlılık, çalışan yerdeki krizler ve bunun yönetimiyle ilişkili olduğu söylenebilir (Başaran, 2008). Okullarda yaşanan olay ve durumlarla bunların yönetilmesinin öğretmenlerin okula bağlılıkları ve yaptıkları işten tatmin olabilmelerini etkilediği araştırmalarda görülmektedir (Erdil vd., 2004; Ünsar ve Ayan, 2013; Ersarı ve Naktiyok, 2012; Bil, 2012). Benzer şekilde araştırmanın değişkenleri olan bağlılık ve iş tatmini gibi diğer örgütsel davranış boyutları ile okul yöneticilerinin algılanan kriz yönetim becerileri ile yapılan karşılaştırmalarda da değişkenler arasındaki ilişkilerin doğrusallık gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Haban ve Bozkurt (2017) kriz yönetimi becerileri ve alt boyutları ile sosyal sermaye arasında pozitif bir korelasyon olduğunu ifade etmişlerdir.

Öğretmenlerin kriz öncesi faaliyetler boyutuyla duygusal bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Kriz öncesi dönem, kriz durumuna gelmeden önce belirtilerin giderek ağırlaştığı dönem olarak ifade edilmekte ve örgütün iç ve dış çevresiyle ilişkilerinin bozulmaya başladığı dönem olarak değerlendirilmektedir (Can, 2011). Araştırma verilerine göre başka bir değişle öğretmenlerin okul yöneticilerinin davranışlarında kriz sinyallerini alabilme, kriz senaryoları oluşturma ve diğer krizleri takip edebilme becerilerinde algıladıkları artış ile kendi istekleriyle örgütte kalmayı tercih etme ve gösterilen gönüllü çabalar arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Çalışmadaki bu bulgunun aksine Brandebo (2020) yönetmede etkili olan kriz yöneticilerinin ilişkileri yönetmede o kadar etkili olamayabileceğini ifade etmiştir. Çalışanın duygusal bağlılığı yüksek ise işini benimser ve başarıyla tamamlar. Örgütte kalmaya devam etmeye isteklidir ve performansı yüksektir (Dağlı vd., 2018).

Kriz öncesi faaliyetler boyutuyla devam bağlılığı arasında pozitif yönlü ve orta düzeyli anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle öğretmenlerin örgütte çalışmaya ihtiyacı olduğu için çalışmaya devam etmeleri (Meyer ve Allen, 1991) olarak tanımlanabilecek devam bağlılığı kavramı ile yöneticilerinin kriz yönetim becerilerinin alt boyutlarından ilki olan kriz öncesi faaliyetler boyutuna ait davranışları arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki görülmüştür. Yani çalışanın örgütte kalmak istemesi ve kriz öncesi faaliyetler arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır öyle ki Ercan ve Aksu

(2022) da çalışanların rekabete ve değişime ayak uydurmalarını sağlayan stratejik liderlik ile kriz yönetimi becerileri alt boyutları arasında anlamlı, pozitif ilişkiler belirlemişlerdir.

Kriz öncesi faaliyetler boyutuyla normatif bağlılık, genel bağlılık arasında anlamlı, pozitif yönlü ve orta düzeyli bir ilişki ve iş tatmini arasında anlamlı, pozitif yönlü ve orta düzeyli bir ilişki olduğu görülmüştür.

Kriz esnası faaliyetler boyutuyla duygusal bağlılık, devam bağlılığı, normatif bağlılık, genel bağlılık ve iş tatmini arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Buradan hareketle öğretmenlerin okul yöneticilerinin bağlılık ve iş tatmini ile ilgili olarak kriz esnasında kriz yönetim, iletişim ve acil eylem planı hazırlayabileceklerine ilişkin inançları arasında doğrusal yönlü bir ilişki olduğu söylenebilir.

Araştırmanın verilerine göre kriz sonrası faaliyetler boyutuyla duygusal bağlılık, devam bağlılığı, normatif bağlılık, genel bağlılık ve iş tatmini arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre öğretmenlerin kriz sonrası aşamasında örgüte bağlılıkları ve iş taminleri ile ilgili olarak okul müdürlerinin kriz sonrası durum analizi yapabilmesine, örgütün vizyonunu geliştirebilmesine, örgütün güçlü ve zayıf yanlarını görebilmesine, krizle mücadelede etkin yöntemler geliştirebilmesine, yaşanan krizleri fırsata dönüştürerek örgüt için yararlı hale getirebilmesine ilişkin inançları arasında doğrusal yönlü bir ilişki olduğu söylenebilir.

Araştırma verilerine göre öğretmenlerin örgütsel bağlılık ve iş tatmini düzeylerini yordamada okul yöneticilerinin kriz yönetim becerilerinin rolü anlamlıdır. Başka bir ifadeyle öğretmenlerin okul yöneticilerinin kriz yönetim becerileri algıları yükseldikçe öğretmenlerin örgütsel bağlılık ve iş tatmini düzeyleri üzerinde etkisi de artmakta olduğu söylenebilir.

Yıldırım (2022) örgütsel desteğin iş tatmini düzeyinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Altun (2023) tarafından yapılan araştırma müdürlerin liderlik tarzlarının öğretmenlerin motivasyonu üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Öğretmenlerin net bir vizyon sunulması gibi unsurlar sayesinde motive oldukları belirlenmiştir. Ekşi (2024) tarafından yapılan çalışmada bu araştırma bulgularına yakın olarak kriz yönetimi becerisinin iş tatminine kısmen aracılık ettiği gösterilmiştir; yani kriz yönetimi algısı devreye girdiğinde iş tatminlerini artırmada önemli bir rol oynadığı belirlenmiştir. De Mato ve Curcio (2004) işte kalma niyetinin iş tatminindeki varyansın yaklaşık %5,2'sini açıkladığını göstermiştir. Çalışmanın bulgularına benzer bir şekilde Terzi ve Kurt'un (2005) ilköğretim okulu müdürlerinin sergiledikleri yönetsel davranışların öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisini inceleyen araştırması, okul yöneticilerinin öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri üzerindeki önemli etkisini vurgulamaktadır.

Yapılan araştırmalar da göz önüne alındığında etkili kriz yönetiminin çalışanların örgütsel bağlılık ve iş tatminine katkı sağladığı , ilgili araştırmalarda da benzer sonuçlar elde edildiği görülmüştür. Okul yöneticilerinin kriz yönetim becerilerini artırmak için beceri geliştirme çalışmaları yapılabilir. Duygusal bağlılık yüksekken, devam ve normatif bağlılık düzeylerinin artırılması için girişimlerde bulunulabilir. İş tatmini düzeylerinin daha da

yükseltilmesi için çalışmalar yapılabilir. Okul yöneticilerinin kriz yönetim becerileri ile öğretmenlerin iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasındaki pozitif ve orta düzeydeki ilişki, nitel ve derinlemesine görüşmelerle incelenebilir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Etik Kurul İzin Belgesi

Bu araştırma, PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 29/08/2023 tarihli ve 17-5 sayılı kararı ile alınan izinle yürütülmüştür.

Kaynaklar

- Adıgüzel, S. (2007). *İlköğretim okul müdürlerinin deprem ile ilgili kriz yönetimine ilişkin yeterlikleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akıncı Z. (2002). Turizm sektöründe iş gören iş tatminini etkileyen faktörler: Beş yıldızlı konaklama işletmelerinde bir uygulama. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 4, 1-25.
- Akkuş, O. (2010). *Rehberlik araştırma merkezlerinde görevli rehber öğretmenlerin iş doyumu düzeylerinin değerlendirilmesi*. [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Alizadeh, A., Barati, M., Hadian, A., Almasi, R., Salehi, S., Javanmard, Y., & Azizi, M. (2023). Psychological impacts of the COVID-19 on health care providers. *Journal of Education and Health Promotion*, 12(1), 272.
- Altun, A. (2023). Okul, E. Yönetimi: Bir Araştırma ve Değerlendirme.
- Aslan, N. (2021). *İlkokul ve ortaokul müdürlerinin etik liderlik davranışları gösterme düzeyleri ile öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı: İstanbul.
- Aydın, A.S., Akyüz, K.c., Yıldırım, İ., Köse, Ş. (2016) İlk ve ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeylerinin analizi, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* (18):23-52.
- Avcı, A. (2017). Örgütsel bağlılık: Kavramsal çerçevesi ve eğitim örgütleri açısından etkileri. *Turkish Studies*, 12(6): 55-76.
- Balta, G. K., Mengü, E., & Yaman, Ö. M. (2024). 2023 Kahramanmaraş merkezli depremlerde sosyal hizmetlerin sivil örgütlenmesi ve işleyişi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(1-Deprem Özel Sayısı-), 261–291.
- Bane, T. Y. (2006). *Job satisfaction among professional middle school counselors in Virginia* [Doctoral dissertation, Virginia Tech].
- Baran, H. (2012). İşletmelerde kriz yönetimi. Araştırma Ve Meslekleri Geliştirme Müdürlüğü Bülteni, 26-32. http://www.izto.org.tr/Portals/0/IztoGenel/Dokumanlar/isletmelerde_kriz_yonetimi_I_h_baran_26.04.2012%2023-09-19.pdf
- Başaran, İ. E. (2008). *Örgütsel davranış insanın üretim gücü*. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Beilstein, C. M., Lehmann, L. E., Braun, M., Urman, R. D., Luedi, M. M., & Stüber, F. (2021). Leadership in a time of crisis: Lessons learned from a pandemic. *Best Practice & Research Clinical Anaesthesiology*, 35(3), 405–414.
- Bozkurt, S. G. (2023). Kahramanmaraş depremi sonrasında Hatay'da kaybolan kültürel peyzaj değerlerinin analizi. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 8(Special Issue), 124-141.

- Bryant, R. M., & Constantine, M. G. (2006). Multiple role balance, job satisfaction, and life satisfaction in women school counselors. *Professional School Counseling*, 265-271.
- Büyükoztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Demirel, F., Karadeniz, Ş. ve Kılıç Çakmak, E. (2018). Bilimsel araştırma yöntemleri, (Geliştirilmiş 12. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Can, H. (2005). *Organizasyon ve yönetim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Can, H. (2011). *Organizasyon ve yönetim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ceylan, A. (2003). *Karizmatik Liderlik ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Bir Araştırma*. (Doktora Tezi) Gebze: Yüksek Teknoloji Enstitüsü ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çalışkan, A. (2020). Kriz yönetimi: Bir ölçek geliştirme çalışması, *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 106-120.
- Çimen, M. (2022). *Lise Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Demirel, Y. (2009). Örgütsel Bağlılık ve Üretkenlik Karşıtı Davranışlar Arasındaki İlişkiye Kavramsal Yaklaşım. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15): 115-132.
- Demiray, S., Arslan, A., Kuru, C., Yalçınkaya, S., Güzeller, F., İmrenk Demiroğlu, H., Öztürk, B., & Öztürk, T. (2023). Okul Yöneticilerinin Kriz Yönetim Düzeylerinin İncelenmesi. *SOSYAL GELİŞİM DERGİSİ*, 1(1), 63-68. Geliş tarihi gönderen <https://sosyalgelisimdergisi.com/index.php/pub/article/view/12>
- Durmuş S. ve Günay O. (2007). Hemşirelerde iş doyum ve anksiyete düzeyini etkileyen faktörler. *Erciyes Tıp Dergisi*, 29(2), 139-146.
- Edvardsson, I. R., & Durst, S. (2021). Human Resource Management in Crisis Situations: A Systematic Literature Review. *Sustainability*, 13(22), 12406. <https://doi.org/10.3390/su132212406>
- Ekşi, O. ve Sevik, N. (2022). Turizm Sektöründe İçsel Pazarlama Uygulamalarının Örgütsel Bağlılık Boyutları Üzerinde Etkisi: Otel İşletmesi Örneği. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 137-147.
- Ekşi, G. G. (2024). COVID-19 Pandemi Korkusunun İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Algılanan Kriz Yönetiminin Aracılık Rolü. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 27(1), 91-105.
- Ercan, F., & Aksu, A. (2022). Ortaokul Müdürlerinin Stratejik Liderlikleri ve Kriz Yönetimi Becerileri. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(Özel Sayı 1), 114-139. <https://doi.org/10.51460/baedb.1118084>
- Erdil, O. ve Keskin, H. (2003). Güçlendirmeye iş tatmini, iş stresi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiler: Bir alan çalışması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 32(1), 7-24.
- Feldman, D. ve Arnold H. (1983). *Managing individual and group behaviour in organizations*. Auckland: McGraw Hill International Book Company.
- Filiz, E. (2007). *Türk kamu yönetiminde kriz yönetimi*. İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.
- Gezer, Y. (2020). "Kriz yönetim becerilerine (kriz öncesi, dönemi ve sonrası) ilişkin olarak okul müdürlerinin sergilemiş oldukları davranışlar". *Disiplinler arası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4 (8), 282-298. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Jier/Issue/59125/842829>.
- Haban, M. M., ve Bozkurt, B. (2017). "Ortaöğretim okul yöneticilerinin kriz yönetimi becerileri'nin kurumun sosyal sermaye birikimine etkisi". *Milli Eğitim Dergisi*, 46 (213), 139-153. Retrieved From.
- Harb, H. K., Eyupoglu, S. Z., & Tashtoush, L. (2023). The Relationship Between Administrative Empowerment and Organizational Commitment: The Mediating Role of Job Satisfaction Amongst Academic Staff in Higher Education. *Sage Open*, 13(4). <https://doi.org/10.1177/21582440231218229>
- Kadıoğlu, F. (2014). *Psikolojik danışmanların (rehber öğretmenlerin) mesleki doyum ile kendine saygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi*, [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi].
- Kağan, M. (2010). Ankara ilindeki devlet ve özel ilköğretim okulları ile rehberlik ve araştırma merkezlerinde çalışan rehber öğretmenlerin iş doyumlarının incelenmesi. *E.Ü. EF. Dergisi*, 12(1), 39-55.
- Kağan, M. (2005). *Devlet ve özel ilköğretim okulları ile rehberlik araştırma merkezlerinde çalışan pdr öğretmenlerinin iş doyumlarının incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi].
- Kamar, M. (2021). *Okul Yöneticilerinin Demokratik Tutum ve Davranışları İle Öğretmenlerin Motivasyon ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişki* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kanel, K. (2015). *A guide to crisis intervention*. California State University, Fullerton: Cengage Learning. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=oVM8AwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR5&dq=description+of+crisis&ots=gskscfsh9y&sig=7ZRa_x-UOBV6VM1gjWH2xruxrM0&redir_esc=y#v=onepage&q=description%20of%20crisis&f=false
- Karabağ Köse, E. (2016). Dezavantajlı Okullarda Örgütsel Öğrenme ile Örgütsel Bağlılık ve İş Doyumu Arasındaki İlişkiler. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 21-29.
- Karakuş, A., ve İnandı, Y. (2018). "Ortaokul yöneticilerinin okullarında yaşanan kriz durumlarını yönetme becerilerinin incelenmesi". *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 500-518. Doi: 10.17860/Mersinefd.442864.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayınları, Ankara
- Karatepe, B. (2021). *Psikolojik danışmanların mesleki doyumları ile belirsizliğe tahammülsüzlük, bilişsel esneklik düzeyleri ve stresle başa çıkma arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi].
- Kaya, A., Balay, R., Göçen, A. (2012). Öğretmenlerin alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerine ilişkin bilme, uygulama ve eğitim ihtiyacı düzeyleri. *International Journal of Human Sciences*, 9(2), 1303-5134.
- Kaya, Y. K. (1979). *Eğitim Yönetimi Kuram ve Türkiye'deki Uygulama*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Kocayörük, E. (2000). *Çeşitli değişkenlere göre pdr öğretmenlerinin meslek doyumlarının karşılaştırılması*. [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi].
- Kuşluvan, Z. (2009). Turizm İşletmelerinde Örgütsel Bağlılık. *Turizm İşletmelerinde Örgütsel Davranış*, Ed. Zeyyat Sabuncuoğlu, Bursa: MKM yayıncılık., 49-82.
- Lee, K., Carswell, J.J. ve Allen, N.J. (2000). A Meta-Analytic Review of Occupational Commitment: Relation With Person and Work-Related Variables. *Journal of Applied Psychology*, 85, 799-811.
- Li, S., Wang, Y., Xue, J., Zhao, N., & Zhu, T. (2020). The Impact of COVID-19 Epidemic Declaration on Psychological Consequences: A Study on Active Weibo Users. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(6), 2032. <https://doi.org/10.3390/ijerph17062032>
- Macneil, W., & Topping, K. (2009). Crisis management in schools: Evidence-based Postvention. *Journal of Educational Enquiry*, 7(1), 63-94.
- McCourt, E., & Watson, K. (2023). Creating a Disaster Ready Pharmacy Workforce: Evaluation of a Disaster Tabletop Exercise. *Prehospital and Disaster Medicine*, 38(S1), s106-

- s107.Cabello, V. M., Véliz, K. D., Moncada-Arce, A. M., Irrarrazaval García-Huidobro, M., & Juillerat, F. (2021). Disaster risk reduction education: Tensions and connections with sustainable development goals. *Sustainability*, 13(19), 10933.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63: 1-18.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1997). Commitment in the workplace: Theory, research, and application. Thousand Oaks, CA: Sage Publications
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.
- Meyer, J. P., Stanley, D. J., Herscovitch, L., ve Topolnysky, L. (2012). Affective, Continuance, and Normative Commitment to the Organization: A Metaanalysis of Antecedents, Correlates and Consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 61(1), 20-52.
- Meyer, J.P., Allen, N.J. (1984). Testing the Side-Bet Theory of Organizational Commitment: Some Methodological Considerations. *Journal of Applied Psychology*, 69:372-378.
- Ocak, Y. (2006). Ortaöğretim okullarında kriz yönetimi (Edirne İli Örneği). (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Öğretim Ve Sınav Yönetmeliğinin Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması Ve Ekonomisi Bilim Dalı, Ed.
- Oliver, N. (1990). Work rewards, work values and organizational commitment in an employee-owned firm: evidence from the u.k., *Human Relations*, 43(6), 513- 526. <https://doi.org/10.1177/001872679004300602>
- Ostroff, C. (1993). The effects of climate and personal influences on individual behavior and attitudes in organizations. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 56, 56-90. <https://doi.org/10.1006/obhd.1993.1045>
- Özalp, U., ve Levent, F. (2021). "Okul müdürlerinin kriz yönetme becerilerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi". *Milli Eğitim Dergisi*, 50 (230) , 461-482 . Doi: 10.37669/Milliegitim.686204
- Öztürk, B. (2010). Kriz yönetimi ve örnek bir uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı Sistem Mühendisliği Programı, İstanbul.
- Starnes, B. ve Truhon, S. (2006). A Primer on Organizational Commitment. Human Development an Leadership Division, <http://asqhdandl.org/index.html>.
- Şen, T. (2008). *İş tatmininin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisine ilişkin hızlı yemek sektöründe bir araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şimşek, H., & Göksoy, S. (2021). Okul yöneticilerinin kriz yönetebilme yeterlilikleri. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*(28), 42-71.
- Şimşek, M. Ş., Çelik, A. ve Akgemci, T. (2015). *Davranış bilimlerine giriş ve örgütlerde davranış*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Şişman, M. (2011). *Örgütler ve Kültürler*. Ankara: 3. Baskı, Pegem Akademi.
- Taş, Ö. (2012). *Örgütsel bağlılık, örgütsel güven ve iş doyumu arasındaki ilişki: Özel bir hastane örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tokel , A., Ozkan, T., & Dagli, G. (2017). Crisis management skills of school administrators in terms of school improvement: Scale development. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 13(11), 7573-7579. doi:10.12973/ejmste/80152
- Topaloğlu, F. (2019). *Kriz Yönetiminde Liderlik: İşletmelerde Kriz Yönetiminin Otantik Liderlik Özellikleri Açısından İncelenmesi Muğla İli Araştırması*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Topçu, E. (2021). *İlk ve ortaokullarda görev yapan yöneticilerin iletişim tarzlarının öğretmenlerin iş doyumuna etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya.
- Tutar, H. (2011). *Kriz ve stres yönetimi* (3rd ed.). Ankara: Seçkin.
- Umay, G. (2015). *Psikolojik danışman ve rehberlik öğretmenlerinin iş doyum ve tükenmişlik düzeylerinin ilişkisi*. [Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi].
- Yeniçeri, T., Kurt, P. ve Akgül, V. (2020). İçsel Pazarlama Uygulamalarının Örgütsel Bağlılığa Etkisinde İş Tatmininin Aracı Rolü: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(1), 476-501.
- Yıldırım, B. (2022). Okullarda çalışan psikolojik danışmanların iş doyum, yılmazlık düzeyleri ve algıladıkları örgütsel destek düzeyleri arasındaki ilişki. [Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi].

An Examination of the Validity, Reliability, and Demographic Dimensions of the Multidimensional Scale of Perceived Social Support among Accounting Professionals: A Study in the Province of Sivas

Ömer Köse^{1,a,*}, Yakup Ülker^{1,b}

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Sivas, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 14/05/2025

Accepted : 24/06/2025

Keywords:

Multidimensional Perceived Social Support Scale
Accounting Professionals
Validity and Reliability
Exploratory Factor Analysis
Confirmatory Factor Analysis

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the psychometric properties of the Multidimensional Scale of Perceived Social Support (MSPSS) within a sample of accounting professionals working in the province of Sivas, and to assess whether perceptions of social support differ according to various demographic variables. Social support is defined as the presence of information that leads individuals to believe they are loved, respected, acknowledged, and considered members of a group with shared goals by those around them. This study was conducted on 160 accounting professionals determined by convenience sampling method within the framework of quantitative research method and descriptive survey model. The data were analyzed using SPSS 24.0 and AMOS 24.0 software. To test the reliability of the scale, the Cronbach's alpha coefficient was calculated. In the scope of validity analyses, exploratory factor analysis (EFA) was conducted first, followed by confirmatory factor analysis (CFA). The findings revealed that factor loadings of the items ranged between 0.426 and 0.936, all of which were statistically significant. The results indicated that perceived social support did not significantly differ by gender, age, or professional experience. However, significant differences were observed based on education level, marital status, and income. Overall, the results demonstrate that the scale has valid and reliable measurement properties when applied to accounting professionals.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8(1): 98-108, 2025

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Muhasebe Meslek Mensuplarında Geçerlik, Güvenirlik ve Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi: Sivas İlinde Bir Araştırma

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 14/05/2025

Kabul : 24/06/2025

Anahtar Kelimeler:

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği
Muhasebe Meslek Mensupları
Geçerlik ve Güvenirlik
Açımlayıcı Faktör Analizi
Doğrulamalı Faktör Analizi

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin psikometrik özelliklerini Sivas ilinde görev yapan muhasebe meslek mensupları örnekleminde incelemek ve sosyal destek algısının demografik değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığını değerlendirmektir. Sosyal destek; kişilerin çevresindeki insanlar tarafından sevildiği, sayıldığı, dikkate alındığı ve ortak amaçları olan bir grubun üyesi olduğuna inandırılan bilgilerin varlığı olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışma, nicel araştırma yöntemi ve betimsel tarama modeli çerçevesinde kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen 160 muhasebe meslek mensubu üzerinde gerçekleştirilmiştir. Veriler, SPSS 24.0 ve AMOS 24.0 programları kullanılarak analiz edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacıyla Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmış; geçerlilik analizleri kapsamında ise sırasıyla açımlayıcı faktör analizi ve doğrulamalı faktör analizi uygulanmıştır. Bulgular, ölçek maddelerinin faktör yüklerinin 0,426 ile 0,936 arasında değiştiğini ve tümünün istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Sosyal destek algısının cinsiyet, yaş ve mesleki deneyim gibi değişkenlere göre anlamlı bir farklılık göstermediği; ancak eğitim düzeyi, medeni durum ve gelir seviyesi gibi değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılıklar içerdiği tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, ölçeğin muhasebe meslek mensupları üzerinde geçerli ve güvenilir bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

^a omerkose@cumhuriyet.edu.tr

^b yakupulker@cumhuriyet.edu.tr

^c https://orcid.org/0000-0002-3070-0521

Giriş

Yaşamın her döneminde sosyal ilişkilere ihtiyaç duyulmuştur. İnsanoğlu varlığından beri başkalarıyla ilişki içinde olmuş ve etkileşim kurmuştur. Zamanla bireyler arasındaki ilişkiler deforme olmuş, sosyaliteleri hızlı bir şekilde azalmıştır. Yakınlık kuramayan ve yalnız kalan insanlarda hem sosyolojik hem de psikolojik birçok sorun/sıkıntı baş göstermiştir. Günümüzde sosyal ilişkilerin kişinin stresle mücadelesinde ve zorluklarla başa çıkma kabiliyetinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Günlük hayatın kompleks ve karmaşık yapısının karşısında aile, akraba, arkadaş ve toplumsal ilişkilerin fiziksel ve ruhsal sağlığı olumlu yönde etkilediği bireylerin kendilerini daha iyi hissettiğine ilişkin bulgular çeşitli çalışmalarla ortaya konulmuştur (Güdek, 1999; Okyavuz, 1999; Valente vd. 2003).

Kişinin çevresi tarafından sağlanan duygusal, maddi ya da manevi yardım, sosyal destek olarak tanımlanabilir. Bireylerin, yaşadıkları olumlu veya olumsuz durumlarda aile üyelerinden ve arkadaşlarından (yakınları) ihtiyaç duydukları yardımlar “sosyal destek” olarak adlandırılmaktadır (Çakır ve Palabıyıkoglu, 1997). Diğer insanlar tarafından sağlanan bu kaynaklar, sosyal destek olarak ifade edilmektedir (Cohen ve Syme, 1985). Başka bir tanıma göre sosyal destek, bireyin çevresindeki insanlar tarafından sevildiğini, değer verildiğini, önemsendiğini ve ortak hedefleri paylaştığı bir grubun üyesi olduğuna inandıran bilgilerin varlığı olarak da tanımlanmaktadır (Cobb, 1976). Sosyal destek kavramı 1960’lı yıllarda koruyucu sağlık alanlarında yapılan çalışmalarla ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çalışmalarda sosyal desteğin kişiler üzerinde “aşağıda ifade edildiği anlamlarda” “**maddi, duygusal ve zihinsel**” etkilerinin olumlu yönde olduğu vurgulanmıştır (Sorias 1988a, Sorias 1988b, Esmek 2007).

Maddi destek, bireylerin gündelik sorumlulukların yerine getirebilmesi için çevresindeki kişilerin etkileriyle elde edilen eylem veya araçlar olarak (başkasına eşya veya iş imkânı sağlama, para ödünç verme vb.) bilinir.

Duygusal destek, bireyin anlayış, ilgi, kabul görme, değerli hissetme ve bir topluluğa ait olma gibi duygusal gereksinimlerini karşılamaya yardımcı olan sosyal etkileşimleri içerir.

Zihinsel destek, bireye hem kişisel hem de çevresel sorunlar konusunda bilgi sağlama, tavsiyelerde bulunma ve yol gösterme gibi davranışları kapsamaktadır.

Sosyal desteğin bireyler üzerindeki etkilerini ölçmede genellikle “*Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği*” kullanılmaktadır. Söz konusu ölçek 1988 yıllarında Zimet ve arkadaşları aracılığıyla oluşturulmuş ve 1995 yılında ise Eker ve Akar tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Literatür Taraması

Ulusal ve Uluslararası literatürde algılanan sosyal desteğe ilişkin çalışmalar genellikle öğrenciler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalardan; Kobasa, 1979 yılında strese karşı dirençli bireylerin yaşamla ilgili belirli tutumlar sergilediklerini vurguladığı çalışmasında, değişime açık olma, yaptıkları işe tam anlamıyla odaklanabilme ve olayları kontrol altında tutma inancına sahip olma gibi konuları ele almıştır. Kobasa ve Puccetti, 1983 yılında yaptıkları çalışmalarında ise; sosyal destek ve

psikolojik dayanıklılık, başa çıkma stilleri ve hastalık/stres arasındaki ilişki gibi psiko-sosyal değişkenlerin tampon (buffer) etkisi üzerine odaklanmışlardır. Folkman ve Lazarus, 1984 yılındaki çalışmalarında stresle başa çıkmayı; ‘duygu odaklı/etkisiz’ ve ‘problem odaklı/etkili’ olarak iki alt boyutta ele alarak; bu alt boyutlar da iyimser, kendine güvenen, boyun eğici, çaresiz ve sosyal destek arayan şeklinde beş alt boyut tespiti yapmışlardır. Eker ve Arkar (1995) çalışmalarında, bireylerin ait olma, takdir edilme, sevgi ve kendini gerçekleştirme gibi temel ihtiyaçlarını, diğer insanlarla kurdukları iletişim yoluyla karşıladıklarını ve stres altında ya da zor durumda olan bireylere çevrelerindeki eş, aile, arkadaşlar ve uzmanlar gibi kişilerin sağladığı maddi ve manevi destek üzerinde durduklarını belirtmişlerdir. Eker vd., (2001) yaptıkları çalışmalarında; Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği’nin gözden geçirilmiş formunun psikometrik özelliklerini sınamak amacıyla yaptıkları çalışmalarında ölçeğin faktör yapısının genellenebilirliğini doğrulamışlardır. Kılıç (2018) çalışmasında; yaşlı hastalara bakım veren bireylerin sosyal destek algıları, bakım yükleri ve etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla Şanlıurfa ilinde bir çalışma yapmıştır. Verileri; Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ve Bakım Verme Yükü Ölçeği ile toplamıştır. Çalışmada evde bakım veren bireylerin orta düzeyde bakım yüküne sahip oldukları, çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği özel bir insan alt boyutundan en yüksek puanı, arkadaş alt boyutundan en düşük puanı aldıklarını saptamıştır. Yıldırım ve Arslan (2024) yaptıkları çalışmada çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin ölçüm değişmezliğini cinsiyet grupları üzerinden araştırmışlardır. Ölçeğin kadın ve erkek gruplarında aynı kavramsal yapıyı ölçmesi sonucunda biçimsel değişmezlik sağlandığını belirlemişlerdir. Bayram vd., (2025) yaptıkları çalışmada; Algılanan Sosyal Destek Ölçeğini Türkçeye uyarlamayı ve Türk yaşlı yetişkinler arasında psikometrik özelliklerini incelemeyi amaçlamışlardır. Türk yaşlı yetişkinler arasında algılanan sosyal desteği ölçmek için güvenilir ve geçerli bir araç olduğunu tespit etmişlerdir. Türk yaşlı yetişkinlerin sosyal destek tecrübelerinde duygusal bağın, pratik yardımın, manevi desteğin ve algılanan itibarın önemini vurgulamışlardır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma, betimsel tarama modeli kapsamında tasarlanmış kesitsel ve karşılaştırmalı bir çalışmadır. Kesitsel yapısı gereği, araştırma belirli bir zaman diliminde veri toplayarak muhasebe meslek mensuplarının sosyal destek algılarına ilişkin mevcut durumu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Karşılaştırmalı yönü ise, sosyal destek düzeylerinin demografik değişkenler (örneğin cinsiyet, medeni durum, gelir düzeyi, eğitim durumu gibi) açısından anlamlı farklılık gösterip göstermediğini incelemeye yöneliktir.

Betimsel tarama modelleri, bireylerin belirli özellikleriyle ilgili algı, tutum ya da davranışlarını nesnel biçimde tanımlamayı hedefler (Karasar, 2012). Bu bağlamda çalışma, muhasebe meslek mensuplarının Muhasebe meslek mensupları, her biri diğerinden farklı

uzmanlık isteyen alanlarda bütün çıkar gruplarına bilgi sunar ve muhasebenin farklı alanlarında uzmanlaşırlar (Kısakürek, vd., 2024: 42-43)- aile, arkadaş ve özel kişi kaynaklı sosyal destek algılarını sayısal olarak ortaya koymakta ve bu algıların bireysel, demografik faktörler bağlamında nasıl farklılaştığını test etmektedir.

Araştırma modeli, aynı zamanda sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan psikometrik ölçme yaklaşımına dayanmaktadır. Bu çerçevede, kullanılan “Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği’nin (ÇBASDÖ)” muhasebe meslek grubuna ne derece uygun olduğu; yani geçerlik, güvenilirlik ve yapı uyumu bağlamında ölçüm yeterliliği sergileyip sergilemediği de analiz edilmiştir. Model, bireyin algıladığı sosyal desteğin çok boyutlu yapısını tanımlayan Zimet ve arkadaşlarının (1988) teorik çerçevesini esas almakta; bu çerçevenin mesleki bağlamda (muhasebe meslek mensupları) nasıl işlediğini sorgulamaktadır.

Dolayısıyla bu araştırma, yalnızca bir durum tespiti değil; aynı zamanda sosyal destek algısının belirleyicilerini, örneklem bağlamında farklılaşma biçimlerini ve kullanılan ölçme aracının psikometrik güvenilirliğini çok yönlü biçimde ele alan karşılaştırmalı ve yapı geçerliği temelli bir model önerisidir.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Sivas SMMM Odası kayıtlı muhasebe meslek mensupları oluşturmaktadır. Araştırmanın evrenini belirlemek amacıyla Sivas Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odasında aktif görevde bulunan meslek mensuplarının sayısı alınmıştır. Bu bağlamda Sivas ilinde faaliyet gösteren 239 kişi olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit sonucunda araştırmanın evrenini 239 muhasebe meslek mensubu oluşturmaktadır.

Araştırma evreninin bilindiği durumlarda, seçilen örneklem büyüklüğünün tespiti için aşağıdaki formül kullanılabilir (Yıldız ve Bircan, 2012: 189-190).

$$n = \frac{N \cdot t^2 \cdot p \cdot q}{(N - 1) \cdot d^2 + t^2 \cdot p \cdot q}$$

Bu formül aracılığıyla yapılan işlemler neticesinde, %5 hata payı %95 güven düzeyi esas alınarak yapılan örneklem büyüklüğü hesaplamasında, minimum 148 katılımcıya ulaşılması gerektiği tespit edilmiştir. Bu hesaplama, belirli büyüklükteki evrenlerde oran kestirimine dayalı yaygın örnekleme formülleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında yürütülen saha çalışmaları sonucunda toplam 160 katılımcıya ulaşılmıştır. Bu sayı, öngörülen minimum örneklem büyüklüğünün üzerinde yer almakta olup, çalışmanın istatistiksel açıdan anlamlı ve güvenilir sonuçlar üretmesi için yeterli temsiliyet gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, ulaşılan örneklem sayısı hem hesaplamalarla tutarlı bir düzeyde kalmış hem de araştırma evrenini temsil etme yeterliliğini sağlamıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anketin birinci bölümünde, çalışmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının kişisel özelliklerini yansıtan; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni hal gibi sorulara yer

verilmiştir. İkinci bölümde ise “Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği” kullanılmıştır.

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (ÇBSDÖ), bireylerin sosyal destek algılarını çok boyutlu olarak değerlendirmek amacıyla Zimet ve arkadaşları (1988) tarafından geliştirilmiş olup; sosyal desteğin aile, arkadaş ve özel bir kişiden alınan destek olmak üzere üç temel kaynaktan geldiği varsayımına dayanmaktadır. Türkiye’de ölçek, Eker ve Akar (1995) tarafından Türkçeye uyarlanmış, psikometrik açıdan geçerli ve güvenilir olduğu ortaya konulmuştur.

Ölçek 12 maddeden oluşmakta olup, her dört madde bir sosyal destek kaynağına karşılık gelecek şekilde üç alt boyutta gruplanmaktadır: aile (3., 4., 8. ve 11. maddeler), arkadaşlar (6., 7., 9. ve 12. maddeler) ve özel insanlar (1., 2., 5. ve 10. maddeler). Maddeler, 1 (Kesinlikle Katılmıyorum) ile 7 (Kesinlikle Katılıyorum) arasında puanlanmaktadır. Her alt ölçeğin puanı, ilgili dört maddenin toplamı ile elde edilmekte; toplam ölçek puanı ise tüm alt ölçeklerin puanlarının toplamı üzerinden hesaplanmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 12, en yüksek puan ise 84’tür. Elde edilen puan ile algılanan sosyal destek düzeyi arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Yani puanların yükselmesi sosyal destek algısının artışı, düşmesi ise sosyal destek eksikliği işaret etmektedir. Eker ve arkadaşlarının (2001) yürüttüğü çalışmada, ölçeğin genel Cronbach Alfa katsayısı 0.89 olarak saptanmış; alt boyutlar için ise aile desteği 0.85, arkadaş desteği 0.88 ve özel kişilerden alınan destek 0.92 olarak raporlanmıştır.

ÇBASDÖ, psikolojik iyi oluş (Zimet vd., 1988), yaşam doyumu (García vd., 2018), stres düzeyi (Kazarian ve McCabe, 1991; Chou, 2000) ve depresif belirtiler (Canty-Mitchell ve Zimet, 2000; Wang vd., 2014) gibi psikososyal değişkenlerle ilişkili birçok çalışmada etkin biçimde kullanılmıştır. Ölçek, bireyin sosyal destek algısının bu değişkenler üzerindeki etkisini belirlemede önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir.

ÇBASDÖ’nün geçerlik ve güvenilirliği, farklı yaş grupları, sosyoekonomik düzeyler ve kültürel bağlamlarda tekrar tekrar test edilmiş ve ölçeğin yapısal geçerlik değerlerinin yüksek olduğu görülmüştür (Eker vd., 2001; Stanley vd., 2017; Kong vd., 2015). Ayrıca, uyum iyiliği indekslerinin (CFI, TLI, RMSEA) uygun değerlerde bulunması, ölçeğin üç faktörlü yapısının farklı kültürlerde güçlü biçimde desteklendiğini göstermektedir (Adeosun vd., 2024; Nunes vd., 2017).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada yararlanılan anket, e-posta yoluyla çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler, öncelikle tanımlayıcı istatistikler (frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma) kullanılarak analiz edilmiştir. Bu analizler aracılığıyla katılımcıların demografik özellikleri ile ÇBASDÖ’ye ilişkin genel ve alt boyut düzeyindeki puan dağılımları betimlenmiştir. Kolmogorov-Smirnov Normallik testi sonucunda, ölçek içerisindeki üç faktör ve tamamının ortalama puanlarının normal dağılıma uymadığı saptanmıştır ($p < 0,05$). Ölçek kapsamında yer alan puanların cinsiyet, medeni durum ve benzeri kategorik değişkenlere göre karşılaştırılmasında ikili gruplar için normal dağılım varsayımının sağlanmadığı durumlarda Mann-Whitney U ve üç ya da

daha fazla gruplarda ise Kruskal-Wallis H testleri tercih edilmiştir.

ÇBASDÖ'nün geçerlik ve güvenilirlik analizleri çok düzeyli olarak yürütülmüştür. Öncelikle, iç tutarlılık analizi gerçekleştirilmiş ve ölçeğin genel Cronbach alfa katsayısı ile alt boyutlara ait katsayılar hesaplanmıştır. Güvenirlik için kabul edilebilir sınır $\alpha > 0,70$ olarak esas alınmıştır (Hair vd., 2010).

Ölçeğin yapı geçerliliği ise açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yoluyla test edilmiştir. ÇBASDÖ'nün üç faktörlü yapısına ilişkin uyum düzeyi şu uyum iyiliği indeksleri kullanılarak değerlendirilmiştir: Ki-kare/sd (< 5 kabul edilebilir), GFI ($> 0,85$), CFI ($> 0,95$), NFI ($> 0,90$) ve RMSEA ($< 0,08$) (Kartal ve Bardakçı, 2018: 70).

Tüm istatistiksel analizler IBM SPSS Statistics 23.0 ve IBM AMOS 23.0 yazılımları kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Araştırma Ölçeğinin Yapı Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Araştırma ölçeğinin yapı geçerliliğine ait bulgular iki başlık altında incelenmiştir

AFA Bulguları

Araştırmada kullanılan ÇBASDÖ için açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılarak yapı geçerliliği tespit edilmiştir.

Kartal ve Bardakçı (2018), AFA'nın, çok sayıda değişken arasındaki ilişkileri inceleyerek, bu değişkenlerin altında yatan daha az sayıda ve anlamlı gizil faktörleri ortaya çıkarmayı amaçlayan bir yöntem olduğunu belirtmişlerdir. Bu analiz, faktör yapısının belirlenmesi ve ölçekte yer alan maddelerin hangi faktörlerle ilişkili olduğunu saptamak için kullanılır. AFA, özellikle ölçek geliştirme çalışmalarında, ölçme aracının yapı geçerliliğini sağlamak ve maddelerin faktör yüklerini belirlemek için temel bir adımdır.

AFA'nın geçerli bir şekilde uygulanabilmesi için, veri setinin yeterli bir örneklem büyüklüğüne sahip olması ve verilerin analiz için uygunluk göstermesi gerekmektedir. Bu bağlamda, verilerin analiz için uygunluğunu değerlendirebilmek amacıyla "Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)" testi hesaplanmış ve "Bartlett Küresellik Testi" uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, KMO katsayısının 0,883 olduğu ve Bartlett Küresellik testi ise $X^2=1400,865$; $p=0,000 < 0,001$ olarak belirlenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için "iyi" düzeyde yeterli olduğu ve verilerin açımlayıcı faktör analizine uygunluk taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonrasında, ölçeğin 12 maddeden oluşan faktör yapısını belirlemek amacıyla Temel Bileşenler Analizi (TBA) ve Varimaks Rotasyonu yöntemleri kullanılarak AFA yapılmıştır. Elde edilen bulgulara Tablo 1'de AFA sonrasında sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma ölçeğine ilişkin AFA sonuçları

Table 1. AFA results related to the research scale

Maddeler ve Boyutlar	Faktör Yük Değeri	Özdeğer	Varyans	Kümülatif Varyans
Arkadaş Desteği Boyutu				
“Sorunlarımı arkadaşlarımla konuşabilirim.”	0,912	6,322	52,683	52,683
“Sevinç ve kederlerimi paylaşabileceğim arkadaşlarım var.”	0,866			
“Arkadaşlarım bana gerçekten yardımcı olmaya çalışırlar.”	0,825			
“İşler kötü gittiğinde arkadaşlarıma güvenebilirim.”	0,801			
Aile Desteği Boyutu				
“İhtiyacım olan duygusal yardım ve desteği ailemden (örneğin, annem, babam, eşim, çocuklarım, kardeşlerim) alırım.”	0,882	1,709	14,243	66,926
“Ailem (örneğin, annem, babam, eşim, çocuklarım, kardeşlerim) bana yardımcı olmaya çalışır.”	0,829			
“Sorunlarımı ailemle (örneğin, annem, babam, eşim, çocuklarım, kardeşlerim) konuşabilirim.”	0,796			
“Kararlarımı vermede ailem (örneğin, annem, babam, eşim, çocuklarım, kardeşlerim) bana yardımcı olmaya isteklidir.”	0,793			
Özel Bir Kişiden Alınan Destek Boyutu				
“Ailem ve arkadaşlarım dışında olan ve beni gerçekten rahatlatan bir insan (örneğin, flört, nişanlı, sözlü, akraba, komşu, doktor) var.”	0,833	1,156	9,637	76,563
“Ailem ve arkadaşlarım dışında olan ve sevinç ve kederlerimi paylaşabileceğim bir insan (örneğin, flört, nişanlı, sözlü, akraba, komşu, doktor) var.”	0,680			
“Ailem ve arkadaşlarım dışında olan ve ihtiyacım olduğunda yanımda olan bir insan (örneğin, flört, nişanlı, sözlü, akraba, komşu, doktor) var.”	0,649			

“Ailem ve arkadaşlarım dışında olan ve duygularıma önem veren bir insan (örneğin, flört, nişanlı, sözlü, akraba, komşu, doktor) var.”	0,645			
---	-------	--	--	--

AFA sonrası oluşan yapıda faktörlerin sahip olduğu öz değer, en iyi yapının elde edilmesinde yararlanılan önemli bir kriterdir. 1’den büyük öz değere sahip olan faktörlerin ölçekte kalması daha uygun görülmektedir (Netemeyer vd., 2003). Tablo 1’de görüldüğü üzere, açıklayıcı faktör analizi sonucunda, kullanılan ÇBASDÖ için öz değeri 1’den büyük olan üç faktör (arkadaş desteği, aile desteği, özel bir kişiden alınan destek) ortaya çıkmıştır. Arkadaş desteği boyutunda yer alan maddelerin faktör yük değerleri (0,801)-(0,912) arasında bulunurken, aile desteği boyutunda (0,793)-(0,882) arasında ve özel bir kişiden alınan destek boyutunda ise (0,645)-(0,833) arasında yer almıştır. Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda, bütün maddelerin faktör yük değerlerinin yeterli seviyede olduğu görülmektedir (Comrey & Lee, 1992; akt.: Dede ve Yaman, 2008). Faktörlerin açıkladıkları varyans oranları arkadaş desteği boyutu için %52,683, aile desteği boyutu için %14,243 ve özel bir kişiden alınan destek boyutu için ise %9,637 şeklinde hesaplanmıştır. Elde edilen 12 madde

ve 3 faktörden oluşan yapının ise toplam varyansın %76,563’ünü açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır.

DFA Bulguları

DFA daha önce belirlenmiş teorik bir yapının ampirik verilerle ne düzeyde örtüştüğünü test etmek amacıyla kullanılmaktadır (Bayram, 2013; Blunch, 2008). ÇBASDÖ için yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, elde edilen modelin veri ile uyum düzeyinin oldukça yeterli olduğu gözlemlenmiştir. Analiz sonucunda ulaşılan uyum iyiliği indeksleri sırasıyla; $\chi^2/sd = 1,963$ (<3), GFI = 0,916 ($>0,90$), NFI = 0,932 ($>0,90$), CFI = 0,965 ($>0,95$) ve RMSEA = 0,078 ($<0,08$) olarak bulunmuştur. Bu değerler, ölçeğin üç faktörlü yapısının veriyle istatistiksel olarak anlamlı ve kabul edilebilir bir uyum içinde olduğunu göstermektedir (Schumacker ve Lomax, 2004; Byrne, 2010; Kline, 2011). Maddelere ait elde edilen standart faktör yükü değerleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. DFA sonucunda ÇBASDÖ’nün maddelerine ait standart faktör yükleri

Table 2. Standard factor loadings for items in the ÇBASDÖ as a result of DFA

Maddeler ve Faktörler	F1	F2	F3
F1: Arkadaş Desteği Faktörü			
“Sorunlarımı arkadaşlarımla konuşabilirim.”	0,903		
“Sevinç ve kederlerimi paylaşabileceğim arkadaşlarım var.”	0,870		
“Arkadaşlarım bana gerçekten yardımcı olmaya çalışırlar.”	0,842		
“İşler kötü gittiğinde arkadaşlarıma güvenebilirim.”	0,799		
F2: Aile Desteği Faktörü			
“İhtiyacım olan duygusal yardım ve desteği ailemden (örneğin, annem, babam, eşim, çocuklarım, kardeşlerim) alırım.”		0,852	
“Ailem (annem, babam, eşim, çocuklarım, kardeşlerim) bana yardımcı olmaya çalışır.”		0,718	
“Sorunlarımı ailemle (annem, babam, eşim, çocuklarım, kardeşlerim) konuşabilirim.”		0,812	
“Kararlarımı vermede ailem (örneğin, annem, babam, eşim, çocuklarım, kardeşlerim) bana yardımcı olmaya isteklidir.”		0,860	
F3: Özel Bir Kişiden Alınan Destek Faktörü			
“Ailem ve arkadaşlarım dışında olan ve beni gerçekten rahatlatan bir insan (örneğin, flört, nişanlı, sözlü, akraba, komşu, doktor) var.”			0,426
“Ailem ve arkadaşlarım dışında olan ve sevinç ve kederlerimi paylaşabileceğim bir insan (örneğin, flört, nişanlı, sözlü, akraba, komşu, doktor) var.”			0,754
“Ailem ve arkadaşlarım dışında olan ve ihtiyacım olduğunda yanımda olan bir insan (örneğin, flört, nişanlı, sözlü, akraba, komşu, doktor) var.”			0,936
“Ailem ve arkadaşlarım dışında olan ve duygularıma önem veren bir insan (örneğin, flört, nişanlı, sözlü, akraba, komşu, doktor) var.”			0,916
Ortalama	4,154	5,035	4,600
Standart Sapma	1,855	1,724	1,506

Tablo 2’de sunulan bulgulara göre, her bir madde ilgili faktörü anlamlı düzeyde temsil etmektedir. Arkadaş desteği alt boyutundaki maddelerin faktör yükleri 0,799 ile 0,903 arasında değişmekte olup, bu grubun tamamının oldukça güçlü faktör yüklerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, aile desteği faktörüne ait maddeler de yüksek faktör yükleriyle öne çıkmaktadır (0,718–0,860 aralığında). Her iki alt boyutun da faktör yüklerinin 0,70’in üzerinde olması, maddelerin alt boyutlarla yapısal olarak güçlü bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2010).

Özel bir kişiden alınan destek alt boyutuna ait maddeler arasında ise dikkat çeken bir bulgu, ilgili faktör içerisindeki ilk maddenin faktör yükünün görece düşük olmasıdır (0,426). Bununla birlikte, diğer üç maddenin faktör yükleri oldukça yüksektir (0,754–0,936 aralığında). Bu durum, bazı bireyler için “özel bir kişiden alınan destek” kavramının kültürel ya da bireysel farklılıklardan etkilenebileceğini düşündürmektedir. Yine de tüm maddelerin faktör yüklerinin istatistiksel olarak anlamlı olması, genel modelin geçerliliğini koruduğunu ortaya koymaktadır.

Faktörler arası karşılaştırmada, ortalama puanların sırasıyla aile desteği ($X=5,04$), özel kişi desteği ($X=4,60$) ve arkadaş desteği ($X=4,15$) olduğu görülmektedir. Bu dağılım, çalışmaya katılan bireylerin en yüksek sosyal destek algısını aileden aldıklarını, bunu sırasıyla özel kişilerden ve arkadaşlardan alınan desteğin takip ettiğini göstermektedir. Standart sapma değerlerinin (1,506–1,855 aralığında) düşük olmaması, bireyler arası sosyal destek algısında belirli düzeyde farklılıklar bulunduğuna işaret etmektedir.

Elde edilen DFA sonuçları doğrultusunda, ölçeğin üç faktörlü yapısının (aile, arkadaş ve özel kişi desteği) geçerli ve güvenilir biçimde ölçüm yaptığı söylenebilir. Ölçek, sosyal destek kaynaklarının farklı boyutlarını geçerli ve güvenilir şekilde ölçümleyebilecek psikometrik yeterliliğe sahiptir. Bu bulgular, daha önceki literatürde raporlanan faktör yapılarıyla da uyum göstermektedir (Zimet vd., 1988; Eker ve Akar, 1995; Stanley vd., 2017).

Araştırma Ölçeğinin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Araştırmada kullanılan Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin güvenilirliğinin değerlendirilmesi, ölçeğin geçerli sonuçlar üretme yeterliliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, ölçek maddelerinin içsel tutarlılığını belirlemek amacıyla psikometri alanında yaygın olarak kullanılan Cronbach Alfa (α) katsayısı hesaplanmıştır (DeVellis, 2021). Hem ölçeğin genel yapısı hem de alt boyutlarına ilişkin güvenilirlik analizlerine ait sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Araştırma ölçeği ve alt boyutlarına ait Cronbach α katsayıları

Table 3. Cronbach's α coefficients for the research scale and its sub-dimensions

Faktör Grupları	Madde Sayısı	Cronbach α Değeri
Arkadaş Desteği	4	0,913
Aile Desteği	4	0,891
Özel Bir Kişiden Alınan Destek	4	0,846
Ölçeğin Tamamı	12	0,914

Tablo 3 incelendiğinde, ölçeğin tamamı için hesaplanan Cronbach α katsayısının 0,914 olduğu görülmektedir. Alt boyutlara ait değerler sırasıyla; arkadaş desteği için 0,913, aile desteği için 0,891 ve özel bir kişiden alınan destek boyutu için 0,846 olarak hesaplanmıştır. Tavşancıl'a (2010, s. 29) göre, 0,80 ve üzerindeki alfa katsayıları, ölçüm aracının yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Elde edilen tüm katsayılar, güvenilirlik açısından kabul edilen eşik değer olan 0,80'in üzerinde bulunmuştur. Bu bulgular doğrultusunda, hem ölçeğin bütününe hem de her bir alt boyuta ilişkin güvenilirlik düzeylerinin yüksek olduğu ifade edilebilir.

Bu bağlamda, ÇBASDÖ'nün araştırma örnekleminde güvenilir sonuçlar verdiği söylenebilir.

Demografik Bulgular

Tablo 4'te çalışmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının demografik özelliklerine ait bulgulara yer verilmiştir.

Katılımcıların; Araştırmaya toplam 160 meslek mensubu katılmıştır. Katılımcıların %69,4'ü erkek ($n=111$), %30,6'sı kadın ($n=49$) olup, cinsiyet açısından erkek katılımcıların sayısal üstünlüğü dikkat çekmektedir. Yaş dağılımı incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğu 28-37 yaş aralığında yer almakta (%39,4; $n=63$). Bunu sırasıyla 38-47 yaş aralığı (%31,9; $n=51$), 48-57 yaş aralığı (%18,1; $n=29$), 18-27 yaş grubu (%7,5; $n=12$) ve 58 yaş üzeri bireyler (%3,1; $n=5$) takip etmektedir.

Eğitim düzeylerine bakıldığında, katılımcıların %68,1'i lisans ($n=109$) ve %31,9'u lisansüstü ($n=51$) eğitime sahiptir. Bu durum, katılımcıların büyük çoğunluğunun üniversite mezunu olduğunu ve ileri düzey akademik yeterliliğe sahip önemli bir grubun da araştırmada yer aldığını göstermektedir.

Medeni durum açısından katılımcıların %71,3'ü evli ($n=114$), %25,6'sı bekâr ($n=41$) ve %3,1'i boşanmış ya da dul ($n=5$) olarak beyan edilmiştir. Çocuk sahibi olup olmadıkları sorulduğunda, %70'i çocuk sahibi olduğunu belirtmiş ($n=112$), %30'u ise çocuğu olmadığını ifade etmiştir ($n=48$).

Aylık gelir dağılımında, katılımcıların %35,6'sı 30.001-59.999 TL aralığında gelir elde ettiğini belirtmiştir ($n=57$). Bu gruba sırasıyla 60.000-89.999 TL gelir düzeyine sahip olanlar (%24,4; $n=39$), 90.000 TL ve üzeri gelir beyan edenler (%22,5; $n=36$) ve 30.000 TL ve altı gelir grubunda yer alanlar (%17,5; $n=28$) takip etmektedir.

Unvan dağılımında katılımcıların büyük çoğunluğunu Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler (SMMM) oluşturmaktadır (%96,9; $n=155$), Yeminli Mali Müşavir (YMM) unvanına sahip katılımcı oranı ise %3,1 ($n=5$) düzeyindedir. Bu dağılım, meslek camiasında SMMM unvanlı kişilerin ağırlığını ortaya koymaktadır.

Katılımcıların meslek mensubu olarak çalışma süreleri incelendiğinde, %45'i 10 yıldan fazla süredir bu alanda çalıştığını belirtmiştir ($n=72$). Diğer gruplar arasında 6-10 yıl çalışanlar %28,7 ($n=46$), 1-5 yıl çalışanlar ise %26,3 ($n=42$) oranındadır. Bu veriler, araştırma grubunun önemli bir kısmının mesleki deneyim açısından yüksek birikime sahip olduğunu göstermektedir.

Son olarak, katılımcıların meslek dışında herhangi bir işte çalışıp çalışmadıkları sorusuna %59,4'ü evet ($n=95$), %40,6'sı ise hayır ($n=65$) yanıtını vermiştir. Bu sonuç, muhasebe meslek mensuplarının önemli bir bölümünün geçmişte ya da hâlen farklı iş kollarında da deneyim kazandığını göstermektedir.

Tablo 4. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin sonuçlar**Table 4.** Results regarding the demographic characteristics of participants

Değişkenler		N	Yüzde %	Değişkenler		N	Yüzde %
Cinsiyet	Erkek	111	69,4	Çocuğunuz Var Mı?	Evet	112	70,00
	Kadın	49	30,6		Hayır	48	30,00
	Genel Toplam	160	100,0		Genel Toplam	160	100,0
Yaş	18-27 yaş	12	7,5	Aylık Geliriniz	30000 TL ve altı	28	17,5
	28-37 yaş	63	39,4		30001-59999 TL	57	35,6
	38-47 yaş	51	31,9		60000-89999 TL	39	24,4
	48-57 yaş	29	18,1		90000 TL ve üzeri	36	22,5
	58 ve üstü	5	3,1		Genel Toplam	160	100,0
	Genel Toplam	160	100,0	Unvanınız	SMMM	155	96,9
Eğitim Durumu	Lisans	109	68,1		YMM	5	3,1
	Lisansüstü	51	31,9		Genel Toplam	160	100,0
	Genel Toplam	160	100,0	Meslek Olarak Çalışma Süresi	1-5 yıl	42	26,3
Medeni Hal	Evli	114	71,3		6-10 yıl	46	28,7
	Bekâr	41	25,6		10 yıldan fazla	72	45,0
	Boşanmış/Dul	5	3,1		Genel Toplam	160	100,0
	Genel Toplam	160	100,0	Mesleğiniz Dışında Bir İşte Çalıştınız Mı?	Evet	95	59,4
					Hayır	65	40,6
					Genel Toplam	160	100,0

Çeşitli Değişkenler Açısından Anlamlılık Analizlerine İlişkin Bulgular

Çalışma kullanılan verilerinin normalliğini tespit edebilmek için Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi

yapılarak faktörlere ilişkin ortalama puanlar ile varyasyon katsayıları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Kolmogorov-Smirnov normallik testi sonuçları**Table 5.** Kolmogorov-Smirnov normality test results

Faktör Grupları	n	Ortalama	Standart Sapma	Varyasyon Katsayısı	Çarpıklık	Basıklık	Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi	
							Test İstatistiği	P
Aile Desteği	160	5,035	1,724	%34	-0,744	-0,440	0,142	0,000
Arkadaş Desteği	160	4,154	1,855	%45	-0,029	-1,089	0,090	0,003
Özel Bir Kişiden Alınan Destek	160	4,600	1,506	%33	-0,331	-0,620	0,105	0,000

Analiz verilerinin Likert ölçek tipi verilerinin normal dağılım göstermesi için, basıklık katsayısının ± 2 aralığında ve çarpıklık katsayısının ise ± 1 aralığında olması gerekmektedir. (Tabachnick ve Fidell 2007; akt.: Günel, 2025: 246). Tablo 5'te, ÇBASDÖ de yer alan üç boyuta ait çarpıklık katsayı değerinin ± 1 aralığında ve basıklık katsayı değerlerinin ise ± 2 aralığında olduğu görülmektedir. Normallik varsayımının sağlanabilmesi için bir diğer önemli kriter, varyasyon katsayılarının %33'den daha düşük olmasıdır (Oğuz ve Karakayacı, 2017: 183; akt.: Günel, 2024: 487). Ancak, ölçeğin tüm boyutlarında bu değerin %33 ve daha büyük olduğu tespit edilmiştir. Kolmogorov-Smirnov Testi sonuçları, tüm faktörlerin ortalama puanlarının normal dağılım göstermediğini ortaya koymuştur ($p < 0,05$). Bu doğrultuda, araştırmanın sonraki aşamalarında nonparametrik istatistiksel yöntemlerin kullanılması uygun

bulunmuştur. İkili gruplar arasındaki istatistiksel farklılıkların belirlenmesinde Mann-Whitney U Testi, ikiden fazla grup arasındaki farklılıkların analizinde ise Kruskal-Wallis H Testi tercih edilmiştir.

Araştırmaya katılan kişilerin, ÇBASDÖ'nün alt boyutlarında (arkadaş desteği, aile desteği, özel bir kişiden alınan destek) yer alan ifadelerle katılım düzeylerinin, cinsiyet, eğitim durumu, çocuk sahipliği, unvan ve farklı bir işte çalışma değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığı, Mann-Whitney U testi ile değerlendirilmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

ÇBASDÖ için bulunan tüm boyutlara ilişkin katılımcıların verdikleri cevapların ortalama puanları, kişilerin cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulgusuna ulaşılmıştır ($p > 0,05$).

Tablo 6. Eğitim durumu değişkenine göre Mann-Whitney U Testi sonuçları**Table 6. Mann-Whitney U Test results according to educational status variable**

Değişkenler	Eğitim Durumu	n	Sıra Ortalaması	Sıralar Toplamı	U Değeri	p
Aile Desteği	Lisans	109	72,97	7953,50	1958,5	0,003
	Lisansüstü	51	96,60	4926,50		
Arkadaş Desteği	Lisans	109	74,47	8117,00	2122	0,016
	Lisansüstü	51	93,39	4763,00		
Özel Bir Kişiden Alınan Destek	Lisans	109	75,83	8265,00	2270	0,061
	Lisansüstü	51	90,49	4615,00		

Tablo 6 incelendiğinde, ÇBASDÖ de aile desteği ve arkadaş desteği alt boyutlarının ortalama puanlarının, katılımcıların eğitim durumu değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p<0,05$). Ayrıca hem aile desteği boyutunda hem de arkadaş desteği boyutunda lisansüstü eğitime sahip kişilerin lisans düzeyinde eğitime sahip kişilere göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir.

ÇBASDÖ de bulunan tüm boyutlara ilişkin katılımcıların verdikleri cevapların ortalama puanlarının, kişilerin çocuk sahibi olup olmamalarına, unvanlarına (SMMM, YMM) ve daha önce mesleklerinin dışında farklı bir işte çalışıp

çalışmamalarına göre anlamlı bir farklılık sergilemediği bulgusuna ulaşılmıştır ($p>0,05$).

Çalışmaya katılan kişilerin araştırma ölçeğinin alt boyutlarında (arkadaş desteği, aile desteği, özel bir kişiden alınan destek) yer alan ifadelerle katılım düzeylerinin yaş, medeni durum, aylık gelir ve meslek mensubu olarak çalışma süresi değişkenleri bakımından anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığı Kruskal Wallis H testiyle incelenerek aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

ÇBASDÖ de yer alan tüm boyutlara ilişkin katılımcıların verdikleri cevapların ortalama puanlarının kişilerin yaş değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık sergilemediği tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Tablo 7. Medeni durum değişkenine göre Kruskal-Wallis H Testi sonuçları**Table 7. Kruskal-Wallis H Test results according to marital status variable**

Faktör Grupları	Medeni Durum Grupları	n	Sıra Ortalaması	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p
Aile Desteği	Evli	114	87,67	11,553	2	0,003
	Bekâr	41	66,10			
	Boşanmış/Dul	5	35,20			
Arkadaş Desteği	Evli	114	78,30	1,394	2	0,498
	Bekâr	41	87,62			
	Boşanmış/Dul	5	72,20			
Özel Bir Kişiden Alınan Destek	Evli	114	81,04	1,563	2	0,458
	Bekâr	41	82,07			
	Boşanmış/Dul	5	55,20			

Tablo 8. Aylık Gelir Değişkenine Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları**Table 8. Kruskal-Wallis H Test Results According to Monthly Income Variable**

Faktör Grupları	Aylık Gelir Grupları	n	Sıra Ortalaması	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p
Aile Desteği	30000 TL ve altı	28	66,55	13,936	3	0,003
	30001-59999 TL arası	57	68,52			
	60000-89999 TL arası	39	91,87			
	90000 TL ve üzeri	36	98,00			
Arkadaş Desteği	30000 TL ve altı	28	84,70	2,875	3	0,411
	30001-59999 TL arası	57	72,25			
	60000-89999 TL arası	39	84,04			
	90000 TL ve üzeri	36	86,46			
Özel Bir Kişiden Alınan Destek	30000 TL ve altı	28	79,00	3,506	3	0,320
	30001-59999 TL arası	57	72,29			
	60000-89999 TL arası	39	86,15			
	90000 TL ve üzeri	36	88,54			

Tablo 7’de görüldüğü üzere, ÇBASDÖ de arkadaş desteği ve özel bir kişiden alınan destek alt boyutlarında ortalama puanların, kişilerin medeni durumları açısından anlamlı bir farklılık sergilemediği ($p>0,05$), aile desteği bakımından ise anlamlı farklılığın olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Ayrıca aile desteği boyutunda, evlilerin bekâr veya boşanmış/dul olan kişilere göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durum evli kişilerin aile desteğine verdiği önemi ve ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Tablo 8’de görüldüğü üzere, ÇBASDÖ de arkadaş desteği ve özel bir kişiden alınan destek alt boyutlarında ortalama puanların, kişilerin aylık gelir durumları bakımından anlamlı bir farklılık göstermediği ($p>0,05$), ancak aile desteği alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu ($p<0,05$) tespit edilmiştir. Aile desteği boyutunda, “90.000 TL ve üzeri aylık gelire sahip olan kişilerin” 90.000 TL’den az aylık geliri olan kişilere göre ortalamasının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Gelir seviyesi yüksek olan kişilerde aile desteği beklentisinin ön plana çıktığı görülmektedir.

ÇBASDÖ de yer alan tüm boyutlara ilişkin katılımcıların verdikleri cevapların ortalama puanları, Kişilerin meslek mensubu olarak çalışma süresi değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Sonuç

Bu araştırma, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği’nin (ÇBASDÖ) muhasebe meslek mensupları üzerinde psikometrik geçerlik ve güvenilirliğini test etmek ve söz konusu bireylerin sosyal destek algısının demografik değişkenlere göre nasıl farklılaştığını incelemek amacıyla yürütülmüştür. Araştırmadan elde edilen bulgular, ÇBASDÖ’nün muhasebe meslek mensuplarından oluşan örneklem üzerinde geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara bakıldığında, literatürde belirtilen Eker vd., (2001) çalışmalarında ölçeğin faktör yapısının farklı gruplara genellenebilirliği vurgusu ile de araştırma sonucu uyumludur. Ayrıca Bayram vd., (2025) çalışmalarındaki farklı bir grup (Türk yaşlı yetişkinler) üzerinde de güvenilir ve geçerli sonuçlar verdiği tespit ile de yine araştırma sonucunun uyumlu olduğu görülmüştür.

Araştırma kapsamında yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin üç boyutlu yapısının (arkadaş desteği, aile desteği ve özel bir kişiden alınan destek) örneklem verisiyle tutarlı olduğu belirlenmiş; varyansın yaklaşık %77’sinin bu üç faktör tarafından açıklandığı tespit edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları da elde edilen yapının ampirik veri ile kabul edilebilir bir uyum sağladığını göstermektedir. Uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir düzeylerin üzerinde olması ($\chi^2/sd = 1,963$; GFI = 0,916; NFI = 0,932; CFI = 0,965; RMSEA = 0,078) ölçeğin yapısal geçerliliğini desteklemektedir.

Ölçeğin tümü ve alt boyutları için hesaplanan Cronbach alfa değerlerinin 0,846 ile 0,914 arasında değişmesi, ÇBASDÖ’nün bu meslek grubunda yüksek iç tutarlılık düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, ölçeğin yalnızca genel geçer yapısını değil, alt boyutlarının bağımsız olarak da güvenilir biçimde kullanılabileceğini ortaya koymaktadır.

Demografik değişkenlere ilişkin analizlerde; cinsiyet, yaş, çocuk sahibi olma, unvan, çalışma süresi ve meslek dışı çalışma gibi değişkenlere göre sosyal destek algısında anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir. Bu sonuçlar literatürde belirtilen Yıldırım ve Arslan’ın araştırmalarındaki cinsiyet bağlamındaki biçimsel değişmezlik ile de uyumludur. Buna karşılık, eğitim düzeyi, medeni durum ve gelir düzeyi değişkenleri açısından anlamlı farklar tespit edilmiştir.

Lisansüstü eğitime sahip kişilerin hem aile desteği boyutunu hem de arkadaş desteği boyutunu lisans düzeyinde eğitime sahip katılımcılara göre daha fazla önemsedikleri belirlenmiştir. Araştırma bulgularına göre, eğitim seviyesi yükseldikçe aile ve arkadaş desteği boyutunun önemli hale geldiği anlaşılmaktadır.

Katılımcıların verdikleri cevapların medeni durum değişkenine göre aile desteği boyutunda farklılaştığı saptanmıştır. Evlilerin aile desteği boyutunu evli olmayan (bekâr veya boşanmış/dul) katılımcılara göre daha fazla önemsedikleri ve bekledikleri belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, aile bağlarının sosyal destek sisteminde merkezi bir rol oynadığını göstermektedir.

Katılımcıların verdikleri cevapların aylık gelir değişkenine göre aile desteği boyutunda farklılaştığı belirlenmiştir. Aylık geliri 90.000 TL ve üzeri olan kişilerin aile desteği boyutunu aylık geliri 90.000 TL’den az olan kişilere göre daha fazla önemsedikleri tespit edilmiştir. Aylık gelir düzeyine ilişkin bulgular da yüksek gelir grubunda yer alan bireylerin daha yüksek aile desteği algısına sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Tüm bu sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği’nin muhasebe meslek mensuplarına özgü psikometrik özellikleri taşıdığı, bu grup üzerinde geçerli ve güvenilir sonuçlar verdiği ve demografik değişkenler temelinde anlamlı farklar üretmeye elverişli bir araç olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, ÇBASDÖ’nün sadece akademik araştırmalarda değil, mesleki rehberlik, psiko-sosyal destek ve çalışan refahını izleme amaçlı uygulamalarda da kullanılabilirliği oldukça yüksektir.

Kaynaklar

- Adeosun, I. I., Obindo, J. T., & Omigbodun, O. O. (2024). Psychometric evaluation of the Multidimensional Scale of Perceived Social Support among medical students in Nigeria. *BMC Psychology*, 12, 124. <https://doi.org/10.1186/s40359-025-02823-9>
- Bayram, N. (2013). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamaları. 2. Baskı. İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Bayram, S., vd. (2025). “Algılanan Sosyal Destek Ölçeği’nin Türkçe’ye Uyarlanması ve Türk Yaşlı Erişkinlerde Metodolojik Uygunluğunun İncelenmesi”, *Sosyal Sağlık Dergisi*, 5(1), 33-47.
- Blunch, N. J. (2008). Introduction to structural equation modelling using SPSS and AMOS. ABD: Sage Publications Ltd.
- Byrne, B. M. (2010). Structural Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications and Programming. Second Edition. New Jersey: Routledge.
- Canty-Mitchell, J., & Zimet, G. D. (2000). Psychometric properties of the Multidimensional Scale of Perceived Social Support in urban adolescents. *American Journal*

- of Community Psychology, 28(3), 391–400. <https://doi.org/10.1023/A:1005109522457>
- Chou, K. L. (2000). Assessing Chinese adolescents' social support: The Multidimensional Scale of Perceived Social Support. *Personality and Individual Differences*, 28(2), 299–307. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(99\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(99)00098-7)
- Cobb S (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosom Med* 38:300-314.
- Cohen S, Wills TA (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychol Bull*, 98:310-357.
- Çakır Y., Palabıyıkoglu R. (1997). Gençlerde sosyal destek- çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Kriz Dergisi* 5(1): 15-24.
- Dede, Y. & Yaman, S. (2008). Fen öğrenmeye yönelik motivasyon ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, Cilt 2, Sayı 1, 19-37.
- Devellis, R. F. (2021). Ölçek geliştirme: Kuram ve uygulamalar (çev: Tarık Totan) (3. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Eker, D. ve Arkar, H. (1995). Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği'nin faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 34, 45-55.
- Eker, D., Arkar, H. ve Yıldız, H. (2001). Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin gözden geçirilmiş formunun faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(1), 17–25.
- Esmek M. Psikiyatri servisinde yatan şizofren hastaların sosyal destek ve stresle baş etme düzeylerinin belirlenmesi. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Konya: Selçuk Üniversitesini Sağlık Bilimleri Enstitüsü; 2006
- Florian, V., Mikulincer, M. ve Taubman, O. (1995). Does hardness contribute to mental health during a stressful real life situation? The roles of appraisal and coping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68 (4), 687-695.
- Folkman, S. ve Lazarus, R. S. (1984). Stress, appraisal, and coping. New York: Springer Publishing.
- García, F. E., Barraza-Peña, C. G., Włodarczyk, A., Alvear-Carrasco, M., & Reyes-Reyes, A. (2018). Psychometric properties of the Multidimensional Scale of Perceived Social Support in Chilean older adults. *Frontiers in Psychology*, 9, 1–10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02777>
- Gözden Geçirilmiş Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliği, *Türk Psikiyatri Dergisi* 2001; 12(1):17-25
- Gözüm S, Aksayan S. (1999). Öz Etkililik- Yeterlik Ölçeği'nin Türkçe Formunun Güvenirlik ve Geçerliliği. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 2(1): 21-34.
- Gözüm S. (1999). Öz Etkililik- Yeterlik Ölçeği'nin Türkçe Formunun Yapı Geçerliliği: Öz-Etkililik-Yeterlik ile Stresle Başa Çıkma Arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 2(1):35-43.
- Güdek K (1999). Çocuklarda görülen kanserlerin tedavisinde aile ve akraba destekleri öneminin tıbbi sosyal çalışma yönünden araştırılması. Yüksek Lisans Tezi, T. C. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Prevanatif Onkoloji Anabilim Dalı Psiko-Sosyal Onkoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 72-80.
- Günel, Y. (2024). Satın Alma Sürecinde Sosyal Medyanın Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(2), 473-501.
- Günel, Y. (2025). TR72 Bölgesinde Hizmet Veren Kamu Personellerinin İslami Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Fiscoeconomia*, 9(1), 235-256. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1508314>
- Hair, J. F., Black, W. C., Anderson, R. E., ve Babin, B. J. (2010). *Multivariate data analysis*, Seventh Edition. New Jersey: Prentice Hall.
- Karasar, N. (2012). Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler (23. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kartal, M., & Bardakçı, S. (2018). SPSS ve AMOS Uygulamalı Örneklerle Güvenirlik ve Geçerlilik Analizleri. Ankara: Akademisyen Yayınevi.
- Kazarian, S. S., & McCabe, S. B. (1991). Dimensions of social support in the MSPSS: Factor structure, reliability, and theoretical implications. *Journal of Community Psychology*, 19(2), 150–160. [https://doi.org/10.1002/1520-6629\(199104\)19:2<150::AID-JCOP2290190206>3.0.CO;2-J](https://doi.org/10.1002/1520-6629(199104)19:2<150::AID-JCOP2290190206>3.0.CO;2-J)
- Kılıç, G., (2018), “Yaşlı Hastalara Evde Bakım Veren Bireylerin Sosyal Destek Algıları, Bakım Yükleri ve Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi”, Harran Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, YL Tezi. Şanlıurfa.
- Kısakürek MM, Demir M, Arslan Ö (2023) An Assessment On The Role Of Accounting Science In Ensuring Of Social Justice, *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 25(1): 39-50.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. Third Edition, New York: The Guilford Press.
- Kobasa, S. (1979). Stressful life events, personality and health: An inquiry into hardness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1-11
- Kobasa, S. ve Puccetti, M. C. (1983). Personality and social resources in stress resistance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45 (4), 839-850
- Kong, F., Zhao, J., & You, X. (2015). Social support mediates the impact of self-esteem on subjective well-being of Chinese university students. *Social Indicators Research*, 123, 113–128. <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0724-6>
- Mark, B. A. & Wan, T.T.H (2005). Testing measurement equivalence in a patient satisfaction instrument. *Western Journal of Nursing Research*, 27 (6), 772-787.
- Netemeyer, R, G., Bearden, W. O. & Sharma, S. (2003). *Scaling procedures: Issues and applications*. California: Sage Publications.
- Nunes, D. P., Dourado, M. C. N., & Santos, R. L. (2017). Psychometric properties of the Multidimensional Scale of Perceived Social Support in Brazilian workers. *Trends in Psychiatry and Psychotherapy*, 39(4), 248–256. <https://doi.org/10.1590/2237-6089-2016-0063>
- Okyavuz ÜH (1999). Sağlık Psikolojisi. 1. Basım, Türk Psikologlar Derneği Yayınları No: 19, Ankara, 79-100

- Patterson, J. M. (1992). Promoting resilience in families experiencing stress. *Pediatric Clinics of North America*, 42, 47-63.
- Pengilly, J. W. & Dowd, E. T. (2000). Hardiness and social support as moderators of stress. *Journal of Clinical Psychology*, 56 (6), 813-820.
- Pengilly, J. W. (1997). Hardiness and social support as moderators of stress in college students. Doctor of Philosophy, Kent State University, Ohio.
- Schumacker, R. E. & Lomax, R. G. (2004). *A Beginner's guide to structural equation modelling*. Second Edition. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Sorias O (1988a). Sosyal destekler ve ruh sağlığı. *Ege Üniv. Tıp Fakültesi Derg.* 27(1): 359-363.
- Sorias O (1988b). Sosyal destek kavramı. *Ege Üniv. Tıp Fak Derg.* 27 (1) :353-357.
- Stanley, M. A., Beck, J. G., & Zebb, B. J. (2017). Psychometric properties of the MSPSS in a sample of older adults. *Journal of Anxiety Disorders*, 22(2), 224–232.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics*, Boston MA: Allyn & Bacon, (Hale, I. (2015). Ergenler için oyun bağımlılığı ölçeğinin Türkçe'ye uyarlama çalışması. *Elementary Education Online*, 14, 2; 874-884).
- Tavşancıl, E. (2010). Tutulumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi (4. Baskı). Nobel Basım Yayın, Ankara.
- Valente T, Hoffman BR, Ritt-olson A et al. (2003). Effects of social- network method for group assignment strategies on peer-led tobacco prevention programs in schools. *American Journal of Public Health* 93 (11): 1837-1843.
- Wallace, K.A, Bisconti, T. L. & Bergeman, C. S. (2001). The mediational effect of hardiness on social support and optimal outcomes in later life. *Basic and Applied Social Psychology*, 23 (4).
- Wiebe, D. (1991). Hardiness and stress moderation: A test of proposed mechanisms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60 (1), 89-99.
- Yıldırım, M., & Arslan, E. (2024). “Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği: Ölçüm Değişmezliği”, *EKEV Akademi Dergisi*(99), 274-288.
- Yıldız, N. ve Bircan, H. (2012). *Uygulamalı istatistik*. Ankara: Sage Yayıncılık.
- Zimet GD, Dahlem NW, Zimet SG ve ark. (1988). The Multidimensional Scale of Perceived Social Support. *J Pers Assess*, 52:30-41.

Measurement of Insurance Sector Performance in Selected OECD Countries with PSI-SPC-SRP Model*

Abdullah Çağlar İzci ^{1,a,*}, Tuba Gülcemal ^{2,b}

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ziraat Bilimleri Bölümü, Sivas, Türkiye

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Sivas, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 22/05/2025

Accepted : 24/06/2025

Keywords:

OECD

Insurance Performance

PSI

SPC

SRP Model

ABSTRACT

This study aims to comparatively evaluate the performance of the insurance sector in five selected OECD member European countries—Belgium, Denmark, France, Italy, and Luxembourg—using objective multi-criteria decision-making (MCDM) methods. Accordingly, a hybrid approach was adopted by integrating the Preference Selection Index (PSI) and Symmetry-based Proximity to the Ideal Solution (SPC) methods to determine the weights of the evaluation criteria. Final performance rankings were obtained using the Simple Ranking Process (SRP) method. The empirical findings reveal that France consistently ranked first in insurance sector performance during the 2018–2021 period, while Belgium occupied the last position each year. This indicates significant structural differences among countries, particularly in terms of insurance penetration and density. Although the PSI and SPC methods individually highlighted the conservation ratio and insurance density as the most influential criteria, the integrated weighting approach identified insurance penetration as the most decisive factor. Moreover, a sensitivity analysis conducted through 100 different scenarios demonstrated that the model is sensitive to changes in criterion weights, emphasizing the critical role of weight determination in similar evaluations.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8(1): 109-119, 2025

Seçili OECD Ülkelerinde Sigorta Sektörü Performansının PSI-SPC-SRP Hibrit Modeli ile Ölçülmesi

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 22/05/2025

Kabul : 24/06/2025

Anahtar Kelimeler:

OECD

Sigorta Performansı

PSI

SPC

SRP Modeli

ÖZ

Bu çalışma, Belçika, Danimarka, Fransa, İtalya ve Lüksemburg olmak üzere seçilmiş beş OECD üyesi Avrupa ülkesinde sigorta sektörünün performansını nesnel çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, değerlendirme kriterlerinin ağırlıklarını belirlemek için Tercih Seçim İndeksi (PSI) ve Simetri Tabanlı İdeal Çözüme Yakınlık (SPC) yöntemleri entegre edilerek hibrit bir yaklaşım benimsenmiştir. Nihai performans sıralamaları ise Basit Sıralama Süreci (SRP) yöntemiyle elde edilmiştir. Elde edilen ampirik bulgular, 2018–2021 dönemi boyunca Fransa'nın sigorta sektörü performansında sürekli olarak ilk sırada yer aldığını göstermektedir. Belçika'nın ise her yıl en alt sırada konumlandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, özellikle sigorta penetrasyonu ve yoğunluğu açısından ülkeler arasında belirgin yapısal farklılıkların olduğunu göstermektedir. Analiz, PSI ve SPC yöntemlerinin ayrı ayrı koruma oranı ve sigorta yoğunluğunu en etkili kriterler olarak öne çıkarmasına rağmen, entegre ağırlıklandırma yaklaşımının sigorta penetrasyonunu en belirleyici faktör olarak tanımladığını ortaya koymuştur. Ayrıca 100 farklı senaryo üzerinden yapılan duyarlılık analizi, modelin kriter ağırlıklarındaki değişimlere karşı duyarlı olduğunu ve benzer değerlendirmelerde ağırlık belirlemenin kritik önem taşıdığını göstermektedir.

^a caclarizci@cumhuriyet.edu.tr

^b <https://orcid.org/0000-0003-3106-8342> | tgulcemal@cumhuriyet.edu.tr

^c <https://orcid.org/0000-0003-4806-8568>

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

* Bu makale 2. Yazar danışmanlığında 1. yazar tarafından Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe, Finans ve Bankacılık Ana Bilim Dalında yürütülen “OECD Ülkeleri ve Türkiye İçin Sigorta Sektörünün Performansının Bütünleşik Çok Kriterli Karar Verme Yaklaşımları Kullanılarak Analiz Edilmesi” isimli yayınlanmamış doktora tezinden türetilmiştir.

Giriş

Sigorta sistemi, riskin paylaşımı ve yönetimi ilkesine dayalı olarak, bireylerin ve kurumların karşı karşıya kaldığı belirsizlikleri azaltma ve finansal kayıpları telafi etme işlevi gören temel bir ekonomik mekanizmadır. Sigorta şirketleri tarafından alınan primler bir risk havuzunda toplanarak gerçekleşen risklerden zarar gören poliçe sahiplerine tazminat olarak ödenmektedir. Bu yapı, farklı sigorta türleri (örneğin sağlık, hayat ve araç sigortaları) aracılığıyla bireylerin ihtiyaçlarına özgü çözümler sunmaktadır (Vaughan & Vaughan, 2013).

Ekonomik sistem içerisinde sigortacılığın rolü yalnızca birey ve işletmelere yönelik güvenlik sağlamakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda ekonomik büyüme, istihdam ve yatırım teşvikine katkı sunması bakımından da stratejik bir öneme sahiptir (Harrington & Niehaus, 2004). Özellikle OECD ülkelerinde sigorta sektörü, ülke ekonomilerinde finansal istikrarın sağlanması, sermaye birikiminin desteklenmesi ve uzun vadeli yatırımların teşviki açısından kritik bir işlev üstlenmektedir (OECD, 2022). Bu bağlamda ülke ekonomileri içerisinde başarılı bir sigorta sektörünün varlığı önem arz etmektedir. Bu önem sigorta sektöründe belirli aralıklarla yapılacak performans ölçümünü gerekli kılmaktadır. Sigorta sektörün de performans ölçümü sektöre özgü performans göstergeleri; prim üretimi, hasar/prim oranı, şirket sayısı, sektörün ekonomik katma değeri vb. ölçütlerdir. Bu göstergeler ülkeler arası karşılaştırmalara zemin oluşturmaktadır.

OECD verilerine göre, 2020 yılında toplam sektör prim üretimi 4.3 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun %55'i hayat, %45'i ise hayat dışı sigortalar tarafından oluşturulmuştur (OECD, 2021). Buna karşılık, sigorta penetrasyonu gelişmiş ekonomilerde daha yüksek seviyelerde seyrederken, gelişmekte olan ülkelerde bu oranlar görece düşüktür (Swiss Re Institute, 2021). COVID 19 pandemisi sürecinde özellikle hayat sigortalarında talep artışı, hayat dışı branşlarda ise risk profillerinde değişme ve hasar oranlarında artış gözlenmiştir (OECD, 2022).

OECD düzeyinde sigorta sektörü performansının nesnel biçimde değerlendirilmesi, politika yapıcılarının, yatırımcıların ve sektör oyuncularının daha bilinçli ve veriye dayalı stratejiler geliştirmesi açısından önem arz etmektedir. Bu tür stratejiler arasında; düşük performans gösteren alanların tespit edilerek reformların önceliklendirilmesi, sigorta bilincini artırmaya yönelik teşvik politikalarının oluşturulması, sermaye yapısının güçlendirilmesi, ürün çeşitliliğinin artırılması ve yabancı

yatırımcı çekmeye yönelik düzenlemelerin tasarlanması sayılabilir. Bu çalışmada, 2018–2021 dönemine ait veriler kullanılarak OECD üyesi seçilmiş beş ülkenin sigorta sektörü performansı, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden PSI, SPC ve SRP yöntemlerinin bütünlük bir modeliyle analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın literatüre katkısı, PSI, SPC ve SRP yöntemlerinin ilk kez bir arada kullanıldığı hibrit bir karar verme modeliyle OECD ülkeleri sigorta sektörünün performansının değerlendirilmesidir. Literatürde bu üç yöntemin entegre biçimde uygulandığı bir model daha önce önerilmemiştir. PSI ve SPC yöntemlerinin birlikte kullanılması sayesinde kriter ağırlıkları hem tercih sapmalarına hem de simetrik dağılımlara göre belirlenmiş, SRP yöntemi ise bu ağırlıklarla ülke sıralamasında nesnel bir yapı sunmuştur. Seçilen ülkeler –Belçika, Danimarka, Fransa, İtalya ve Lüksemburg– OECD ülkeleri arasında sigorta penetrasyon oranı en yüksek olanlardır. Bu seçim, sigorta sektörünün gelişmişliğini yansıtan penetrasyon kriteri doğrultusunda yapılmıştır. Analizde kullanılan 2018–2021 dönemine ait yıllık veriler, OECD veri tabanından temin edilmiş olup, toplam prim üretimi, penetrasyon, sigorta şirketi sayısı gibi sektörel performans göstergelerine dayanmaktadır. Bu kapsamda çalışma, sigorta sektörü performansının çok kriterli ve karşılaştırmalı değerlendirmesinde hem yöntemsel hem uygulama düzeyinde literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

Makalenin birinci bölümünde çalışmanın amacı, önemi ve kullanılan yöntemler açıklanmış ve OECD ülkelerinde sektörel görünüm ele alınmıştır. Üçüncü bölümde konuya ilişkin literatür incelenmiş, devam eden bölümlerde ise önerilen modelin uygulanması ve elde edilen bulgular sunularak çalışma sonuçlandırılmıştır.

Literatür Taraması

Sigorta sektörü ve ekonomik performans ilişkisine yönelik değerlendirmelerde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinin kullanımı son yıllarda giderek artmış ve bu kapsamda çeşitli modellerin uygulandığı çalışmalar literatürde geniş yer bulmuştur. Bu bölümde, PSI, SPC ve SRP gibi yöntemlerin farklı sektör ve ülkelerde sigorta performansı analizine nasıl entegre edildiğine ilişkin güncel araştırmalar incelenmiş ve örnekler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Literatür özeti

Table 1. Abstract of literature

Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri Kullanılarak Yapılan Benzer Çalışmalar		
Yazarlar	Amaç	Yöntem
Aydın Ünal (2025)	Türk Sigorta sektöründe kasko üretimi yapan şirketlerin 2022 yılı performansının değerlendirilmesi	SWARA -MERECLOPCOW-COBRA
Taşcı (2024b)	Türk sigorta sektöründe faaliyet gösteren ikisi ulusal ikisi uluslararası sermayeli dört sigorta şirketinin performans değerlendirilmesi	Entropi- EDAS-M
Erdoğan ve Aydın (2024)	BİST'te (Borsa İstanbul) faaliyet gösteren 6 sigorta şirketinin 2019-2022 dönemindeki finansal performansının değerlendirilmesi	CRITIC-MARCOS CRITIC-MABAC
Kahreman (2023)	OECD ülkelerinin ekonomik performansının değerlendirilmesi	

Kılıçarslan (2023)	Ak Portföy Büyüyen Şirketler Hisse Senedi (TL) Fonu" endeksi kapsamında yer alan 30 şirketin finansal performansının değerlendirilmesi	CRITIC-NMD-CODAS
PSI Yöntemi Kullanılarak Yapılan Çalışmalar		
Yazarlar	Amaç	Yöntem
Akbulut (2025)	Türk Sigorta Sektörünün kurumsal performansının ölçülmesi	Grey PSI ve Grey MARCOS
Işık (2022)	Türk katılım bankacılığı sektörünün COVID-19 pandemi öncesindeki ve sırasındaki performansı karşılaştırmak	MEREC-PSI-MAIRCA
Ulutaş vd., (2024)	Otomotiv İşletmelerinin çok boyutlu 3PL seçim karar problemlerinin analiz edilmesi	LOPCOW-PSI-MACONT
Taşcı (2024c)	Milli Reasürans Şirketi'nin 2015-2022 yılları arasındaki finansal performansının değerlendirilmesi	PSI-MEREC-ARAS
Dua (2024)	17 farklı kriterle karakterize edilen sekiz sürdürülebilir enerji geliştirme alternatifi arasında en iyi seçeneği belirlenmesi	PSI
Aydın Ünal (2024)	Türkiye sağlık sigorta sektörünün 2011-2022 yılları arasındaki performansının değerlendirilmesi	PSI-MEREC-MACONT
SPC Yöntemi Kullanılarak Yapılan Çalışmalar		
Yazarlar	Amaç	Yöntem
Glorigić vd., (2023)	Çok kriterli bölümlleme algoritmasının etkinliğini değerlendirmek için yeni yöntemin tanıtılması	SPC
Alrasheedi vd., (2024)	Sağlık hizmetleri tedarik zincirindeki sürdürülebilir tedarikçileri değerlendirilmesi	SPC-MARCOS
SRP Yöntemi Kullanılarak Yapılan Çalışmalar		
Yazarlar	Amaç	Yöntem
Kahreman (2024)	G10 ülkelerinin sosyal kalkınma performansının değerlendirilmesi	LOPCOW-SRP
Zakeri vd., (2023)	Malzeme seçim problemlerinin çözümü	VIMM-SRP
Zakeri vd., (2024)	SRP ve FUCA yöntemlerinin karşılaştırılması	SRP-FUCA
Yüksel vd.,(2024)	Yenilenebilir enerji projelerinde sektör bazında yatırım kararlarının değerlendirilmesi	q-ROF-DEMATEL-SRP
Vo, (2024)	Fakültede yer alan beş öğretim üyesinin bilimsel araştırma kapasitesinin değerlendirilmesi	FUCA, SRP, OPARA

Tablo sonuçlarıyla uyumlu olarak, sigorta sektörü performansı üzerinde en etkili kriterin sigorta penetrasyonu olduğu bulgusu, daha önceki çalışmalarla da örtüşmektedir. Örneğin, Aydın Ünal (2025), Türkiye'deki kasko üretimi yapan sigorta şirketlerinin performansını değerlendirdiği çalışmada, penetrasyonun belirleyici rolünü vurgulamıştır. Benzer şekilde, Akbulut (2025) tarafından PSI yöntemiyle yürütülen çalışmada da penetrasyon ve prim üretimi öne çıkan kriterler arasında yer almıştır. Öte yandan, Erdoğan ve Aydın (2024) gibi araştırmalar, finansal tablo temelli mikro düzeyli analizlerde bulunmuş, ancak yöntemsel olarak farklılıklar göstermiştir. Ayrıca mevcut çalışmada kullanılan PSI-SPC-SRP hibrit modeli, daha önce aynı ülkeler üzerinde uygulanmamış olup, Fransa'nın 2018–2021 boyunca istikrarlı bir şekilde ilk sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, OECD sigorta verileriyle de örtüşmekte ve literatürdeki makro düzeyli performans analizlerine anlamlı bir katkı sunmaktadır.

Araştırma Metodolojisi

Seçilmiş OECD ülkeleri sigorta sektörü performanslarının değerlendirilmesi için önerilen PSI, SPC ve SRP yöntemlerine ilişkin ayrıntılar bu bölümde sunulmaktadır. Subjektif ağırlıklandırma tekniklerinin aksine, PSI ve SRP gibi algoritmalar başlangıç verisine ya da karar matrisine dayalı olarak kriter ağırlıklarını hesaplamaktadır. Bu teknikler, uzmanların objektif olmayan ve kimi zaman da tutarsız olan yargılarını dikkate

almaz. Ayrıca her iki yöntem de subjektif ağırlıklandırma tekniklerine kıyasla daha anlaşılır, uygulanabilir ve tutarlıdır. Bu yöntemler, karar verici etkisini minimize ederek daha sağlam ve tekrarlanabilir sonuçlar üretmektedir (Maniya & Bhatt, 2010; Durdu, 2025). Özellikle çok kriterli karar verme (ÇKKV) problemlerinde objektif veri tabanlı ağırlıklandırmalar, değerlendirme sürecinin şeffaflığını ve güvenilirliğini artırmaktadır. Sonuçta, her iki yöntemin avantajlarından faydalanarak daha optimal ve kabul edilebilir ağırlıklar hesaplamak amacıyla elde edilen ağırlık katsayıları, ağırlık birleştirme operatörü yardımıyla birleştirilmiştir. SRP (Simple Ranking Process) yöntemi, veri normalizasyonuna ihtiyaç duymadan yalnızca doğal sayılarla sıralama yapması sayesinde sade, hesaplama açısından verimli ve kullanıcı dostu bir yapıya sahiptir. Özellikle alternatif sayısının düşük olduğu karar problemlerinde, daha karmaşık yöntemlerle benzer sonuçlar üretme yeteneği sayesinde güvenilir bir sıralama aracı olarak değerlendirilmektedir (Do Duc Trung vd, 2024).

PSI Prosedürü

Kriterlerin objektif ağırlıklarını tespit etmek ve alternatifleri sıralamak için kullanılan PSI yöntemi literatüre ilk olarak Maniya ve Bhaat (2010) tarafından kazandırılmıştır. PSI yönteminin uygulanmasına ilişkin adımlar aşağıdaki gibidir (Maniya ve Bhaat, 2010:1786; Işık, 2022):

Adım 1: İlk adımda m adet alternatifi ve n adet kriteri içeren başlangıç karar matrisi oluşturulur.

$$X = \begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1j} & \dots & X_{1n} \\ \vdots & & \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \dots & X_{mj} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 2: Normalize karar matrisinin elde edilmesi. Başlangıç karar matrisindeki değerlerin normalizasyon işlemi Eşitlik (2) (faydalı kriter) ve Eşitlik (3) (maliyet kriteri) kullanılarak yapılır.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max x_{ij}} \quad (2)$$

$$n_{ij} = \frac{\min x_{ij}}{x_{ij}} \quad (3)$$

Adım 3: Bu adımda her bir kriter için tercih varyans değeri (PV_j) hesaplanır.

$$PV_j = \sum_{i=1}^N (n_{ij}^x - \bar{n}_j^x)^2 \quad (4)$$

$$\bar{n}_j^x = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N n_{ij}^x \quad \bar{n}_j^x = j. \text{ kriterin normalleştirilmiş değerinin ortalaması.}$$

Adım 4: Her bir kriter için tercih değerindeki sapma (Θ_j) Eşitlik (5)'ten faydalanılarak hesaplanır. Ardından Eşitlik (6) ile genel tercih değeri yani kriter ağırlıkları W_j hesaplanır.

$$\Theta_j = 1 - PV_j \quad (5)$$

$$W_j = \frac{\Theta_j}{\sum_{j=1}^m \Theta_j} \quad (6)$$

SPC Prosedürü

SPC yöntemi, kriterlerin simetrik bir şekilde değerlendirilmesini sağlayarak karar verme sürecinde tarafsızlık ve objektiflik sunar. Yöntemin basitliği, karmaşık verilerin ve kriterlerin analiz edilmesini kolaylaştırırken, farklı sektörlerdeki uygulamalara esneklik kazandırır. Ayrıca kriterlerin simetrik olarak değerlendirilmesi, sonuçların güvenilirliğini artırır ve karar vericilerin daha sağlam temellere dayalı kararlar almalarını sağlar. Bu yöntem, Gligorić ve arkadaşları tarafından 2023 yılında MCDM literatürüne kazandırılmış ve aşağıdaki aşamalardan oluşmaktadır (Gligorić, vd., 2023);

Adım 1: Başlangıç Karar Matrisinin Belirlenmesi

İlk aşama, alternatiflerin değerlendirilmesi için bir karar matrisinin oluşturulmasını içermektedir. Bu matris, Y_{ij} elemanlarıyla temsil edilen ve her bir alternatifi her kriter için değerlendirmelerinin yer aldığı bir matrisi ifade etmektedir.

$$IDM = [Y_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} y_{11} & y_{12} & \dots & y_{1n} \\ y_{21} & y_{22} & \dots & y_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ y_{m1} & y_{m2} & \dots & y_{mn} \end{bmatrix} \quad (7)$$

Adım 2: Kriterlerin simetri noktasının hesaplanması

Her bir kriterin simetri noktası, o kriterin değer aralığının ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Simetri noktası, kriterin fayda veya maliyet doğasına göre belirlenmektedir.

$$SPC_j = \frac{\min(y_{ij}) + \max(y_{ij})}{2} \quad (8)$$

Adım 3: Kriterlerin mutlak uzaklık matrisinin oluşturulması

Bu aşamada, her kriter için alternatiflerin simetri noktasına olan mutlak uzaklıkları hesaplanmaktadır. Bu, her alternatifi kriterin simetri noktasından ne kadar uzak olduğunu gösteren bir matris oluşturmaktadır.

$$Z = [z_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} |y_{11} - SPC_1| & |y_{12} - SPC_2| & \dots & |y_{1n} - SPC_n| \\ |y_{21} - SPC_1| & |y_{22} - SPC_2| & \dots & |y_{2n} - SPC_n| \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ |y_{m1} - SPC_1| & |y_{m2} - SPC_2| & \dots & |y_{mn} - SPC_n| \end{bmatrix} \quad (9)$$

Adım 4: Simetri modül matrisinin oluşturulması

Her kriterin mutlak uzaklıkları üzerinden, her alternatif için simetri modülü hesaplanmaktadır. Bu modül, kriterin her bir alternatifle olan ilişkisini yansıtarak alternatiflerin simetri noktasına olan uzaklıklarını dikkate almaktadır.

$$[\xi_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} \left(\frac{\sum_{i=1}^m z_{i1}}{m} \right) & \left(\frac{\sum_{i=1}^m z_{i2}}{m} \right) & \dots & \left(\frac{\sum_{i=1}^m z_{in}}{m} \right) \\ y_{11} & y_{12} & \dots & y_{1n} \\ \left(\frac{\sum_{i=1}^m z_{i1}}{m} \right) & \left(\frac{\sum_{i=1}^m z_{i2}}{m} \right) & \dots & \left(\frac{\sum_{i=1}^m z_{in}}{m} \right) \\ y_{21} & y_{22} & \dots & y_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \left(\frac{\sum_{i=1}^m z_{i1}}{m} \right) & \left(\frac{\sum_{i=1}^m z_{i2}}{m} \right) & \dots & \left(\frac{\sum_{i=1}^m z_{in}}{m} \right) \\ y_{m1} & y_{m2} & \dots & y_{mn} \end{bmatrix}$$

(10)

Adım 5: Simetri modül değerlerinin hesaplanması

Simetri modül matrisinden her bir kriter için modül değeri hesaplanmaktadır. Bu değer, her kriterin karar sürecindeki katkısını belirlemektedir.

$$\phi = [\phi_{1j}]_{1 \times n} = \begin{bmatrix} \phi_1 = \frac{\sum_{i=1}^m \xi_{i1}}{m} & \phi_2 = \frac{\sum_{i=1}^m \xi_{i2}}{m} & \dots & \phi_n = \frac{\sum_{i=1}^m \xi_{in}}{m} \end{bmatrix} \quad (11)$$

Adım 6: Kriterlerin önem düzeylerinin hesaplanması

Son olarak, her kriterin önem derecesi, simetri modül değerlerinin toplamına göre hesaplanır. Bu, kriterlerin karar verme sürecindeki ağırlıklarını belirlemektedir.

$$\omega = [\omega_{1j}]_{1 \times n} = \begin{bmatrix} \frac{\phi_1}{\sum_{j=1}^n \phi_j} & \frac{\phi_2}{\sum_{j=1}^n \phi_j} & \dots & \frac{\phi_n}{\sum_{j=1}^n \phi_j} \end{bmatrix} \quad (12)$$

Ortak Ağırlıklandırma Prosedürü

Kriterler için daha tutarlı ve optimal hedef ağırlıkları belirlemek amacıyla, PSI ve SPC algoritmalarında elde edilen kriter ağırlıkları Eşitlik 13'ten yararlanarak ağırlıklı ortalamaya dayalı bir toplama operatörü kullanılarak birleştirilmiştir (Taşcı, 2024a).

$$W_{j, \text{birleştirilmiş}} = \frac{W_{j, \text{PSI}} W_{j, \text{SPC}}}{\sum_{j=1}^m W_{j, \text{PSI}} W_{j, \text{SPC}}} \quad (13)$$

SRP Algoritması

Zakeri et al. (2023) tarafından literatüre kazandırılan SRP yöntemi birden fazla kriter temelinde alternatifleri değerlendirme ve sıralama için sistematik ve objektif bir yaklaşım sunmaktadır. Ayrıca karar vericilerin en etkili kriterleri belirlemelerine yardımcı olur ve farklı senaryolar altında alternatiflerin performansını karşılaştırmalarını sağlamaktadır. Karar verme sürecine şeffaf ve yapılandırılmış bir yaklaşım getirerek, paydaşlar arasında

iletişimi geliştirmektedir. Bu yöntem, karar vericilere alternatiflerin sıralamasını net bir şekilde belirleme imkânı sunmaktadır. Çok kriterli problemler için esnek bir yapı sağlar, bu da farklı kriterlerin ve alternatiflerin değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. SRP yönteminin aşamaları şu şekildedir (Zakeri vd. 2023):

Adım 1: Başlangıç karar matrisinin oluşturulması

Bu aşamada, karar alternatiflerinin ve kriterlerin yer aldığı bir karar matrisi oluşturulmaktadır. Bu matris, her alternatif için belirli kriterlere ilişkin değerleri içermektedir.

$$IDM = [X_{ij}] = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mj} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (14)$$

Adım 2: Her bir kriter için alternatiflerin sıralama matrisinin belirlenmesi

Bu adımda, m tane alternatifin kriter bazında fayda veya maliyet durumu göz önünde bulundurularak sıralaması yapılır. Eğer kriter fayda kriteriyse, en büyük x_{ij} değeri 1, en küçük x_{ij} değeri ise m olarak belirlenir. Kriterin maliyet kriteri olduğu durumlarda ise tam tersi uygulanır. Yani en küçük x_{ij} değeri m ve en büyük x_{ij} değeri 1 olarak belirlenir. Bu yeni sıralama matrisinde, her kriterin değeri yerine sıralama değerleri yer alır.

$$[R_{ij}] = \begin{bmatrix} rank_{11} & \dots & rank_{1j} & \dots & rank_{1n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ rank_{m1} & \dots & rank_{mj} & \dots & rank_{mn} \end{bmatrix} \quad (15)$$

Adım 3: Ağırlıklı Sıralama Matrisinin Oluşturulması

Bu aşamada, sıralama matrisindeki her bir değer, ilgili kriterin ağırlığı ile çarpılır. Bu işlemle, her bir alternatifin kriterlere göre ağırlıklı sıralama değeri elde edilir.

$$[Y_{ij}] = w_j \times R_{ij} \quad (16)$$

Adım 4: Toplam ağırlıklı sıralama skorunun hesaplanması

Her bir alternatifin elde edilen ağırlıklı sıralama puanları toplanır. Bu, alternatiflerin genel sıralama puanlarını belirler.

$$\kappa_i = \sum_{j=1}^n w_j \times R_{ij} \quad (17)$$

Adım 5: Sıralama skorunun hesaplanması

Toplam ağırlıklı sıralama puanları, alternatiflerin sayısından (m) çıkarılarak sıralama puanı elde edilir. Sonuç olarak, en yüksek sıralama puanına sahip alternatif en iyi seçenek olarak belirlenir. Elde edilen sıralama puanı, en büyükten en küçüğe doğru sıralanır. Diğer bir deyişle, en büyük η_i değeri en iyi alternatifi göstermektedir.

$$\eta_i = m - \kappa_i \quad (18)$$

Vaka Çalışması: Seçili Oecd Ülkelerinin Sigorta Sektörü Performansının Analizi

Sigorta sektörünün ülkeler arası performans farklılıklarının ortaya konulması, yalnızca sektörel dinamiklerin değil, aynı zamanda ülke ekonomilerinin yapısal özelliklerinin anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, söz konusu çalışmada, OECD üyesi beş Avrupa ülkesine ait sigorta sektörü verileri dikkate

alınarak, nesnel kriter ağırlıkları ve sıralama yöntemleri ile performans farklılıkları analiz edilmiştir. Aşağıda sunulan vaka çalışması, önerilen PSI, SPC ve SRP tabanlı hibrit modelin uygulama sürecini ve elde edilen sonuçları kapsamaktadır.

4.1. Alternatif ülkeler ve değerlendirme kriterleri

Bu çalışma, seçilmiş OECD ülkelerinin sigorta sektörü performanslarını değerlendirmek için PSI, SPC ve SRP yöntemlerini birleştiren hibrit bir model önermektedir. Önerilen hibrit model doğrultusunda kriterlerin önem ağırlıklarını belirlemek için PSI ve SPC yöntemleri kullanılırken, ülkelerin sigorta sektörü performansını değerlendirmek için SRP yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamına doktora tezinde ele alınan OECD ülkeleri arasında sigorta penetrasyonu en yüksek 5 ülke dahil edilmiştir. Seçilmiş ülkeler; Belçika, Danimarka, Fransa, İtalya ve Lüksemburg'tur. Seçilmiş ülkelerin sigorta sektörü performansının belirlenmesinde kullanılan değerlendirme kriterleri ve özellikleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Bu çalışmada kullanılan toplam prim üretimi, sigorta şirketi sayısı, konservasyon oranı, sigorta penetrasyonu, pazar payı, sigorta yoğunluğu (density) ve brüt hasar ödemeleri gibi performans göstergeleri, literatürde yer alan benzer çalışmalar temel alınarak seçilmiştir. Örneğin, Akbulut (2025: 59), Türk sigorta sektörünün kurumsal performansını değerlendirirken prim üretimi, penetrasyon ve hasar oranı gibi kriterlere yer vermiştir. Aydın Ünal (2025: 79) kasko branşı özelinde yürüttüğü çalışmada yoğunluk, penetrasyon ve şirket sayısı gibi yapısal göstergeleri kullanmıştır. Erdoğan ve Aydın (2024: 228), BIST'te işlem gören sigorta şirketlerini analiz ettikleri araştırmalarında prim üretimi ve hasar ödemelerine odaklanmıştır. Taşcı (2024a: 860) ise OECD ülkelerinde gerçekleştirdiği performans analizinde hem penetrasyon ve pazar payı gibi makro göstergelere hem de konservasyon oranı ve brüt hasar ödemesi gibi içsel sektörel dinamiklere yer vermiştir. Bu kapsamda, söz konusu kriterlerin seçiminde önceki ampirik araştırmalardan yararlanılmış; hem finansal yapı hem de sektörel etkinlik ölçütlerini kapsayan çok boyutlu bir değerlendirme amaçlanmıştır.

4.2. PSI Yöntemi Sonuçları

İlk olarak seçilmiş OECD ülkelerinin 2018 yılı verilerinden oluşan başlangıç karar matrisi oluşturulmuş ve Tablo 3' de sunulmuştur.

Eşitlik (2) ve Eşitlik (3) kullanılarak dönüştürülmüş karar matrisinde yer alan değerler normalize edilmiştir. Normalize edilmiş değerlerden oluşan matris Tablo 4'de sunulmuştur.

Normalize karar matrisi oluşturulduktan sonra Eşitlik (4) kullanılarak her bir kriter için PV_j değeri, Eşitlik (5) kullanılarak her bir kriter için Θ_j değeri, Eşitlik (6) kullanılarak kriter ağırlıkları (W_j) hesaplanmış ve ilgili değerlere Tablo 5'de yer verilmiştir.

Tablo 5 incelendiğinde 2018 yılında çalışmaya konu ülkelerin sigorta sektörü performansının belirlenmesinde önem ağırlığı en yüksek kriterin C3 kriteri olduğu görülmektedir.

PSI yöntemine ait gösterilen uygulama adımları sırasıyla 2018-2021 dönemi verilerine ayrı ayrı

uygulanmış ve tüm yıllar için elde edilen kriter önem ağırlıkları Tablo 6' da sunulmuştur.

2018-2021 dönemine için PSI yöntemi sonuçları incelendiğinde ülkelerin sigorta sektörü performansı üzerinde tüm yıllarda etki ağırlığı en yüksek kriterin konservasyon oranı kriteri olduğu tespit edilmiştir. Tüm yıllarda ülkelerin sigorta sektörü performansı üzerinde en az etkiye sahip kriter ise sigorta yoğunluğu kriteri olarak belirlenmiştir.

SPC Sonuçları

SPC yönteminin ilk aşamasında Tablo 1'de gösterildiği şekilde başlangıç karar matrisi oluşturulmuştur. Sonraki aşamada Eşitlik 9' dan yararlanarak kriterlere ait mutlak mesafe matrisi elde edilmiş ve Tablo 7'de sunulmuştur.

Mutlak mesafe matrisi elde edildikten sonra Eşitlik 10-12 vasıtasıyla simetri modül matrisi ve kriter önem ağırlıkları elde edilmiş ve ilgili değerlere Tablo 8'de yer verilmiştir.

SPC yöntemi sonuçlarına göre 2018 yılında seçilmiş OECD ülkelerinin sigorta sektörü performansının belirlenmesinde önem ağırlığı en yüksek kriter C6, önem ağırlığı en düşük kriter ise C3 olarak tespit edilmiştir.

SPC yöntemine ait belirtilen uygulama adımları seçilmiş OECD ülkelerinin 2018-2021 dönemi verilerine ayrı ayrı uygulanmış ve elde edilen kriter önem ağırlıkları Tablo 9' da sunulmuştur.

SPC yöntemi ile elde edilen sonuçlar incelendiğinde 2018-2021 döneminde seçilmiş OECD ülkelerinin sigorta sektörü performansının belirlenmesinde etki düzeyi en yüksek kriterin sigorta yoğunluğu kriteri olduğu, etki düzeyi en düşük kriterin ise konservasyon oranı kriteri olduğu görülmektedir.

Ortak Ağırlıklandırma Sonuçları

SPC ve PSI yöntemleri ile elde edilen kriter önem ağırlıkları daha optimal ve objektif kriter ağırlıkları elde etmek amacıyla Eşitlik 13 kullanılarak birleştirilmiştir. Nihai kriter ağırlıkları Tablo 10'da sunulmuştur.

Ortak ağırlıklandırma yöntemi sonuçları incelendiğinde seçilmiş OECD ülkelerinin sigorta sektörü performansının belirlenmesinde 2018-2021 döneminde önem ağırlığı en yüksek kriterin sigorta penetrasyonu kriteri olduğu, önem ağırlığı en düşük kriterin ise konservasyon oranı kriteri olduğu görülmektedir.

SRP Sıralama Sonuçları

SRP yönteminin ilk aşamasında Tablo 1'de gösterildiği gibi başlangıç karar matrisi oluşturulmuştur. Daha sonra kriterler fayda ve maliyet durumlarına göre sıralanmış ve ilgili değerler Tablo 11'de gösterilmiştir.

Elde edilen kriter sıralama değerleri ortak ağırlıklandırma yöntemi ile elde edilen kriter ağırlık değerleri ile çarpılarak ağırlıklı sıralama değerleri elde edilmiş ve Tablo 12'de sunulmuştur.

Bu aşamada, Tablo 'da elde edilen değerler her bir alternatif için toplanarak (k_i) değeri elde edilmiş ve bu değer diğer seçeneklerin toplam sayısından çıkarılarak SRP yöntemi sıralama puanı (n_i) elde edilmiştir. 2018 yılı için elde edilen bulgular ve alternatiflerin sıralaması Tablo 13' de gösterilmiştir.

SRP yöntemine ait 2018 yılı sonuçlarını incelendiğinde sigorta sektörü performansı açısından ülkelerin sıralaması Fransa> Lüksemburg> Danimarka> İtalya> Belçika şeklinde tespit edilmiştir.

Tablo 2. Performans değerlendirme kriterleri

Table 2. Performance evaluation criteria

Kriter	Kod	Nitelik	Açıklama
Toplam Prim Üretimi	C1	Maksimum	Yıl içindeki toplam prim üretimi
Sigorta Şirketi Sayısı	C2	Maksimum	Sigorta sektöründe faaliyet gösteren şirket sayısı
Konservasyon Oranı	C3	Maksimum	Sigorta şirketlerinin primin reasürans şirketlerine devretmeyip kendi üzerinde tuttıkları kısım
Penetrasyon	C4	Maksimum	Toplam prim üretimi/GSYİH
Pazar Payı	C5	Maksimum	Ülkelerin OECD sigorta sektörü toplam prim üretimi içerisindeki payı
Density (Sigorta Yoğunluğu)	C6	Maksimum	Toplam Sigorta Primi / Nüfus
Brüt Hasar Ödemeleri	C7	Minimum	Sigorta şirketinin poliçe sahiplerine doğrudan yaptığı toplam ödemeler

Tablo 3. Başlangıç karar matrisi

Table 3. Initial decision matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Belçika	33702,86	115,00	87,19	6,09	0,64	2903,29	28965,00
Danimarka	40976,19	160,00	97,23	11,08	0,77	6841,65	27837,47
Fransa	338708,13	615,00	87,69	10,60	6,38	4560,39	279259,42
İtalya	163780,53	218,00	96,19	7,65	3,08	2668,88	113944,57
Lüksemburg	24539,04	291,00	76,77	34,34	0,46	40667,70	14350,50

Tablo 4. Normalize Karar Matrisi

Table 4. Normalised decision matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Belçika	0,100	0,187	0,897	0,177	0,100	0,071	0,495
Danimarka	0,121	0,260	1,000	0,323	0,121	0,168	0,516
Fransa	1,000	1,000	0,902	0,308	1,000	0,112	0,051

İtalya	0,484	0,354	0,989	0,223	0,484	0,066	0,126
Lüksemburg	0,072	0,473	0,790	1,000	0,072	1,000	1,000

Tablo 5. PV_j , Θ_j , W_j değerleriTable 5. PV_j , Θ_j , W_j values

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
PV_j	0,578	0,379	0,022	0,448	0,577	0,635	0,566
Θ_j	0,422	0,621	0,978	0,552	0,423	0,365	0,434
W_j	0,111	0,164	0,258	0,145	0,111	0,096	0,114

Tablo 6. PSI 2018-2021 dönemi kriter önem ağırlıkları

Table 6. PSI 2018-2021 period criterion importance weights

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
2018	0,11134	0,16358	0,25778	0,14542	0,11135	0,09614	0,11439
2019	0,11533	0,16498	0,25477	0,14037	0,11534	0,09424	0,11497
2020	0,11232	0,15854	0,25563	0,15133	0,11231	0,09641	0,11347
2021	0,11875	0,15863	0,25759	0,14062	0,11877	0,09159	0,11405

Tablo 7. SPC yöntemi kriterlerin mutlak mesafe matrisi

Table 7. SPC method criteria absolute distance matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Belçika	147920,725	250,000	0,188	14,127	2,785	18764,998	117839,957
Danimarka	140647,401	205,000	10,232	9,134	2,649	14826,642	118967,489
Fransa	157084,546	250,000	0,689	9,623	2,958	17107,902	132454,458
İtalya	17843,054	147,000	9,191	12,571	0,336	18999,412	32860,384
Lüksemburg	157084,546	74,000	10,232	14,127	2,958	18999,412	132454,458

Tablo 8. 2018 yılı simetri modül matrisi ve kriter önem ağırlıkları

Table 8. 2018 symmetry module matrix and criterion importance weights

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Belçika	3,683	1,610	0,070	1,956	3,680	6,110	3,691
Danimarka	3,029	1,158	0,063	1,075	3,031	2,593	3,841
Fransa	0,366	0,301	0,070	1,125	0,366	3,890	0,383
İtalya	0,758	0,850	0,063	1,558	0,758	6,647	0,938
Lüksemburg	5,058	0,636	0,080	0,347	5,058	0,436	7,450
Q_i	0,0733	0,0602	0,0126	0,0694	0,0733	0,0872	0,0766
w_i	0,1619	0,1331	0,0278	0,1533	0,1619	0,1928	0,1692

Tablo 9. SPC Yöntemi 2018-2021 Dönemi Kriter Önem Ağırlıkları

Table 9. SPC Method Criteria Importance Weights for the 2018-2021 Period

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
2018	0,16194	0,13308	0,02775	0,15333	0,16193	0,19277	0,16919
2019	0,15893	0,13003	0,04110	0,15569	0,15893	0,19054	0,16478
2020	0,15916	0,13767	0,03262	0,14721	0,15915	0,19321	0,17098
2021	0,15934	0,13293	0,03320	0,15499	0,15934	0,19218	0,16802

Tablo10. Birleştirilmiş kriter ağırlıkları

Table 10. Combined criterion weights

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
2018	0,14405	0,17392	0,05716	0,17814	0,14405	0,14806	0,15463
2019	0,14395	0,16848	0,08223	0,17161	0,14395	0,14102	0,14877
2020	0,14163	0,17292	0,06606	0,17649	0,14161	0,14758	0,15372
2021	0,15012	0,16730	0,06786	0,17291	0,15013	0,13965	0,15203

Tablo 11. SRP yöntemi kriterlerin sıralama değerleri

Table 11. SRP method criterion ranking values

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Belçika	4	5	4	5	4	4	3
Danimarka	3	4	1	2	3	2	2
Fransa	1	1	3	3	1	3	5

İtalya	2	3	2	4	2	5	4
Lüksemburg	5	2	5	1	5	1	1

Tablo12. SRP Yöntemi Ağırlıklı Sıralama Değerleri**Table 12.** SRP method weighted ranking values

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Belçika	0,576	0,870	0,229	0,891	0,576	0,592	0,464
Danimarka	0,432	0,696	0,057	0,356	0,432	0,296	0,309
Fransa	0,144	0,174	0,171	0,534	0,144	0,444	0,773
İtalya	0,288	0,522	0,114	0,713	0,288	0,740	0,619
Lüksemburg	0,720	0,348	0,286	0,178	0,720	0,148	0,155

Tablo13. Toplam Ağırlıklı Sıralama Değeri, SRP Sıralama Puanı ve Sıralama Değerleri**Table 13.** Total weighted ranking value, srp ranking score, and ranking values

	k_i	n_i	Sıralama
Belçika	4,197	0,803	5
Danimarka	2,579	2,421	3
Fransa	2,385	2,615	1
İtalya	3,284	1,716	4
Lüksemburg	2,555	2,445	2

SRP yöntemine ait yukarıda gösterilen uygulama adımları 2018-2021 yılı dönemi için her yıl verilerine ayrı ayrı uygulanmış ve elde edilen sıralama sonuçlarına aşağıda Tablo 14’de yer verilmiştir.

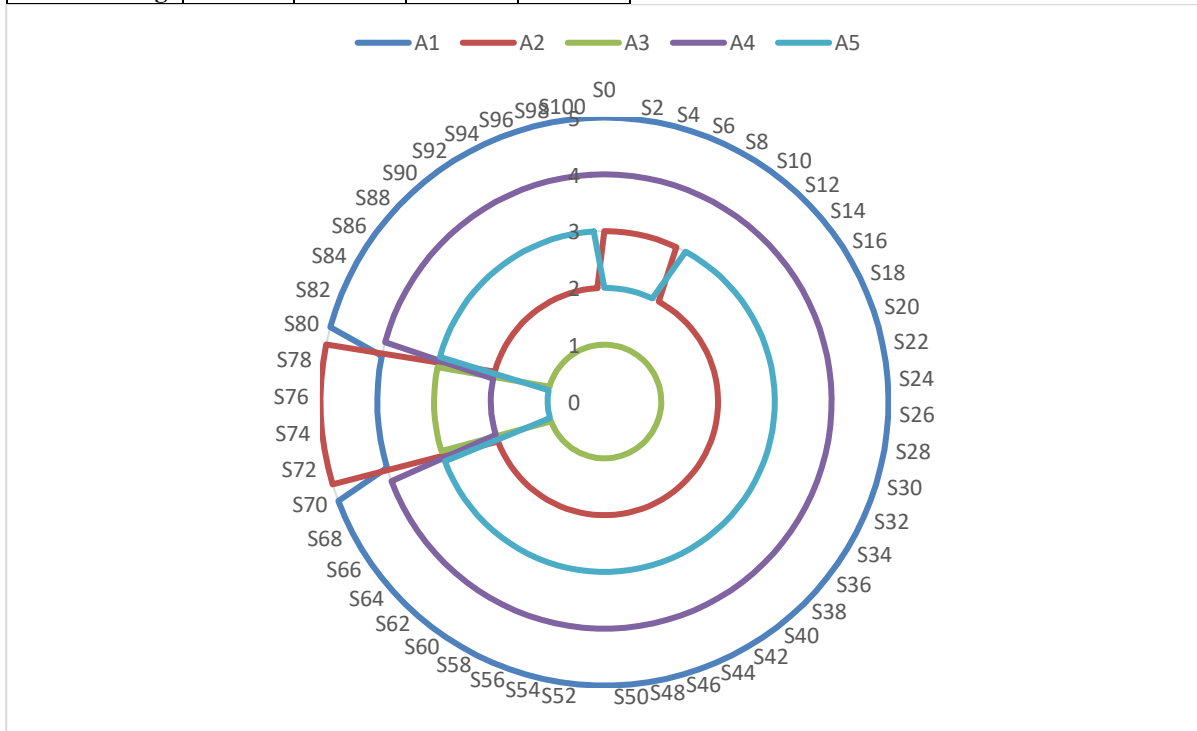
Tablo 14. 2018-2021 dönemi ülkelere ait sigorta sektörü performans sıralaması**Table 14.** Insurance sector performance rankings by country for the period 2018-2021

	2018	C2	C3	C4
Belçika	5	5	5	5
Danimarka	3	2	2	2
Fransa	1	1	1	1
İtalya	4	4	4	4
Lüksemburg	2	3	3	3

Tablo incelendiğinde seçilmiş OECD ülkelerinden 2018-2021 döneminde sigorta sektörü performansı en yüksek ülkenin sürekli olarak Fransa olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 2018-2021 döneminde sigorta sektöründe en düşük performans gösteren ülkenin sürekli olarak Belçika olduğu tespit edilmiştir.

Duyarlılık Analizi

Kriterlerin göreceli önem düzeylerindeki değişimlerin karar alternatiflerinin nihai sıralamaları üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla, 2018 yılı verileri ve 2018 yılına ait kriter ağırlıkları esas alınarak duyarlılık analizi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, toplam 100 farklı senaryo geliştirilmiştir.

Şekil 1. Alternatiflerin 100 senaryo kullanılarak duyarlılık analizi**Figure 1.** Sensitivity analysis of alternatives using 100 scenarios

Her bir senaryoda belirli bir değerlendirme kriterinin önem ağırlığı %10 oranında azaltılmış, azalan ağırlık miktarı diğer kriterlere oransal olarak dağıtılarak ağırlık değerlerinin toplamı yeniden 1'e eşitlenmiştir (Taşcı, 2024a: 874). Elde edilen yeni ağırlıklar doğrultusunda her bir senaryo için alternatiflerin sıralamaları belirlenmiş ve ortaya çıkan sonuçlar Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1'de sunulan sonuçlar, yeni senaryolara uygun olarak kriterlere atfedilen farklı ağırlık değerlerinin belirli alternatiflerin sıralamasında değişikliklere yol açtığını göstermektedir. Önerilen modelin ağırlık katsayılarındaki dalgalanmalara karşı hassas olduğu gözlemlenebilir. Değişen kriter ağırlıklarına dayalı sonuçlar incelendiğinde, birinci ve sonuncu olarak belirlenen alternatiflerinin tüm senaryolarda sıralamadaki yerlerini korudukları tespit edilmiştir. Diğer alternatifler için ise sıralama sonuçlarında genel sonuçları etkilemeyen küçük değişiklikler olduğu gözlemlenmiştir. Bu da önerilen karar modelinin istikrarlı ve tutarlı sonuçlar verdiğini teyit etmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, seçilmiş beş OECD üyesi Avrupa ülkesinin (Belçika, Danimarka, Fransa, İtalya ve Lüksemburg) sigorta sektörü performansını nesnel çok kriterli karar verme (ÇKKV) teknikleri aracılığıyla karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, kriter ağırlıklarının belirlenmesinde PSI (Preference Selection Index) ve SPC (Symmetry-based Proximity to the Ideal Solution) yöntemlerinden yararlanılmış; nihai performans sıralamaları ise SRP (Simple Ranking Process) yöntemiyle elde edilmiştir. Söz konusu yöntemlerin birlikte kullanımı, karar verme sürecinde hem istatistiksel tutarlılığı hem de metodolojik dengeyi sağlamayı amaçlayan hibrit bir yaklaşıma olanak tanımıştır.

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler bağlamında, sigorta sektörü finansal hizmetler sektörü içinde ciddi bir stratejik öneme sahiptir. Ulusal ekonomiler içinde güçlü bir sigorta sektörünün varlığının, işlem maliyetlerinin azaltılması, ekonomik büyümenin teşviki, kaynakların verimli tahsisi, yatırımlarda ölçek ekonomilerinin kolaylaştırılması, likiditenin yaratılması ve finansal kayıpların dağıtımı ve en aza indirilmesi dahil olmak üzere bir dizi ekonomik faktör üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Seçilmiş ülkelerin sigorta sektörü performansının değerlendirmesinde kullanılan değerlendirme kriterlerinin objektif önem ağırlıkları, modelde önerilen PSI ve SPC yöntemleri kullanılarak belirlenmiştir. Daha sonra bu iki yöntemin sonuçları birleştirilerek kriterlerin nihai önem ağırlıkları elde edilmiştir. Ortak ağırlıklandırma yönteminin sonuçları incelendiğinde, ülke sigorta sektörü performansları üzerinde en etkili kriterin sigorta penetrasyonu kriteri olduğu, en düşük etkiye sahip kriterin ise konservasyon oranı kriteri olduğu görülmektedir. Sigorta penetrasyonu üreten toplam primin GSYH'ye oranını ifade etmektedir. Oran sektöre olan talebin, sigorta hizmetlerinin erişilebilirliğinin ve toplumun sigorta ürünlerine olan güveninin bir yansımasıdır. Yüksek bir sigorta penetrasyon oranı, sigorta sektörünün büyük ve olgun olduğunu, geniş bir müşteri tabanına sahip olduğunu ve sigorta ürünlerine olan talebin arttığını gösterir. Bu da sektördeki firmaların büyüme fırsatlarını ve rekabet gücünü artırır. Sigorta penetrasyon oranı, bireylerin ve

şirketlerin finansal risklere karşı ne kadar korunmuş olduğunu gösterir. Yüksek penetrasyon oranı, toplumun ekonomik risklere karşı daha iyi bir güvence altına alındığını ve dolayısıyla sigorta şirketlerinin daha sağlam bir finansal temele sahip olduğunu gösterir. Sigorta sektörü, yüksek penetrasyon oranları ile daha stabil bir gelir akışına sahip olur. Düşük penetrasyon oranları, sigorta sektörü için daha az prim geliri ve dolayısıyla sektördeki şirketlerin sürdürülebilirliğini tehdit edebilir. Sigorta penetrasyon oranları genellikle ekonomik gelişmişlik ile doğru orantılıdır. Gelişmiş ülkelerde sigorta sektörü daha olgun ve çeşitlenmişken, düşük penetrasyon oranları genellikle gelişmekte olan ülkelerde görülür. Bu da sigorta sektörünün ekonomik kalkınmaya nasıl katkı sağladığını ve ekonominin sigorta ürünlerine olan talebin arttığını gösterir. Yüksek bir penetrasyon oranı, halkın sigorta ürünleri hakkında daha fazla bilgiye sahip olduğunu ve sigorta bilincinin geliştiğini göstermektedir. Sigorta sektörü daha geniş bir müşteri kitlesine ulaşarak, ürünlerini daha fazla kişiye sunabilir ve bu da sektöre olan güveni artırır. Sigorta penetrasyon oranı, sektöre olan yatırımların ve yabancı sermayenin artmasına da yardımcı olabilir. Yüksek oran, sektörün potansiyelini gösterdiği için yatırımcılar açısından cazip hale gelir. Söz konusu bu hususlar sigorta penetrasyonunun önemini göstermekte ve çalışmada da en önemli kriter olarak belirlenmesini desteklemektedir.

SRP sıralama prosedürü sonuçları incelendiğinde 2018-2021 döneminde çalışmaya dahil edilen ülkelerden Fransa'nın sigorta sektörü performansı bakımından istikrarlı bir şekilde ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Yine aynı dönem aralığında sigorta sektörü performansı bakımından sürekli olarak son sırada Belçika'nın yer aldığı görülmektedir. OECD tarafından yayınlanan sigorta sektörü istatistikleri incelendiğinde Fransa'nın toplam prim üretimi bakımından da çalışmaya dahil edilen ülkeler arasında en yüksek prim üretimine sahip olduğu görülmektedir. Ülkelerin OECD sigorta sektörü içerisindeki pazar payları incelendiğinde de yine Fransa'nın seçilen ülkeler arasında en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. Çalışmada ülkelerin sigorta sektörü performansı üzerinde önem ağırlığı en yüksek kriter olarak sigorta penetrasyonu kriteri tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre Fransa'nın diğer ülkelere nazaran yüksek bir penetrasyona sahip olduğu ifade edilebilir. Bu hususların çalışmada yapılan analiz sonucunda sigorta sektörü performansı bakımından ilk sırada Fransa'nın tespit edilmiş olmasını destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Yapılan analiz neticesinde sigorta sektörü performansı bakımından son sırada yer alan Belçika incelendiğinde Belçika'nın diğer ülkeler arasında en düşük sigorta penetrasyonuna sahip ülke olduğu görülmektedir. Yine Belçika'nın OECD sigorta sektörü pazar payı ve toplam prim üretimi bakımından diğer ülkelere nazaran gerilerde yer aldığı görülmektedir. Bu bilgiler Belçika'nın çalışmada sonucunda sigorta sektörü performansı bakımından son sırada yer almasını destekler niteliktedir.

Duyarlılık analizi kapsamında geliştirilen 100 farklı senaryo, kriter ağırlıklarındaki küçük ölçekli değişimlerin alternatiflerin nihai sıralamasında anlamlı değişikliklere yol açabileceğini göstermiştir. Bu bulgu, önerilen hibrit modelin belirli kriterlere karşı hassas olduğunu ve karar

vericilerin ağırlıklandırma sürecinde dikkatli olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın bulguları, literatürde yer alan benzer araştırmalarla karşılaştırıldığında hem örtüşen hem de ayrışan yönler barındırmaktadır. Örneğin, Aydın Ünal (2025) tarafından Türkiye'deki kasko üretimi yapan sigorta şirketlerinin performansı üzerine yapılan çalışmada, farklı ÇKKV yöntemleriyle belirlenen en etkili kriterin yine sigorta penetrasyonu olduğu vurgulanmıştır. Bu yönüyle her iki çalışma da penetrasyonun sektörel performans üzerindeki belirleyici etkisine işaret etmektedir. Benzer şekilde, Akbulut (2025) tarafından PSI yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada da penetrasyon oranı ve prim üretiminin öncelikli kriterler arasında yer aldığı görülmüştür. Öte yandan, Erdoğan & Aydın (2024) gibi çalışmalar daha çok BİST'te işlem gören sigorta şirketlerinin finansal tablolarına dayalı olarak mikro düzeyde analizlere odaklanırken, bu çalışma OECD düzeyinde ülke ölçekli bir değerlendirme sunarak makro bir bakış açısı getirmektedir. Ayrıca mevcut çalışmada PSI, SPC ve SRP yöntemlerinin entegre biçimde ilk kez birlikte kullanılması, yöntemsel anlamda literatüre katkı sunarken; elde edilen bulguların duyarlılık analizleriyle desteklenmesi sonuçların sağlamlığını artırmaktadır. Bu yönüyle çalışma, hem yöntem çeşitliliği hem de analiz düzeyi açısından daha önceki araştırmalardan ayrılmaktadır.

Bu çalışmanın kısıtı olarak ele alınan ülke sayısı ve dönem aralığı gösterilebilir. Farklı çalışmalarda ülke sayısı ve dönem aralığı artırılarak OECD ülkelerinin veya Avrupa Birliği ülkelerinin genel olarak sigorta sektörü performanslarını ilişkin daha geniş sonuçlar elde edilebilir.

Genel olarak, çalışma bulguları, OECD ülkelerinde sigorta sektörünün yapısal ve performanssal farklılıklarının çok boyutlu analizinin, politika yapıcılar, düzenleyici kurumlar ve yatırımcılar açısından stratejik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, sektörel gelişimin sağlanması adına sadece finansal büyüklüklerin değil, aynı zamanda penetrasyon, yoğunluk ve etkinlik göstergelerinin de dikkate alınması gerektiği önerilmektedir. Çalışmada önerilen model finansal hizmetler sektörü içerisinde yer alan farklı sektörlerin ve finans sektöründe veya farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin performans ölçümünde kullanılabilecektir.

Kaynaklar

Akbulut, O. Y. (2025). Analysis of the Corporate Financial Performance Based on Grey PSI and Grey MARCOS Model in Turkish Insurance Sector. *Knowledge and Decision Systems with Applications*, 1, 57-69.

Alrasheedi, A. F., Rani, P., Mishra, A. R., Alshamrani, A. M., & Cavallaro, F. (2024). Fermatean fuzzy distance and Sugeno-Weber operators-based SPC-MARCOS approach for sustainable supplier evaluation in the healthcare supply chain. *Scientific Reports*, 14(1), 27373.

Aydın Ünal, E. (2024). PSI-MEREC-MACONT Hibrit Modeli İle Türkiye Sağlık Sigorta Branşının Yıllara Göre Performans Sıralaması. *Karamanoglu Mehmetbey University Journal of Social & Economic Research/Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(47), 793-813.

Aydın Ünal, E. (2025). Kasko Üretimi Yapan Sigorta Şirketlerin Performansının Hibrit ÇKKV Modeli ile Değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, 59(1), 77-100.

Do, D. T., Dudić, B., Aşonja, A., Bao, N. C., Van Duc, D., & Thuy, D. T. T. (2024). Comparison of SRP and FUCA methods in selecting industrial tools and equipment. *International Journal of Advanced Technology and Engineering Exploration*, 11(116), 1066.

Durdu, D. (2025). Evaluating Financial Performance with SPC-LOPCOW-AROMAN Hybrid Methodology: A Case Study for Firms Listed in BIST Sustainability Index. *Knowledge and Decision Systems with Applications*, 1, 92-111.

Erdoğan, B., & Aydın, Y. (2024). BİST'te işlem gören sigorta şirketlerinin Performans analizi: MARCOS metodu. *Turkish Research Journal of Academic Social Science*, 6(2), 225-232.

Gligorić, Z., Gligorić, M., Miljanović, I., Lutovac, S., & Milutinović, A. (2023). Assessing Criteria Weights by the Symmetry Point of Criterion (Novel SPC Method)-Application in the Efficiency Evaluation of the Mineral Deposit Multi-Criteria Partitioning Algorithm. *CMES-Computer Modeling in Engineering & Sciences*, 136(1), 955-979.

Harrington, S. E., and G. R. Niehaus, (2004), *Risk Management and Insurance*, 2nd ed. (Boston : Irwin/McGraw-Hill).

İşık, Ö. (2022). Covid-19 Salgınının Katılım Bankacılığı Sektörünün Performansına Etkisinin MEREC-PSI-MAIRCA Modeliyle İncelenmesi. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 363-385.

Kahreman, Y. (2023). OECD Ülkelerinin Ekonomik Performanslarının CRITIC-MABAC Yöntemi İle Ölçülmesi. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 96-122.

Kahreman, Y. (2024). Comparison of Economic and Social Development Performance of G10 Countries. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 19(4).

Kılıçarslan, A. (2023). Büyüyen şirketler hisse senedifonu endeksinde işlem gören şirketlerin finansal performans analizi. *Trakya University, Economics & Administrative Sciences Faculty E-Journal/Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-dergi*, 12(2), 203-228.

Maniya, K. D., & Bhatt, M. G. (2010). A selection of material using a novel type decision-making method: Preference Selection Index Method. *Materials & Design*, 31(4), 1785-1789.

OECD. (2021). *Global insurance market trends 2021*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/insurancetrends>

OECD. (2022). *Insurance and pensions: Overview*. Retrieved from <https://www.oecd.org/insurance/>

Swiss Re Institute. (2021). *World insurance: The recovery gains pace*. Swiss Re Sigma.

Taşcı, M. Z. (2024a). Multidimensional Performance Evaluation Using the Hybrid MCDM Method: A Case Study in the Turkish Non-Life Insurance Sector. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 11(2), 854-883. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.1439172>

- Taşcı, M. Z. (2024b). Hibrit Bir Çkkv Modeli İle Ulusal Ve Uluslararası Sermaye Yapısına Sahip Şirketlerin Finansal Performans Karşılaştırması: Türk Sigorta Sektörü Özelinde Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (67), 113-120.
- Taşcı, M. Z. (2024c). Milli Reasürans Şirketi'nin Finansal Performansının Psi-Merec-Aras Modeliyle Değerlendirilmesi. *Journal of Financial Politic & Economic Reviews/Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 61(667).
- Ulutaş, A., Topal, A., Görçün, Ö. F., & Ecer, F. (2024). Evaluation of third-party logistics service providers for car manufacturing firms using a novel integrated grey LOPCOW-PSI-MACONT model. *Expert Systems with Applications*, 241, 122680.
- Van Dua, T. (2025). Application of the PSI Method in Selecting Sustainable Energy Development Technologies. *Engineering, Technology & Applied Science Research*, 15(1), 19596-19601.
- Vaughan, E. J., & Vaughan, T. (2013). *Fundamentals of risk and insurance* (11th ed.). Wiley.
- Vo, T. N. U. (2024). Integrating FUCA, SRP, and OPARA Methods to Assess Faculty's Scientific Research Capacity. *Engineering, Technology & Applied Science Research*, 14(6), 17870-17875.
- Yüksel, S., Ecer, F., Krishankumar, R., Dinçer, H., & Gökalp, Y. (2025). TRIZ-driven assessment of sector-wise investment decisions in renewable energy projects through a novel integrated q-ROF-DEMATEL-SRP model. *Energy*, 314, 133970.
- Zakeri, S., Chatterjee, P., Konstantas, D., & Ecer, F. (2023). A decision analysis model for material selection using simple ranking process. *Scientific Reports*, 13(1), 8631.
- Zakeri, S., Chatterjee, P., Konstantas, D., & Ecer, F. (2024). A comparative analysis of simple ranking process and faire un Choix Adéquat method. *Decision Analytics Journal*, 10, 100380.